

ZOSTAVIL JÁN MITÁČ

Juh Slovenska

po Viedenskej arbitráži 1938 – 1945

ÚSTAV PAMÄTI NÁRODA

ÚSTAV
PAMĚTI
NÁRODA

Juh Slovenska po Viedenskej arbitráži 1938 – 1945

Zborník z vedeckej konferencie
Šurany 22. – 23. marca 2011

Zostavil Ján Mitáč

ÚSTAV PAMÄTI NÁRODA
BRATISLAVA 2011

Juh Slovenska po Viedenskej arbitráži 1938 – 1945

Zborník z vedeckej konferencie

Šurany 22. – 23. marca 2011

Zostavil Ján Mitáč

Vydal

Ústav pamäti národa

Námestie slobody 6

817 83 Bratislava 15

www.upn.sk

1. vydanie

Recenzenti

Prof. PaedDr. Štefan Šutaj, DrSc.

PhDr. Milan Zemko, CSc.

Zodpovedná redaktorka / Alžbeta Poparová

Jazyková redaktorka / Marta Vitková

Preklad textov z anglického jazyka / Matej Medvecký

Preklad textov do anglického jazyka / Milica Hrebíčková

Korektúra a úprava anglických textov / AJS Management Slovakia, s. r. o.

Grafická koncepcia obálok edície / Ján Pálffy

Grafická úprava / Gabriela Smolíková

Obálka / Pavel Kastl

Sadzba, tlač a knižárske spracovanie / Róbert Jurových, Nikara

Printed in Slovakia

© Ústav pamäti národa 2011

Všetky práva vyhradené

ISBN 978-80-89335-45-9

Obsah

Úvod	7
<i>Podmienky života obyvateľstva slovensko-maďarského pohraničia</i> Martin HETÉNYI	9
<i>Náprava „krívd“ z Trianonu? Niekoľko epizód z obsadzovania južného Slovenska maďarským vojskom v novembri 1938</i> Ferdinand VRÁBEL	24
<i>Represie na nemaďarskom obyvateľstve na okupovanom južnom Slovensku po roku 1938 a ich odraz v spoločenskom a kultúrnom vedomí</i> Viliam JABLONICKÝ	51
<i>Maďarské a slovenské revizionistické snahy a bilaterálne vzťahy v rokoch 1939 – 1940</i> István JANEK	74
<i>Viedeňská arbitráž a jej ohlas ve spoločnosti pohľadom nejen českého tisku</i> Michal PEHR	109
<i>Britský pohľad na Prvú viedenskú arbitráž</i> András BECKER	118
<i>Krvavý incident v Šuranoch na Vianoce 1938 v spomienkach obyvateľov mesta Šurany</i> Ján MITÁČ	136
<i>Evakuácia úradov z územia odstúpeného Maďarsku na príklade Trnavského umiestňovacieho okresu</i> Peter SOKOLOVIČ	149
<i>Ilegálne prechody židovského obyvateľstva cez slovensko-maďarskú hranicu v rokoch 1942 – 1944</i> Martina FIAMOVÁ	162
<i>Osudy Židov z Tvrdošoviec po Viedenskej arbitráži v horthyovskom Maďarsku</i> František BUDA	173
<i>Maďarský vpád na Slovensko v marci 1939 a jeho ohlas</i> Martin LACKO	200

<i>Dopad Viedenskej arbitráže na poľnohospodárstvo, priemysel a infraštruktúru na južnom Slovensku</i>	
Miroslav SABOL	217
<i>Peňažníctvo na južnom Slovensku po zmene hraníc v roku 1938</i>	
Ludovít HALLON	233
<i>Následky Viedenskej arbitráže na činnosť Továrne na papier, účastinná spoločnosť Slavošovce</i>	
Peter MIČKO	249
<i>Ukrajinská historiografia o maďarskej okupácii Zakarpatskej Ukrajiny a štátoprávnom postavení podkarpatského územia v rokoch 1939 – 1944</i>	
Igor ŠNICER	262
<i>Zakarpatsko v medziach Maďarska: etnopolitický faktor (1939 – 1944)</i>	
Tatjana SERGIENKO	273
O autoroch	287

Úvod

Do rúk sa Vám dostáva zborník z vedeckej konferencie *Juh Slovenska po Viedenskej arbitrácii 1938 – 1945*, ktorá sa uskutočnila v dňoch 22. a 23. marca 2011 v Šuranoch pod záštitou predsedu Nitrianskeho samosprávneho kraja Milana Belicu. Konferenciu zorganizoval Ústav pamäti národa v spolupráci s mestom Šurany v priestoroch mestského múzea v budove bývalej synagógy. Cieľom konferencie bolo priblížiť obdobie okupácie južného Slovenska horthyovským Maďarskom, ktorá zásadným spôsobom zasiahla do života všetkých vrstiev obyvateľstva bez ohľadu na národnostnú, rasovú, sociálnu či náboženskú príslušnosť. So svojimi príspevkami sa na nej zúčastnili takmer dve desiatky odborníkov zo Slovenska, Česka, Maďarska, Ukrajiny a Veľkej Británie. Ústav pamäti národa tak napĺňa úlohu, ktorá mu vyplýva zo zákona o pamäti národa: „...systematicky zhromažďovať a odborne dokumentačne spracovávať všetky druhy informácií, dokladov a dokumentov vzťahujúcich sa na dobu neslobody.“

Prezentované otázky sa v ostatných desaťročiach nachádzali na okraji záujmu slovenských historikov a dodnes tu absentuje systematický historický výskum. Ani po takmer štyridsiatich rokoch od posledného vydania publikácie k tejto problematike z pera Lóránta Tilkovszkého nemáme monografiu, ktorá by sa venovala okupácii južného Slovenska v rokoch 1938 – 1945 a reflektovala výsledky najnovšieho výskumu. Práve hlboký nezáujem, ktorý problematika okupácie južného Slovenska vyvolávala a vyvoláva u slovenských historikov, bol jednou z motívácií Ústavu pamäti národa na zorganizovanie konferencie a vydanie zborníka z nej. V ňom sa čitateľ môže zoznámiť so šesťnástimi príspevkami, pričom väčšina z nich podrobne analyzuje dopady Viedenskej arbitrácie na územie južného Slovenska. Ide najmä o prípadové štúdie z konkrétnych regiónov,

ktoré popisujú celú škálu prostriedkov, ktorými okupačná moc zasahovala do života obyvateľov regiónu. Autori príspevkov venovali pozornosť aj hospodárskym dopadom Viedenskej arbitráže nielen na územie južného Slovenska, ale taktiež ich vplyv na formovanie vznikajúceho Slovenského štátu.

Zahraničnopolitickú rovinu čiastočne sledujú tri konkrétne príspevky od zahraničných autorov, ktoré sa venujú najmä bilaterálnym slovensko-maďarským vzťahom, ale aj napríklad postojom Veľkej Británie k požiadavkám Maďarska voči Česko-Slovensku a k samotnej Viedenskej arbitráži. Štúdie dvoch ukrajinských historikov umožňujú komparatívny pohľad na správanie maďarských okupačných orgánov na južnom Slovensku a Podkarpatskej Rusi, ktorú Viedenská arbitráž rovnako zasiahla.

Predkladaný zborník z konferencie nemá ambíciu osvetliť celú škálu tejto zložitej problematiky. Odráža stav, ktorý je v slovenskej historiografii z hľadiska výskumu tejto témy. V zborníku sa práve preto neobjavili regionálne témy z juhu východného Slovenska, nezaobera sa ani najväčším mestom na „arbitrážnom“ území Košicami, a to aj napriek existencii praco-
vísk historického výskumu, ktoré sa nachádzajú na východnom Slovensku. O popisovanom stave výskumu a veľkom dlhu slovenskej historiografie obyvateľom tohto územia svedčí aj absencia komplexnejšej štúdie o pôsobení okupačných maďarských orgánov z pera slovenského historika, načo upozornil aj recenzent publikácie Milan Zemko.

Veríme, že zborník prinesie čitateľovi množstvo nových informácií a poznatkov o stále neznámom období, ktoré ešte aj dnes v širšej spoločenskej diskusii vyvoláva množstvo rozporov a otáznikov. Dúfame, že bude ďalším krokom vo výskume a prezentovaní poznatkov o tomto období a vzbudí záujem o hlbšie štúdium problematiky.

Ján Mitáč

Podmienky života obyvateľstva slovensko-maďarského pohraničia

Martin HETÉNYI

„Z mnohých príčin slovensko-maďarský pomer bol v časoch vojny veľmi napnutý – na škodu oboch susedov. Niekedy sa mnohým zdalo, že je tento pomer nepolepšiteľný. Áno, za vtedajších spoločensko-ekonomických pomerov v Dunajskej kotline bolo málo nádeje na vážne zlepšenie.“ Takto kedysi spomínal na slovensko-maďarské vzťahy vtedajší slovenský vyslanec v Budapešti Ján Spišiak.¹ Nádej na skvalitňovanie vzťahov spoločenstiev v budúcich epochách nesmie zostať anachronizmom. Z empirického pohľadu má otváranie chúlостivej minulosti štátov a ich súčastí v podobe jej poznávania jednoznačný význam.

Hranica je miestom, ktoré sa neraz stáva symbolom trpkého rozhrania, kde sa stretávajú „vyššie záujmy“ a realita každodennosti. Hranica v dejinách teda nie je len čiara oddelujúca od seba nejaké oblasti, ale neraz aj čiara utrpenia, tragédií. Takýto význam hranice môže podať obraz rôznych pocitov dotknutého človeka, pocitov radosti i smútku či bezmocnosti. Podobné rozpoloženie prinášalo rozhodnutie dvoch totalitných veľmocí historicky známe ako Prvá viedenská arbitráž, ktoré vonkoncom neprinieslo potrebný pokoj do spolunažívania Slovákov a Maďarov. To je poznačené pretrvávajúcimi nedorozumeniami, ktorých podstata tkvie predovšetkým v historických problémoch. Výzvy na ich hlbšiu špecifikáciu nenechávajú chladnou ani najpovolanejšiu vednú disciplínu. Slovensko-maďarský pomer nezmazateľne poznačil dejiny oboch etník a aj

---

1 MICHELA, M. (ed.): *Ján Spišiak. Spomienky z Budapešti 1939 – 1944*. Bratislava 2010, s. 24.

v súčasnosti sa v pestrofarebnej škále názorov na historický vývoj prejavuje v rozličných typoch historickej pamäti.

Viedenská arbitráž z 2. novembra 1938 rozhodla o strate južného územia s obyvateľstvom. Dôsledky viedenského rozhodnutia sa prejavili vo viacerých oblastiach a rovinách (čo možno napokon pozorovať aj v štruktúre viacerých vedeckých konferencií a výsledných publikáciách²). Arbitráž mala vážne dopady na nestabilitu slovensko-maďarských medzištátnych vzťahov,³ na formovanie sa politického režimu na Slovensku, pretože potvrdila Maďarsko v pozícii celospoločenského nepriateľa Slovákov, čo zároveň umožňovalo posilniť totalitné prvky ľudáckeho režimu. Konzekvenceie arbitrážneho aktu sa pochopiteľne odrazili na vojenskej a bezpečnostnej stránke, pretože na oboch stranách dochádzalo k logickému preskupovaniu brachiálnych orgánov (armádnych, policajných, spravodajských i gardistických oddielov).⁴ Samotné zabezpečenie

- 2 Pestrofarebnú škálu otázok súvisiacich s Viedenskou arbitrážou ponúkajú dve najnovšie publikácie: SIMON, A. a kol.: *Visszacsatolás vagy megszállás. Szempontok az első bécsi döntés értelmezéséhez*. Balassagyarmat 2010, 188 s.; ŠMIHULA, D. (ed.): *Viedenská arbitráž v roku 1938 a jej európske súvislosti. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie*. Bratislava 2008, 112 s.
- 3 Bližšie pozri napríklad ČIERNA-LANTAYOVÁ, D.: *Podoby česko-slovensko-maďarského vzťahu 1938 – 1949*. Bratislava 1992, 203 s.; ČIERNA-LANTAYOVÁ, D.: Problém vzťahu s Maďarskom v aktivitách politikov a diplomatov slovenského štátu (1939 – 1945). In: GONĚC, V., VLČEK, R. (eds.): *Z dějin visegrádského prostoru. Richardu Pražákovi k pětasedmdesátinám*. Brno 2006, s. 233 – 247; FABIAN, J.: Slovensko v strednej Európe (slovensko-maďarské vzťahy za druhej svetovej vojny). In: BYSTRICKÝ, V. (ed.): *Slovensko v rokoch druhej svetovej vojny*. Bratislava 1991, s. 63 – 69; FABIAN, J.: *Svätoštefanské tiene. Telekiho zahraničná politika a Slovensko 1939 – 1941*. Bratislava 1966, 141 s.; JANEK, I.: Diplomáciai Csátározások a magyar-szlovák kapcsolatokban 1940 – 1941 között. In: FISCHER, F., VITÁRI, Z., VONYÓ, J. (eds.): *Kutatási Füzetek 12. Ünnepi szám Ormos Mária 75. születésnapjára*. Pécs 2005, s. 165 – 180; LACKO, M.: Podivní spojenci: slovensko-maďarské konflikty v dokumentoch slovenskej armády. In: SOKOLOVIČ, P. (ed.): *Od Salzburgu do vypuknutia Povstania. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VIII*. Bratislava 2009, s. 198 – 212; LIPTÁK, L.: Maďarsko v politike slovenského štátu v rokoch 1939 – 1943. *Historický časopis*, roč. 15, 1967, č. 1, s. 1 – 35; LIPTÁK, L.: Maďarsko v slovenskej politike za druhej svetovej vojny. In: HOLOTÍK, L. (ed.): *Príspevky k dejinám fašizmu v Československu a v Maďarsku*. Bratislava 1969, s. 189 – 283; PODOLEC, O.: Slovensko-maďarské konflikty a ich odraz na pôde slovenského snemu. In: ŠTEFANSKÝ, M., PURDEK, Š. (eds.): *Slovensko vo vojnách a v konfliktoch v 20. storočí*. Bratislava 2003, s. 182 – 193.
- 4 BAKA, I.: K problematike zaistenia hraníc Slovenska v rokoch 1939 – 1944. *Vojenská história*, roč. 7, 2003, č. 3, s. 121 – 130; ČAPLOVIČ, M.: Čs. branná moc po Mníchove: náčrt problematiky (október 1938 – marec 1939). In: ŠMIHULA, D. (ed.): *Viedenská arbitráž v roku 1938 a jej európske súvislosti. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie*. Bratislava 2008, s. 48 – 61; K aktivitám Hlinkovej gardy bližšie pozri SOKOLOVIČ, P.: *Hlinkova garda 1938 – 1945*. Bratislava 2009, 559 s.

nových hraníc si vyžadovalo presun a posilnenie strážnych jednotiek (pasové a colné kontroly). Arbitráž ukazuje aj úzke prepojenie politických rozhodnutí na hospodársku situáciu štátu.⁵ Následkom arbitrážneho súdu sa zároveň mení stav etnickej,⁶ sociálnej, kultúrnej, osvetovo-vzdelávacej a náboženskej situácie, a to predovšetkým na území obsadenom maďarskou správou, ako aj v slovenskom pohraničí.⁷

Politické špičky na Slovensku si už počas existencie prvej Československej republiky boli vedomé, že Miklós Horthy a jeho kruhy túžia po revízií.⁸ Boj sa však odohrával predovšetkým na diplomatickom a spravodajskom poli a civilné obyvateľstvo ho vnímalo len periférne. Až autonómna slovenská vláda sa stretla nielen s teoretickými koncepciami maďarskej revízie hraníc, ale aj s praxou. Otvorené napätie medzi Maďarskom a slovenskou vládou prepuklo po 2. novembri 1938. Jozefovi Tisovi nezostalo nič iné, len riešiť jeden problém navyše – maďarskú otázku. Na jednej zo súperiach strán figuroval ľudácky režim, ktorý sa nesmel pokúšať o etablovanie svojho novovyčleneného teritória v medzinárodnom meradle, na strane druhej účinkovalo revizionistické Maďarsko, potrebou ktorého bolo naopak udržiavať labilitu tohto teritória, čím sa mala vytvoriť platforma k mocenskému obsadeniu svojho severného

-
- 5 GAUCSÍK, I.: A határ mint gazdasági probléma. A Pozsonyi I. Takarékbank helyzete az első bécsi döntés után. In: SIMON, A. a kol.: *Visszacsatlás vagy megszállás. Szempontok az első bécsi döntés értelmezéséhez*. Balassagyarmat 2010, s. 140 – 150; MIČKO, P.: *Hospodárska politika Slovenského štátu. Kapitoly z hospodárskych dejín Slovenska v rokoch 1938 – 1945*. Krakov 2010, 304 s.
- 6 K otázke etnickej identity pozri napríklad BAČOVÁ, V.: *Etnická identita a historické zmeny. Štúdiá obyvateľov vybraných obcí Slovenska*. Bratislava 1996, 200 s.; BOBÁK, J.: Poznámky k vývinu a stavu národnostného zloženia obyvateľstva južného Slovenska. *Historický zborník*, roč. 7, 1997, s. 88 – 105; TILKOVŠZKY, L.: *K dejinám Slovákov v Maďarsku 1919 – 1945*. Bratislava 1996, 122 s.; TIŠLIAR, P.: *Etnická a konfesijná štruktúra Gemera a Malohontu. Prehľad stavu podľa vybraných statických prameňov v 18. – 1. pol. 20. storočia*. Brno 2009, 220 s.; TIŠLIAR, P.: Sčítanie ľudu z roku 1940: k niektorým aspektom organizovania a priebehu cenzu. In: SOKOLOVIČ, P. (ed.): *Život v Slovenskej republike. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IX*. Bratislava 2010, s. 25 – 35; VARSÍK, B.: *Národnostná hranica slovensko-maďarská v ostatných dvoch storočiach*. Bratislava 1940, 88 s.; ZEĽOVÁ, A.: Etnická identita maďarskej menšiny na Slovensku. In: PAUKOVIČ, V. (ed.): *Etnické menšiny na Slovensku*. Košice 1991, s. 43 – 52.
- 7 Bližšie pozri tiež ŽUDEĽ, J.: Zmeny československo-maďarských hraníc v dôsledku Viedenskej arbitráže. *Slovenská archivistika*, roč. 26, 1991, č. 2, s. 34 – 43.
- 8 HOENSCH, J. K.: *Der ungarische Revisionismus und die Zerschlagung der Tschechoslowakei*. Tübingen 1967, 323 s.

suseda.⁹ Okrem pokryteckého Berlína možno len princíp reciprocity dokázal tlmíť katastrofálnejšie následky vzájomnej zloby.

V obciach južného Slovenska žilo autochtónne obyvateľstvo, vedľa seba žili a spolupracovali Slováci, Maďari i príslušníci ďalších národnostných menšín. Postavenie Slovákov na arbitrážnom území (ako i maďarskej komunity na Slovensku) v nasledujúcich šiestich rokoch ovplyvnilo niekoľko vzájomne prepojených faktorov, z nich najvýznamnejšiu pozíciu mala úroveň slovensko-maďarských medzištátnych vzťahov, ako i komplexné politické opatrenia štátneho režimu a nacionalistický kurz štátnej a straníckej moci v oboch krajinách.

Predstavitelia horthyovského režimu presadzovali v prospech Maďarov na Slovensku ustanovenia Viedenskej arbitráže o ochrane menšín a politické výhody vyplývajúce z nacistickej zásady „národných skupín“.¹⁰ Ale pokiaľ išlo o usporiadanie postavenia Slovákov na maďarskom území na tej istej platforme, vyhýbali sa dohode.¹¹ Po obsadení južných oblastí, ktoré prebiehalo od 5. do 10. novembra 1938, tu sťažené podmienky a maďarizačné akcie maďarských vojenských a správnych orgánov tvrdo zasiahli do ľudských práv najmä obyvateľov nemaďarskej národnosti.¹²

9 Bližšie pozri napríklad PEKÁR, M.: *Východné Slovensko 1939 – 1945. Politické a národnostné pomery v zrkadle agendy Šarišsko-zemplínskej župy*. Prešov 2007, s. 47 – 60.

10 DEÁK, L.: *Viedenská arbitráž 2. novembra 1938 – „Mníchov pre Slovensko“*. Bratislava 1997, s. 158 – 159; Pozri tiež DEÁK, L.: *Viedenská arbitráž – 2. november 1938. Dokumenty I. (20. september – 2. november 1938)*. Martin 2002, 253 s.; DEÁK, L.: *Viedenská arbitráž – 2. november 1938. Dokumenty II. (2. november 1938 – 14. marec 1939)*. Martin 2003, 304 s.; DEÁK, L.: *Viedenská arbitráž – 2. november 1938. Dokumenty III. (3. november 1938 – 4. apríl 1939)*. Martin 2005, 454 s.; Nástrojom politiky Budapešti v Československej republike a neskôr v prvej Slovenskej republike sa stala Zjednotená maďarská strana (v roku 1940 premenovaná na Maďarskú stranu na Slovensku). K jej aktivitám bližšie pozri napríklad HETÉNYI, M.: *(Zjednotená) Maďarská strana na Slovensku 1939 – 1945*. Nitra 2011, 308 s.; PEKÁR, M.: Politické aktivity maďarskej menšiny na východnom Slovensku v rokoch 1939 – 1944 v zrkadle župnej agendy. *Ročenka katedry dejín FHPV PU 2003*. Prešov 2003, s. 128 – 142; SIMON, A.: *Egy rövid esztendő krónikája. A szlovákiai magyarok 1938-ban*. Somorja 2010, 320 s.; SIMON, A.: Vplyv štátoprávnych a politických zmien z konca roka 1938 a zo začiatku roka 1939 na postavenie maďarskej menšiny (so zvláštnym zreteľom na bratislavských Maďarov). In: BYSTRICKÝ, V., MICHELA, M., SCHVARC, M. (eds.): *Rozbitie alebo rozpad? Historické reflexie zániku Česko-Slovenska 1939*. Bratislava 2010, s. 313 – 323.

11 Svedčia o tom aj poznámky slovenského vyslanca v Budapešti. MICHELA, M. (ed.): *Ján Spišiak. Spomienky...*, 467 s.

12 VIETOR, M.: *Dejiny okupácie južného Slovenska*. Bratislava 1968, s. 42; Bližšie pozri tiež DEÁK, L.: Maďarská menšinová politika v Česko-Slovensku v čase Mníchova. In: HARAKSIM, L. (ed.): *Národnosti na Slovensku*. Bratislava 1993, s. 59 – 70; DEÁK, L.: *Slováci v maďarskej politike v rokoch 1918 – 1939*. Bratislava 1996, s. 67 – 71;

V snahe obmedziť spoločenskú čulosť slovenskej menšiny, jej kultúrny život, menšinové školstvo a bohoslužby v materinskom jazyku pôsobilo i vlastné nacionalistické smerovanie štátneho aparátu a jeho asimilačný nápor. Pociťala to predovšetkým inteligencia, ktorá sa s neúprosnými obmedzeniami nedokázala zmieriť. Tento prístup recipročne vyústil do postihov kolektívnych práv maďarskej menšiny na Slovensku, pričom krátko po Viedenskej arbitráži mali Maďari na Slovensku nesporne lepšiu strategickú pozíciu, preto aj ich reakcia na tlak moci bola ostantatívnejšia – často organizovali nepovolené divadelné predstavenia, spoločenské podujatia, športové zápasy, tajne sa šírili zbierky maďarských básnikov atď. Tento trend viedol k ďalším konfliktom.

Zvýšená pozornosť, ktorú menšinám venoval štátnobezpečnostný a brachiálny aparát režimov na oboch stranách hranice, vyplývala hlavne z dodržiavania nešťastnej, no efektnej zásady reciprocit. Odvetné opatrenia proti maďarskej menšine na Slovensku podnikala slovenská vláda v úsilí paralyzovať následky politickej porážky, ktorú utrpela Viedenskou arbitrážou, a takisto v dôsledku útočnosti maďarskej vlády, ktorá ju zahнала do defenzívy. Jedným z najdôležitejších momentov, ktoré ovplyvnili postavenie maďarskej komunity na Slovensku v šiestich poarbitrážnych rokoch, bol postoj maďarského štátu k slovenskému obyvateľstvu na arbitrážnom území. A ten ani zďaleka nebol utešený. Práve preto sa tisícky občanov maďarskej národnosti na Slovensku stali rukojemníkmi ľudáckej vlády, a to nielen de facto, ale aj de iure.

Deštruktívna zásada reciprocit bola normatívne potvrdená v Ústave Slovenskej republiky prijatej 21. júla 1939. § 95 ústavy stanovil, že „*práva národnostných skupín uvedené v ústave platia natoľko, nakoľko také isté práva v skutočnosti požíva i slovenská menšina na území materského štátu príslušnej národnostnej skupiny.*“ Toto obmedzenie sa vzťahovalo prakticky len na Maďarov.¹³ Recipročná téza zostala základným politickým

---

KIRSCHBAUM, J. M.: Postavenie Slovákov na okupovanom území a politika slovenskej vlády. In: BALÁŽOVÁ, E., GRÁCOVÁ, G. (eds.): *Slováci v Maďarsku*. Bratislava 1994, s. 207 – 217; POTEMLA, M.: Politický život Slovákov na južnom Slovensku v rokoch 1938 – 1945. In: BALÁŽOVÁ, E., GRÁCOVÁ, G. (eds.): *Slováci v Maďarsku*. Bratislava 1994, s. 157 – 182; TILKOVŠKY, L.: *Južné Slovensko v rokoch 1938 – 1945*. Bratislava 1972, s. 36 – 40.

13 Bližšie pozri napríklad JANEK, I.: Maďarsko-slovenské diplomatické vzťahy v rokoch 1939 – 1941. In: ŠMIGEL, M., MIČKO, P. (eds.): *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IV*. Banská Bystrica 2005, s. 334 – 351; SZALATNAI, R.: Memorandum. In: FÁBRY, Z. (ed.): *Obžalovaný prehovori*. Bratislava 1994, s. 163; SZALATNAI, R.: A cszehslovákiai magyarok 1938 és 1945 között I. *Regio*, roč. 1, 1990,

nástrojom obrannej politiky proti Maďarsku mnohokrát využívaným v praxi až do roku 1945. Kolektívne a individuálne postihy sa vyvíjali a riadili do značnej miery podľa udalostí na maďarskom území. Nehumánny, často likvidačný prístup maďarskej moci sa postupne darilo utopiť tvrdými a účinnými reakciami slovenskej moci, čím sa zároveň brzdili aj nároky Maďarov na Slovensku (a napokon i radikálov v ľudáckych kruhoch, ktorí si priali razantnejšie riešiť maďarskú otázku). Odvetné akcie na Slovensku sa uskutočňovali v rôznych formách. Recipročný princíp sa markantne uplatňoval predovšetkým obmedzovaním činnosti maďarských politických a kultúrnych organizácií.¹⁴ Treba ale dodať, že ľudácky aparát, ktorý potreboval úsilie o unifikáciu politického života v krajine obhájiť, podporoval živenie celospoločenského národného nepriateľa vo verejnosti, resp. permanentné oživovanie maďarskej otázky. A neuralgický bod vzájomných vzťahov – zásada reciprocity – k tomu prispieval, či už „hrdin-skou“ obranou ťažko skúšanej slovenskej menšiny v Maďarsku, alebo možnosťou v príhodnej chvíli sa vyrovať s „neložnými“ Maďarmi na Slovensku, ktorú recipročné zásady prinášali.

Princíp reciprocity mohol byť v praxi aplikovaný len v nedemokratickom ovzduší danej doby. Je všeobecne známe, že v potrianonskom Maďarsku (v rokoch 1939 – 1945 i na Slovensku) existoval totalitný systém. Antidemokratické zásahy proti minoritám preto nemožno vnímať len cez zásadu reciprocity. Tieto zásahy meritórne podliehali komplexu politických opatrení totalitných režimov, za absencie pluralitnej demokracie. Celkovú menšinovú politiku v Maďarsku¹⁵ i na Slovensku¹⁶ v tomto

č. 2, s. 129 – 147; SZALATNAI, R.: A cszszlovákiai magyarok 1938 és 1945 között 2. Regio, roč. 1, 1990, č. 3, s. 163 – 190.

14 HETÉNYI, M.: Postavenie maďarskej menšiny na Slovensku v rokoch 1939 – 1940. In: PEKÁR, M., PAVLOVIČ, R. (eds.): *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VI. Slovenská republika medzi 14. marcom 1939 a salzburskými rokovaniami*. Prešov 2007, s. 93 – 111; Pozri tiež KOVÁCS, L. G.: A szlovákiai magyarság a második világháború éveiben 1939 – 1945. In: GYURGYÍK, L. (ed.): *Fejezetek a csehszlovákiai magyarság történetéből*. Bratislava 1993, s. 127 – 155; KOVÁCS, L. G.: Magyarok Szlovákiában (1939 – 1945). *Új Mindenes Gyűjtemény*, roč. 10, 1993, s. 29 – 74.

15 Dosvedčuje to aj obsah publikácie LANG, T., SÁNDOR, S.: *Holokaust na južnom Slovensku na pozadí histórie novozámockých židov*. Bratislava 2006, 608 s.; Pozri tiež MITÁČ, J.: *Strana Slovenskej národnej jednoty na okupovanom území južného Slovenska v rokoch 1941 – 1944. Pamät národa*, roč. 6, 2010, č. 3, s. 4 – 18.

16 Pozri napríklad PODOLEC, O.: *Postavenie národnostných menšín v Slovenskej republike (1939 – 1945)*. In: IVANIČKOVÁ, E. a kol.: *Z dejín demokratických a totalitných režimov na Slovensku a v Československu v 20. storočí. Historik Ivan Kamenec 70-ročný*. Bratislava 2008, s. 115 – 130.

období určite nemôžeme hodnotiť ako spravodlivú, v niektorých rovinách jej možno prisúdiť zločinecký prívlastok.

Nedemokratické zásahy proti menšinám boli determinované sínusoidnou slovensko-maďarskou reláciou. Napriek tomu, že Maďarské kráľovstvo bolo od jesene 1940 oficiálne spojencom Slovenskej republiky v Trojpkate, vo verejnej mienke slovenskej spoločnosti podporovanej energickou propagandou slovenskej vlády predstavovalo príznak s revizionistickými chuťami.¹⁷ Pochopiteľne, etapovité zhoršenie či zlepšenie vzťahov medzi oboma štátmi bolo výrazne závislé od celkového medzinárodnopolitického diania. Slovenská oficiálna politika si už od vzniku autonómie až do konca vojny bola vedomá priamej či nepriamej závislosti svojho postavenia voči Maďarsku od celého komplexu medzinárodných vzťahov, predovšetkým od samotného postoja Tretej ríše voči svojim satelitom, taktiež od vývoja na vojnových frontoch, od vzťahov Nemecka a Talianska, od riešenia rumunsko-maďarského konfliktu atď.¹⁸ Vo svojej protimaďarskej politike našiel slovenský štát prirodzených partnerov v ďalších dvoch nemeckých satelitoch, v Rumunsku a Chorvátsku. Tieto tri štáty sa pokúsili koordinovať svoju zahraničnú politiku vo vzťahu k Maďarsku vytvorením akejsi novej Malej dohody, čo však zostalo len fiktívnym plánom.¹⁹

Bez znalostí širších súvislostí slovensko-maďarského pomeru v období plnom revolučných zmien nie je možné porozumieť v plnej miere ani iným rozpracovaným súvislostiam, medzi nimi aj obrazu o priebehu nelegálnych prechodov a narušení štátnych hraníc rôznymi skupinami osôb, ako aj ich príčinám a dôsledkom. Dynamiku života usadlého obyvateľstva na pomedzí dopĺňali neustále cezhraničné migrácie jednotlivcov a skupín. Štátne hranice nelegálne prechádzali utečenci, organizovaní prevádzaci utečencov, osoby, ktoré chceli na druhej strane hraníc nakupovať, pašeráci,

---

17 Zahraničná politika nacistického Nemecka si vohňala do vazalstva Slovensko i jeho suseda – horthyovské Maďarsko. Od začiatku druhej svetovej vojny sa slovenský štát priam absurdne stal spojencom svojho maďarského rivala.

18 Bližšie pozri FABIAN, J.: *Svätoštetfanské tiene...*, s. 44 – 65; KORČEK, J.: Slovenský štát vo vojnovom stave so západnými spojencami. In: PEKNÍK, M., BYSTRICKÝ, V. (eds.): *Vojenskopolitické a geopolitické súvislosti vývoja Slovenska v rokoch 1918 – 1945*. Trenčín 1992, s. 103 – 115; LIPTÁK, L.: Geopolitické postavenie Slovenska v rokoch druhej svetovej vojny. In: PEKNÍK, M., BYSTRICKÝ, V. (eds.): *Vojenskopolitické a geopolitické súvislosti vývoja Slovenska v rokoch 1918 – 1945*. Trenčín 1992, s. 77 – 91.

19 KAMENEC, I.: *Slovenský štát 1939 – 1945*. Praha 1992, s. 50; Maďarské kráľovstvo v rokoch 1940 – 1941 obsadilo časť Sedmohradska i Juhoslávie. Najmä z toho pramenilo nepriateľstvo Chorvátov a Rumunov voči nemu. Pre zastavenie rozvíjania myšlienky o takomto antimadarskom združení bolo rozhodujúce, že nesúhlas voči nemu vyjadřilo okrem Maďarska a Talianska i Nemecko.

poľskí vojaci, príslušníci maďarskej pohraničnej stráže, maďarskí žandári, vojenský zbehovia, partizáni, vojaci maďarskej a nemeckej armády i iné skupiny obyvateľstva. Každá z nich mala na prechod špecifické dôvody. Prichádzajúce nové zložky obyvateľstva a nedovolené prechody hraníc sa v určitých obdobiach diali takmer dennodenne. S tým sa museli vyrovnávať aj štátne úrady a bezpečnostné zložky. Tie pod takýmto náporom nie vždy koordinovane a efektívne zvládali pohraničné problémy a neraz ich činy vyvolali protichodné a zmätočné reakcie.

Zložité pomery a represívne akcie maďarských orgánov na arbitrážnom území rázne zasiahli do ľudských práv najmä obyvateľov nemaďarskej národnosti. Obsadené teritórium opustili pod náporom brachiálnych opatrení tisícky obyvateľov slovenskej, židovskej, rusínskej a českej národnosti. Tisícky utečencov prišli na Slovensko buď po dobrovoľnom vystahovaní (po evakuácii alebo po nenanútenom úteku), alebo po represívnom vyhnaní či vypovedaní.²⁰ Podstatnú väčšinu utečencov tvorili roľníci a kolonisti, ktorých spolu s rodinami slovenské orgány úradnými výmermi umiestňovali na veľkostatkoch. Jedným z negatívnych výsledkov usádzania sa roľníkov boli násilné prejavy domácich poľnohospodárskych robotníkov voči novým prisťahovaným kolonistom, ktoré vznikali najmä v kontexte obmedzenia práce i pláce robotníkov.

Keď počet vyhostení a útekov z Maďarska v prvých mesiacoch samostatného Slovenska neklesal, recipročne sa na slovenskej strane začalo s vypovedaním desiatok Maďarov. Napriek malému počtu vyhostených Maďarov účinok tohto kroku v maďarských vládnych kruhoch bol značný. Od roku 1940 (po tom, čo maďarská vláda zastavila vyhostenia Slovákov hlavne z dôvodu odvetných opatrení slovenskej strany) do prvej polovice

---

20 Podľa doteraz známych dokumentov mohlo imigrovať z maďarského územia od jesene 1938 do začiatku roku 1941, kedy sa migračná vlna oslabila, asi 10 až 13-tisíc utečencov, je však pravdepodobné, že nasledujúce výskumy potvrdia oveľa vyššie počty. Možno konštatovať, že súhrnne najväčšie masy utekajúcich pochádzali zo západnej časti pohraničia. Východné Slovensko postihli taktiež nezanedbateľné prívaly obyvateľstva z okolia Košíc a z Podkarpatskej Rusi. Pozri napríklad ŠVORC, P.: *Zakliata krajina. Podkarpatská Rus 1918 – 1946*. Prešov 1996, 125 s.; A to aj po tzv. malej vojne; Prechod hraníc v oblasti stredného Slovenska si zvolilo pomerne malé množstvo emigrantov, keďže horský terén i slabé zaľudnenie tomu bránili – tieto podmienky skôr vyhovovali pašerákovi, prevádzacom Židovi atď. Slovenský národný archív (SNA), fond (f.) Policajné riaditeľstvo v Bratislave, škatuľa (šk.) 486, číslo (č.) 22824/1938; Tamže, f. Ústredňa štátnej bezpečnosti (ÚŠB), šk. 228 – 13, bez č./1940; Bližšie pozri HETÉNYI, M.: *Ilegálne prechody štátnej hranice v nitrianskom úseku v rokoch 1938 – 1945*. *Vojenská história*, roč. 9, 2005, č. 2, s. 55 – 71; HETÉNYI, M.: *K niektorým aspektom situácie na slovensko-maďarskom pohraničí 1938 – 1945*. *Vojenská história*, roč. 10, 2006, č. 3, s. 20 – 43.

roku 1944 prichádzalo k imigrácii z Maďarska len zriedkavo. Postupne sa utečenci na Slovensku etablovali a vzájomné vzťahy normalizovali.²¹

Iné dôvody prechodov hraníc nachádzame u ďalšej skúmanej skupiny obyvateľstva. Organizovanie ilegálnych prechodov slovenských, českých a poľských antifašistov, bytostne ohrozených ľudí a osôb zamýšľajúcich vstúpiť do česko-slovenských zahraničných vojenských jednotiek sa dialo najmä v bratislavskej a nitrianskej oblasti. Tento ilegálny protinacistický odboj organizovala skupina Obrana národa, ktorá tým umožnila mnohým utečencom prejsť do Budapešti, odkiaľ odchádzali do Belehradu (bolo tu sídlo vojenských a politických činiteľov organizujúcich zahraničný protifašistický odboj).²² Prechodové úseky uchádzačov o vstup do česko-slovenských légii boli najfrekvencovanejšie v zimných mesiacoch 1939 – 1940. Aktivita na pohraničných prechodoch však po okupácii Juhooslávie takmer úplne prestala. Cez prechodové úseky na hraniciach s Maďarskom prešli v rokoch 1939 až 1941 stovky odbojárov. Útekom do Maďarska sa snažili zachrániť i stovky rasovo prenasledovaných občanov, a to už pred prvými deportáciami v roku 1942.²³ V tomto ohľade svoju pozitívnu úlohu zohrali aj prevádzaci Židov.²⁴

-
- 21 Ďalšia fáza utečenectva, ktorá súvisela s približujúcim sa frontom, sa začala začiatkom roku 1944 a trvala do oslobodenia územia. Na jeseň 1944, z dôvodu všeobecného chaosu spôsobeného Slovenským národným povstaním a posunom východného frontu na maďarské územie, úrady začali strácať prehľad o utečencoch, ktorých počet začal enormne stúpať. Nešlo však len o evakuantov z Maďarska, ale o mnohonárodné prúdy ľudí (približne 20-tisíc) zo štátov ležiacich východne od Slovenska, ako i z východnej časti Slovenska. MIČKO, P.: Ukrajinskí, poľskí a ruskí utečenci na Slovensku na konci druhej svetovej vojny. In: ŠMIGEL, M., MIČKO, P. (eds.): *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IV*. Banská Bystrica 2005, s. 400 – 413; ŠMIGEL, M.: Príchod ukrajinských utečencov na Slovensko v roku 1944, ich štruktúra a rozmiestnenie v republike. In: ŠMIGEL, M., MIČKO, P. (eds.): *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IV*. Banská Bystrica 2005, s. 424.
- 22 TÓTH, D.: Ilegálne prechody antifašistov na južnom Slovensku v rokoch 1939 – 1941. In: BYSTRICKÝ, V. (ed.): *Slovensko v rokoch druhej svetovej vojny*. Bratislava 1991, s. 145.
- 23 V noci zo 4. na 5. novembra 1938 boli na územia pričlenené Maďarsku násilne vyvezené stovky nepohodlných Židov, ktorých ľudácka propaganda vinila z neúspechu vo Viedni. Situáciu pri obsadzovaní južného Slovenska sa snažila nezákonnými deportáciami Židov do pohraničia zneužiť nielen slovenská vláda, ale aj maďarská strana odstránením Židov zo svojho územia, ktorí nemali na tomto území domovské právo. VIETOR, M.: *Dejiny...*, s. 35.
- 24 FIAMOVI, M.: *Židovská komunita v Zlatých Moravciach v rokoch 1938 – 1949*. Rigorózná práca. Nitra 2004, s. 80; Pomoc u slovenského i maďarského obyvateľstva nachádzali Židia už vo fáze deportácií zo Slovenska v roku 1942. V tom čase utieklo do Maďarska cca. 5 000 – 6 000 Židov. NIŽŇANSKÝ, E. (ed.): *Holokaust na Slovensku* 6.

Samostatnú skupinu so špecifickými dôvodmi úteku tvorili vojenski zbehovia maďarskej brannej moci, ktorí opustili svoje domovy na odstúpenom území, resp. v iných končinách vtedajšieho územia Maďarska. Medzi najčastejšie dôvody úteku z maďarskej armády (resp. nenastúpenia do vojenskej služby) patrilo surové zaobchádzanie s nacionálnym podtónom i odmietnutie bojovať po boku maďarskej armády nachádzajúcej sa v biednej zásobovacej a materiálnej situácii. Ich počet by za obdobie do septembra 1944 nemal presiahnuť číslo 500. Po zriadení Ústredne štátnej bezpečnosti v decembri 1939 patrila problematika bezpečnosti a vojenských zbehov do jej kompetencie. Vykonávateľmi jej nariadení boli miestne orgány štátneho a bezpečnostného aparátu. Tie zbehom po formálnom overení ich lojálnosti voči štátu pomáhali usadiť sa, resp. ich aj naďalej sledovali. Veľkú pozornosť im venovalo tiež vojenské spravodajstvo slovenského štátu a svojimi posudkami sa jeho dôstojníci snažili o kladné vyriešenie ich žiadosti o azyl.²⁵

Opačne – do Maďarska utekali nelegálne mladíci, ktorí mali slúžiť alebo už slúžili v slovenskej armáde, aby sa v čase mobilizácie počas vojny proti Poľsku vyhli brannej povinnosti. Išlo najmä o osoby národnosti maďarskej, ale tieto úteky nemali hromadný charakter. Časť z nich sa po skúsenostiach so situáciou v Maďarsku a po udelení amnestie z októbra 1940 postupne vrátila k svojim rodinám na Slovensko.²⁶

Ako boli teda zabezpečené hranice, ako sa vyvíjal oficiálny pohraničný styk? Styk s maďarskou armádou, spravodajské úlohy a príprava materiálu pre delimitačné práce v rokoch 1938 – 1939 patrili medzi úlohy styčných dôstojníkov.²⁷ Slovenské štátne hranice v čase autonómie i počas

---

Deportácie v roku 1942. Bratislava 2005, s. 78; NIŽŇANSKÝ, E. (ed.): *Holokaust na Slovensku 7. Vzťah slovenskej majority a židovskej minority (náčrt problému).* Bratislava 2005, s. 25, 78; NIŽŇANSKÝ, E.: *Nacizmus, holokaust, slovenský štát.* Bratislava 2010, s. 199 – 200.

25 LACKO, M.: Utrpenie Slovákov a Rusinov v Maďarskej kráľovskej armáde 1938 – 1945. *Kultúra. Dvojtýždenník závislý od etiky*, roč. 9, 2006, č. 16, s. 3; Pozri tiež BUDAJ, M.: Národnostné menšiny v Maďarskej kráľovskej armáde v rokoch 1939 – 1943. In: LACKO, M. (ed.): *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov I.* Trnava 2002, s. 167 – 177.

26 Žandárska stanica z Veľkého Lapáša už v októbri 1939 oznámila, že z pätnástich zbehov sa už sedem vrátilo. Štátny archív (ŠA) Nitra, pobočka (p.) Nitra, f. Okresný úrad (OÚ) Nitra, šk. 45, č. 2428/1940 prez.; Bližšie pozri BAKA, I.: K pôsobeniu mocensko-represívneho aparátu a režimu slovenského štátu v súvislosti s vojnou proti Poľsku. *Vojenská história*, roč. 5, 2001, č. 4, s. 38 – 53; VIETOR, M.: *Dejiny...*, s. 13.

27 SNA, f. Ministerstvo vnútra (MV), šk. 3, č. 725/1938 prez.

trvania samostatného slovenského štátu zabezpečovala finančná stráž.²⁸ Na zaistenie štátnych hraníc však počet jej príslušníkov nedosahoval potrebné množstvo,²⁹ preto im pomáhali oddiely Hlinkovej gardy³⁰ a vojsko. Colné záležitosti vybavovali colné úrady.³¹ Pozornosť štátnym hraniciam venovali i žandárske stanice a policajné úrady, ktorých obvody hraničili so štátnymi hranicami. Tieto vykonávali pasovú kontrolu. Dňa 5. decembra 1938 bol otvorený malý pohraničný a obchodný styk a železničná doprava.³² Viac ako 160 priechodov malého pohraničného styku využívali najmä roľníci a sezónni hospodárski robotníci z pohraničného pásma.³³ V novembri 1939 bola uzatvorená prvá riadna Dohoda medzi Slovenskou republikou a Maďarským kráľovstvom o úprave vzájomnej výmeny tovarov. Na slovensko-maďarskom pomedzí sa teda prirodzeným spôsobom mohol rozvíjať vzájomný obchod i v ďalšom období. Maďarsko dovážalo na Slovensko poľnohospodárske produkty, priemyselné výrobky a suroviny, slovenský vývoz do Maďarska sa sústredil na priemyselný tovar, drevo, drevené uhlie

---

28 Pod jej 44 inšpektorátov patrilo 193 oddelení. Z tohto počtu 20 inšpektorátov a 90 oddelení vykonávalo službu v slovensko-maďarskom pohraničí. Údaj za máj 1939. Tamže, šk. 10, č. 7050/1939 prez.

29 Tamže, šk. 33, č. 1169/1939 prez.; ŠA Nitra, p. Nitra, f. OÚ Nitra, šk. 40, bez č./1939 prez.

30 Od konca augusta 1939 sa v súvislosti s medzinárodnou situáciou zintenzívňovali vojenské prípravy slovenskej armády. Aby sa uvoľnila časť vojska, na južnú hranicu nastúpili jednotky Hlinkovej gardy a Freiwillige Schutzstaffel. LIPTÁK, L.: Maďarsko v politike..., s. 6.

31 V decembri 1938 malo autonómne Slovensko na maďarskej hranici 19 nádražných a 27 cestných colných úradov. ŠA Bratislava, p. Modra, f. OÚ Bratislava – vidiek, šk. 22, č. 2632/1938 prez.; Vzhľadom k navráteniu Čeklísu bola v marci 1939 premiestnená žandárska železničná pasová kontrola z Vajnora na železničné nádražie v Čeklísi a mala ju vykonávať žandárska stanica v Čeklísi. Od 19. mája 1940 prebrala vykonávanie vlakovej pasovej kontroly od žandárstva z Čeklísu opäť žandárska stanica z Vajnora. Tamže, šk. 24, č. 489/1939 prez.; Tamže, šk. 31, č. 1090/1940 prez.; Dňa 1. februára 1940 bol zriadený cestný colný úrad vo Veľkom Lapáši SNA, f. MV, šk. 83, č. 2609/1940 prez.

32 ŠA Bratislava, p. Modra, f. OÚ Bratislava-vidiek, šk. 22, č. 2504/1938 prez.; Na niektorých miestach boli železničné trate ešte za brannej pohotovosti štátu po vykonanej evakuácii prerušené vojskom. Z týchto dôvodov ich bolo treba obnoviť. V tejto súvislosti sa 2. 2. 1939 pri obci Čerenčan (okres Hnúšťa) vykoľajil zvláštny maďarský osobný vlak, v ktorom zhodou okolností cestovala 12-členná česko-slovensko-maďarská delimitačná komisia (vyhodené boli dve 15-metrové koľajnice). Vinu na nehode niesol maďarský železničný úrad v Rimavskej Sobote, ktorý o výprave nevyrozumel česko-slovenské železničné úrady ani pohraničné orgány. Nikto sa pri havárii nezranil SNA, f. MV, šk. 14, č. 2716/1939 prez.

33 ŠA Nitra, p. Nitra, f. OÚ Zlaté Moravce, šk. 33, č. 547/1940 prez.

a vápno.³⁴ Nedostatok určitých surovín v niektorých slovenských krajoch počas vojny sa odstraňoval vyslovene dovozom z Maďarska, čo platilo aj opačne.³⁵

Na arbitrážnom území koncom roku 1938 maďarská civilná správa prevzala kompetencie maďarských vojenských orgánov a zároveň na lokálnej úrovni prebrala iniciatívu v rokovaníach so slovenskými partnermi. Cieľom rokovaní malo byť odstránenie pohraničných problémov. Na slovenskej i maďarskej strane napriek spomínaným rokovaniam vznikali v súvislosti s prechodmi obyvateľstva v malom pohraničnom styku najmä administratívne a personálne problémy či prietahy. Ovzdušie vzájomných kontaktov funkcionárov z oboch strán poznamenal celkový zlý slovensko-maďarský pomer, čo k naliehavému riešeniu konkrétnych problémov rozhodne neprosievalo.³⁶

Medzi podvrtné akcie maďarskej revizionistickej politiky je nutné zaradiť priestupky príslušníkov maďarskej vojenskej pohraničnej stráže, ktorí sa mnohokrát dopustili nelegálneho prekročenia hraníc. Ich narušenia a spory so slovenskými pohraničnými zložkami, ktoré napomáhali k neustálemu napätiu a destabilizácii pomerov na slovensko-maďarskom pomedzí, neraz vyznievali tragicky.³⁷ Diverzné aktivity na pomedzí v pohnutom období Mníchovskej konferencie i Viedenskej arbitráže podnikali tiež členovia maďarských teroristických skupín, je však neisté ich prepojenie na oficiálnu maďarskú politiku.

34 ŠTEFÁNIKOVÁ, A.: Územná orientácia zahraničnoobchodných vzťahov Slovenskej republiky v období druhej svetovej vojny. In: CSÉFALVAY, F., PŮČIK, M. (eds.): *Slovensko a druhá svetová vojna*. Bratislava 2000, s. 173 – 174.

35 Archívne materiály dokumentujú napríklad nedostatok masti v Prešovskom kraji v marci 1940, ktorý bol odstránený dovozom masti z Juhooslávie a sviň z Maďarska. Podobne sa riešil import cukru a mydla. ŠA Prešov, f. Šarišsko-zemplínska župa (ŠZŽ), šk. 108, č. 230/1940 ŠB prez.; V roku 1939 na odstúpenom území hospodársky a priemyselný život stagnoval a nebolo veľa pracovných príležitostí. Sediaci predali len málo tovaru, pretože obyvateľstvo trpelo slabou kúpyschopnosťou, v priemyselných centrách zasa narástol počet nezamestnaných. Mnohí sa živili len tým, že kupovali a predávali tuk a slaninu zákazníkovi zo Slovenska. ŠA Bratislava, p. Modra, f. OÚ Bratislava-vidiek, šk. 28, č. 13/1940 prez.

36 HETÉNYI, M.: Az 1938-as bécsi döntést követően kialakult problémák a szlovák-magyar határővezetben. In: SIMON, A. a kol.: *Visszacsatolás vagy megszállás. Szempontok az első bécsi döntés értelmezéséhez*. Balassagyarmat 2010, s. 122 – 139.

37 HETÉNYI, M.: *Slovensko-maďarské pomedzie v rokoch 1938 – 1945*. Nitra 2008, s. 138 – 142; Pozri tiež KINČOK, B.: Činnosť slovenskej diplomacie pri pohraničnom incidente s Maďarskom pri obci Nová Ves nad Žitavou v septembri 1941. In: SOKOLOVIČ, P. (ed.): *Od Salzburgu do vypuknutia Povstania. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VIII*. Bratislava 2009, s. 185 – 197.

Na pomedzí dochádzalo k spravodajským hrám rôznych foriem. Jedným z cieľov maďarskej i slovenskej spravodajskej činnosti bol zber dôverných a tajných informácií z pohraničných oblastí susedného štátu. Spravodajské informácie sa týkali nielen pokusov o odhalenie nálad obyvateľstva, ale predovšetkým silových zložíek, ich pohybu a lokalizácie, mobilizácií, počtu a veku vojakov a dôstojníkov, nálad vo vnútri jednotlivých oddielov, kvality a kvantity výzbroje a výstroja. Snaha odhaliť maďarských špiónov či donášačov na Slovensku neprinášala ovocie, preto slovenský mocenský aparát aspoň obmedzoval možnosti vycestovania slovenských Maďarov do Maďarska.³⁸

Dôležitou súčasťou prihraničného diania bola obojstranná propaganda s rôznymi formami. Z pohľadu ľudáckej politiky do popredia vystúpili nebezpečné väzby maďarskej minority na susednú materskú vlasť, príliš tesné a zreteľné. Pocity, že Maďarsko je blízko nielen územne, ale i duchovne, maďarská propaganda pomáhala utvrdzovať. Platilo to aj naopak a na pomedzí sa odohrávala zaujímavá propagandistická vojna. Propaganda dokázala rozvíriť vášne, ale aj spôsobiť skľučujúcu apatiu. Medzi jej najčastejšie formy patrilo rozhadzovanie letákov,³⁹ šírenie tendenčných máp⁴⁰ a fotografického materiálu, ostentatívna výzdoba maďarských vlakových

---

38 Medzi hlavné motívy odobratia cestovných dokladov patrilo nielen podozrenie z vyzvedačstva konkrétnej osoby, ale aj vydieranie (napríklad, aby obyvatelia vystúpili z Maďarskej strany). Líder politickej strany maďarskej menšiny na Slovensku a poslanec János Esterházy ťažkosťami s povoleniami na vystavenie pasov a prekročenie hraníc na prelome rokov 1940 a 1941 riešil u prednostu Ústredne štátnej bezpečnosti. Z listu Esterházyho prednostovi z 24. januára 1941, od ktorého žiadal nápravu, vidíme, že išlo najmä o funkcionárov Maďarskej strany. SNA, f. ÚŠB, šk. 228, č. 2842/1941.

39 ŠA Nitra, f. Okresné četnícke veliteľstvo v Nitre (OČV Nitra), šk. 8, č. 759 a 969/1938 dôv.; Tamže, šk. 10, č. 134/1939 dôv.; ŠA Nitra, p. Nitra f. OÚ Nitra, šk. 37, bez č./1938 prez.; ŠA Bratislava, p. Modra, f. OÚ Bratislava-vidiek, šk. 23, č. 26/1939 prez.; ŠA Nitra, p. Nitra, f. OÚ Zlaté Moravce, šk. 28, č. 42/1939 prez.; Tamže, f. OÚ Nitra, šk. 54, Mesačné situačné správy/1943 prez.

40 V januári 1939 Krajinický úrad získal informácie, že sa v maďarskom pomedzí rozširovali mapy Maďarska so zakreslenou demarkačnou čiarou, ktorá však nebola zhodná s úradnou demarkačnou čiarou. Na maďarskom území boli zakreslené obce ležiace na území Česko-Slovenska. Podľa Krajinického úradu účelom tejto propagandy bolo znepokojovať obyvateľstvo pohraničných obcí. ŠA Nitra, f. OČV Nitra, šk. 10, č. 45/1939 dôv.; V lete 1940 sa naopak šírili slovenské mapy, ktoré maďarské vyslanectvo považovalo za tendenčné a vydané na podporu slovenských územných požiadaviek. Šlo o mapy v publikácii historika Branislava Varsika vydanú v roku 1940 v Bratislave „*Národnostná hranica slovensko-maďarská v ostatných dvoch storočiach*“. Maďarský krajinický archív Budapešť (MOL), f. Külügyminisztérium (KüM), K-63, fascikel 459, č. 4334/1940.

transportov,⁴¹ no predovšetkým verbálna propaganda. Medzi jej hlavné témy okrem územných ziskov a porovnávania životnej úrovne patril „rozbor“ či komentovanie rôznych vnútropolitických problémov i mocenských vzťahov s Berlínom, ktoré občas viedli k ireálnym až absurdným úvahám. Hybnou silou propagandy hlavne medzi Maďarmi na Slovensku, ktorí dúfali v zmenu hraníc v prospech Maďarska, bolo do roku 1944 permanentné rozširovanie zvestí, že Maďarsko čoskoro obsadí ďalšie slovenské územia.⁴² Ľudácka antipropaganda svojou intenzitou rozhodne nezaostávala vo svojom úsilí, čo jasne vidno predovšetkým v článkoch dobovej tlače.⁴³

41 ŠA Bratislava, f. Župný úrad III., šk. 21, č. 66/1942 prez.; S problémom maďarských vlakových vozňov poznačených propagandistickými symbolmi sa slovenské orgány stretávali často. 20. 1. 1939 bola z Košíc do Kostolian nad Hornádom vypravená maďarská vlaková súprava. Jeden vozeň bol polepený propagačnými heslami („*Bácskát vissza, Erdélyt vissza, Pozsonyt vissza, Nyitrát vissza...*“, „Báčka, Sedmohradsko, Bratislavu, Nitru späť...“). Krajinský úrad považoval tento jav nielen za netaktnosť maďarských orgánov z hľadiska medzinárodnej slušnosti, ale i za možnú provokáciu a propagandu. SNA, f. MV, šk. 14, č. 2957/1939 prez.; Výskyty provokatívnych správani sa maďarských vojakov alebo nápisov vo vojenských transportoch sa objavili vo viacerých hláseniach miestnych bezpečnostných zložiek: 15. 9. 1941 a 7. 11. 1941 v Kysaku, 3. 11. 1941 v Kostoľanoch nad Hornádom, 6. 11. 1941 v Sabinove, 16. 12. 1941 v Čadci, 17. 12. 1941 v Poprade (strhla sa tu menšia potýčka s čatou slovenských robotníkov). Vlak s maďarskými robotníkmi ozdobený maďarskými zástavami bolo vidno 8. 8. 1941 na pohraničnej stanici v Tomášovciach v okrese Lovinobaňa. Tamže, f. ÚŠB, šk. 228, č. 42131/1941; Dňa 17. 8. 1941 prišiel do Zvolena vlak z Budapešti so 700 robotníkmi putujúcimi do Nemecka. Počas jazdy vystrčili z okna maďarskú zástavu, ktorú im slovenskí revizori následne zabavili. Keďže sa jej nechceli vzdať, a aby neprišlo k vážnejšiemu incidentu, musela im byť vrátená. Provokatívne spievali i iredentistické piesne („*Horthy katona vagyunk*“, „*Sme Horthy vojaci*“). Situácia si vyžiadala diplomatický protest slovenského ministerstva zahraničných vecí. Tamže, f. Ministerstvo zahraničných vecí (MZV), šk. 128, č. 34058/1941.

42 ŠA Nitra, f. OČV Nitra, šk. 10, č. 117/1939 dôv.; Po Druhej viedenskej arbitráži z 30. 8. 1940 (obsadenie časti Sedmohradska) opätovne Maďari prejavovali seabavedomejšie názory na obsadenie Slovenska. SNA, f. ÚŠB, šk. 487, č. 22271/1943; Tamže, šk. 600, č. 10331/1944; ŠA Nitra, p. Nitra, f. OÚ Nitra, šk. 40, bez č./1939 prez.; Tamže, šk. 49, č. 1393/1941 prez.; ŠA Nitra, f. OČV Nitra, šk. 10, č. 8/1939 dôv.; ŠA Prešov, f. ŠZŽ, šk. 108, č. 85/1940 ŠB prez.; Pozri tiež ÁDÁM, M. (ed.): *Diplomáciai iratok Magyarorszáig külpolitikájához 1936 – 1945 III. Magyarország külpolitikája 1938 – 1939.* (DIMK III), Budapešť 1970, s. 220 – 416.

43 V slovenskej tlači – predovšetkým v *Slováku* a *Nástupe*, ale i lokálnych časopisoch preto po novembri 1938 narastal počet nacionalistických antimadžarských článkov, intenzita ktorých sa však postupne začala zrkadlovo riadiť podľa vývoja vzájomného slovensko-madžarského pomeru. Protimadžarská revizionistická kampaň šírená prostredníctvom tlače i rozhlasu bola na Slovensku rozvinutá napríklad krátko po poľsko-nemeckej vojne, keď sa postavenie slovenského štátu posilnilo. Eseje v *Slováku* po salzburských rokovaniach podporovali napríklad šuškanú propagandu, že Slovákom Hitler prisľúbil späť

Dejiny tejto problematiky predstavujú komplikovaný súbor mnohých stránok – niektoré z nich načrtnuté v tomto príspevku – a končia sa oslobodením územia a anulovaním mníchovského i viedenského rozhodnutia. Od mája 1945 sa začala ďalšia náročná fáza slovensko-maďarských vzťahov riešená v kontexte udalostí predvojnových a vojnových rokov.⁴⁴

Summary

Border is a place that often becomes a symbol of a bitter interface where the so-called „higher interests“ and the everyday reality meet. This affected also the decision adopted by two totalitarian Great Powers known as the First Vienna Award, that did not bring peace so necessary for the coexistence of the Slovaks and Hungarians at all. This study drafts first of all the consequences of the Vienna Award and its influence on common life of the inhabitation, and their context, in particular from the point of view of dynamic international aspects, bilateral unhealthy Slovak-Hungarian relationship, as well as the political situation within the state. The results of the article are based on the knowledge gained first of all through study in archives.

Žitný ostrov, Levice, Nové Zámky a Košice. Mach tieto dezinformácie musel oficiálne vyvracať. MOL, f. KüM, K-63, fascikel 458, č. 2434/1940; Na druhej strane promaďarské časopisy vydávané v Maďarsku vonkoncom nezaostávali v ostrom nacionalistickom tóne. Obyvatelia Slovenska si však radikálnu politickú tlač z Maďarska nemohli bežne kúpiť, keďže bol jej dovoz zakázaný, okrem toho maďarské tlačové orgány na Slovensku podliehali bezpečnostnej cenzúre. SNA, f. MZV, šk. 128, č. 50972/1940. Útoky žurnalistov proti druhému štátu viackrát zastavili až recipročné slovensko-maďarské dohody, smerujúce k zmierneniu vzájomného napätia. Ak sa však z rôznych príčin tlačové prímeria porušili, cenzúrne komisie na Slovensku i v maďarskom štáte odvetne pripustili publicistov k opätovnému uverejňovaniu výbojných myšlienok. Z týchto dôvodov musela v danej problematike pričasto zasahovať i diplomacia, predovšetkým formou verbálnych nôt i písomných protestov.

44 Bližšie pozri napríklad GABZDILOVÁ, S.: *Maďarské školstvo na Slovensku v druhej polovici 20. storočia*. Dunajská Streda 1999, 125 s.; ŠUTAJ, Š.: *Maďarská menšina na Slovensku v rokoch 1945 – 1948*. Bratislava 1993, 286 s.; VADKERTY, K.: *Maďarská otázka v Československu 1945 – 1948. Dekréty prezidenta Beneša a ich dôsledky na deportácie a reslovakizáciu*. Bratislava 2002, 863 s.

Náprava „krívd“ z Trianonu? Niekoľko epizód z obsadzovania južného Slovenska maďarským vojskom v novembri 1938

Ferdinand VRÁBEL

Trianonská mierová zmluva, podpísaná 4. júna 1920¹ krajinami Dohody, k nej pripojenými spojeneckými štátmi a Maďarskom, znamenala pre Maďarov rozkúskovanie krajiny, ktorú považovali za svoj štát, a pre maďarské menšiny, ktoré sa dostali za hranice, v ich ponímaní rôzne odstupňovaný útlak – a keďže v maďarskom spoločenskom myslení sa mierová zmluva objavovala a chápala ako nespravodlivý rozsudok, ba poníženie, priniesla hlboký otras národného vedomia.

Sústava mierových zmlúv podpísaných po 1. svetovej vojne sa dodnes hodnotí protirečivo. To, že sa koncom 30. rokov versaillský mierový systém zrútil, má vplyv aj na značnú časť historiografie, podľa ktorej treba príčiny druhej svetovej vojny hľadať predovšetkým, alebo dokonca celkom len v zlých rozhodnutiach v Paríži, v nespravodlivom veľmocenskom diktáte víťazných štátov Dohody a ich spojencov. Poukazuje sa pritom aj na „škodlivé“ koncepcie amerického prezidenta W. Wilsona, alebo pokiaľ ide o „zásadu samourčenia“, na jej nedôslednú aplikáciu. Je viac ako zvláštne, že na túto zásadu sa odvolávali nielen utláčané národy a národnosti Rakúsko-Uhorska, ale aj Hitler a jeho spojenci na začiatku druhej svetovej vojny, a ešte kurióznejšie je, že mu to niektorí politici aj verili. A tak, zatiaľ čo jedna vojna pomohla zásade samourčenia uplatniť sa, tá istá

---

1 Mírová smlouva mezi mocnostmi spojenými i sdruženými a Maďarskem, protokol a deklarace dne 4. června 1920 (Trianon). In: *Sbírka zákonů a nařízení státu československého*, č. 102/1922, částka 29, s. 311 – 525.

zásada, resp. neúprimné poukazovanie na ňu, pomohla rozpútať druhú, ešte strašnejšiu vojnu a spôsobila tragédie celých desiatok miliónov ľudí rôznych národov.²

V Mníchove sa na taliansky návrh spomenula aj situácia maďarskej menšiny v Československu a potom v Doplňujúcom vyhlásení k Mníchovskej dohode sa uviedlo, že ak Praha a Budapešť otázku maďarskej menšiny nedoriešia do troch mesiacov formou dohody medzi zainteresovanými vládami, opäť o nej rozhodnú vlády štyroch mocností.³ Maďarsko s tým nebolo spokojné, ale napokon takýto postoj uvítalo, veď od začiatku sa snažilo revíziu urobiť medzinárodnou témou a neusilovalo o dvojstranné dohody so susedmi, od ktorých neočakávalo toľko, ako od rozhodnutia veľmocí.

Zjednotená maďarská strana (ZMS) organizovala v spolupráci s Budapešťou (ministerstvo vnútra, žandárstvo, armáda) podobné podvratné akcie ako henleinovci v českom pohraničí. Počas mobilizácie agitovala medzi brancami maďarskej národnosti, aby prešli do Maďarska, aby sabotovali vojenské rozkazy a organizovali diverzie. V pohraničných okresoch nasadili špiónov, ktorí zbierali utajované informácie bezpečnostného či vojenského charakteru, a prostredníctvom dôveryhodných osôb udržiavali kontakty s maďarskými spravodajskými zložkami. Poplašné správy, letáky, revizionistická agitácia a protičeskoslovenská, najmä však protičeská propaganda mali značný ohlas medzi obyvateľstvom, ale menší v armáde. Štatistika o tom však asi nie je úplná. Napríklad M. Vietor uvádza, že v septembri prešlo do Maďarska len 21 vojakov, z toho 10 sudetských Nemcov,⁴ no len na úseku Čergov – Jablonov nad Turňou utieklo v deň mobilizácie až 35 mužov, brancov maďarskej národnosti.⁵

Podľa dôverných správ rôznych štátnych orgánov i žandárskych staníc o situácii na južnom Slovensku sa hneď v druhej polovici roka 1938 zosilnila protičeskoslovenská propaganda. Tá prebiehala už po celé roky nielen zo strany vodcov sudetských Nemcov, ale aj takých vodcov maďarskej

---

2 FERENČUHOVÁ, B.: Trianonská mierová zmluva a jej interpretácia v historiografii i. In: ČAPLOVIČ, M., STANOVÁ, M. a kol.: *Slovensko v dejinách 20. storočia. Kapitoly k spoločenským a vojensko-politickým udalostiam. K 70. narodeninám PhDr. Mariána Hronského, DrSc.* Bratislava 2010, s. 121 – 129.

3 DEÁK, L. (ed.): *Viedenská arbitráž – 2. november 1938. Dokumenty I. (20. september – 2. november 1938)*. Martin 2002, dokument číslo (dok. č.) 21, s. 45 – 49.

4 VIETOR, M.: *Dejiny okupácie južného Slovenska 1938 – 1945*. Bratislava 1968, s. 13.

5 Slovenský národný archív (SNA), fond (f.) Krajiný úrad (KÚ), škatuľa (šk.) 255, dok. č. 50 586/1938 prez.

menšiny, ako bol napríklad Andor Jaross, ale obzvlášť zosilnela v období september – október 1938. Napríklad podľa hlásenia Prezídia policajného riaditeľstva v Košiciach z 5. októbra 1938 Prezidiu Krajinského úradu v Bratislave (PKÚ) rozvíja sa „*pod dojmom nastalých udalostí* (t. j. Mníchova – poznámka F. V.) *agitácia proti nášmu štátu, zvlášť však pre znovuvrátenie Slovenska k Maďarsku a k vyhnaniu Čechov zo Slovenska, ktorá nadobúda aj v tunajšom obvode čím ďalej väčších rozmerov a škodlivých účinkov... Rôzne osoby..., ktoré chovali v sebe určitú nenávisť voči čs. záujmom, začali v poslednej dobe svoju podvratnú činnosť prevádzkať celkom nepokryte, čoho výsledok toho sa všade prejavuje.*“⁶ Materiál ďalej upozorňuje na podvratnú činnosť skupín maďarských študentov a na dobrý účinok zhabania rozhlasových prijímačov. Tento zákrok mal údajne upokojujúci vplyv na rozvratníkov. Súčasne sa však medzi maďarských obyvateľstvom začala agitácia aj za vrátenie rozhlasových prijímačov, aby bolo obyvateľstvo „*správne informované zo zahraničia, t. j. z Budapešti a Viedne. Verejný rozhlas túto triedu obyvateľstva nijako neuspokojoval, lebo bola zvyklá na správy, šírené zahraničnou propagandou, z ktorej čerpala odvahu k nepriateľskému postoju a prameň svojej podvratnej činnosti. Hoci o chystanej vyhláske, týkajúcej sa vrátenia rádiopriístrojov sa pred 2–3 dňami ešte nič nevedelo, kolovali po meste povesti, že tieto prístroje musia byť majiteľom vrátené preto, lebo Košice pripadnú vraj k Maďarsku a Česi musia preč... prejavujú sa hlasy ako u Čechov a Slovákov, taktiež u ostatného pokojamilovného občianstva, že je nemožné, aby pred usporiadaním pomerov s Maďarskom bola daná opäť možnosť týmto podvratným živlom, aby svojimi poplašnými správami prevádzali plánovitý prevrat. Preto u tohto obyvateľstva je badať akúsi rezignáciu. Prichádzajú si na úrad stále sťažovať a prejavujú obavu, čo bude s nimi ďalej a ich postavenie je zúfalejšie aj tým, že obchodníci, najmä potravinárski, už pred vyhlásením mobilizácie odopreli tejto vrstve obyvateľstva poskytovať tovar na úver proti mesačnému plateniu, hoci to boli zákazníci vždy riadne platiaci, ale pritom bolo zistené, že tí samí obchodníci poskytujú naďalej úver takzvaným ‚staroobyvateľom‘.*“⁷ Aj ženy z vidieka, ktoré nosili mlieko štátnym zamestnancom, im ho dávali už len s obavami, čo odôvodňovali tým, že na vidieku kolovali reči, že Česi musia zo Slovenska preč a že tu budú opäť vládnuť Maďari. Protičeskoslovenskú agitáciu robili aj mnohí kňazi maďarskej národnosti. Medzi sedliakmi sa pováralo aj to, aby už

6 Tamže, dok. č. 17 386/1938 prez. Spis Prezídia policajného zboru (PPR) v Košiciach z 5. októbra 1938.

7 Tamže.

neplatili dane Československu, lebo až prídu Maďari, tí ich budú od nich žiadať znova. V Košiciach zatiaľ k väčším incidentom a nepokojom nedošlo, boli však zistené ojedinelé prípady, že niektorí radikálnejší občania maďarskej národnosti väčšinou v podnapitom stave verejne nadávali na Čechov, Slovákov a na republiku a jej predstaviteľov, pričom sa vyhrážali príchodom Maďarov.

Podobne, Okresný úrad v Parkane (dnes Štúrovo) hlásil PKÚ už 5. októbra 1938, že v okrese sa začalo s tajnou a nenápadnou agitáciou medzi maďarským obyvateľstvom za pripojenie k Maďarsku. Už 3. októbra bol v Seldíne (dnes Svodín) pred židovskou modlitebňou vyvesený maďarský prápor, ktorý po strhnutí vzala do úschovy miestna žandárska stanica, a po stenách domov boli napísané rôzne nápisy, ako „*Chceme do Maďarska*“ a namaľované hákové a šípové kríže. Okresný náčelník varoval, že ak sa táto činnosť nezaráží hneď v zárodku, môžu sa pomery vyvinúť ako v sudetských krajoch. Podľa zistení v niektorých obciach chceli maďarskí komunisti vyvolať nepokoje, čo malo poslúžiť zákroku Maďarska vojskom v záujme udržania poriadku. Aj v obci Bátorove Kesy (dnes Bátorove Kosihy) boli na oboch kostoloch – katolíckom aj kalvínskom – vyvesené zástavy v maďarských farbách. Žandári neboli v stave zástavy odstrániť aj preto, že mali nejednotné pokyny, ako postupovať v takýchto prípadoch. Podľa telefonátov z vojenských posádok v Marcelovej a Galante, ministerstvo vnútra údajne vyvesovanie maďarských zástav povolilo. V Bátorových Kesoch sa uskutočnil aj sprievod asi 400 osôb; podľa vyšetrovania vznikla myšlienka zhromaždenia v rámci tzv. pracovných oddielov, ktoré si na území okresu vyžiadalo doplnovacie vojenské veliteľstvo na kopanie zákopov.⁸

Udalosti v októbri 1938

Maďarsko predložilo svoje návrhy Československu už 3. októbra. Išlo o štyri predbežné požiadavky. Československá strana im vyhovela s výnimkou bodu 3, ktorý požadoval vytvoriť na území obývanom väčšinou maďarským obyvateľstvom zmiešané komisie na udržanie poriadku.⁹ Budapešť žiadala začať rokovania v Komárne už 6. októbra, potom s československým

---

8 Tamže, dok. č. 1609/1938 prez. Spis Okresného úradu (OÚ) v Parkane (dnes Štúrovo) z 5. októbra 1938.

9 VÁVRA, F., EIBEL, J.: *Viedenská arbitráž – dôsledok Mníchova*. Bratislava 1963, s. 61, 66 – 67; DEÁK, L. (ed.): *Viedenská arbitráž I*, dok. č. 27, s. 54 – 55.

návrhom súhlasila, vzhľadom na vnútropolitickú krízu v Československu a vznik autonómnej slovenskej vlády, s odkladom o dva dni. Súčasne však maďarská vláda nariadila, aby sa maďarské vojsko priblížilo k Dunaju, ale s príkazom, aby sa predbežne zdržalo vojenských akcií. Maďari 7. októbra súhlasili, aby sa rokovania začali v nedeľu 9. októbra. O ich začatí bolo vydané vyhlásenie.¹⁰

Ako ukazuje pramenný materiál, ČSR sa už v prvej dekáde októbra 1938 pripravovala na evakuáciu rozsiahleho územia na južnom Slovensku. Podľa „*Pokynov pre prípad nariadenia evakuácie území s maďarskou väčšinou*“, vydaných Krajiniským úradom v Bratislave 9. októbra 1938, mali sa úrady, školy, železnica atď., ako aj osoby na uvedenom teritóriu pripraviť na prípad, že sa územie, kde býva maďarská menšina, bude musieť odovzdať Maďarsku. Uvedené pokyny dopĺňujú ďalšie inštrukcie z 11. októbra 1938 určené okresným náčelníkom v Bratislave, Šamoríne, Dunajskej Strede, Galante, Komárne, Starej Ďale, Nových Zámkoch, Parkane, Šali, Želiezovciach, Krupine, Leviciach, Lučenci, Feledinciach, Rimavskej Sobote, Tornali, Rožňave, Moldave nad Bodvou, Košiciach, Trebišove, Kráľovskom Chlmcí, Veľkých Kapušanoch, Vrábľoch, Modrom Kameni.¹¹ Podľa týchto dokumentov počítala československá strana s odstúpením územia (s výnimkou sporných miest) takmer v rovnakom rozsahu, ako to stanovila Viedenská arbitráž o tri týždne neskôr, aj keď ešte prebiehali neúspešné rokovania v Komárne a neskôr aj medzi Prahou a Budapešťou. V pokynoch sa odrážalo stanovisko československej vlády (ministerskej rady) z 3. októbra 1938, podľa ktorého malo civilné obyvateľstvo územia, ktoré bude odstúpené Maďarsku (Nemecku), tak v území samom, ako aj v území medzi demarkačnými čiarami, **zostať vo svojich doterajších bydliskách** (zdôraznil F. V.). Výnimky mohli byť povolené len celkom malému počtu osôb, prípadne rodinám, pre ktoré by zotrvanie na mieste znamenalo nesporne ohrozenie ich života. Počet takýchto osôb nemal presahovať pol percenta, v najkrajnejšom prípade jedno percento. Vyššie uvedené výnimky sa v prvom rade vzťahovali na osoby slovenskej a českej národnosti, vrátane ich rodinných príslušníkov, ktoré sa dosiaľ exponovali

10 Tlač ho uverejnila 10. a 11. októbra 1938. Napríklad Slovenský denník, Slovák atď. Dnes odstupujeme Šahy a Slov. Nové Mesto. *Slovenské zvesti*, 11. 10. 1938, s. 1.

11 Štátny archív (ŠA) Nitra, pobočka (p.) Nové Zámky, f. Okresný úrad (OÚ) Nové Zámky, šk. 61, dok. č. 64 486/1938 prez. Spis Prezídia Krajiniského úradu (PKÚ) z 9. 10. 1938 (v dokumente je omylom uvedený september – IX.), v prílohe ktorého je aj prehľad 20 okresov, ktoré, resp. časti ktorých sa majú evakuovať; dok. č. 64 859/1938 prez. Kópia dodatku – spisu PKÚ z 11. októbra 1938.

politicky a národne a následkom ich doterajšej činnosti boli by možno vystavené v prípade okupácie územia osobným nebezpečiam (újme). Naproti tomu sa však malo zamedziť sťahovaniu civilného obyvateľstva inej ako slovenskej alebo českej národnosti. Ako ukázali ďalšie týždne a mesiace, to sa nesplnilo, lebo z uvedeného územia sa vysťahovalo aj viac Nemcov – len zo samotného Lučenca ich odišlo asi 400.

Tlač demokratická, autonomistická aj komunistická zdôrazňovala potrebu zachovania jednoty a zomknutia všetkých síl, aby sa zachránilo to, čo sa ešte zachrániť dá. Podľa komunistov prvým činom, ktorý slovenskí ministri urobili ešte pred začiatkom rokovania s maďarskou vládou o zmene hraníc, bolo zastavenie činnosti komunistickej strany na Slovensku a zákaz prepravy komunistickej tlače. *„Nepriateľ ešte nepovedal posledné slová“* a práve v čase rokovania s Maďarskom je potrebná jednota najširších vrstiev pre záchranu krajiny, uviedla komunistická tlač. *„Stratili sme mnoho, je však treba urobiť všetko, aby sme zachránili, čo sa zachrániť dá. Zachrániť jednotu ľudu a národa, zomknúť sily pre nové vybudovanie zmenšeného štátu, Čechom, Slovákom a Karpatorusom spoločného, čeliť katastrofe je možné iba zjednotením všetkých síl... V tejto vážnej chvíli nemáme žiadneho väčšieho záujmu, len aby sa zabránilo katastrofe. Preto nech sa deje čokoľvek, budeme ďalej bojovať za zjednotenie všetkých slovenských národných síl, za svornosť Čechov a Slovákov a obyvateľov Podkarpatska, v obrane, za zaistenie šťastnej budúcnosti nového Slovenska.“*¹²

Územné nároky odôvodňovala Budapešť na etnickom podklade podľa výsledkov sčítania ľudu z roku 1910, proti čomu slovenská strana neúspešne protestovala. O čs. návrhoch Maďari rokovať nechceli, preto sa 13. októbra rokovania v Komárne skončili bez dohody. Tiso vo svojom prejave v Prešove 16. októbra 1938 na okraj rokovaní v Komárne okrem iného uviedol, že *„keby sme tam neboli my, bolo by sa rokovanie skončilo za pár hodín. My sme nezapríčinili prerušenie. Maďarská vláda utiekla, lebo vraj niet nádeje na priblíženie.“*¹³

V odpovedi na otázku zástupcu švajčiarskej tlačovej agentúry o slovensko-maďarskom pohraničnom spore Tiso 26. októbra 1938 uviedol, že *„sme ochotní rokovať o odstúpení Nových Zámkov, Komárna, Parkanu a Rožňavy s podmienkou zaistenia našich hospodárskych a dopravne-*

12 Obrana Slovenska hlavná vec. *Slovenské Zvesti*, 11. 10. 1938, s. 1. (Noviny vlastnil a oficiálne vydával Karol Bacílek.)

13 FABRÍCIUS, M., HRADSKÁ, K. (eds.): *Jozef Tiso. Prejavy a články, zv. II. (1938 – 1944)*. Bratislava 2007, dok. č. 5 a 6, s. 11 – 14.

*politických záujmov. Aj na našej strane jestvuje naliehavé želanie dospieť k urýchlenému ukončeniu rokovaní.*¹⁴ Maďarský premiér B. Imrédy chcel nariadiť všeobecnú mobilizáciu, ale náčelník generálneho štábu generál Henrik Werth namietal, že Maďarsko nemôže viesť vojnu na troch frontoch súčasne. Aj s ohľadom na Nemecko sa mobilizovalo len päť ročníkov. Nasledujúce dni sa niesli v znamení horúčkovitých rokovaní: K. Darányi a I. Csáky odcestovali do Berlína a Ríma žiadať podporu a F. Chvalkovský, J. Tiso, V. Tuka a F. Ďurčanský sa snažili o to isté v Berlíne a Mníchove.

Počas týchto diplomatických rokovaní dostal János Esterházy ďalšie inštrukcie z Budapešti a oznámil maďarskej strane počty členov ZMS (dôveryhodné osoby, na ktoré sa mohla Budapešť spoľahnúť) v obciach nárokovaného územia. V pohraničnom pásme sa zase objavili maďarské teroristické skupiny. Československá vláda predložila 22. októbra štvrtý návrh a keďže ani ten maďarská strana neakceptovala, Praha 27. októbra súhlasila s arbitrážou. 30. októbra vydali obe vlády vyhlásenia o prijatí arbitráže. Tiso pražské rokovania a návrhy kritizoval, pretože zastával názor, že *„rokovanie o slovenskom území pokladáme za vec čisto slovenskú, o ktorej má rozhodovať výlučne vláda slovenská.*¹⁵ Bola to však len ilúzia a ako sa čoskoro ukázalo, nerozhodla o slovenskom území ani vláda slovenská, ani vláda československá, ale rozhodli o ňom viedenski arbitri.

Teroristické akcie

Medzitým vrcholila protičeskoslovenská propagandistická kampaň aj zo strany Maďarska, aj zo strany vedúcich predstaviteľov maďarskej menšiny na Slovensku. Esterházy už vopred oslavoval „zväčšené Maďarsko“, šírili sa letáky vydávané maďarskou armádou a Szálasiho stranou. Presviedčali obyvateľstvo, že sa neobnoví stará vláda slúžnych, nebude rozdielu medzi Maďarmi, Slovákami a Rusínmi, a že im nebudú vládnuť takí, ktorí nie sú priateľmi ľudu. Propagandou ohľupovanému obyvateľstvu sľubovali vlaky plné potravín, ako keby v Československu bol býval hlad.

V záujme vyhocovania situácie sa na južnom Slovensku množili teroristické akcie príslušníkov maďarskej armády a tzv. „szabadcsapatok“ (slobodných oddielov) alebo príslušníkov „rongyosgárdy“ (gardy otrhancov). Medzi najznámejšie incidenty patria udalosti v obciach: Feledince (dnes

---

14 Tamže, dok. č. 10, s. 19 – 20.

15 Tamže, dok. č. 12, s. 21 – 22.

Jesenské) – 5. 10, Parkan (dnes Štúrovo) – 7. 10, Kráľovský Chlmec – 13. 10, Ladamír (dnes Ladamírov) – 26. 10 a inde. Podľa hlásenia Okresného úradu v Snine oddiel teroristov pozostávajúci asi z 30 osôb po 12. hodine položil pod ladomírsky most štyri dynamitové nálože, z ktorých dve explodovali a poškodili most a telegrafný stĺp, dve nevybuchli a sú stále pod mostom. Žandársky pohotovostný oddiel chytil dvoch teroristov – Ukrajincov, ktorí udali, že ostatní sú Maďari a ušli z Podkarpatskej Rusi do Poľska, kde ich odzbrojili a potom sa vrátili na územie Slovenska.¹⁶ Kancelária krajinského prezidenta v Košiciach 28. októbra 1938 hlásila, že na vpády na územie Slovenska sa v Maďarsku organizujú ozbrojené skupiny. V meste Göncz je asi 300 – 400 mužov takejto tlupy. Podľa názoru úradu išlo väčšinou o občanov Maďarska, keďže z úseku Čergov – Jablonov nad Turňou utieklo v deň mobilizácie len 35 mužov (Maďarov).¹⁷ Okresný úrad v Košiciach o tri dni neskôr hlásil, že 29. októbra 1938 o 6.15 hod. narazila hliadka SOŠ (Stráž obrany štátu) pri jazere Jizra (dnes Izra, obec Slanská Huta, okres Košice) v blízkosti vojenského objektu na tlupu maďarských teroristov, ktorí tam odpočívali. Mali postaveného puškou ozbrojeného strážneho, ktorý zbraň namieril na našu hliadku a vyvolal poplach. Naša hliadka ustúpila, pričom na ňu vypálili 40 – 50 rán z pušiek a pištoľí. Teroristi potom odišli na územie Maďarska, pričom tu zanechali 18 kg ekrazitu, jednu špeciálnu mapu, dve elektrické lampičky a výpočty na trhacie nálože. Pravdepodobne tá istá tlupa prekročila hranice v noci 30. októbra. *„Naši vojaci z krytov najprv ustúpili, ale po príchode poslí prehľadávajú územie. Pri prestrelke bol zranený jeden náš desiatnik. Požaduje sa, aby československé ministerstvo zahraničných vecí urobilo príslušné kroky.“*¹⁸

Udalosti po arbitráži

Keď maďarský premiér Imrédy 2. novembra 1938 ako prvý oznámil v maďarskom rozhlase výsledok arbitrážneho rozhodnutia, u Maďarov prepukli radosť a oslavy. Návštevníci divadelných a filmových predstavení v Budapešti po oznámení výsledkov arbitráže jasali. Napríklad herec Artúr Somlay po skončení prvého dejstva hry Jacquesa Duvala *Francúzska komorná* vyšiel pred oponu a mená juhoslovenských miest, ktoré sa vracali Maďarsku, čítal ako modlitbu. Obecenstva sa zmocnil ošial, úplne neznámi

16 SNA, f. KÚ, šk. 255, dok. č. 67 876/1938 prez. Spis PKÚ z 27. októbra 1938.

17 Tamže, dok. č. 50 586/1938 prez. Spis PKÚ z 28. októbra 1938.

18 Tamže, dok. č. 68 495 prez. z 31. októbra 1938.

Ľudia jasali, podávali si ruky a objímali sa.¹⁹ Rôzne oslavy a zhromaždenia maďarského obyvateľstva sa konali aj na južnom Slovensku. V Ožďanoch, okr. Rimavská Sobota, mali mimoriadne búrlivý priebeh a následkom bola aj jedna obeť. V obci sa o 21.30 hod. po vyhlásení rozhodnutia vo Viedni zišlo zhromaždenie asi 400 – 500 osôb napriek tomu, že stále platil zákaz zhromažďovania a zdržiavania sa na ulici po 20. hod. vydaný OÚ v Rimavskej Sobote 10. októbra 1938. Keďže sa vojenská hliadka cítila davom ohrozená, došlo pri pokuse o jeho rozptýlenie k streľbe, pričom bol smrteľne zranený nezamestnaný robotník Bálint Varga Dorok a Gizela Királyová bola ľahko zranená. O 22. hodine sa v obci ozývalo zvonenie z dvoch kostolov a zhromaždenie obyvateľov pokračovalo. Následkom ďalšej streľby a rozháňania davu pažbami pušiek boli dvaja zranení.²⁰

V Československu zavládli po oznámení výsledkov arbitráže u Slovákov smútok a depresia. Predseda slovenskej autonómnej vlády Jozef Tiso vystúpil v rozhlase až neskoro večer po 23. hodine a jeho prejav sa v mnohom podobal prejavu prezidenta Beneša po Mníchove. Beneš vtedy okrem iného povedal, že náš národ je ako rozložitý strom. „*Koruna stromu našej vlasti je osekaná, ale korene nášho národa tkvia pevne v jeho zemi... koruna zase po čase vyrazí novými ratoľestami...*“²¹ Tiso vo svojom nočnom príhovore k poslucháčom rozhlasu tiež siahol k metaforám z ríše flóry, keď narážajúc na ďalších Slovákov, ktorí sa ocitnú pod maďarskou nadvládou, zdôrazňoval, že „*oddelená ratoľešť nesmie uschnúť*“.²² Ale tu vidíme aj zásadný rozdiel medzi oboma politikmi. Zatiaľ čo Beneš k Mníchovu pristupoval len ako k nejakému prológu k oveľa významnejším udalostiam, ktoré časom mníchovské rozhodnutie zvrátia a pomôžu obnoviť národný strom v celej jeho košatosti, Tiso síce tiež vyhlasoval, že viedenské rozhodnutie je nespravodlivé a že sa s ním Slovensko nezmieri, ale jeho slová o oddelenej ratoľesti, ktorá nesmie uschnúť, naznačujú aj isté zmierenie sa s týmto stavom a náznak, že je to stav trvalý: „*musíme skloniť hlavu, prijať rozsudok a pustiť sa do práce*“. Najprv hlásateľ uviedol základné informácie a prečítal aj jednotlivé body arbitráže. Nasledovalo emotívne až tragickým hlasom podfarbené pomalé vymenúvanie významnejších obcí a miest, ktoré pri-

19 ZEIDLER, M.: *A revíziós gondolat*. Budapest 2001, s. 274 – 275.

20 SNA, f. KÚ, šk. 255, dok. č. 559/38. Spis Okresného četníckeho veliteľstva v Hnúšti z 12. novembra 1938 o streľbe v Ožďanoch 2. novembra 1938.

21 Prezident republiky Dr. Beneš sa lúči. *Slovenský denník*, 7. 10. 1938, s. 2.

22 FABRÍCIUS, M., HRADSKÁ, K. (eds.): *Jozef Tiso. Prejavy II...*, dok. č. 14, s. 25 – 26; Zvukový záznam v Archíve Slovenského rozhlasu (ASR), sign. BA–AFR 2 301/1–1.

padli Maďarsku, medzi jednotlivými názvami prestávky, akoby rečník musel prekonať vnútorný nesúhlas s tým, čo číta. Najväčšia prestávka je pred uvedením Košíc. Potom Tiso v krátkom prejave zvalil vinu za to, čo sa udialo, „na 20-ročnú politiku, ktorá priniesla štát k úplnému rozkladu tak na poli vnútornom, ako aj, a to predovšetkým, na poli medzinárodnom“, a to celkom tak, ako by sa aj on a jeho strana na tej politike nijako neboli podieľali. Mníchov hodnotí očami Ribbentropa a aj podľa jeho slov, ako „záchranu Slovákov“, čomu ale vtedy mohli veriť len tí najzaslepenejší Tisovi spolustraníci. Nestalo sa, aby hranicu slovensko-maďarskú určili v duchu dohody mníchovskej a potom značne nepresnými a alibistickými slovami zopakoval, že „zodpovednosť za to padá predovšetkým na tých politikov, ktorí za posledných 20 rokov rozhodovali bez našej účasti a vôle o našom osude“. O tom, že Ribbentrop nedodrжал sľub, ktorý jemu osobne dal, sa akosi v prejave k poslucháčom v Československu zmienil zabudol. Noviny Slováčok 4. novembra 1938 napísali, že slovenskí delegáti vypočuli „omráčení“ ortiel nad Slovenskom, ortiel nespravodlivý, krivda bila do očí každému a všetkým Slovákom...²³ Podobné stanovisko ako Tiso zaujal na zasadaní československej vlády 4. novembra 1938 aj minister hospodárstva Pavol Teplanský, podľa ktorého ťažké a bolestné straty boli vraj „zavinené našou zahraničnou politikou v minulých rokoch“.²⁴ Beneš ako hlavný strojca medzivojnovej československej zahraničnej politiky bol sústavne napádaný za túto politiku, ktorou sa snažil štát zabezpečiť. Kritici mu vyčítali už vtedy, a dnes to zase ožilo a často sa to opakuje, že mal robiť celkom inú politiku, a že si mal hneď od počiatku radšej nakloniť susedov Československa. Títo Benešovi kritici však úplne zabúdajú na to, že to bola požiadavka nereálna, pretože Nemecko a Maďarsko, ba ani Poľsko sa s Československom proste dohodnúť nechceli a od samého začiatku stavili na jeho rozpad a úplné zničenie.²⁵ Na dohodu sú potrebné totiž vždy dve strany. Ako ukázal vývoj v roku 1938, ani sudetskí Nemci a ani predstavitelia maďarskej menšiny sa dohodnúť s Československom nechceli, pripravované ďalekosiahle ústupky vlády a pripravovaný národnostný štatút, hoci ten nemal v Európe obdobu, im nemohli postačovať, keďže ich cieľom bola len zmena hraníc, ktorá jedine mohla uspokojiť ich požiadavky.

---

23 Slováčok, 4. 11. 1938, s. 2.

24 DEÁK, L. (ed.): *Viedenská arbitráž I*, dok. č. 141, s. 206 – 208.

25 MORELL, S.: *Viděl jsem ukřižování. Sudety 1938 – 39. Svědectví anglického novináře, který byl při tom*. Brno 1995, s. 13.

V dňoch medzi vyhlásením viedenského rozhodnutia a príchodom maďarského vojska viacerí slovenskí politici urobili okružné cesty po slovenskom juhu a ubezpečovali tamojšie slovenské obyvateľstvo, že viedenské rozhodnutie nie je definitívne a skoro sa vrátia späť do vlasti. Aj Alexander Mach napísal do Slováka výzvu odtrhnutým Slovákom, aby zostali Slovákmí²⁶ a 4. novembra sa bol rozlúčiť so svojimi rodákmi v Slovenskom Mederi (dnes Palárikovo), ktorých ubezpečoval, že na okupovanom teritóriu sa nevrátia staré predvojnové časy a spôsoby uhorskej administratívy.²⁷ Podľa hodnotenia československého ministerstva zahraničných vecí je viedenské rozhodnutie definitívne a treba sa s ním zmieriť, hoci je veľmi ďaleko od národnostnej spravodlivosti. Krivda spáchaná na Slovákoch a Rusínoch môže byť zmenšená len vtedy, ak bude menšinový režim, aký bol doteraz v povojnovom Maďarsku uplatňovaný voči Slovákom a ostatným nemaďarským národnostiam, podstatne revidovaný a ak novým príslušníkom slovenskej a rusínskej menšiny v Maďarsku – a teda i príslušníkom starým – budú zabezpečené podmienky slobodného vývoja kultúrneho.²⁸

Obsadzovanie územia maďarskou armádou

Z hľadiska nasledujúcich udalostí, ktoré sa odohrali na okupovanom území južného Slovenska, treba zdôrazniť, že Tisove slová a aj výzvy ďalších politikov na adresu tamojších obyvateľov, najmä na kolonistov a príslušníkov inteligencie, boli nielen naivné, ale aj krajne nezodpovedné a prispeli k majetkovým stratám mnohých neskôr vyhnaných Čechov, Slovákov a obyvateľov ďalších národností. Vtedy už predsa boli známe udalosti, ktoré sa odohrali v českom pohraničí, a aj to, že v teréne sa obyčajní ľudia na sľuby politikov a papierové dohody spoliehať nemôžu. Dokladajú to tragédie mnohých vyhánaných, ktorí boli nielen okradnutí, ponížovaní, fyzicky napádaní a týraní, ale aj obeť na životoch v Kőbölküte (dnes Gbelciach), kde boli traja bývalí československí legionári, tamojší kolonisti, zastrelení a jeden obesený. Tomu sa dalo pri prezieravejšom postoji predovšetkým slovenskej vlády a miestnych úradov aspoň čiastočne predísť. Veď

---

26 MACH, A.: Neodrodíme sa svojmu národu! *Slovák*, 5. 11. 1938, s. 1.

27 DEÁK, L. (ed.): *Viedenská arbitráž – 2. november 1938. Dokumenty II. (2. november 1938 – 14. marec 1939)*. Martin 2003, s. 11; MACH, A.: Neodrodíme sa svojmu národu! *Slovák*, 5. 11. 1938, s. 1.

28 DEÁK, L. (ed.): *Viedenská arbitráž I*, dok. č. 142, s. 208 – 211.

sa dochovali dokumenty, podľa ktorých treba obyvateľstvo upokojovať, najmä kolonistov, učiteľov a podobne, a nikto nemá vraj dôvod opúšťať svoje majetky a miesta.²⁹ Treba údajne postupovať podľa dispozícií nadriadených úradov, dôjde k dohodám s maďarskou stranou o majetku, obyvateľstvo bude môcť do šiestich mesiacov optovať a podobne: „*Súkromníci, roľníci, obchodníci a tak ďalej, nech sa nedajú zviest' k panike, nech neopúšťajú svoj majetok, lebo všetci obyvatelia odstúpeného územia budú môcť optovať, takže niet príčiny k prenáhlenému odchodu, na toto upozorňujem aj našich slovenských kolonistov v maďarskom etnickom území.*“ Tisove slová o tom, že „*slovenská vláda zaručuje všetkým obyvateľom primeranú pomoc a ochranu,*“ boli nereálne a zavádzajúce. Prax ukázala, že slovenská ani československá vláda svojich občanov na odstupovanom území nijako ochrániť nevedela, len žandárske stanice a ďalšie úrady v nasledujúcich týždňoch a mesiacov protokolovali sťažnosti a majetkové straty vyhnancom.³⁰ Treba sa tu zmieniť aj o formule „*Inak násilie zo strany maďarských orgánov nebolo na mojej osobe spáchané*“, ktorá sa často v týchto zápisniciach spisovaných s vyhnancami rôznymi úradmi, prevažne však žandárskymi stanicami, opakuje. Niektorí maďarskí autori sa tým dali dokonale popliesť,³¹ a to aj napriek tomu, že len o pár riadkov vyššie sa v tom istom dokumente zároveň uvádza, že kolonisti a ďalší československí občania museli svoj majetok na nátlak opustiť, že niektoré veci, náradie, hospodárske vybavenie, bytové zariadenie alebo zvieratá museli predávať narýchlo pod cenu za sumu, ktorú im kupujúci ponúkol, alebo že tí, ktorí si svoj majetok chránili pred rabovaním, boli spacificovaní pažbami pušiek alebo inou formou fyzického násillia. Netvrdím, že všetci maďarskí vojaci alebo žandári sa zachovali takto neľudsky, boli medzi nimi samozrejme aj slušní ľudia, a sú doklady, napríklad aj o tom, že hoci žandarmi aj dlhší čas zadrživani dospelí nielen nedostali jedlo, alebo si dokonca ani za vlastné peniaze nemohli nič kúpiť, deťom dávali aspoň pečivo.³² Robiť však z uvedenej formuly záver, akoby vyhánanie obyvateľstva z južného

29 SNA, f. KÚ, šk. 255, dok. č. 67 827/1938 prez. Spis PKÚ z 29. októbra 1938.

30 Tamže, šk. 256, pozri napríklad zápisnicu dočasnej žandárskej stanice Mischdorf z 20. 11. 1938 spísaná s kolonistom Františkom Synkom z kolónie Milenium, obec Pataš, okr. Dunajská Streda..

31 SALLAI, G.: „*A határ megindul...*“ *A csehszlovákiai kisebbség és Magyarország kapcsolatai az 1938 – 1939. évi államhatár-változások tükrében.* Pozsony 2009, s. 207 – 210.

32 SNA, f. KÚ, šk. 256, dok. č. 736 dôv/38. Spis žandárskej stanice Jasov, okr. Gelnica zo 16. novembra 1938 o pomeroch a vyhostovaní z obsadeného územia maďarskou armádou.

Slovenska prebiehalo v akejsi idylickej a priateľsky pokojnej atmosfére, naozaj nie je udržateľné. Napríklad zápisnica z 20. novembra 1938 spísaná s kolonistom Jozefom Vojáčkom uvádza, že „v Dunajskej Strede ho prinútili podpísať tlačivo, že dobrovoľne opúšťa terajšie Maďarsko. Z Úzoru (dnes Kvetoslavov) ich pešky hnali do Alžbety (Alžbetin Dvor – dnes súčasť obce Dunajská Lužná). Po ceste k hraniciam prejavil som únavu, a preto ma jeden žandár kopol do nohy a povedal niečo po maďarsky, čomu som nerozumel... Bol som nútený predať pod cenu stoh slamy, stoh sena, repu 45 q, zemiaky 5 q a kukuricu a iné veci v cene 6 000 Kč. Zanechal som ešte obytný dom, pole, hosp. zariadenie v cene 100 000 Kč.“ A aj napriek tomu zápisnica obsahuje „čarovnú“ formulku „*Proti mne a mojej rodine nebolo zo strany maďarských orgánov násilie spáchané*“!³³ O násilnom postupe maďarskej strany však okrem výpovedí samotných obetí existuje dokonca aj svedectvo Jánoša Esterházyho, ktoré po roku 1945 zaznamenala vo svojich pamätiach jeho sestra Lujza: „*Naši žandári teraz zničili všetko, čo som sa v priebehu rokov usiloval vybudovať, aby som získal priazeň Slovákov voči Maďarsku... A namiesto toho ich žandári bijú palicami...*“³⁴

Okupácia alebo oslobodenie?

V dobových dokumentoch slovenskej, resp. československej strany sa hovorí o „okupačnom území“,³⁵ na maďarskej strane o znovu pripojenom, nazad pripojenom, ale najčastejšie o oslobodenom území Felvidéku (Hornej zeme, Horniakov).³⁶ V tomto prípade však označenie Felvidék³⁷ nebolo presné. Martin Hetényi navrhol, aby sa územie, ktorého sa dotýkal rozsudok vo Viedni, označovalo neutrálnym pojmom ako „arbitrážne

33 Tamže, zápisnica dočasnej žandárskej stanice Mischdorf (Nové Košariská) spísaná 20. 11. 1938 s kolonistom Jozefom Vojáčkom z kolónie Milénium z obce Pataš, okr. Dunajská Streda.

34 ESTERHÁZY, L.: *Szívek az ár ellen. Népek ütközése Közép-európai tapasztalatok.* Budapest 1991, s. 97 – 98; DEÁK, L.: *Politický profil Jánoša Esterházyho.* Bratislava 1995, s. 15.

35 Spomínaná zápisnica dočasnej žandárskej stanice Mischdorf z 20. 11. 1938 spísaná s kolonistom Františkom Synkom. Pozri poznámku č. 29.

36 A visszacsatolt (felszabadított) Felvidék – Spätpripojené (oslobodené) Horniak.

37 Pojem Felvidék sa vlastne na toto územie ani nevzťahuje. Napríklad na západe išlo o Matúšovu zem a Žitný ostrov, zatiaľ čo Felvidékom sa rozumeli oblasti severnejšie. BULLA, B.: Az 1938 novemberében visszacsatolt terület földrajzi jellemzése, különös tekintettel a kismagyar alföldre. *Visszacsatolt Felvidék.* B. r. (1939), s. 16 – 21.

územie“.³⁸ V označovaní územia, ktorého sa Slovensko v dôsledku arbitráže muselo vzdať, sa česká, slovenská a maďarská historiografia asi len ťažko niekedy zhodne. Zatiaľ čo pre väčšinu Maďarov to vtedy bolo a čiastočne aj dnes je oslobodenie – a to aj napriek dobre známemu negatívnemu vývoju v nasledujúcich rokoch – pre Slovákov a Čechov, najmä pre tých, ktorých sa rozhodnutie bezprostredne aj dotklo, to bola a vždy bude okupácia. Plne to dosvedčuje aj správanie sa mocenských orgánov, ktoré mali na uvedenom území vo svojich rukách vojenskú a neskôr aj civilnú správu.³⁹ „*Súčasná maďarská regionálna historiografia a publicistika sa priam okato vyhyba, ba účelovo zamlčuje práve túto stránku nedávnej minulosti južného Slovenska. Za predošlé desaťročia, najmä však v tom poslednom (autor myslí 90. roky 20. storočia – pozn. F. V.), vyšli u nás stovky maďarských publikácií, monografií a štúdií, veľká časť z nich so štátnou subvenciou. Ich autori prešli postupne od obchádzania a zamlčovania závažných skutočností k prehnanému dramatizovaniu nepodstatných vecí, aby dospeli až k heroizovaniu vojnových zločincov typu Esterházyho a Jarossa.*“⁴⁰ Možno dodať, že nielen regionálna historiografia, pretože časť maďarských autorov sa dokonca ešte aj dnes čuduje tomu, že väčšina českých a slovenských autorov Mníchov a Viedenskú arbitráž posudzuje ako akty násillia, ktoré boli v rozpore s medzinárodným právom, a úvod k druhej svetovej vojne.⁴¹

Hneď v prvých dňoch sa stali problémom náhle a drastické opatrenia maďarskej vlády, s ktorými československá strana, ale ani obyvateľstvo na odstupovanom (arbitrážnom) území nepočítalo. Cieľom týchto opatrení maďarskej strany bola radikálna a rýchla zmena etnických a majetkových pomerov na tomto teritóriu. Veľmi rýchlo sa prišlo k vyhostovaniu obyvateľov, ktorí nepatrili k „praobyvateľom“, ale toto opatrenie sa dotklo aj ich rodín, aj manželiek maďarskej národnosti a detí, hoci tie sa narodili už tam. Toto veľmi zhoršilo vzťahy medzi oboma štátmi a viedlo k recipročným opatreniam zo strany Československa a neskôr Slovenska. Maďarské úrady to vehementne kritizovali, ale o nápravu sa nepostarali.

38 HETÉNYI, M.: *Slovensko-maďarské pomedzie v rokoch 1938 – 1945*. Nitra 2008, s. 11 – 12.

39 *Bola to okupácia. Referáty na IV. záverečnom sympóziu o okupácii južného Slovenska v rokoch 1938 – 45*. Príloha k časopisu Slovenský juh. Bratislava 1996.

40 BARTOŠEK, F.: Zdroje jednotného slovenského postupu. In: *Bola to okupácia. Referáty na IV. záverečnom sympóziu o okupácii južného Slovenska v rokoch 1938 – 45*. Príloha k časopisu Slovenský juh. Bratislava 1996, s. 13 – 22. Autor má pravdepodobne na mysli napríklad Gy. Popélya, I. Molnára, K. Vígha a ďalších.

41 Príkladom sú početné štúdie Gergelya Sallaia; pozri poznámku č. 31.

Je potrebné zdôrazniť, že maďarská strana od samého začiatku nedodržala viaceré body, jednak z Protokolu o rozhodnutí komisie Maďarska a Československa o evakuácii a odovzdaní odstúpeného územia, dohodnutého a podpísaného 1. novembra 1938 v Bratislave plukovníkom R. Andorkom a generálom R. Viestom, predovšetkým bod 4: „*Obidve armády nedopustia nepriateľské činy zo strany obyvateľstva (civilistov) na území, ktoré je pod ich mocou*“⁴² a jednak ani viaceré ustanovenia samotného arbitrážneho rozsudku z Viedne, najmä body 4, 5, 6 a 7, čo malo ťažké a tragické následky pre civilné obyvateľstvo českej a slovenskej národnosti, ale aj ďalších národností a dokonca aj mnohých osôb hlásiacich sa k národnosti maďarskej.⁴³ Podľa bodu 4 mala riešiť otázky štátnej príslušnosti a opcie na odstúpenom území spoločná komisia. Podľa bodu 5 do kompetencie tejto komisie patrilo aj vypracovanie pravidiel na ochranu národnostných menšín a v 6. a 7. bode sa určovalo, že keby vznikli pri realizácii viedenského rozhodnutia ťažkosti, obidve vlády sa dohodnú na ich odstránení. V prípade, že sa nebudú vedieť dohodnúť, rozhodnú zase o ich spore arbitrážne mocnosti.⁴⁴

Nové Zámky obsadilo maďarské vojsko 8. novembra 1938. Krátko po poludní z mesta za vyzváňania zvonov odchádzali československí úradníci, vojsko a četníctvo. Pred 14. hodinou sa čs. žandársky kapitán ako posledný odobral na radnici od miestneho predstavenstva. Krátko na to prišiel na aute s bielou zástavou maďarský poručík, ktorý Maďarskej národnej rade na radnici oznámil príchod maďarského vojska na čele s generálom Gustávom Henneim. Okupačné (podľa Maďarov osloboditeľské) vojsko privítalo na Hlavnom námestí okolo 20-tisíc jasajúcich obyvateľov mesta, vyzdobeného kvetinami a maďarskými zástavami. Uvítania sa vo svojom slávnostnom prejave ujal Andor Jaross. V priebehu zhromaždenia sa dav dožadoval aj pripojenia Bratislavy a preklínal Prahu (prevolávali sa heslá: *Mindent vissza! a Vesszen Prága!*). Generál Henneim vo svojej odpovedi uviedol, že nebude spokojný, kým sa Uhorsko neobnoví.⁴⁵ Žandárstvo a polícia už v prvú noc konali razie u komunistov a u národne uvedomeľých Slovákov. Po výsluchoch poslali mnohých do žalárov a internačných táborov v Maďarsku, alebo ich dali pod policajný dozor. Časť obyvateľstva rabovala obchody a rozbíjala výkladné skrine tých, ktorých majiteľmi boli

42 DEÁK, L. (ed.): *Viedenská arbitráž I*, dok. č. 136, s. 191 – 195, 194.

43 Tamže, dok. č. 139, s. 203 – 205.

44 DEÁK, L. (ed.): *Viedenská arbitráž II.*, s. 9.

45 *Érsekujvár és Vidéke*, 13. 11. 1938.

Česi alebo Slováci. Niektorých aj fyzicky napadli a dav sa pokúsil rabovať aj Baťovu továreň, ale vojsko tomu zabránilo.⁴⁶

Po obsadení južného Slovenska zaviedlo vojsko vojenskú správu, ktorú nahradila civilná správa až na konci roku 1938. Vojenský velitelia menovali prednostov a úradníkov, ktorých menoslov bol vopred pripravený. Ostatných úradníkov, ale aj učiteľov a rôznych zamestnancov podrobili previerkam „národnej spoľahlivosti“. Novozámocký námestník mešťanostu a predseda národnej rady János Ölvedi (v roku 1939 bol už mešťanostom), ale aj ďalší námestník mešťanostu a neskôr aj mešťanosta Gábor Rézler, sa netajili tým, že chcú vykoreniť „stopu, pamiatku, chyby, ducha 20-ročnej českej vlády“.⁴⁷

Ako si nápravu chýb demokratickej ČSR predstavovala nová štátna moc, sa ukázalo veľmi rýchlo. Boli rozpustené všetky politické strany okrem ZMS a HSLS, ako aj nemaďarské spolky a ich majetok bol zhabaný alebo pridelený maďarským organizáciám. Obnovili sa spôsoby a postupy starej uhorskej administratívy, poslancov do maďarského parlamentu menovali. Hlavný župan na slávnosti usporiadanej pri príležitosti povýšenia Nových Zámok na župné mesto (od 15. júla 1939) otvorene povedal, že si každý musí plniť svoje vlastenecké povinnosti a kto by na to pozabudol, proti tomu sa čo najprísnejšie zakročí. Podľa pamätnej knihy – kroniky mesta Nové Zámky – už po dvoch mesiacoch veľká väčšina obyvateľov, Slovákov aj Maďarov, ľutovala, že ich slobodný život v ČSR sa skončil takýmto spôsobom.⁴⁸ Hneď po okupácii mesta internovali mnohé židovské rodiny v Železničiarkej kolónii, ktorú českí a slovenskí obyvatelia väčšinou opustili. Židov prepúšťali aj z mestských úradov. Napríklad bývalý mestský zverolekár Alexander Gráf spáchal zo zúfalstva samovraždu. S občanmi židovského pôvodu zrušovali nájomné zmluvy a obchodné miestnosti odovzdávali kresťanom. Asi 80 percentám Židov odobrali v nasledujúcich mesiacoch živnostenské oprávnenia.⁴⁹

Politika, štátna správa, kádrovanie, previerky

Československá štátna správa bola okupovaním územia južného Slovenska okamžite zrušená, bývalí československí štátni zamestnanci museli do 48 hodín územie opustiť, okresných náčelníkov nahradili

---

46 KOČIŠ, L.: *Nové Zámky v minulosti*. Nové Zámky 1967, s. 101; STANO, J., MAJOR, F., FORRÓ, M.: *Z kože a ocele*. Nové Zámky 1960, s. 56.

47 KOČIŠ, L.: *Nové Zámky v minulosti*, s. 101.

48 Tamže.

49 Tamže, s. 101 – 102.

časom hlavní slúžni. Vydávali nové vyhlášky a nariadenia, aplikoval sa aj protižidovský zákon, ktorý Imrédyho vláda prijala ešte pred obsadením územia. Bývalí zamestnanci čs. armády, žandárstva, polície a pohraničnej stráže aj maďarskej národnosti boli prepustení, pretože maďarský režim ich považoval za nespoľahlivých.

Maďarský generálny štáb už 5. novembra 1938 vydal nariadenie o vypovedaní všetkých kolonistov a ich rodinných príslušníkov či potomkov a výnimky sa nepovoľovali ani rodinným príslušníkom, alebo tým osobám, ktoré sa hlásili za Maďarov. Toto nariadenie sa sprísnilo 11. novembra a podriadené vojenské orgány mali takéto osoby okamžite vyhostiť ako nepriateľov štátu. Organizovalo sa prenasledovanie obyvateľov a ich zásoby sa rekvirovali bez náhrady na vydržiavanie vojska. Kolonista František Jančík z Trnovca nad Váhom je názorným príkladom takéhoto postupu.⁵⁰ Z Uherského Brodu pochádzajúci Jančík si poľnohospodárske plodiny nielen dopestoval, ale ich vo svojej malej konzervárni aj spracovával a exportoval. Dával tak prácu a živobytie niekoľkým desiatkam ľudí v okolí. Po Viedenskej arbitráži Jančíkov majetok zabrali maďarskí honvédi a žali úrodu, ktorú nezasiali – samozrejme bez akejkoľvek náhrady. Keď sa Jančík o nejaký čas prišiel na svoj majetok pozrieť, bol maďarským správcom svojho statku ťažko zranený úderom do hlavy železnou tyčou a liečil sa potom v nemocnici v Nových Zámkoch. Ešte z jedného hľadiska je kolonista Jančík zaujímavý, keď v súvislosti so škodami, ktoré utrpel v dôsledku hospodárenia maďarskej armády na svojom bývalom statku, uvádza, že na mzdách, daniach, poštovnom a železničných poplatkoch odviezol štátu za viac ako desať rokov okolo 11 miliónov korún a jeho sused z rovnakej výmery a za rovnaké obdobie len asi stotisíc korún. Zjavne teda nie je zveličené vykazovanie škôd na majetku v niektorých prípadoch v rozsahu až 600 – 900-tisíc korún. Jančíkov prípad sa ťahal celé roky a nakoniec sa ho ujalo – tohto bývalého československého kolonistu, ktorý sa od horthyovského Maďarska domáhal náhrady škody – dokonca aj nemecké vyslanectvo v Budapešti, do ktorého kompetencie Jančíkova sťažnosť, ako sťažnosť občana protektorátu, neskôr patrila.

Maďarskí vojaci a žandári robili domové prehliadky s odôvodnením, že hľadajú zbrane. Nariadenie sa aplikovalo aj na iné vrstvy obyvateľstva, remeselníkov a obchodníkov alebo na roľníkov, ktorí pôdu nedostali v rámci pozemkovej reformy, ale si ju kúpili. Názorným príkladom je

---

50 ŠA Bratislava, p. Šaľa, f. Hlavnoslúžňovský úrad v Šali II (1938 – 1945), šk. 8, dok. č. 207/1938; šk. 9, dok. č. 124/1939 a ďalšie.

prípád statkára Eduarda Tvarožka. Ten si ešte počas vojny v roku 1917 kúpil statok v obci Horný Ďúrad (dnes súčasť obce Veľký Ďur) pri Leviciach. V roku 1918 si v obci Lok kúpil asi od 37 gazdov nehnuteľnosti a začal stavať mlyn. Obe kúpy urobil správne a z voľnej ruky. Na majetku bol stále až do r. 1919, keď bol počas bolševického vpádu vyplienený a úroda na poli úplne zničená. Vzhľadom na škody bol nútený majetok v Hornom Ďúrade predat' a uspokojiť sa s hospodárstvom v Loku. V rokoch 1928 – 1931 si na statku zriadil aj tehelňu a prikúpil si ďalšie pozemky zo záborového majetku (87 k. j.). Túto kúpu urobil v roku 1925 tiež z voľnej ruky. S občanmi v každom ohľade vychádzal dobre, bol tam podľa vlastných slov všeobecne populárny. Maďarské okupačné vojsko prišlo do Loku až 11. novembra, na jeho slávnostné uvítanie obyvateľstvo pripravilo hostinu s hudbou, v ktorej sa pokračovalo na verejnej zábave s pijatikou. V ten istý večer bol Tvarožek dôverne upozornený, že veliteľ mal s miestnym predsedom Maďarskej národnej rady (MNR) rozhovor o tom, že ho ráno vyvezú. Toto sa nestalo, preto predseda išiel vo veci intervenovať do Levíc na vojenské veliteľstvo, odkiaľ prišiel s pokynom, že sa o Tvarožkovom vypovedaní má uznieť MNR. Na zasadaní sa dvakrát hlasovalo, ale bez väčšiny za vypovedanie. Z Levíc bol vyslaný žandár aj s detektívom a títo nariadili, že v mene vojenského veliteľstva sa musia všetci jednohlasne uznieť na jeho vypovedaní, a že mu všetci musia oznámiť, že je vypovedaný aj s rodinou a pritom ich majú hanobiť, nadávať, plávať na nich a rozbíjať im okná. Nakoľko vychádzal s ľuďmi dobre, až na 95 percent nestala sa mu žiadna ujma ani potupa. Napriek tomu večer prišiel k nemu s plačom starosta. Ten mu povedal, že mu musí oznámiť, aby behom 48 hodín opustili obec. Keď Tvarožek žiadal písomný výrok a dôvod vypovedania, starosta mu uviedol vyššie spomínané okolnosti. Vypovedanie sa stalo 17. novembra. Uposlúchol, lebo sa mal hlásiť na vojenskom veliteľstve v Leviciach. Išiel tam 18. novembra a rodinu nechal u ev. a. v. seniora Bándyho v Leviciach. Len čo Tvarožkova rodina prišla, bola menovanému daná inštrukcia, aby ich nebytoval. Bándy sa na to rozhorčil, išiel na veliteľstvo, kde uviedol, že zakazuje, aby ho obmedzovali v tom, že by svojmu priateľovi nemohol dať nocľah. Ako dôvod vypovedania mu uviedli, že je kolonista. Bándy márne vysvetľoval, že to nie je pravda, a že Tvarožek je jeho cirkevníkom už od roku 1917. Ako ďalšie dôvody uviedli, že Tvarožek je legionárom, a že nevyvesil maďarskú zástavu pri príchode maďarských vojsk. Bándy to vyvracal, že jeho priateľ legionárom nebol a žandárstvu bola preto daná úprava, aby Tvarožka nechali na jeho majetku. Keď prišiel domov, bolo pri dome asi 30 ľudí, ktorí ho

ráno s plačom vyprevádzali a teraz radostne vítali. Asi 16 z nich zostalo bdiť pri jeho dome, aby sa im nič nestalo a aby si od vyčerpanosti oddýchli. Nahlásil držbu loveckej pušky, tú mu nechali, ale osobné auto mu zhabali pre potrebu vojska, aj keď nebolo jeho, ale patrilo jeho bratovi Dr. Vlastimilovi Tvarožkovi v Bratislave. On si ho nechal u neho, lebo nastúpil na vojenskú službu. Žiadal potvrdenku, tú mu najprv vystavili, potom roztrhali. Potom sa začali s ním jednať, že mu vrátia peniaze, za ktoré majetok kúpil. On žiadal vrátenie aj investovaných peňazí a ak sa tak stane, tak sa vysťahuje. 30. novembra zase prišiel starosta Ján Varga aj s dvoma žandármí popoludní o pol druhej hodine s tým, že dňa 1. decembra do 12. hodiny majú podať hlásenie, že sa vysťahuje. Na otázku, aby mu dali papier, odpovedali, že to nie je potrebné. Mohli si vziať do tašky, čo sa zmesť, oblečenie a v hotovosti 30 pengő. Na druhý deň sa hlásili u žandárov o 10. hodine a tí maďarskí žandári ich preložili cez hranice v Tlmačoch popoludní o 3. hodine. „*Telesná újma sa nám nestala preto, lebo sa k tamojším Maďarom správali dobre a tí to aj uviedli,*“ uviedol do zápisnice Tvarožek. Následkom toho aj ich vypovedací proces bol v porovnaní s iným pomerne zdĺhavý.⁵¹

Zmeny v hospodárskom a sociálnom živote, kultúre a školstve

Demarkačná čiara na mnohých miestach pretínala komunikácie, bol ochromený hospodársky život v regióne, niektoré obce boli bezohľadne odrezané od centier a od miest poskytovania zdravotníckej starostlivosti.⁵² V takých prípadoch maďarské vojsko agitovalo za pripojenie obcí

51 SNA, f. KÚ, šk. 256, dok. č. 1204/1938 prez. Spis Okresného úradu v Myjave z 13. 12. 1938 adresovaný PKÚ v Bratislave o výčinoch maďarského okupačného vojska – ako príloha k nemu sú priložené dve zápisnice – z Myjavy a z Brezovej pod Bradlom; Tvarožku sa týka zápisnica obvodného notárstva na Brezovej pod Bradlom dok. č. 191/1938 z konca novembra 1938.

52 Minister dopravy Ján Lichner mal o tom prejav v rozhlase. Podľa neho „*najbolestnejšie postihol viedenský ortieľ práve východné kraje Slovenska, kde nemilosrdným zákrokom boli roztrhané železničné spojenia, hradské cesty a všetko, čo spojovalo slovenský život. Preto slovenská vláda hneď po vyhlásení viedenského verdiktu učinila najnutnejší krok k zachovaniu istoty, bezpečnosti a ku zmierneniu bolestného života, ktorý nastal bezprostredne po odtrhnutí časti slovenskej pôdy. Uzniesla sa, aby v prvom rade boli zriadené pomocné spojenia prerhnutých hradských, obecných ciest a železničných tratí. Preto hlavná delegácia vlády prejednáva v Budapešti už od týždňa prechod našich vlakov maďarským územím ako i okamžité zahájenie styčnej vlakovej dopravy na tratiach v obsadenom území, aby takto čo najrýchlejšie bol umožnený styk a zásobovanie odrezaných krajov.*“ ASR, scenáre 1938.

k Maďarsku.⁵³ Pripojenie územia k Maďarsku prinieslo takmer okamžitý úpadok životnej úrovne. Československé koruny sa namiesto 1:5 k maďarskej mene pengő prepočítavali v pomere 1:7, čo poškodilo tých, ktorí boli odkázaní na mzdu. Lacný a kvalitný tovar, napríklad obuv, bol čoskoro vykupený, ceny niektorých priemyselných výrobkov stúpili až o 100 percent, zaviedli sa prídellové lístky na cukor, pričom mesačne pripadalo na jednu osobu len 28 dkg cukru, nastala núdza o obuv, bol nedostatok dreva a uhlia. Zhoršila sa zdravotná a sociálna starostlivosť, ktoré ani opatrenia v rámci humanitnej dobročinnnej akcie „Zelený kríž“ pre dočatá, deti a matky nemohli kompenzovať.

Nacionalizmus sa plne prejavil v školstve. Po obsadení územia južného Slovenska sa okamžite menili pomery v školstve a kultúre.⁵⁴ Rušili sa slovenské školy, premenúvali ulice a námestia, likvidovali sa pomníky pripomínajúce Československo, resp. jeho predstaviteľov a legionárov. Pôvodne školské orgány, aj keď pripravovali evakuáciu, vyzvali učiteľov a školských pracovníkov, aby svoje miesta neopúšťali, lebo sa po slovensky bude vyučovať aj na okupovanom území a tamojší Slováci budú potrebovať slovenských učiteľov.⁵⁵ Slovenské ľudové školy zanikli, inde klesali počty žiakov. Napríklad počet žiakov na meštianskej škole v Nových Zámkoch klesol z 1 074 pred okupáciou na 320 po okupácii. Slovenské triedy gymnázia premiestnili do Šurian. Postupne sa pri slovenských triedach škôl zriaďovali maďarské pobočky. Väčšina slovenských učiteľov odišla do Československa a potom na Slovensko. Predošlé štátne školy dostali zase cirkevný charakter.

Zmenené pomery v oblasti školstva na jeseň roku 1938 dokladá napríklad séria dokumentov Okresného úradu v Lučenci, premiestneného po obsadení mesta Maďarmi v novembri 1938 do neďalekej Lovinobane. Priami svedkovia, bývalí lučenský učители a obyvatelia, uviedli do zápisníc okresného úradu o situácii v Lučenci po jeho obsadení maďarským vojskom veľmi zarážajúce informácie.⁵⁶ V tých pohnutých dňoch čakalo

---

53 Známe sú udalosti napríklad v obci Dolná Strehová-Parlag (Prieloh). DEÁK, L. (ed.): *Viedenská arbitráž II*, dok. č. 14, s. 49.

54 TILKOVSKÝ, L.: *Revizió és nemzetiségpolitika Magyarországon*. Budapest 1967, s. 64 – 91, najmä 83 – 86, 89; TILKOVSKÝ, L.: *Južné Slovensko v rokoch 1938 – 1945*. Bratislava 1972, s. 48 – 81.

55 Minister školstva M. Černák mal o tom prejav v rozhlase 3. novembra 1938. ASR, scenáre 1938.

56 VRÁBEL, F.: *Vojenské udalosti v Lučenci na prelome rokov 1918/1919 a neskôr v politickej reflexii Ludovíta Bazovského*. *Vojenská história*, roč. 14, 2010, č. 1, s. 33 – 51.

na demarkačnej čiare medzi obcou Vidiná a Lučencom 54 slovenských a českých učiteľov a profesorov, ktorí na pokyn slovenskej autonómnej vlády zostali v Lučenci a v Maďarmi obsadenej časti okresu, aby tam ďalej vyučovali, ale boli odtiaľ vyhostení. Na intervenciu okresného náčelníka vyslali po nich tri vojenské nákladné autá, ktoré ich dopravili do Lovinobane. S niektorými boli narýchlo – keďže v dedine nebolo pre nich ubytovanie a oni museli odcestovať rôznymi spojmi ešte v ten deň na iné miesta – napísané zápisnice o zážitkoch a skúsenostiach na obsadenom území južnej časti Lučenského okresu, ktoré po Viedenskej arbitráži pripadlo horthyovskému Maďarsku. Okresný náčelník v Lovinobani predložil zápisnice Prezídiu Krajského úradu v Bratislave.⁵⁷ V zápisnici napísanej 15. novembra 1938 na Okresnom úrade v Lovinobani so školským inšpektorom Michalom Sekayom sa okrem iného zaznamenávajú aj tieto Sekayove slová: „*Podľa ústnych informácií do Lučenca došlých sú v Lučenci tzv. szabadcsapatok, ktoré chcú napadnúť terajšie hranice republiky...*“ Mnohé vypovedá aj zápisnica spísaná s Darinou Viestovou, bývalou riaditeľkou štátnej Meštianskej dievčenskej školy v Lučenci, ktorá okrem iného do zápisnice uviedla: „*Pri príchode maďarského vojska chodili po obchodníkoch policajti maďarskí a násilne sa domáhali odstránenia všetkých slovenských nápisov. Hneď v noci po príchode, okolo ½ 2. hod. vytĺkli okná väčšiny tam zostalých Slovákov a Čechov a kde boli spustené žalúzie, veľké kusy tehál a betónu hádzali do nich, aby ich rozbili. Niekde nechali cedulky so šípovými krížmi. Na ulici nedovolili po slovensky hovoriť a okrikovali – vojaci a ľudia vôbec: ‚Beszéljen magyarul!... Prežívali sme dni veľmi ťažké, nervy máme ešte rozrušené, takže na mnohé si ani už v túto chvíľu nespomínam.*“⁵⁸

Ďalší vyhnanec, Jaroslav Strnad, cvičný učiteľ Štátneho učiteľského ústavu v Lučenci vypovedal: „*Lučenec zmenil sa obratom ruky na šovinistické maďarské mesto, nebolo domu, ani v bočných uliciach, aby nebol ozdobený riadnou zástavou... Dňa 10. XI. t. r. asi hodinu po príchode vojska do delostreleckých kasární prišiel MUDr. Thomesz s 3 členmi národnej rady maďarskej a prezeral pivnicu budovy... s tým, že tam majú byť obrazy a mapy, uložené plk. Andělom...*“ Aj v ďalších zápisniciach sú zaujímavé svedectvá viacerých učiteľov o pomeroch v tých dňoch bezprostredne po Viedenskej arbitráži, ktoré pripomínajú často scény z českého pohraničia po Mníchove. Učiteľky Mária Kupčoková, Berta Grossová, Helena

57 SNA, f. KÚ, šk. 305.

58 Pozri poznámku 56.

Glücková a profesor štátneho reálneho gymnázia v Lučenci Milan Štarke⁵⁹ poukázali aj na to, že postup slovenských a maďarských orgánov nebol koordinovaný. Slovenská vláda vyzvala učiteľov na obsadzovanom území telegramom, aby zostali na mieste a zabezpečili vyučovanie pre slovenských študentov, ale predstaviteľ maďarského ministerstva školstva Dr. Híves im povedal, že slovenská vláda ich „zaviedla, lebo sa ich chcela zbaviť“. On ich vyháňať ani zdržiavať nechce, ale očakáva, že odídu sami. Maďarská vláda preberá len stopercentných Maďarov a „pomery v školstve zariadi tak, ako boli pred svetovou válkou...“⁶⁰

Historiografia už pred desaťročiami⁶¹ upozornila na to, že maďarské vládnuce kruhy vyvodili z Trianonu aj také „poučenie“, že národnostná politika Uhorska bola príliš liberálna, Maďari s národnosťami zaobchádzali príliš mierne a to sa im takýmto spôsobom vypomstilo. Nedostatok pevnej ruky viedol údajne k rastu a upevňovaniu dezintegračných tendencií u národností. Preto ani Teleki a Bethlen neboli proti asimilácii, napríklad aj Slovákov, ale presadzovali ju miernejšími metódami a v rámci svojej taktiky boli ochotní uvažovať aj o autonómii. O tom, ako by táto autonómia bola vyzerala na južnom Slovensku v praxi, svedčí zánik slovenských škôl, hromadný „veľký záujem“ Slovákov o vyučovanie maďarčiny alebo aj vyradovanie českých a slovenských kníh z obecných a školských knižníc na tomto území. A pritom nešlo len o diela T. G. Masaryka, E. Beneša či V. Šrobára, ale napríklad aj o Babičku Boženy Nemcovej, diela Karla Čapka, E. E. Kischa, Jána Smreka, Štefana Krčméryho či Janka Jesenského.⁶²

59 Štarke sa neskôr zapojil do SNP a padol. ŠTOFKOVÁ, D.: *Okres Lučenec v rokoch 1938 – 1945*. Diplomová práca. Trnava: KH FF UCM, 2009, s. 8.

60 Pozri poznámku 56.

61 Napríklad BELLÉR, B.: *Az ellenforradalmi rendszer első éveinek nemzetiségi politikája*. In: *Századok*, roč. 97, 1963, č. 6, s. 1271 – 1321, najmä s. 1291 – 1297.

62 ŠA Bratislava, p. Šaľa, f. Hlavnoslúžňovský úrad Šaľa II. (1938 – 1944), šk. 12, dok. č. 559/1939 z februára 1939 o revízii knižníc v okrese Šaľa; OBERTH, K.: *A vármegye művelődésviszonyai*. In: *A visszacsatolt Felvidék*. B. r. (1939) s. 29 – 33. Tajomník po Viedenskej arbitráži na južnom Slovensku utvorenej „Verejnosprávne dočasne zjednotenej Bratislavsko-nitrianskej župy“ so sídlom v Nových Zámkoch si po svojich úvodných nárekoch typu „čo s nami spravili v Trianone“ vylieva zlosť na dielach Masaryka, Beneša atď. asi takým štýlom, že toto boli „ozdoby“ našich knižníc a treba s nimi aj podľa toho naložiť... Len z tejto oblasti bolo vyradených 16 000 českých a slovenských kníh. Súčasne tento osvetový pracovník par excellence uvádza celkový počet kníh v tamojších obecných knižniciach okolo 50 000 jednotiek. To znamená, že na tomto území mali Maďari, ktorých Česi a Slováci údajne utláčali a chceli ich len odnárodniť, vo verejných obecných knižniciach k dispozícii 35 000 väčšinou maďarských kníh. Oberth v tomto svojom článku informuje aj o potrebe naučiť

Zmena štátoprávnych pomerov na južnom Slovensku mala pochopiteľne zásadný vplyv na reorganizáciu štátnej správy a aj na osobné osudy mnohých obyvateľov, ktorých ďalší údel bol často veľmi smutný, či už išlo o Slovákov, Čechov alebo Židov. Z nich mnohí už v prvých dňoch alebo týždňoch tohto obdobia prišli nielen o zamestnanie a majetok, ale pre väčšinu začali aj vážne existenčné problémy, šikanovanie a prenasledovanie z národnostných alebo rasových dôvodov.

Obsadzovanie južného Slovenska pokračovalo po etapách. Napríklad obce Šalianskeho okresu (celkom ich bolo 12) boli vojensky obsadené v dňoch 8. 11. – 10. 11. 1938 jednotkami II. armádneho zboru maďarskej kráľovskej domobrany zo Székesfehérváru. Náčelníkom okresného vojenského veliteľstva v Šali bol major György Seregély, referentom civilnej správy dr. Lajos Fekete Nagyiványi.⁶³ Časom sa postupne úradovania ujímali aj ďalšie, z hľadiska záujmov Maďarského kráľovstva spoľahlivé osoby. Pričlenenie bývalých slovenských okresov, resp. častí okresov, k Maďarskému kráľovstvu upravoval zákonný článok 34/1938 maďarského zákonníka. Župa mala sídlo v Nových Zámkoch a v čase pripojenia k Maďarsku bol početný stav jej obyvateľov 180 880. Na západnom Slovensku časom vznikla dočasne verejnosprávne zjednotená Nitriansko-bratislavská župa. Do tohto vyššieho územného celku patrili oblasti z bývalých okresov Nové Zámky, Šaľa, Galanta, Dunajská Streda a ďalšie. Znalosť slovenského jazyka sa upravovala podľa zák. čl. 2 z roku 1924 maďarského zákonníka, ale to, aby úradníci ovládali slovenčinu aj v pričlenených obciach so slovenským obyvateľstvom, zrejme pre novozriadenú maďarskú štátnu správu nepredstavovalo žiadny problém, veď čoskoro sa začalo s kurzami maďarského jazyka pre obyvateľstvo, ktoré o ne prejavilo údajne taký veľký záujem, že v niektorých obciach prebiehali súčasne aj dva jazykové kurzy maďarčiny. Civilné záležitosti malo na starosti zvlášť oddelenie vojenského veliteľstva. Župná organizácia na územiach južného Slovenska pripojených k Maďarsku sa vytvorila podľa

---

slovenské obyvateľstvo po maďarsky, aby mohlo „v duchu“ splynúť s maďarským obyvateľstvom. V uvedenej župe už v zime 1938/1939 v 18 obciach z celkového počtu 30 slovenskojazyčných obcí, sa začali maďarské jazykové kurzy a niekde je taký veľký záujem a nadšenie, že bolo treba zorganizovať vyučovanie až v dvoch skupinách. „*Naším konečným cieľom je krajšia maďarská budúcnosť*“, prezrádza tento prostoduchý úradník. Podáva tým takpovediac nielen nezávislé svedectvo o zámeroch maďarskej politiky, ale aj o etnicite nových hraníc pokiaľ ide o západnú časť územia strateného Československom po Viedenskej arbitráži. Tamže s. 33.

63 BUKOVŠZKY, L. (sprac.): Hlavnoslúžbový úrad v Šali II. 1938 - 1945. Inventár. Šaľa: Štátny okresný archív v Galante so sídlom v Šali, 1995, s. 6 – 7.

nariadenia Maďarského kráľovského ministerstva vnútra číslo 9330/1938 z 19. decembra 1938. Na základe uvedeného nariadenia bola vojenská správa v okresoch 22. decembra 1938 nahradená obnovením civilnej správy v podobnej štruktúre, ako to bolo aj v maďarských župách. Z pričlenených území boli vytvorené dočasné župy, alebo sa časti pričleneného územia pripojili k existujúcim župám na maďarskom území. Župy sa delili na obvody hlavnoslužbových úradov, ktorým boli podriadené notariáty v jednotlivých obciach. Jedno z prvých opatrení maďarskej armády bolo obsadenie budov a zabezpečenie zariadenia a spisového materiálu z predchádzajúceho obdobia, ak ich odchádzajúce československé úrady neevakovali. Ďalším krokom po vojenskom obsadení všetkých miest a obcí boli personálne, organizačné a technické opatrenia na vybudovanie štátnej správy pripojeného územia podľa platnej župnej organizácie v rámci Maďarska. Civilný referát veliteľstva II. armádneho zboru dislokovaného v Komárne poslal 1. decembra 1938 okresným vojenským veliteľstvám v okruhu svojej pôsobnosti obežník, v ktorom im nariaďuje prepustenie a vypovedanie všetkých takých úradníkov, ktorých na územie pripojené k Maďarsku v predchádzajúcich rokoch rozmiestnili československé úrady, a ktorí nepochádzali z územia bývalého historického Uhorska a to bez akejkoľvek výnimky. Ak však išlo o sudetských Nemcov, ich vypovedaniu sa podľa inštrukcie bolo treba vyhnúť, ale s tým, že keďže ich maďarský štát neprevzal do svojich služieb, nie je možné im poukazovať mzdu. Poslednú výplatu, resp. jej príslušnú časť spolu s príslušnými potravinovými poukážkami mohli títo sudetskí Nemci výnimočne dostať ešte za december 1938. Medzi týmito osobami boli aj také, ktoré však mali na základe zoznamov nemeckého veľvyslanectva v Budapešti výnimky, napríklad úradníci a pedagógovia, ktorí mohli zostať v svojich pôvodných zamestnaniach.

Záver

Mníchovská dohoda otvorila cestu aj pre dočasnú realizáciu požiadaviek Poľska a Maďarska voči Československu. Oba tieto štáty používali proti Československu podobné metódy ako sudetskí Nemci, pričom sa neštítali nielen demagógie a lživaj propagandy, ale ani teroristických útokov a ozbrojených prepádov československého územia. Zmeny hraníc po Mníchovskej dohode a Viedenskej arbitráži znamenali pre mnohých Čechov a Slovákov stratu domova a majetku, osobné či rodinné tragédie, fyzické utrpenie a v mnohých prípadoch aj stratu životov. Nie je preto vôbec zveličený názor, že pre nás nezačína druhá svetová vojna 1. septembra 1939,

ale už na jeseň 1938. Ako ukazuje detailnejšie skúmanie a fakty citované v článku, neobstojí tvrdenie časti maďarskej historiografie a politickej spisby (I. Bibó, I. Borsody, A. Simon, G. Sallai a ďalší), že Mníchovská dohoda a Viedenská arbitráž boli spravodlivým „diplomatickým“ riešením problémov v strednej Európe a zmeny na jeseň roku 1938 znamenali odstránenie „krívd“ Trianonu a nastolenie etnických hraníc. Naopak, nielen Slováci, ktorí sa dostali pod maďarskú nadvládu a boli v rokoch druhej svetovej vojny znovu vystavení tvrdému národnostnému útlaku a násilnej maďarizácii, ale aj miestne maďarské obyvateľstvo čoskoro pochopilo, že ho jeho politickí predstavitelia (Jaross, Esterházy, Szülló a ďalší) ako aj predstavitelia horthyovského Maďarska oklamali. Štátoprávne zmeny po Viedenskej arbitráži znamenali aj pre Maďarov zníženie nielen životnej úrovne a sociálneho štandardu, ale aj oklieštenie politických práv, na ktoré si za dve medzivojnové desaťročia v Československu zvykli. Na arbitrážnom území postupne vznikali zásobovacie problémy a nastal aj rast cien. Nezamestnanosť a ďalšie negatívne trendy prispeli k dezilúzii obyvateľstva bez ohľadu na jeho národnosť. Načo bola teda vlastne revízia hraníc dobrá, ak nepriniesla pokrok ani Maďarom na južnom Slovensku? Len nato, aby prestali byť menšinou, spojili sa s väčšinou národa, emocionálne a národne teda získali, ale súčasne aj veľa v iných oblastiach stratili? A pritom ani zmena hraníc po Viedenskej arbitráži maďarských politikov neuspokojila, pretože ich cieľom naďalej bolo dosiahnutie spoločných maďarsko-poľských hraníc a obnovenie starého Uhorska bez ohľadu na práva Slovákov a ostatných národov a národností.

V nasledujúcich rokoch sa už ciele nemeckej ani maďarskej politiky voči susedom maskovať frázami o útlaku v Československu nemuseli, a tak často nachádzame veľmi otvorené prejavy a formulácie o ich cieľoch. Je preto len ťažko pochopiteľné, že sa v súčasnosti znovu objavujú pokusy o kladné hodnotenie Mníchovskej dohody – ak vynecháme veľmi účelové interpretácie so zjavne politickými zámermi – a Prvej viedenskej arbitráže ako aktov spravodlivosti a „samourčenia“ národnostných menšín, hoci sa už dostatočne preukázalo, že o to v skutočnosti vôbec nešlo. Nemci sa snažili o „novú Európu“ a Maďari o získanie územia celého Slovenska, a nielen Maďarmi obývaného juhu. Napríklad G. Sallai úplne v rozpore so známymi dokumentmi vo svojich prácach o Prvej viedenskej arbitráži dokonca zaujíma – iba na základe memoárov maďarských činiteľov, ktoré nepodrobil kritickému rozboru ani konfrontácii s archívnym materiálom – taký očividne neudržateľný postoj, že sa vraj skupina na čele s premiérom Pálom Telekim úprimne snažila o dosiahnutie etnických hraníc, ktoré

vníkala ako východisko pre zmierenie oboch národov. Takéto názory sa úplne neopodstatnene pokúšajú revidovať poznatky, ku ktorým dospela už aj staršia maďarská historiografia, a to predovšetkým na základe písomností maďarských úradov uchovávaných aj v maďarských, aj v slovenských archívoch. Naopak, historiografia už pred desaťročiami upozornila na to, že maďarské vládnuce kruhy vyvodili z Trianonu aj také „poučenie“, že národnostná politika Uhorska bola príliš liberálna, Maďari s národnosťami zaobchádzali príliš mierne a to sa im takýmto spôsobom vypomstilo. Nedostatok pevnej ruky viedol údajne k rastu a upevňovaniu dezintegračných tendencií u národností. Preto ani Teleki a Bethlen neboli proti asimilácii, napríklad aj Slovákov, ale presadzovali ju miernejšími metódami a v rámci svojej taktiky boli ochotní uvažovať aj o autonómii. O tom, ako by táto autonómia bola vyzerala na južnom Slovensku v praxi, svedčí zánik slovenských škôl, hromadný „veľký záujem“ Slovákov o vyučovanie maďarčiny alebo aj vyradovanie českých a slovenských kníh z obecných a školských knižníc na tomto území.

Summary

After the Treaty of Trianon was concluded, Hungary has never come in terms with the breakdown of the Hungarian Empire and its interwar politics was characterised by efforts to its complete restoration. Due to tactical reasons the Hungarian foreign politics hid its plan by suggesting the borders were not fairly defined and there was a need to make changes corresponding to ethnical conditions. It did not acknowledge international treaties de facto and the politics was contrary to international law also because it used to carry out subversion activities in neighbouring countries from the very beginning, using intensively also part of national minorities living in Hungary that should have helped it to change the borders. But the border lines correction should have been in fact only the first step to win the control over all territories that used to be the lands of the Holy Hungarian Crown of Saint Stephen. In the interest of reaching that goal the Horthy's regime was politically fully connected to the Fascist Italy and Nazi Germany, expecting its ambitions would have been met with their support. The international development in the second half of the 30-ties led to a culminating tension in the Central Europe and after the Anschluss of Austria, Czechoslovakia became the first target of aggressive intentions of its neighbours. Both Germany and Hungary vigorously used and misused their national minorities in the Czechoslovak Republic for

their expansionistic goals. The possibility to revise the Peace Treaty of Trianon became realistic for Hungary after the Munich Agreement was signed by four Great Powers. After unsuccessful Czechoslovak-Hungarian negotiations in Komárno the First Vienna Award decided to award great part of southern Slovakia to Hungary. This article focuses on some events that took place when the Hungarian Army occupied southern Slovakia in November 1938 and during first days of Horthy's occupation in political, public-administrative, economic and also cultural fields, based on preserved archive documents related especially to neighbourhoods of Dunajská Streda, Šaľa, Nové Zámky, Lučenec, Rimavská Sobota, etc.

Represie na nemadžarskom obyvateľstve na okupovanom južnom Slovensku po roku 1938 a ich odraz v spoločenskom a kultúrnom vedomí

Viliam JABLONICKÝ

Nedávno, v roku 2008, priznal svoje zážitky a pocity generálmajor Lajos Kiss, niekdajší zodpovedný vedúci politický koordinátor intervencie Varšavského paktu za maďarskú stranu do ČSSR v roku 1968. Maďarské jednotky vtedy opäť na Slovensku obsadzovali a iba mierne prekračovali hraničnú čiaru vytýčenú po Viedenskej arbitráži 1938.

„*Vojna* (v roku 1968, doplnil V. J.) *bola iná, než sme si ju ako žiaci v Ostrihome predstavovali v roku 1938, keď sme s hrdosťou pozerali na našich vojakov pochodujúcich na Hornú zem a rozhodli sme sa prihlásiť na vojenskú školu. Počas okupácie, v roku 1968, som mal mnoho sporov s mojimi slovenskými priateľmi, ktorých som spoznal začiatkom šesťdesiatych rokov, keď som bol vojenským atašé v Prahe...*“ (podčiarkol V. J.)¹

Zároveň odmietol tvrdenie reportéra Andrása Schweitzera, že Béla Biszku, člen politbyra pre dozor nad zbraňami, sa raz – aspoň podľa svedectva Jánoša Simona pred desiatich rokov, v denníku Népszabadság – roku 1968 dôverne istým vedúcim vojenským predstaviteľom zmienil, že ak príde k ozbrojenému boju, Slovensko sa pravdepodobne odtrhne od Česka. V tom prípade by územie s maďarským obyvateľstvom zabralo Maďarsko. Práve preto zriadili oddiel skúsený v správnych záležitostiach.

---

1 Špinaví maďarskí cigáni, prišli ste..?! Minulosť v nás – my v minulosti. OS, č. 2, 2008, s. 96 – 100. Rozhovor Andrása Schweitzera v maďarskom týždenníku AGV s penzionovaným generálmajorom Lajosom Kissom, niekdajším zodpovedným vedúcim politickým koordinátorom intervencie – za maďarskú stranu (do ČSSR 1968).

„Také niečo Béla Biszku nikdy nepovedal, o tom som nikdy nepočul. Neexistovali žiadne špekulácie o pripojení Hornej zeme, maximálne o tom niekto vo vojsku žartoval...“

Trochu odlišne to zapisoval iný očitý svedok, maďarský prozaik zo Slovenska, pôvodne Levičan, Lajos Grendel, v novele *U nás v New Honte*.

„V lete 1968 vtiahli do New Hontu tankové jednotky maďarskej armády, čo priviedlo obyvateľov mesta k údivu. Prišli pod rúškom noci ako Rusi pred Vianocami roku 1944. Newhontania sa prebudili do žiarivého slnečného dňa a videli, že všade navôkol sa v slnečnom svite jagajú pancierové telá obrnených vozidiel a že na dôležitejších verejných budovách vejú maďarské štátne zástavy tak červeno, bielo a zeleno, ako na kriedových listoch albumov, zvečňujúcich večnú slávu.“ (Podčiarkol V. J.)²

Jozef Vicen pri spomienkach na kritické roky 1938 – 1939 uvádza, že v Komárne začali (študenti) vážnejšie vnímať snahu o „pripojenie“ južných území Slovenska Maďarskom, až keď sa na domoch začali zjavovať maďarské zástavy ako symboly³ a rozpútala sa revizionistická propaganda. Slovenskí študenti začali nosiť slovenskú trikolóru a začala „malá študentská vojna, pretože Maďari strhávali trikolóry z chlopní kabátov a my sme strhávali maďarskú trikolóru všade, kde sme sa k nej dostali... Strhli nám trikolóry? Vždy sa našiel dobrodinec, čo nám rozdal ďalšie desiatky metrov, a my sme ich postrihali a rozdali „našincom“. Dbali sme, aby sa v záplave maďarských zástav a trikolór objavili aj naše bielo-modro-červené pásy. Aby bolo vidieť, že sme tu!“⁴

Iný pamätník, z maďarskej strany, Kálman Janics, uvádza, že „ten, kto žil na južnom Slovensku v roku 1938, nemôže poprieť, že 90 % maďarského obyvateľstva – napriek nie práve príťažlivým stránkam Horthyho režimu – bolo prívržencom pripojenia sa k Maďarsku. To potvrdili už i májové obecné voľby, ale už koncom leta a na začiatku jesene to bol jednoznačný a otvorený separatizmus.“⁵

Nič sa nezmenilo ani po druhej svetovej vojne, dokonca ani neskôr, ako to vníma vtedy slovenský študent v západnej Európe na univerzite

2 GRENDEL, L.: *U nás v New Honte*. Bratislava 2001, s. 73.

3 VICEN, J.: *Vo víre rokov 1938 – 1988*. Bratislava 1999, s. 24.

4 Tamže, s. 26.

5 JANICS, K.: *Roky bez domoviny. Maďarská menšina na Slovensku po druhej svetovej vojne 1945 – 1948*. Budapešť 1994; Viď: ZEMKO, M.: *Občan, spoločnosť, národ v pohybe slovenských dejín*. Bratislava 2010, s. 210.

v belgickom Louvain, Ľudovít Pavlo, oveľa neskôr predseda Slovenskej ligy v Amerike: „*Maďari mali dobré styky s červenými v Budapešti a ich politika a náboženstvo boli podriadené národným záujmom. Byť Maďarom bolo viacej ako všetko ostatné a v tom zmysle bola silná aj ich propagácia Veľkého Maďarska.*“⁶

Ponechajme tému na hlbší výskum v sprístupnených archívoch a možno i ďalšie rozpamätávanie sa aktérov z oboch strán, ktorí ju pomôžu objektivizovať. Symbolická a nepriamočiara rovina interpretácií konfliktných a odlišne interpretovaných udalostí, najmä dvadsiateho storočia na južnom Slovensku, sa dodnes prenáša neraz obchvatom, skryte i tendenčne do verejného priestoru médií, spoločnosti a politiky.⁷ Kurátor výstavy z roku 2011 v SNM, Múzeu Maďarov na Slovensku, Gábor Hushedyi (Znaky v priestore – naše nové monumenty)⁸ pomenoval zatiaľ ukážkovo iba „estetickú“ rovinu inštalovania množstva sôch s národnými motívami Maďarov na južnom Slovensku po roku 1990. Vyznačujú totiž nielen etnický priestor minority – napríklad, podľa jeho svedectva, 1 500 totemových stĺpov zaujatia vlasti v skúmaných 600 obciach – ale interpretujú ho okrem romantizujúcej a mýtizujúcej historickej veľkosti predkov maďarskosti a veľkých uhorských dejín aj neprvoplánovo a kryptonymicky v „oprávnenosti revizionistických nárokov“, ktoré podstatne docielili vo vojnových rokoch dočasnou hortyovskou okupáciou územia. Napríklad na sochách nielen vraj výlučnej obeť a posvätného ochrancu práv národa Jánosa Esterházyho⁹, ale aj zneužívané svätoštesfan-

6 PAVLO, L.: *Návraty*. Bratislava 2010, s. 255.

7 Príkladom je aj „chaotická, ale pritom veľmi jasne jednostranne a tendenčne zameraná publicistika,“ ako hodnotil pamfletický článok Ota Psenaka o prvom dni konferencie Juh Slovenska po Viedenskej arbitráži 1938 – 1945: *V Šuranoch sa začala vedecká historická konferencia Juh Slovenska po Viedenskej arbitráži 1938 – 1945 na „nezávislom spravodajskom portáli“ www.watson.sk, Nové Zámky a okolie/Érsekújvár és vidéke*, tam vystupujúci historik Ferdinand Vrábel; Tamže: Reakcia p. F. Vrábela na článok o šurianskej konferencii. Vložené 29. 3. 2011.

8 JANKOVIČOVÁ, S.: Sochy v rukách miestnych politikov. Výstava Znaky v priestore hodnotí úroveň miestnych pomníkov na území obývanom maďarskou menšinou. *Sme* 23. 4. 2011, s. 12. Rovnako Jankovičová v recenzii výstavy „delikátne“ obchádza všetky historicko-politické problémy v interpretácii zväčša darovaných sôch z Maďarska neraz v kryptorevizionistickej symbolike a všima si iba ich vonkajšie formálne, estetické a neobsahové zretele.

9 V hagiografi cky zameranej publikácii vydanej viacerými maďarskými inštitúciami v Budapešti po slovensky: *Omilostený na smrť. Dokumenty utrpenia Jánosa Esterházyho na základe záznamov Márie Esterházy-Mycielskej*. Zostavil, redigoval a poznámkami doplnil Imre Molnár. Úvod a doslov: Asztrik Várszegi, František Mikloško, Imre Molnár,

skej idey ako symbolicky požadovanej dejinnej kontinuity obdoby Uhorska zaniknutého v roku 1918.

Účastníci kolokvia k 55. výročiu Viedenskej arbitráže, ktorá sa uskutočnila 1. novembra 1993 v Bratislave, prijali vyhlásenie Apel na svedomie Európy, v ktorom pripomínali rozhodnutie z roku 1938 ako „dôsledky nerozvážnej a neprezieravej politiky demokratických veľmocí a medzinárodného spoločenstva, ktoré predovšetkým nesú zodpovednosť za porušenie hraníc, mieru a medzinárodnej bezpečnosti.“ Upozorňovali, že „v Maďarsku stále existujú sily, ktoré sa nevzdali nádeje na územnú revíziu a pod zámienkou „ohrozenia“ práv menšiny v zahraničí ... sledujú staré vízie obnovenia veľkomadžarského štátu.“¹⁰ Závety kolokvia sumarizovali v súvahe, že „po dvoch najväčších svetových katastrofách v dejinách ľudskej civilizácie, ktoré vznikli v tomto storočí a práve v Európe, je akákoľvek územná arbitráž (podčiarkol V. J.) súvisiaca so zmenou hraníc ktoréhokoľvek suverénneho štátu provokovaním ďalšieho ohniska napätia s možnosťou

---

Tibor Žilka, Judit Mayer. Magyar Egyháztörténeti enciklopédia, Munkaközösség / Metem / Budapešť a Nadácia historia ecclesiastica Hungarica, www.heh.hu. Budapest 2010, chýba akákoľvek zmienka o podstatnom „prínose“ Jánosa Esterházyho k dočasnej násilnej mocensko-politickej zmene maďarsko-slovenskej hranice i pomerov v strednej Európe v rokoch 1939 – 1945 a ďalších revizionistických úsiliach a skutkoch; Viď napríklad: DEÁK, L.: Podiel Jánosa Esterházyho na úprknom okyptení Slovenska. *Literárny /dvoj/týždenník*, 23. 3. 2011, s. 15.

Priamym obhajcom „absolútnej nevinnosti“ jedného z kľúčových medzivojnových maďarských revizionistických politikov je na novozámockej web stránke www.watson.sk Oto Psenak aj v článku Riešenie Esterházyho rébusu / Az Esterházy rébusz megfejtése dokonca ešte 5. 3. 2011. V „polemike“ so slovenskou historiografiou odmieta ho považovať „za kontroverznú postavu.“ Lebo vraj iba „Narúša totiž hneď niekoľko toposov slovenskej historiografie. Mnohí sa zdráhajú prijať za legitímny /sic!/ jeho zápas za mierovú revíziu hraníc a vyslobodenie maďarskej menšiny z Československa, kam bola „uväznená“ proti svojej vôli dohodou veľmocí.“

Obdobné jednostranné a neobjektívne názory o revizionistickom martýrovi Jánosovi Esterházyom opakovane uviedla dokonca aj verejnoprávna Slovenská televízia, doposiaľ bez akejkoľvek oponentúry, korekcie alebo čo i len diskusie v relácii Maďarský magazín na STV 2, napríklad 8. 6. 2011 a 3. 8. 2011, napriek sťažnostiam a žiadostiam o opravu a doplnenie adresovanými Rade pre vysielanie a retransmisíu SR, Radám RTVS a STV i priamo riaditeľke RTVS M. Zemkovej.

- 10 Apel na svedomie Európy. In: DEÁK, L. (ed.): *Viedenská arbitráž – 2. november 1938. Mníchov pre Slovensko. Príspevky z kolokvia 1. novembra 1993 v Bratislave*. Bratislava 1993, s. 66.

Porovnaj aj: JABLONICKÝ, V.: Nebezpečenstvo extrémistických videofilmov a názorov na internetových stránkach a v počítačových hrách. In: DORULA, J. (ed.): *Pohľady do problematiky slovensko-maďarských vzťahov*. Bratislava 2009, s. 55 – 62. Plus PDF: www.slavu.sav.sk > publikácie.

vypuknutia globálneho konfliktu.“¹¹ Ako isté varovanie z histórie to adresovali súčasníkom i do budúcnosti, napriek tomu, že Mnichovský diktát („dohoda“) z 29. septembra 1938 a následne aj Viedenská arbitráž z 2. novembra 1938, nariadená vtedajším Nemeckom a Talianskom, už svojím konaním, za neúčasti „obetovaného“ Česko-Slovenska, s odtrhnutým územím a mocensky pozmenenými hranicami „*predstavovalo najhrubšie porušenie medzinárodného práva*“, pretože sa mohla „*uzavrieť iba nerovnoprávna dohoda, ktorú medzinárodné právo neuznáva, a teda ani nemôže byť platnou.*“ (František Poredoš).¹² Výrok o nulite, teda o trvalej medzinárodnej neplatnosti rozhodnutia vo Viedni, bol vložený do článku 1, bod 4a mierovej zmluvy s Maďarskom, podpísanej 10. februára 1947 v Paríži, čím sa hranice, až na rozšírené predmostie Bratislavy, vrátili do pôvodného stavu z 1. januára 1938.¹³

Napriek tomuto platnému medzinárodnému rozhodnutiu Parížskej mierovej konferencie potvrdenému aj ďalšími zmluvami si všimneme, k akým závažným porušeniam univerzálnej humanity a zákonodarstva dochádzalo na prechodne okupačne „prevzatým“ územím hortyovského Maďarska v rokoch 1938 – 1945. Dokonca už aj na základe arbitrážne vnúteného rozhodnutia o vtedajších hraniciach južného Slovenska, kde sa podľa bodu 2 evakuácia na základe dohody maďarsko-česko-slovenskej komisie mala začať 5. novembra 1938 a ukončiť 10. novembra 1938. A samozrejme, podľa článku 5, mala chrániť nielen „*osoby maďarskej národnosti, ktoré ostali na území Česko-Slovenska, ale aj „osoby nemaďarskej národnosti, ktoré žili na odstúpenom území,* (podčiarkol V. J.) *a tie nás tu zaujímajú predovšetkým.*“¹⁴ Došlo tam totiž k mnohým zločinom a porušeniam základných práv proti ľudskosti, ktoré sú univerzálne, časovo nepremlčateľné a doposiaľ stále nie dostatočne známe...

Napriek mnohým propagandistickým dobovým okupačným ubezpečeniam a sľubom maďarských vlád, počnúc vyhláseniami Miklósa Horthyho pri jeho „triumfálnom“ príchode do Košíc 11. novembra 1938, aj za prítomnosti vítajúceho vtedajšieho česko-slovenského poslanca Jánosa Esterházyho, kde falošne, nie prvý ani poslednýkrát, sľubovali, že Slováci

11 Tamže, s. 68.

12 POREDOŠ, F.: Medzinárodnoprávne aspekty Viedenskej arbitráže. In: DEÁK, L. (ed.): *Viedenská arbitráž. 2. november 1938. Mnichov pre Slovensko*, s. 20.

13 Tamže, s. 29.

14 Protokol o arbitrážnom výroku medzi Česko-Slovenskou republikou a Maďarskom. Tamže, s. 65.

(i Nemađari) vo vtedajšom expandujúcom Mađarsku budú mať zabezpečené svoje národné práva a kultúrny rozvoj a mađarská vláda vraj pri riešení menšinových otázok prejaví tolerantnosť a bude sa riadiť tradíciou svätoštefanskej ríše.¹⁵ Historicky opodstatnená skepsa nemađarských obyvateľov, hlboko zažitá veľkouchorskou praxou do roku 1918, viedla však už mnohých pred príchodom a za nástupu mađarskej armády k opusteniu zabraného územia. Odhadom ich mohlo byť podľa Ladislava Deáka do polovice decembra 1938 okolo 50-tisíc iba slovenskej národnosti a neskôr ďalších 50-tisíc, mnohí z nich však zanechávali územie i legitímne nadobudnutý majetok pod hrozbami i aktami smrti, väznenia i bitia. A veľmi „vynalievavými“ spôsobmi represíí, vyhánania a násilia početnými obyvateľmi mađarskej národnosti, najmä pod kuratelou predstaviteľov Zjednotenej mađarskej strany v súčinnosti s okupačnou armádou a žandarmériou.

Máme publikovaných síce neveľa, ale už dostatok dokumentov dôsledkov Viedenskej arbitráže i zväčša roztratených štúdií, komentárov a pamätí, aby sme mohli vecne rekonštruovať obraz nehumánneho násilia na okupovanom území južného Slovenska na nemađarských a dokonca aj tamojších mađarských obyvateľoch.¹⁶ Navyše aj vydané, hoci neúplné Spomienky z Budapešti 1939 – 1945 dobového slovenského veľvyslanca Jána Spišiaka¹⁷, na ktorého sa s prosbami o pomoc, čiastočne aj úspešne, obracali aj ďalší občania slovenskej i neslovenskej národnosti v „rozšírenom“ vojnovom Mađarsku, nám umožňujú rekonštruovať predovšetkým obraz násilia a zbavovania základných občianskych práv niekoľko storočí tam usadených Slovákov, po následnej mađarskej okupácii i časti odtrhnutých území Rumunska a vtedajšej Juhoslávie, vykonanej na základe rovnako povojnovu anulovanej Druhej viedenskej arbitráže aj na samotnom potrianonskom území Mađarska, ako v dejinách prvýkrát ich „iba“ národnom mađarskom štáte vzniknutom roku 1918.

Sústredíme sa však predovšetkým na okupované územie južného Slovenska Mađarskom v rokoch 1938 – 1945. Najkomplexnejšie nám situáciu zároveň so zverejnením doposiaľ dostupných dokumentov sprístupňuje Ladislav Deák v troch zväzkoch dokumentov Viedenská arbitráž – 2. november 1938. Medzinárodne prechodne a krátkodobo počas druhej

---

15 Tamže.

16 „Na tomto území bola nastolená tvrdá diktatúra, ktorá postihovala aj mađarské obyvateľstvo, ale tam žijúci Slováci pocítili aj drsný národnostný útlak.“ KOVÁČ, D.: *Dejiny Slovenska*. Praha 1998, s. 210.

17 MICHELA, M. (ed.): *Ján Spišiak. Spomienky z Budapešti 1939 – 1945*. Bratislava 2010.

svetovej vojny zapríčinenému a uznanému aktu „dočasne legálnej“ okupácie južného Slovenska nacistickými a fašistickými mocnosťami dobovej Európy predchádzala neustála kontinuálna revizionistická propaganda od povojnového rozpadu Uhorska zo strany potrianonského Maďarska.¹⁸ Tá vrcholila približne mesiac pred prvým viedenským arbitrážnym rozhodnutím v októbri 1938, keď klesala autorita česko-slovenskej správy a orgánov, na južnom teritóriu Slovenska vzrastali organizované výtržnosti, bujnela protištátna propaganda, letáková akcia za odtrhnutie, množili sa provokácie medzi maďarským obyvateľstvom, na hraniciach s Maďarskom boli vyvolané zrážky s česko-slovenskými jednotkami a vo väčších mestách, ako Bratislava, Košice, Nové Zámky, Komárno, prebiehali demonštrácie s iredentistickými vyhláseniami, ktoré zorganizovala Zjednotená maďarská strana. Dôsledkom toho bolo, že slovenská autonómna vláda koncom októbra zakázala činnosť aktivizujúcej sa Maďarskej národnej rady.¹⁹ Predstavitelia Zjednotenej maďarskej strany ešte pred arbitrážou pripravovali zoznamy osôb, ktoré za svoju činnosť v (Česko-Slovenskej, poznámka V. J.) republike mali byť potrestaní, perzekvovaní novým maďarským režimom väzením, resp. vyhostením z okupovaného územia.²⁰ Na obsadených južných územiach štyri mesiace prakticky rozhodovala maďarská armáda v podmienkach výnimočného stavu a štatária. Celé teritórium izolovala od ďalších území Maďarska, prerušili železničný, cestný, poštový i telefonický styk.²¹ Dokonca aj pohyb civilných osôb z Maďarska sa mohol uskutočniť iba s preukazmi armádneho generálneho štábu. Česko-slovenských štátnych zamestnancov vykázali a do 48 hodín museli opustiť okupované územie. Na ich miesto prišli úradníci z trianonského Maďarska. Okupačný režim vydával vyhlášky, začali sa uplatňovať protižidovské zákony z Maďarska, ihneď prepúšťaní boli aj obyvatelia maďarskej národnosti, ktorých predtým zamestnávala česko-slovenská armáda, žandárstvo, polícia a pohraničná stráž.²²

Represívne opatrenia začali presadzovať už prvý deň okupácie 5. novembra 1938 po vydaní nariadenia, bez výnimky okamžite vyhostiť všetkých

---

18 JABLONICKÝ, V.: Ivan Dérer a slovensko-maďarská otázka. In: PEKNÍK, M. a kol.: *Dr. Ivan Dérer politik, právnik, publicista*. Bratislava 2010, s. 367.

19 DEÁK, L. (ed.): *Viedenská arbitráž – 2. november 1938. Dokumenty II. (2. november 1938 – 14. marec 1939)*. Martin 2003, s. 12.

20 Tamže.

21 Tamže, s. 13.

22 Tamže.

kolonistov a ich rodiny, vrátane zmiešaných manželstiev. Ďalšie nariadenie generálneho štábu, rovnako posvätené maďarskou vládou, z 11. novembra 1938, aby kolonisti ako nepriatelia štátu, Nemaďari, ktorí získali majetky nielen pozemkovou reformou, ale aj bežnou kúpou, boli okamžite vyhostení za hranice „arbitrážou“ zväčšeného Maďarska. Vojaci a žandári bez akýchkoľvek povolení a v súčinnosti s maďarským obyvateľstvom začali domové prehliadky, rekvirovali zásoby potravín, dobytok, obilie, používali krajné prostriedky násilia, vyhrážok, bitia a znevažovania Nemaďarov, ktorí boli predovšetkým Slováci, Česi, Moravania, ale aj Židia.

Minister vnútra slovenskej autonómnej vlády Ferdinand Ďurčanský 10. novembra 1938 telefonicky prvýkrát žiadal ministerstvo zahraničných vecí v Prahe o diplomatický zákrok v Budapešti s odôvodnením, že „*maďarské vojsko a hlavne szabadcsapatok*²³ *na niekoľkých miestach vraždí a pácha iné násilie, takže slovenské obyvateľstvo musí utekať.*“ Dr. Fíša z MZV v zázname však uvádzal, že zákrok už urobil a že dokonca maďarská ministerská rada sa konfliktom mala zaoberať už večer pred ministrovým telefonátom.²⁴ Generál Fiala z ministerstva národnej obrany o deň neskôr, 11. novembra 1938, žiadal bezodkladný zákrok diplomatickou cestou za vážne incidenty násilia, ktoré sa stali na východ od Bratislavy, v Hurbanovej Vsi, v kolónii Švehlovo, pri Veľkých Úľanoch, v Hegy/Čiernom Brode a najmä Čiernych Nekyjach/Čiernom Brode pri Galante, kde asi 50 civilných osôb maďarskej národnosti z Čiernych Nekyjí prišlo do Švehlova a začali u kolonistov drancovať, lúpiť a odvádzaj kone a dobytok. Maďarskí vojaci nielen pozerali na týranie kolonistov, ale aj drancovanie ich majetku, potom ulúpené veci dokonca odvážali na vojenských povozoch...Niekoľko kolonistov utieklo na čs. územie a prosili o záchranu ostatných, ktorí zostali v kolónii. Maďarskí vojaci požadovali od kolonistov zbrane, čo bola tradičná zámienka, a došlo aj k výstrelom.²⁵

Podľa L. Deáka cieľom bolo okamžitým znížením počtu nemaďarského obyvateľstva dosiahnuť ešte pred rokovaním čs.-maďarskej komisie národnostné zloženie také, aké bolo zaznamenané na tendenčných sčítaniach ešte v Uhorsku roku 1910. Maďarská vláda kalkulovala nielen s hospodárskymi ťažkosťami na prihraničných, neraz predtým rozdelených prirodzených kompaktných územiach, ale aj na ďalších systematických

---

23 Ozbrojené teroristické skupiny organizované priamo aj maďarskou vládou, ktoré na okupovanom území páchali násilnosti na nemaďarskom obyvateľstve.

24 DEÁK, L. (ed.): *Viedenská arbitráž II*, dokument číslo (dok. č.) 8, s. 40.

25 Tamže, dok. č. 9, s. 41.

revízných požiadavkách, ktoré vyslovovala diplomatickými a politickými cestami, nadbiehaním mocensky dominujúcim Nemcom a Talianom, ale aj sústavným tlakom i hrozbami, vrátane vojenských, voči všetkým susedom, a nielen Slovensku. Maďarsko za každú cenu chcelo naplniť požiadavky návratu, ak nie všetkých, aspoň maxima možných území v „karpatskom oblúku“, pod najmä v domácej a medzinárodnej propagande pripomínanou a zneužívanou ideou („tisícročnej“) svätoštefanskej koruny s jej vraj nekontroverznými tradíciami. Ríšsky správca Maďarska Horthy, tak ako je podpísaný, a zaznamenané, na jednom z početne rozširovaných letákov adresovaných Slovákom v slovenčine cynicky sľuboval a ohlasoval medovými motúzmi: *„Slováci! Znovu ste slobodní. Minula doba útrap a poníženi. Vaše utrpenie, Vaša neomylná vôľa a borba všetkých nás dopomohla pravde k víťazstvu. Znovu žiari nad Vami Svätá Koruna, znovu ste sa stali účastníkmi spoločného osudu tisícročnej minulosti. Láska a pečlivosť maďarskej vlády očakávajú Vás. Maďarské kráľovské Hondvédstvo prvé vstúpi na zem predkov oslobodenú z rabstva, aby ju obránilo a nikdy viac neopustilo. Láskou pritisne k srdcu synov všetkých národov žijúcich na tomto území, aby sa spolu s nimi tešili a brali účasť na slávnosti oslobodenia. Nech je všade poriadok, pokoj a čestná práca. Nezabúdajte, že celý svet sa díva na Vás. Nech Boh žehná túto vlasť.“*²⁶

Zatiaľ nielen na južnom území okupovaného Slovenska dochádzalo k násilnostvám nebývalého druhu, ale aj pri predbežnej demarkačnej čiare v novom pohraničí sa rozrastali teroristické a vojenské prepady na slovenskom území. Zaznamenaných ich bolo prinajmenej 21. Namiesto riešenia zásobovania potravinami, vypadnutie elektrického prúdu, problémov so zdravotnou starostlivosťou a ďalších v mnohých slovenských prihraničných a odrezaných obciach sa aj propagandistickými prostriedkami armáda pokúšala posunúť hranicu ešte severnejšie. Väčšina slovenských obcí i obyvateľov však reagovala práve opačne; dokonca aj z hlbšie zabratých území požadovali návrat a pripojenie k okyptenej republike.

Dvaja roľníci Ján Š. a Juraj O. z osady Prieloh, čiastočne obsadenej maďarským vojskom, vypovedali na notariáte v Dolnej Strehovej, ako od 24. novembra 1938 chodia po osadníkoch ozbrojení maďarskí vojaci, s revolverom a bodákom *„donucujú nás podpisovať osvedčenie, že sami dobrovoľne žiadame o pripojenie osady k Maďarsku.“* Takéto osvedčenie vymohli od viacerých a ďalších, ktorí to napriek vyhrážkam nepodpísali,

---

26 DEÁK, L.: *Od Trianonu po „malú vojnu“: Maďari a Slováci medzi dvoma vojnami 1918 – 1939*. Bratislava 2010, s. 135.

„podpisali si sami vojaci za spoluúčasti nášho spoluosadníka Štefana H., ktorý nadŕža Maďarom a nás vo všetkom prezrádza.“ Vypovedali nielen za seba, ale aj z poverenia 39 slovenských rodín, maďarská sa tam nenachádzala ani jediná. Žiadali, aby boli urýchlene urobené kroky na ich záchranu, lebo „osvedčujeme, že rozhodne chceme patriť s celou svojou osadou k Slovensku.“²⁷

Mnohí sa ozývali ešte pred arbitrážnym rozhodnutím, ako Slováci z Jelšavy listom adresovaným slovenskej vláde a nekonkretizovanému ministrovi 10. októbra 1938, ktorí emotívne pripomínali, že sú z Revúckeho okresu, toho, „ktorý dal slovenskému národu toľkých významných buditeľov jako Samo Tomášika, ktorý sa narodil v Jelšavskej Teplici, potom Júliusa Bottu z Revúcej. Tu pôsobil i Samo Chalupka. Preto tá doba, v ktorej títo slávní mužovia v tomto kraji pôsobili nás zaväzuje: Aby sme robili, čo je v našich silách, aby tento kút nášho milovaného Slovenska nebol nejakými prechmatmi pri dnešnej úprave hraníc opomenutý. Upozorňujeme preto, že lebo v týchto dňoch z Jelšavy zmizli tí, ktorí takzvané zastupujú tunajšie maďarstvo. Išli v tej veci, aby maďarských vyjednávačov upozornili. Že Jelšava si tiež želá maďarské jarmo. Pravda, že sľubujú lacný chlieb, lacnú slaninu a nízke dane. Na tento lep v našom meste nachytali veľmi mnoho národne ešte neuvedomelých ľudí.“ Uvádza pritom, že podľa súpisu národnosti z roku 1935 v meste žilo iba 7 percent Maďarov.²⁸

O ešte skoršej dramatickej situácii na slovensko-maďarskej hranici informoval po mnohých rokoch, v orálnej výpovedi, anonymný 81-ročný Nitran, pôvodne českej národnosti, ktorý sa už roku 1938 hlásil k Slovákom. Bol veliteľom čaty Stráže obrany štátu, SOŠ, ktorá zároveň budovala opevnenia na južnej hranici. Bez miestneho upresnenia, situovaného iba na stredné Slovensko, uvádza, že dokonca už 5. októbra 1938, teda pred vyhlásením autonómie Slovenska a mesiac pred Viedenskou arbitrážou, ich prepadli Maďari a začali nastupovať na tridsaťkilometrovom úseku s vedomím, že „Česi tam už nie sú... sa tam strieľalo, boli mŕtvi, boli zranení, práve toho piateho októbra. No nedalo sa nič robiť, došiel november, museli sme ustúpiť, ustupovali sme cez tie dediny, tam ľudia plakali, prosili nás, aby sme neustupovali, žiaľ, mali tam poľnohospodárske majetky a mužov tam nemali, muži boli narukovaní, nechceli nás pustiť, ale nedalo sa nič robiť, ustúpili sme a musím povedať toľko, že keď sme boli na tých posunutých hraniciach, už Slovákov vyhánali. Nezabudnem na jeden obraz, tam boli

27 DEÁK, L. (ed.): *Viedenská arbitráž II*, dok. č. 96, s. 123.

28 DEÁK, L.: *Od Trianonu*, s. 121.

bývalé slávikovské kolónie, po nejakom grófovi, to sa tam rozparcerovali pozemky za prvej republiky, tam tí ľudia hospodárili a vyhnali ich, najprv im dali jeden pár koní, malinký vozík a hnali ich preč, potom im ešte jedného koníka zobrali...Bol to úsek, kde sa strieľalo, Maďari na nás, my na Maďarov a výsledok boja bol ten, že ešte aj tú jednu dedinu sme museli Maďarom odovzdať.²⁹

V kancelárii národnej rady v Bratislave 11. novembra 1938 vypovedal učiteľ štátnej ľudovej školy z Belovej Vsi Daniel Bučenec. Uviedol, že „v susedných kolóniách Macov, Šül, Veľký Lég, Fakov, Vrbina Dedín, Hajnáš a Hviezdoslavovo boli rabovačky, lúpeže, krádeže a podpaľovanie. Občania sa proti týmto zločinom nemohli vôbec brániť. Týchto zločinov sa dopustili miestni a okolití občania Maďari. V kolónii Veľký Lég a Macov bolo občanom úradne doručené, že sa majú vysťahovať behom 24 hodín a že nesmú so sebou nič vziať, len čo si odnesú na chrbte. Toto vyzvanie im doručili maďarskí žandári.“ Uvádza, že okrem žandárov sú v dedinách prítomní aj szabadcsapatok. Na susednom majeri Rónapuszta so slovenskými kolonistami maďarské vojsko bez hocijakých náhrad bralo pšenicu, kukuricu, seno, slamu atď. „Miestni občania (Maďari) kradnú kone a ostatný dobytok za prítomnosti maďarských vojakov. Keď sa Slováci žalujú maďarským žandárom a dôstojníkom, odbijú ich, že nemajú na to čas.“³⁰

K prvým nariadeniam vojenskej správy patrilo aj zákaz používania slovenčiny ako úradného jazyka, odstraňovanie slovenských nápisov z miest a dedín a zatvorenie slovenských škôl. Hneď po obsadení územia boli slovenskí učitelia vyzvaní, aby zastavili vyučovanie a opustili všetky stupne škôl. Za majetok maďarského štátu sa vyhlásili všetky školy postavené Slovenskou ligou po roku 1918, ktorých malo byť okolo 150. Učitelia prichádzali násilím o miesta zdôvodňovaním, že nemajú koho vyučovať, keďže kolónie sú už bez detí, neovládajú maďarčinu a sú politicky nespohľadliví. Do začiatku nového roka 1939 prišlo o miesta 862 učiteľov z 1 119, potom nasledovali ďalší. Ich vyhostovanie neraz sprevádzalo tiež fyzické násilie a verejné potupenie.³¹ Slováci len v Košiciach stratili štyri gymnáziá a ďalších šesť v Komárne, Leviciach, Lučenci, Rimavskej Soboty, Rožňave a v Nových Zámkoch. Celkovo stratili 386 slovenských ľudových škôl, do

29 RADIČOVÁ, I. a kol.: *Malé dejiny česko-slovenských vzťahov I. Prvá československá republika*. Bratislava 1994, s. 74.

30 VIŠŇOVAN, J. (ed.): *Krvácajúca hranica. Dokumenty o utrpení Slovákov v Maďarsku*. Prievidza 2003, dok. č. 16, s. 265.

31 DEÁK, L. (ed.): *Viedenská arbitráž II*, s. 15.

ktorých chodilo 45 709 slovenských detí, a 29 slovenských meštianskych škôl, ktoré navštevovalo 10 750 detí. Emanuel Böhm, ktorý ako politik stál na čele obrany základných práv Slovákov v tých rokoch, publikoval aj ďalšie početné svedectvá o neprávostiach a násilí na obyvateľoch južného Slovenska v Slovenskom ústave v Clevelande roku 1986 v angličtine pod názvom: *Human Rights Violations*.³² Kontinuálne sledoval a komentoval nepochopiteľne pretrvávajúce revizionistické požiadavky južných susedov aj v exile, do svojej smrti začiatkom deväťdesiatych rokov 20. storočia.³³

Ako predseda Strany slovenskej národnej jednoty (SSNJ)³⁴ však adresoval už 13 júna 1942 dobovému ministerskému predsedovi Maďarska Miklósovi Kállaymu rozsiahle a mimoriadne závažné Memorandum Slováci v Maďarsku, v ktorom podrobne zdokumentoval mnohé krivdy, ktoré sa stali nielen na okupovanom území južného Slovenska, ale aj Slovákom v bývalej Juhoslávii a Rumunsku, na územiach, ktoré pripadli hortyovskému režimu po 2. viedenskej arbitráži.³⁵ Vymenoval konkrétne policajné zásahy nielen voči učiteľom, kňazom, bezdôvodné vyhostenia na Slovensko, zákazy výkonu povolání, surovosti okupačných úradníkov, jazykovú diskrimináciu a pomadařčovanie, ale aj znemožňovanie vyučovania v materinskom jazyku, najmä v školskej sfére. Iba „*V košickej oblasti z 39 skúmaných obcí, ktorých obyvateľstvo podľa úradnej maďarskej (násilím, manipuláciou a neobjektivitou značne skreslenej, poznámka V. J.) štatistiky z roku 1938 je od 20 percent až na 90 percent slovenskej materinskej reči, 24 obcí nemá slovenskú školu, ba ani len ministerským nariadením dovolenú slovenskú triedu, a preto asi 1700 slovenských školopovinných detí je donútené chodiť do ľudových škôl s maďarským vyučovacím jazykom.*“³⁶ Böhm pomenoval nielen kritickú situáciu slovenských detí na základných a stredných školách, bezdôvodné vyradaovanie a šikanovanie

32 GRÁCOVÁ, G.: Dr. Emanuel T. Böhm – život a dielo. In: MARUNIAK, P., GRÁCOVÁ, G. (eds.): *Poznávame dejiny slovenského povojnového exilu. Zborník prednášok v Dome Matice slovenskej v Žiline r. 2004*. Žilina 2004, s. 49.

33 Pavlovi Čarnogorskému 6. januára 1990 z New Yorku napísal: „*Maďari v exile sú nevyberavo bezohľadní. Žiadajú priznanie historického práva na celé územie Uhorska, a teda v prvom rade Slovenska. Dostať Slovensko späť je motiváciou predstieraných slušných, ale aj najgrobiansejších počínov...*“ MARUNIAK, P., GRÁCOVÁ, G. (eds.): *Poznávame dejiny...*, s. 53.

34 MITÁČ, J.: Politická činnosť Emanuela Böhma v kontexte politických aktivít Slovákov v Maďarsku. *Pamäť národa*, roč. 7, 2011, č. 1., s. 4 – 19.

35 BÖHM, E.: *The Slovak Minority in Magyarország. Memorandum of 1942. Slovenská menšina v Maďarsku. Memorandum z roku 1942*. Cleveland, New York 1983.

36 Tamže, s. 15.

slovenských učiteľov, čo potom slúžilo k fiktívnym argumentom, že niet slovenských pedagógov, a tak sa musí vyučovať iba maďarsky. Uvádza obce ako Choňkovce, Sobrance, Nižná Rybnica, Porubka, Tašola, Čaka, Vrable, Košická Nová Ves.³⁷ Kritizuje aj barbarské nešváry v kultúrnej oblasti, kde sa nielen zatvárajú knižnice, ale dokonca aj pália ich slovenské knihy, ako v Skároši pri Košiciach.³⁸

Zabraňuje sa divadelným predstaveniam v slovenčine, činnosti slovenských spolkov, v úradne povolenej Levente vnucujú protislovenský maďarský šovinizmus, habú sa rádioprijímače majiteľom, ktorí počúvajú Slovenský rozhlas. Ako nástroj pomadžarovania sa zneužíva náboženstvo, nespravodlivé habanie majetkov a pozemkov i vyhadzovanie Slovákov z práce spôsobuje medzi nimi obrovské sociálne problémy. Obsiahle a odvážne memorandum podané v mene Strany slovenskej národnej jednoty, popisujúce politické, kultúrne a sociálne problémy, adresované aj ďalším maďarským ministerstvám, obsahovalo aj veľmi konkrétne požiadavky na riešenie, ktorých bolo množstvo: ako umožniť činnosť SSNJ na celom území Maďarska, zrovnoprávniť používanie slovenskej reči na územiach, ktoré obývajú Slováci, slovenských učiteľov z maďarských škôl preložiť na školy so slovenskou vyučovacou rečou, slovenským duchovným zaistiť pôsobenie na slovenských územiach a zastaviť ich odstraňovanie zo slovenských fár, odstrániť krivdy popáchané „pozemkovou reformou“ na arbitrážou násilím pripojených územiach, ale aj v bývalej juhoslovanskej Báčke. Maďarská vláda a župné orgány väčšinu požiadaviek odignorovali, niektoré sa však predsa podarilo dosiahnuť recipročným nátlakom zo slovenskej strany, ktorého koncept vznikol na pôde Slovenskej ligy.

Dramatické dianie na celom okupovanom juhu však bolo podrobne mapované najmä predstaviteľmi Slovenskej ligy už pred memorandumom, ihneď po Viedenskej arbitráži, ale koncepcnejšie minimálne od roku 1939. V dokumentačnom stredisku zhromažďovali materiál najmä s výpoveďami nedobrovoľných utečencov z okupovaných území Maďarskom, vyzývali písomne i fotograficky zaznamenať „ukrutnosti maďarských žandárov“. Z pôvodného zámeru vydať bielu knihu – iba časť dokumentov vyšla pod názvom Krvácajúca hranica – komplexne popisujúcu neblahé pomery na okupovanom juhu, vznikol neskôr zámer použiť ju ako argument na revíziu hraníc do pôvodného stavu už počas vojny. Po salzburských „rokovaniach“ Hitlera s Tisom v Salzburgu roku 1940 však na spoločný

---

37 Tamže, s. 19.

38 Tamže, s. 25.

nátlak „Berlína a Budapešti slovenské ministerstvo vnútra vydalo príkaz celý náklad kníh spáliť“.³⁹

Argumentov sa tam a neskôr v Böhmovom memorande nazbieralo priveľa. Napríklad v dekréte o vypovedaní rehoľných učiteľiek Márie Adamčíkovej a Emílie Durákovej zo Šemše pri Košiciach zo 7. decembra 1938 sa maďarsky uvádza, že „*menované rehoľné učiteľky poburujú proti maďarstvu na výchovu im zverené deti, takže, hoci menované sú príslušné na územie Maďarska, musím ich pokladať za nežiaducich cudzincov*“.⁴⁰ Vo svojich výpovediach upozorňovali na spôsob rafinovaných manipulácií pri zavádzaní maďarčiny i vyhostovaní slovenských pedagógov a diskriminácii ďalších. „*Chudobní slovenskí občania museli pristúpiť na maďarský jazyk*“, hoci v škole zo 108 detí po maďarsky vedelo iba 4 – 5, podľa Emílie Durákovej. Školu v slovenčine by si totiž museli platiť z vlastných prostriedkov, a naopak, pri „*prijatej*“ maďarčine bol tamojší správca na veľkostatku grófa Semseya ochotný hradiť dve tretiny nákladov. Vojaci im robili osobnú prehliadku kníh a literatúry, „*nájduc všetko slovenské, začali prísne vyšetrovať, kto sme a čo sme*“.⁴¹ Správali sa k nim pohrdavo, keď sa hlásili ako učiteľky za Slovenky, žiadali od nich aby „*v Maďarsku učili deti v duchu maďarskom!*“. Mária Adamčíková vo výpovedi uviedla o vyšetrovaní sestry kostolníčky, ktorá iba z cirkevných dôvodov odložila maďarskú zástavu z oltárneho priestoru. Maďarizačným tlakom žiadali umlčať slovenský spev v kostole. „*Lud sa však nedal – a po maďarsky začaté litánie – skončili sa po slovensky, lebo ženský hlas vernej Slovenky znel, „Naj tak špivajú, ako ludze znajú...“ ale následky pocítila, lebo štátnu službu ako listárka hneď stratila. Podobne i starosta obce pre svoje slovenské povedomie stratil úrad.*“ Pri vyšetrovaní v Malej Ide ju presviedčali, aby počkala týždeň, že vraj Maďari obsadia aj Prešov a ako Prešovčanka i tak pripadne do Maďarska. V škole navyše pracovali tri mesiace bez pláce. Keď im obec chcela poskytnúť zdarma povoz pri vyhostení z „*rozšíreného Maďarska*“, maďarské úrady aj to zakázali.⁴² Obdobne písomne vypovedala predstavená sestier sv. Kríža v Krásnej pri Košiciach Konštantína Schleichardtová o vyhostení z územia štyroch rehoľných učiteľiek „*nebezpečných maďarskému duchu*“ na základe listiny podnotára Vargu z 24. decembra 1938. Po obsadení maďarským vojskom sa svetské učiteľky bez

39 LETZ, R.: *Dejiny Slovenskej ligy na Slovensku (1920 – 1948)*. Martin 2000, s. 74.

40 VIŠŇOVAN, J. (ed.): *Krvácajúca hranica*, dok. č. 28, s. 287.

41 Tamže, dok. č. 26, s. 285.

42 Tamže, dok. č. 27, s. 286.

súhlasu sestry Amabilis Hederovej, správkyne školy, a bez zvláštneho ministerského nariadenia rozhodli ihneď začať vyučovanie v maďarčine, čo správkyňa nepovolila a žiadala, aby o vyučovacom jazyku rozhodli občania, keďže ľud je slovenský. Podobne na otázku, ako majú zdraviť, povedala, „*ako sa doma s rodičmi vyprávajú, nech tak i pozdravujú.*“ Súkromne vyčítala, že slovenský učiteľ, organista, sa ihneď po obsadení územia pripojil, zrejme hudobne, v kostole k spievaniu maďarskej hymny, ktorú, pravda, ľud nespieval. Na prosby miestnych ľudí učiteľky chceli ešte ostať, v pamäti mali aj odporúčenie slovenského ministerstva, aby posty učiteľa a štátni zamestnanci neopúšťali, pokiaľ nedostanú výpoveď. Biskup Čársky, ktorý čoskoro tiež opustil sídlo Košickej diecézy, im radil, aby „*ihneď opustili územie, aby sme sa azda nedostali do horšej situácie, lebo sa nedá nič vymáhať bez porušenia a zaprenia slovenského ducha.*“ Rozhodnutie odísť vyvolalo rozruch v dedine a pod patrolou maďarského vojska sa verejne bránili z obvinených lží, pritom na svoju obranu uvádzali aj ochranu slovenského práva a národného cítienia; 25. novembra 1938 však odišli.⁴³

Zo stoviek učiteľov a profesorov vyhostených z územia Maďarska po 10. novembri 1938 mnohých prijali do školských služieb na Slovensku. Osudy ďalších, ktoré tu neuvádzame, ale sú dostatočne zdokumentované a publikované, však boli oveľa krutejšie a drastickejšie. Obdobne boli takmer okamžite prepúšťaní a zväčša vysídľovaní štátni zamestnanci, nezanedbateľný počet bol zo železníc. Aj keď sa zväčša odvolávali na budapeštianske ministerstvo dopravy a obchodu a inde, definitívne prepúšťali iba s obmieňanou argumentáciou pre politickú nespoľahlivosť. František Kupecký z Nových Zámok napríklad uvádza: „*Neviem si predstaviť, že by skutočnosť, že som sa hlásil za Slováka, mohla byť príčinou k môjmu neospravedlneniu (teda prepusteniu, poznámka V. J.). To predsa ani dnes nemôže byť príčinou k tomu, pretože kritérium štátnej spoľahlivosti nemôže byť spájané s pojmom vernosti národu. Veď tunajší Slováci ničím sa neprevinili z hľadiska štátnej spoľahlivosti, a práve preto, podľa môjho súkromného náhľadu, priznanie sa k slovenskej národnosti nemôže byť podkladom k tomu, aby som nebol ospravedlnený.*“ Bránil aj svoju politickú príslušnosť a považoval tiež za samozrejmé, že jeho deti „*chodia do slovenskej školy, lebo iný jazyk vôbec neovládajú. Ostatne vážaná komisia dobre vie, že vo Sv. Michale, kde som prv býval, nebolo vôbec maďarskej školy a i z tejto jednoduchej*

---

43 Tamže, dok. č. 29, s. 288 – 289.

*príčiny nemohli chodiť moje deti do inej školy.*⁴⁴ Predchádzajúce členstvo všetkých v akejkolvek nemaďarskej strane okamžite v posudkovej komisii považovali za protimaďarské, teda z hľadiska národného a štátneho vyhlasované ako nespoľahlivosť, čo bol dôvod na prepustenie a i vyhnanie z okupovaného územia. Michal Paška z Nových Zámkov bol prepustený, lebo podľa vlastného priznania bol členom Roľníckeho dorastu, stojaceho pod ochranou Hodžovej strany, v ktorej členov pripravovali na politický život.⁴⁵ Akty prepúšťania často sprevádzali zložité vyšetrovania, násilie a týranie i viacmesačné väznenia, neraz aj pri najbáňnejších či zlomyseľných obvineniach alebo omyloch a podozreniach. Jána Matu z Pavloviec nad Uhom veľmi drsne bili a väznili dokonca dvakrát, prisudzujúc mu, že obec Batany sa za jeho richtárčenia poslovenčila. A keď tá po arbitráži pripadla Maďarsku, presídlil sa do Pavloviec, tie však v Malej vojne po 23. septembri 1939 sa dočasne stali maďarskými, znovu ho chytili a vyšetrovali na policajnom riaditeľstve v Košiciach a v Užhorode. Prvýkrát dokonca s vyhrážkami výberu smrti zastrelením, obesením alebo zabitím. Po druhýkrát: *„Vyzuli a vyzliekli ma, priviazali ma povrazmi ležiaceho na lavicu a z dvoch strán začali ma biť býkovcami po chodidlách. Pritom ma nútili, aby som sa priznal, že v čase, keď ma pri Veškovciach chytili, nešiel som splácať dlh* (vypovedal, že šiel do banky, poznámka V. J.), *ale skúmať pozície maďarského vojska....Keď som pre hrozné bolesti ďalej nemohol vydržať, slúbil som, že podpíšem všetko, čo na mne žiadajú, len nech ma nechajú na pokoji.*“ Po ďalších tortúrach, mučení a väznení v Košiciach a Budapešti ho nakoniec prepustili a odviezli aj ďalších sedemnástich, *„medzi ktorými boli i viac rás trestaní maďarskí príslušníci a občania iných štátov, ktorí boli maďarským úradom na ťarchu, na slovenskú hranicu pri Senci a za tmavej noci zahnali nás na slovenské územie.*“⁴⁶

Situácia v slovensko-maďarských vzťahoch sa dramaticky vyhrotila, ako to chronologicky a komplexne popisuje Ladislav Deák. 15. novembra 1938 slovenská autonómna vláda vypracovala pre česko-slovenskú komisiu nielen zoznam vyhostených z južného Slovenska, ale aj žiadala zastavenie vypovedania kolonistov, opatrenia proti rabovaniu obchodov a protestovala proti násilnostiam páchaným na obyvateľstve maďarskej národnosti. Uviedla prípad jedného obeseného a troch zastrelených českých kolonistov

---

44 Tamže, dok. č. 62, s. 340.

45 Tamže, dok. č. 75, s. 355.

46 Tamže, dok. č. 99, s. 436 – 439.

v Gbelciach a väznenie kolonistov v Ostrihome. Navrhla, aby sa im umožnil návrat a nahradili spôsobené škody.⁴⁷

Maďarská delegácia na rokovaníach 21. novembra 1938 však dokonca ešte oficiálne vyhlásila, že vyhostí všetkých kolonistov z ich územia a dovoľí im zobrať so sebou iba hnutelný majetok. Už vysídleným nanajvýš dovoľí na tri dni sa vrátiť do svojho bydliska a zobrať najpotrebnejšie veci.⁴⁸ To sa však ukázalo v praxi tiež iba fiktívnym.

Na tlmočenú nezákonnosť maďarskej strany reagovala slovenská vláda silným obranným, ale aj odvetným recipročným opatrením. Nariadila, aby sa pristúpilo k vyhosteniu maďarských štátnych príslušníkov, všetkých osôb maďarskej národnosti, ktorí majú domovskú príslušnosť na území Maďarska, vyvíjajú protištátnu činnosť, alebo z tejto činnosti sú dôvodne podozrievaní.⁴⁹ Navyše pohrozila, že ak by Maďarsko vyhostilo ostatných slovenských kolonistov, bola pripravená ich prijať a umiestniť na majetkoch patriacim príslušníkom maďarského štátu a na majetkoch občanov maďarskej národnosti.⁵⁰

Až 1. decembra 1938 Maďarsko navonok súhlasilo, že sa upustí od masového vysťahovania a je ochotné rokovať o majetkovo-vlastníckych otázkach vyhostených kolonistov.⁵¹ Ibaže v skutočnosti vyhánanie kolonistov naďalej pokračovalo, a to nielen do konca decembra, kým vojenskú správu na okupovanom území nahradila maďarská civilná správa, ktorá pod násilím odstúpené územia začleňovala do pôvodne uhorských žúp. Brutálne zásahy okupačných orgánov vyvolávali nielen veľmi kritickú a negatívnu reakciu na Slovensku, ale predovšetkým na odňatom území a v kompaktných slovenských osídleniach či prihraničných obciach, kde sa vehementne dožadovali návratu na Slovensko a odmietali v rôznych protestných akciách nezákonné postupy maďarských orgánov. Maďari navyše prekročili demarkačnú čiaru a obsadili na východnom Slovensku obec Slanec, pritvrdili represálie voči protestujúcim ich zatýkaním a týraním, napríklad v Komjaticiach, alebo priamou strelbou do davu a usmrtením v Šuranoch. V mediálnych prostriedkoch i diplomaticky sa odohrávala medzi oboma štátmi skutočná propagandistická vojna vzájomných obviňovaní, čo sa nepáčilo aj v pozadí diktujúcim a motúzy

47 DEÁK, L. (ed.): *Viedenská arbitráž II*, s. 19.

48 Tamže, s. 20.

49 Tamže.

50 Tamže, s. 21.

51 Tamže, s. 22.

poťahujúcim Nemcom. Česko-slovenská komisia načas odstúpila od rokování, 18. februára 1938 sa však predsa zaviazala prijať aj ostatných kolonistov, ktorí sa na južné územie Slovenska dostali na základe pozemkovej reformy. Dohodou sa však po 14. marci 1939 necítila byť viazaná ani slovenská, ani maďarská strana, navyše zásadne ju porušila ďalšia bezuzdná vojenská agresia maďarských jednotiek, bez vypovedania vojny, na východnom Slovensku s viacerými obeťami a nielen pri bombardovaní Spišskej Novej Vsi. Tá vyvolala malú obrannú a úspešnú vojnu 23. marca 1939, ktorú však na oboch stranách pacifikovala predovšetkým veľmocenská politika Nemecka. 4. apríla 1939 Slovensko protokolom s Maďarmi akceptovalo ďalšiu dočasne vynútenú stratu územia s vyše 40-tisíc obyvateľmi, ktorú tvorilo výlučne slovenské, rusínske a ukrajinské obyvateľstvo. Korekcia hraníc nebola väčšia iba vďaka razantnej obrane slovenského pohraničia.⁵² Aj preto došlo k podpísaniu kompromisnej zmluvy medzi oboma susedmi v konflikte o občanov a ich majetky, ale až v auguste 1941.

V osobitej situácii sa napríklad aj podľa Eduarda Nižňanského ocitla židovská minorita. Obe strany sa pokúšali zo svojich území po Viedenskej arbitráži vyhostiť čo najviac Židov, ktorí nemali na ich území domovské právo. V okupovaných Košiciach 10. novembra 1938 zaistili veľký počet tých, ktorí neboli maďarskými občanmi, ale boli najmä z ČSR, Poľska a Sovietskeho zväzu. Vykazovali ich z územia Maďarska, zriadili pre nich internačné tábory v Hrani pri Trebišove a v Budapešti. Deportovaní zo Slovenska mali byť sústredení v Košiciach a Nových Zámkoch. Po rozpustení táborov v Miloslavove a Veľkom Kýre Maďari ich vyhánali na Slovensko rôznymi spôsobmi, napríklad aj zakrývaným vyhostovaním, keď vystavované pasy platili iba na územie vtedajšej Slovenskej krajiny, znemožňovali návrat do Maďarska a po udelení česko-slovenského víza ich mali majitelia zničiť. Maďarskí žandári takto vyviezli rodinu J. Preisicha zo Želiezoviec spolu s ďalšími 23 ľuďmi. Podobne rodinu D. Salzera bývajúceho v Bátorových Kesoch, F. Tirolera z Komárna a ďalších z Hnúšte, Lovinobane, Kostolian nad Hornádom, Trebišova. Okupačné vojsko ani armáda nezasahovali, keď už 6. novembra 1938 dochádzalo k rabovaniám židovských obchodov a atakoch na ich domy, napríklad v Dunajskej Strede,

---

52 BAKA, I.: Maďarská agresia na východné Slovensko v marci 1939. In: ŠMIHULA, D. (ed.): *Viedenská arbitráž v roku 1938 a jej európske súvislosti. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie konanej v Bratislave 10. novembra 2008. Dialógy v EÚ*. Bratislava 2008, s. 73.

naopak maďarské orgány Židov predvolávali a pod násilím nútili ich spolu so Slovákami k odchodu na Slovensko.⁵³

Mnohé aspekty okupácie južného Slovenska s represáliami, ktoré sa odohrávali v rokoch 1938 – 1945, podrobne už dávnejšie popísal Martin Vietor,⁵⁴ pravda s dobovým ideologickým kontextom, i ďalší autori⁵⁵, ktorí prekonávajú a očisťujú ďalšie súčasné štúdie, pamäti i texty, čo by malo vyústiť do novej objektívnej syntézy neprehliadnuteľnej kapitoly dramatických a tragických udalostí našich nedávnych dejín i dodnes deformovaných vzájomných vzťahov, prinajmenej Slovákov a Maďarov. Osobitý rozmer a komentáre im dodávali literárne texty a obranné postoje slovenských literátov, možno predovšetkým básnikov, ktorí expresívne a do hĺbky pomenovávali tragiku chvíle trpkých osudov i obete agresorov „*krutej, nemilosrdnej a nespravodlivej*“ Viedenskej arbitráže.⁵⁶ Nebol to iba Andrej Žarnov, Laco Novomeský, Rudolf Dilong či Emil Boleslav Lukáč, ktorí expresívne poeticky reagovali na osudy okupovaného územia a okliešteného Slovenska. Lukáčov lyrický denník s kalváriou európskeho humanizmu nezaznamenáva iba trpkosť z padlých za Slovensko, ale aj tragiku arbitrážneho rozhodnutia vo viedenskom a rovnomenne báseň pomenúvajúcim Belvedere, kde „*zošediveli sme v ten zhavranelý deň*“ a básnik sa pýta, či po víchre, uragáne a krupobití, ktoré postihlo mestá, ako Košice, Levice, Jelšavu, Nové Zámky, ostalo okrem „*ovládania žiaľu, skrotenia smútku, výbuchov hnevu a čakania v pohasnutom dne aj čosi ako žitie*.“⁵⁷

Báseň Štefana Žáryho *27. marec v Spišskej Novej Vsi* evokuje zas existenčne úzkostlivo čas ohrozenia i obetí a agresorom jednostranne vyvolanú

53 NIŽŇANSKÝ, E.: *Židovská komunita na Slovensku medzi československou parlamentnou demokraciou a Slovenským štátom v stredoeurópskom kontexte*. Prešov 1999, s. 220 – 222; Pozri aj LANG, T., ŠTRBA, S.: *Holokaust na južnom Slovensku na pozadí novozámockých židov*. Bratislava 2006; BÖHM, E. *Veľké utrpenie Židov v Košiciach*. In: BÖHM, E. *V boji o holú národnú existenciu. Spomienky na roky 1945 – 1948 v ČSR.* Bratislava 2000, s. 110 – 116; ŠUTKA, J a kol.: *Šurany v zrkadle dejín*. Šurany 2008, s. 126 – 127.

54 VIETOR, M.: *Dejiny okupácie južného Slovenska 1938 – 1945*. Bratislava 1968.

55 TILKOVSKÝ, L.: *Južné Slovensko v rokoch 1938 – 1945*. Bratislava 1972; HETÉNYI, M.: *Slovensko-maďarské pomedzie v rokoch 1938 – 1945*. Nitra 2008; KRUŽLIAK, I.: *Úteky z tiesne. V tieni dvoch totalít*. Bratislava 2006; HOENSCH, J. K.: *Der ungarische Revisionismus und die Zerschlagung der Tschechoslowakei*. Tübingen 1967; DEÁK, L.: *Hungary's Game for Slovakia*. Bratislava 1996; MARKO, A., MARTINICKÝ, P.: *The Invasion of Southern Slovakia in 1939 – 1945 and Its Consequences*. In: *Slovak-Magyar Relations. History and present Day in Figures*. Bratislava 1995.

56 MEDRICKÝ, G.: *Minister spomína*. Bratislava 1993, s. 41.

57 LUKÁČ, E. B.: *Dies irae*. Bratislava 1946, s. 54 – 55.

Malú vojnu, vysliela metafyzickú ale zrejme príznačnú prosbu: „Bože pre večnú svoju lásku zmiluj sa nad nami / pod krídlo svoje útulné prichýl nás / ostrie meča nepriateľské otup / nevymaž národ malý zo života národov...“⁵⁸

Naopak, vtedy ešte iba vojak Milo Urban vo Feledinciach prekvapujúco na maďarských hraniciach píše, že „ani len vpád Maďarov na východné Slovensko som patrične nezaznamenal. Bol som presvedčený, že aj on je Hitlerovým výmyslom, ako pritisnúť k stene naivných Slovákov, aby im na um neprišlo robiť nejaké drahoty.“⁵⁹

Valentínovi Beniakovi roku 1939 vychádza zbierka básní Vigília s podtitulom Rok úzkosti a vzopätia; dával ju v časovom rozpätí 24. september 1938 po 1. október 1939, podľa Stanislava Šmatláka, ako „básnickú kroniku prevratného času“.⁶⁰ V tragicko-poetickom tóne popisoval rok 1938, aby nevypadol z pamäti súčasníkov a potomkov v Zátíší s bukvicou:

„Prišiel november, / viedenský verdikt, a rezanie tela / slovenskej zeme, prúd sa pohol oddola / slovenskej zeme; padli mestá, dediny, / aj nad Šuranmi Andrej Žarnov zakvílil / a volal pomstu. Pomsta nech je u Boha, / tak povedal si - kolo dejín krvavé / sa rúti už a neušetrí nikoho, / ni tých, čo „Lengyel-magyar határt!“ kričali / z juhu, ni tých, čo kúsky zaberali z severu./

...Bola to jeseň zimomravá, slzila / s nami, i slnko zalialo nás sústrastou; / posielali sme babské letá s odkazmi / na krvavý juh, a tie sa tam krížili / s honbou na sever: prepadliskom stali sa / hranice naše; prichádzali kohútie / perá desať kilometrov poniže, / odpadli školy, súdy, zárez dostala / hradská, a dráhe v Kozárovciach uťali / rameno ľavé. Ako keď blesk urobí / cik-cak a potom hrom do toho zabúši: / zem mala samé kýpte, samé franforce / a pretrhnuté žily, z ktorých krvácal/ život slovenský; jak keď žena kosákom, zakrojí v lúku, nedalo sa ubrániť / ni steblo trávy - vedikt zostal verdiktom.“⁶¹

A nekončí to snáď ani románom potomka vyhnanco Ivana Habaja Kolonisti, ktorý realisticky a emotívne zaznamenal, možno aj pre budúce generácie a potenciálnu filmovú podobu, dramatické úteky ale aj návraty na trpko skúšaný slovenský juh vojnových rokov: Dialóg symbolicky vedú navrátiť sa jednoduchí roľníci, otec so synom pri kukuričnom poli, zrejme v roku 1945, kdesi pri Štvrtku na Ostrove, neďaleko Bratislavy, ktoré už nerozdeľuje arbitrážou nadiktovaná hraničná čiara:

58 SYRNÝ, M. a kol.: *Kolaborácia a odboj na Slovensku a v krajinách nemeckej sféry vplyvu*. Banská Bystrica 2009, s. 175.

59 URBAN, M.: *Na brehu krvavej rieky*. Bratislava 1994, s. 58.

60 BENIAK, V.: *Poézia II*. Bratislava 2000, s. 389.

61 BENIAK, V.: Zátíšie s bukvicou. In: *Poézia II*. Bratislava 2000, s. 155 – 156.

„– S trianonskými hranicami sa oni nikdy nezmieria, – prehodí Franto na pol úst, na otca ani nepozrie.

– Nie? Trianon nasledoval po prvej vojne, či si zabudol...Prehrali a nepočuli sa, túžili po návrate starých čias. Pridali sa k mocnému, mysleli, že sa s ním zvezú...A boli iba figúrkou na svetovej šachovnici, mocnejší si ju postrkovali podľa záujmov svojej kombinačnej hry, vysokej hry! – usmial sa starý hospodár .

– Nezmieria sa, – zopakoval Franto svoje tvrdenie.

– Budú musieť. A nielen to, budú musieť pochopiť, že aj ich susedia sú ľuďmi, čím skôr si priznajú staré chyby, tým lepšie pre nich samotných... Neprijmú Trianon? Nebuď smiešny, o tejto veci rozhodujú víťazi, len aby ešte o tie neprijateľné trianonské hranice neprosili, – dokončil starý Vystavil a pozrie na syna, očakávajúc jeho odpoveď.

Ale Franto mlčí.⁶²

Autor pritom už v svojich realistických poviedkach vytváral z rodinnej autopsie trpký i tragický obraz konfliktov medzi Slovákami a Maďarmi na slovenskom juhu a najmä Žitnom ostrove, ako napríklad v Evakuantoch, odohrávajúcich sa presne ráno, keď si ešte stihli navzájom zaželať „požehnaný a šťastný nový rok tisíc deväťsto tridsaťdeväť.“⁶³ Do osady Rakotáš pribehol vysilený mladík so slovami:

„–Zle je!

...

– Legionárov vešajú! Na lúke obesili starého Ondruša. Nilaši chodia po domoch, majú to na písme, presne vedia, kto bol legionárom.

– Ježišikriste, – zakvílila ktorási zo žien.

– Prídu aj sem, ujdite! – pokračoval mládenec a obrátil sa k počernému mužovi. – Ujdite, strýco, ujdite, kým je čas.⁶⁴

Zaiste tieto literárne a orálne historicky zaznamenané obrazy úplne odlišnej slovenskej a nemaďarskej skúsenosti z rokov 1938 – 1945 vôbec nekorešpondujú so staronovou maďarsky rekonštruovanou pamäťou zaznamenávajúcou skúsenosť výlučne obetí nielen tých rokov, ale aj povojnových 1945 – 1948, interpretovaných jednostranne, napríklad aj maďarskou historičkou na Slovensku Katalin Vadkerti.⁶⁵ Paul Lendvai

62 HABAJ, I.: *Kolonisti*. Bratislava 1985, s. 406.

63 HABAJ, I.: *Evakuanti*. In: *Príbuzní z ostrova*. Bratislava 1978, s. 9.

64 Tamže, s. 8.

65 VADKERTI, K.: *Maďarská otázka na Slovensku 1945 – 1948. Dekréty prezidenta Beneša a ich dôsledky na deportácie a reslovakizáciu. Trilógia o dejinách maďarskej menšiny*.

však analyticky konštatuje (podobne ako memoárovo zaznamenávajúci (veľ)vyslanci v Budapešti Ján Spišiak⁶⁶, Rudolf Chmel⁶⁷ a Štefan Markuš⁶⁸), že z trianonskej traumy ako šoku a „kolektívnej neurózy“, a čo dodávam, ďalšej porážky nerealistických mocenských ambícií z druhej svetovej vojny, sa Maďari bez ohľadu na svoje politické postoje podnes úplne nepoučili. V škôlkach i v školách, pri bohoslužbách aj v tlači udržiavali (a udržiavajú, poznámka V. J.) nažive myšlienku „vrátenia územi“⁶⁹, zabratých v mienkach niektorých radikálov až nenávidenými susedmi... V protiliberálnej, autoritárskej a v počiatočnej a či koncovej fáze Horthyho éry boli bezhraničný nacionalizmus a neskrotne propagovaná kampaň za revíziu základom osudového kurzu, ktorý napokon privedol Maďarsko v druhej svetovej vojne ako posledný satelit hitlerovského Nemecka k novej katastrofe.⁷⁰

Summary

Hungarian units occupied Slovakia, or at least its southern parts, several times in the 20th century. Last time it was in 1968 in common intervention of Warsaw Pact armies in Czechoslovakia. Clear act of violence of the Vienna Award in 1938, initially internationally accepted by then Germany and Italy, followed by the occupation by Hungary, as well as a short-term and forced change of border lines in the period of 1938 – 1945,

---

(Z maďarského originálu A kitelpítéstől a reszlovakizációig. Trilógia a csehszlovákiai magyarság 1945-1948 közötti történetéről. Bratislava 2001.) Bratislava 2002.

66 MICHELA, M. (ed.): *Ján Spišiak. Spomienky z Budapešti 1939 – 1945.*

67 CHMEL, R.: *Moja maďarská otázka. Zo zápisok posledného česko-slovenského veľvyslanca v Maďarsku.* Bratislava 2004; Obdobne aj v štúdií CHMEL, R.: *Od Trianonu k Európskej únii.* In: *Romantizmus v globalizme. Malé národy – veľké mýty.* Bratislava 2009, s. 377.

68 MARKUŠ, Š.: *Maďari pod lupou.* Bratislava 2003.

69 LENDVAI, P.: *Na čiernej listine. Zázitky Stredoeurópana.* Bratislava 2004, s. 27; Pozri aj vyjadrenie tlačového pridelenca maďarského veľvyslanectva v USA Istvána Borsodyho po druhej svetovej vojne v knihe Maďarsko-slovenské zblíženie: „*Demokratické Maďarsko by veľmi pravdepodobne najskôr spolupracovalo so svojimi susedmi v nádeji, že tým zaistí práva pre maďarskú menšinu a ďalej, že tým vytvorí priaznivé ovzdušie pre revíziu svojich hraníc. Je pravda, nepredstaviteľné, že by sa ktorákoľvek maďarská vláda mohla vzdať revízie Trianonskej zmluvy.*“ KRNO, D. M.: *Paríž 1946.* Bratislava 1947, s. 58 a 101; Obdobne kontinuálne pokračujúce revizionistické výroky vysokých maďarských činiteľov až do nedávnej súčasnosti možno nájsť In: ŽITŇAN, P. *Mráz prichádza z juhu.* Bratislava 1998, s. 11 – 14.

70 LENDVAI, P.: *Na čiernej listine,* s. 27.

definitely refused in after-war peace treaties and declared null, has often been paradoxically interpreted in absolutely different ways in the consciousness of witnesses, participants and artistic interpreters both on side of the aggressor and the country of victims. Neither the historical, nor the artistic reflections of that act are sufficiently elaborated, in particular on the Slovak side, although there have already been various basic summary texts, documents and also historical and literary interpretations made. The author uses them taking some examples, being not unique, but typical and of a mass character, to reconstruct a picture of inhumane violence on occupied territory of southern Slovakia with non-Hungarian, first of all Slovak, partially also with Jewish, Czech and Ruthenian inhabitants, although the occupation had negative impact also on part of then Hungarian population. Even today we quite often witness the manifestations of dangerous residues of permanently innovated concept of Great Hungary continuity as its mistaken consequence.

Maďarské a slovenské revizionistické snahy a bilaterálne vzťahy v rokoch 1939 – 1940

István JANEK

Maďarské vládne kruhy sa na vznik Československa nepozerali ako na akt zjednotenia slovanských národov Uhorska s ich materskou krajinou a dôsledne odmietali aj príslušnosť tam žijúceho slovenského a českého etnika k totožnému národu. Týmto zamietali ideu československého štátu, ktorá dva národy považovala za dve vetvy jedného národa. Maďarská vládna politika sa počas dvoch desaťročí usilovala o to, aby zabránila zblíženiu sa slovenského a českého národa. Slováci boli v ich očiach obyvateľmi okupovanými Čechmi, ktorí bojujú za oslobodenie spolu s ostatnými menšinami. Slováci etnograficky, jazykovo aj historicky tvorili národ absolútne oddelený od Čechov. Maďarské vedenie súhlasilo s tým, že sa Slovensko, alebo prinajmenšom územia obývané Maďarmi musia v nejakej forme vrátiť do lona maďarského štátu. V maďarskom vedení prežívala viera, že v prípadnom referende by Slováci a Rusíni hlasovali za pripojenie k Maďarsku. Aby to podporili, slovenským hnutiam vedeným politikmi slovenského pôvodu Františkom Jehličkom¹ a Viktorom Dvorčakom²

-
- 1 František Jehlička (Jehlicska Ferenc) 1879 – 1939, slovenský politik, katolícky kňaz, univerzitný profesor. V roku 1906 bol zvolený za poslanca uhorského parlamentu, po krátkom čase sa svojho mandátu vzdal. Spolu s Andrejom Hlinkom odcestoval roku 1919 na mierovú konferenciu do Paríža, kde sa chceli prihovoriť za vec slovenskej autonómie, no bezvýsledne. Potom až do svojej smrti stál v službách maďarskej vlády vo viacerých mestách Európy a pracoval v záujme slovenskej autonómie a pripojenia Slovenska k Maďarsku.
  - 2 Viktor Dvorčak (1878 – 1943), politik slovenského pôvodu, predtým bol hlavným archívárom archívu Šarišskej stolice. Po Trianone ho zamestnávala maďarská vláda, mal krycie meno Szóke Költő (t. j. Plavovlasý básnik), niektoré zdroje uvádzajú jeho meno

v tajnosti poskytovali finančné prostriedky.³ Aby maďarské vedenie dokázalo ovplyvniť aj svoju verejnosť, prostredníctvom svojej propagandy v 30-tych rokoch rozširovalo, že Slováci už oľutovali, že sa roku 1918 nepripojili k Maďarsku, a túto svoju chybu chcú napraviť, len sa k tomu v Československu nemôžu otvorene priznať.⁴

Z hľadiska realizácie revizionistickej stratégie považovali maďarské vlády medzivojnového obdobia za svoju najdôležitejšiu úlohu získanie priazne rozhodujúcich európskych mocností. Tvorcovia maďarskej zahraničnej politiky urobili všetko preto, aby krajinu vyviedli z izolácie a získali spojencov pre vec revízie. Najvhodnejším takýmto spojencom sa pritom zdalo byť Nemecko.⁵

Maďarsko-slovenské rokovania o pripojení Slovenska

Slovenskí politici viedli tajné rokovania aj s maďarskými politikmi. Pre maďarskú diplomáciu bola nasledujúca informácia povzbudením. Hlinka údajne na smrteľnej posteli v auguste 1938 oznámil svoj politický závet, v ktorom svojim nasledovníkom uložil, aby „*akónáhle sa naskytné čas a príležitosť na odtrhnutie sa od Čechov, ukladám Karolovi Sidorovi, ako najkompetentnejšiemu reprezentantovi vôle národa a mojej, aby rokoval s maďarskou vládou o pripojení sa Slovákov k Maďarsku, majúť na očiach podmienky autonómie, vyplývajúce z programu našej strany*“.⁶ O predošlých rokovaniach medzi Hlinkom a maďarskou vládou sa dokument nezachoval, preto nie je možné dokázať pravosť politického závetu. Maďarská diplomacia už začiatkom roku 1938 spoznala, že Hlinkovým najsilnejším mužom a možným nástupcom bude Jozef Tiso, preto sa snažili dosiahnuť dohodu o Slovensku práve s ním. K tajným rokovaniam došlo koncom mája 1938 na 34. svetovom eucharistickom kongrese

---

ako Dvorčák Győző. Dvorčák celé desaťročia propagoval v Maďarsku aj v zahraničí myšlienku slovenského autonómneho štátu v rámci Maďarska.

- 3 KRAMER, J.: *Iredenta a separatizmus v Slovenskej politike*. Bratislava 1957, s. 18.
- 4 O maďarských predstavách o Slovensku: STEIER, L.: *Felsőmagyarország és revízió*. Budapest 1933, s. 32; BORSODY, I.: *A magyar-szlovák kérdés alapvonalai*. Budapest 1939, s. 37 – 38; SCHVARC, M., HOLÁK, M., SCHRIFFL, D. (eds.): „*Tretia ríša*“ a vznik Slovenského štátu. *Dokumenty I*. Bratislava 2008, dok. č. 22, s. 48.
- 5 ZEIDLER, M.: *A revíziós gondolat*. Pozsony 2009, s. 160 – 161; EILER, F.: *Kisebbségvédelem és revízió*. Budapest 2007, s. 35.
- 6 *Naša Zastava*, 4. 2. 1940.

v Budapešti.⁷ Kňazský účastník Jozef Tiso mohol takto nepozorovane rokovať o podmienkach pripojenia Slovenska s maďarským ministrom zahraničia Kálmánom Kányom. Tiso povedal, že po odtrhnutí sa od Čechov budú Slováci ochotní vytvoriť s Maďarskom štátny vzťah. Rokovania pokračovali do konca septembra 1938.⁸ Tiso svoje podmienky zhrnul do troch bodov: „1. Ústredný úrad s výkonnou mocou ohľadom verejnej správy Slovenska a úradné používanie slovenského jazyka. 2. Osobitný parlament a zákonodarná moc vo vlastných vnútorných záležitostiach, vo veciach náboženstva a školstva. 3. Rozpočtová kvóta.“⁹ Tiso odcestoval 23. septembra 1938 do Prahy k Benešovi, o čom informoval maďarskú vládu. Touto cestou chcel zabrániť tomu, aby sa slovenské vedenie rozpadlo na viacero frakcií, resp. chcel vyvrátiť obvinenie, že nevyužil všetky šance na dohodu. Preto prosil maďarskú vládu, aby jeho cestu nevnímala ako prejav odďaľovacej taktiky slovenskej politiky, „ale Prahe musia ukazovať priateľskú tvár, inak sú vystavení nebezpečenstvu povraždenia“.¹⁰ Zároveň sa ohľadom budúcnosti obrátil na maďarské štátne vedenie s prosbou, aby v prípade pripojenia sa nezaplňili Slovensko úradníci z Maďarska, pretože nepoznajú tamojšiu situáciu a ľahko sa môžu stať terčom nepriazne slovenského obyvateľstva už hneď na začiatku. I keď maďarská vláda prijala Tisove podmienky, slovensko-maďarské rokovania sa napriek tomu ukončili bezvýsledne. Kálmán Kánya charakterizoval zámery slovenských politikov týmito slovami: „Slováci, zdá sa, pokračujú ďalej vo svojej dvojtvárnej hre. Kým Karol Sidor vydáva vyhlásenia, na pohľad priateľské voči Čechom, na druhej strane Tiso v uplynulých dňoch zhrnul v troch bodoch svoje požiadavky pre prípad ich pripojenia sa k Maďarsku.“¹¹ Ferdinand Ďurčanský, neskorší minister zahraničných vecí, zhrnul stanovisko slovenských politikov o Maďaroch nasledovne: „...Slováci sa obávali toho, že snaha o autonómiu bude v očiach Maďarov stotožňovaná so znakom poukazujúcim na návrat k Maďarsku. Čo sa z našej strany predtým napísalo a povedalo vo veci spolupráce s Maďarmi, môže byť považované len za nástroj tlaku vyvinutého

7 KRAJČOVIČ, M. (ed.): *Medzinárodné súvislosti slovenskej otázky 1927/1936 – 1940/1944*. Bratislava 2008, dok. č. 71, s. 144.

8 ÁDÁM, M. (ed.): *Diplomácia Iratok Magyarország külpolitikájához 1936 – 1945. A müncheni egyezmény létrejötte és Magyarország külpolitikája 1936 – 1938*. (DIMK II.), zv. II. Budapest 1965, dok. č. 403, s. 665 – 666.

9 ÁDÁM, M.: A Versailles-i Közép-Európa összeomlása. *Századok*, roč. 133, 1999, č. 4, s. 693.

10 DIMK II, dok. č. 388, s. 645 – 646.

11 Tamže, dok. č. 403, s. 665.

na československú politiku.¹² To znamená, že to máme považovať len za taktický ťah, ktorý v skutočnosti odmietali. Maďarsko-slovenské rokovania sa nakoniec skončili bezvýsledne.¹³

Maďarsko-nemecké rokovania o budúcnosti Slovenska

21. augusta 1938 pod vedením regenta Miklósa Horthyho odcestovala do Nemecka maďarská delegácia. Bilaterálne rokovanie prebehlo v nepriateľskom ovzduší, lebo 20. augusta v Bledě uzavreli predstavitelia Malej dohody a maďarskej vlády dohodu, ktorou uznali rovnoprávnosť Maďarska v zbrojení. Súčasne s tým sa maďarská delegácia dohodla s Rumunskom a Juhozápadnou Európou o uplatnení práv maďarských menšín žijúcich v týchto krajinách vo väčšom rozsahu. Hitler to Maďarom zazlieval. Ribbentrop v tejto súvislosti Kányovi povedal, že touto dohodou si Maďarsko znemožnilo uspokojenie svojich revizionistických požiadaviek voči Československu.¹⁴ Kánya podotkol, že zbrojenie Maďarska je ešte len v počiatočnom štádiu, a preto nemôžu riskovať vojnu proti dobre vyzbrojenej českej armáde. O niekoľko dní neskôr Kánya povedal aj Göringovi, že ak by mali 60 – 70-percentnú nádej, že budú úspešní v boji proti Čechom, tak by na seba to riziko zobrali, ale Nemci nemôžu chcieť od Maďarska, aby spáchalo samovraždu.¹⁵ Kánya odmietol účasť na vojenskej akcii s odvolaním sa na slabosť armády, i keď maďarský vojenský krok vážne nemohol prísť do úvahy.¹⁶ Ribbentrop sa konkrétne opýtal Kányu, aké stanovisko by zaujalo Maďarsko v prípade nemecko-českého vojenského konfliktu. Kánya zdôraznil neutralitu Maďarska.¹⁷ Nemeckí predstavitelia aj ponúkli, že ak Maďari zakročia, tak by ich požiadavky uznali až po Karpaty, čiže na celé územie obývané Slovákmi, resp. aj na Podkarpatskú Rus.¹⁸ Maďarskí politici to odmietli. Takto sa rokovanie v Kieli ukázalo ako neúspešné. Maďari sa obávali toho, že v dôsledku

12 ĐURČANSKÝ, F.: *Pohľad na slovenskú politickú minulosť*. Bratislava 1943, s. 205.

13 HOENSCH, J. K.: *Die Slowakei und Hitlers Ostpolitik. Hlinkas Slowakische Volkspartei zwischen Autonomie und Separation 1938 – 1939*. Köln, Graz, Böhlau 1965, s. 64.

14 *Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik 1918 – 1945*. Imprimerie Nationale. (ADAP), Serie D. Baden-Baden 1951. Band. II. dok. č. 383, s. 488 – 487.

15 Tamže, dok. č. 402, s. 519 – 521.

16 ÁDÁM, M.: *Magyarország és a kisantant a harmincas években*. Budapest 1968, s. 223; ORMOS, M.: *Magyarország a két világháború korában*. Debrecen 1998, s. 178.

17 RÁNKI, G., PAMLÉNYI, E., TILKOVSKY, L., JUHÁSZ, G. (eds.): *A Wilhelmstrasse és Magyarország*. (Wilhelmstrasse). Budapest 1968, s. 287 – 288.

18 ÚJPEÉTERY, E.: *Végállomás Lisszabon*. Budapest 1987, s. 60.

prípadného útoku proti Československu by sa dostali do sporu s ostatnými štátmi Malej dohody a potom aj s Veľkou Britániou a Francúzskom, čo by sa mohlo skončiť jedine prehrou Maďarska. Maďarsko aj naďalej zápasilo za mierové uspokojenie svojich územných požiadaviek. Kánya o vedúcich slovenských politikoch napísal maďarskému vyslancovi vo Varšave Andrásovi Horymu nasledovne: „*Aj my sme toho názoru, že sa Slováci naozaj správajú vlašne a dvojtvárne, ale dúfame, že ďalšie udalosti snáď ich prinútia zaujať rozhodnejšie stanovisko.*“¹⁹ Vo svojom kódovanom telegrame informoval Kánya dňa 19. septembra 1938 Horyho o rokovaníach so Slovákami takto: „...*súčasní vedúci Slovákov sa nedokážu rozhodnúť pre jasné stanovisko, navzdory tomu, že sme poukázali na možnosť ďalekosiahlej autonómie.*“²⁰ Kánya Horyho žiadal o to, aby Poliakom povedal, že ak sa rozpad Československa začne zvnútra, referendum budú požadovať len na územiach obývaných Maďarmi, ale v tomto prípade by podporili aj odtrhnutie Slovákov a obyvateľov Podkarpatskej Rusi. Podľa Kányu „*Slováci dodnes žijú v mentalite, že v rámci českého štátu dostanú rozsiahlu autonómiu a v rámci toho zabezpečia Maďarom podobné práva.*“²¹ Kánya cez Horyho žiadal od Poliakov, aby sa pokúsili Slovákom vysvetliť, že „*český štát je odsúdený na smrť*“, a preto by bolo dôležité, aby sa v prípade referenda pripojili k Maďarsku. Maďarskej vláde sa ani napriek poľským sprostredkovateľským pokusom nepodarilo dohodnúť sa so Slovákami do polovice septembra 1938. 22. septembra Poliáci informovali Horyho o tom, že poľskému vyslancovi v Prahe aj bratislavskému konzulovi poslali príkaz, aby slovenských autonomistických politikov upozornili, že sa musia neodkladne rozhodnúť ohľadom pripojenia k Maďarsku, lebo územia obývané Maďarmi sa od nich odčlenia, čo ich uvrhne do vážnej ekonomickej situácie.²² Vo Varšave aj v Budapešti si mysleli, že v dôsledku neustále sa zhoršujúcej menšinovej situácie v rámci Československa, resp. zahraničného tlaku Slováci nebudú mať inú možnosť, než pripojiť sa k Maďarom.

Udalosti obdobia od Mníchovskej dohody po 1. viedenskú arbitráž

V dňoch 29. – 30. septembra 1938 za účasti predstaviteľov Veľkej Británie, Francúzska, Nemecka a Talianska podpísali Mníchovskú dohodu.

---

19 DIMK II, dok. č. 358, s. 616.

20 Tamže, dok. č. 364, s. 623.

21 Tamže.

22 Tamže, dok. č. 381, s. 638.

Maďarská diplomacia sa naposledy pokúsila ovplyvniť vedúcich slovenských politikov, preto im 29. septembra 1938 Kánya prostredníctvom maďarského konzula v Bratislave poradil takto: „...*Teraz už nežiadajte autonómiu, ale žiadajte všetkými silami uplatnenie práva na sebaurčenie, v čom vás budeme podporovať. Ak neprijmete našu radu, ohľadom budúceho vývoja budete sami na vine.*“²³ Po podpise Mníchovskej dohody sa zrodila myšlienka samostatného slovenského štátu a možnosť jeho uskutočnenia sa dostala do reálnej blízkosti. Jedným z hlavných podporovateľov vytvorenia samostatného Slovenska bolo Nemecko. Pre Hitlera destabilizácia vnútro politickej situácie v Československu mohla byť ďalšou zámienkou k dosiahnutiu jeho skutočného cieľa – úplného rozdrvenia Československa.²⁴ 2. októbra 1938 Poľsko prostredníctvom osobitnej dohody získalo od Československa územie o rozlohe takmer 221 km² s 9 114 obyvateľmi.²⁵ 5. októbra 1938 prezident Eduard Beneš odstúpil a odišiel do emigrácie. V dňoch 5. – 6. októbra 1938 slovenské strany na podujatí zorganizovanom ľudovou stranou²⁶ v Žiline deklarovali autonómiu Slovenska, čo schválila aj pražská vláda. 9. októbra 1938 vznikla v Podkarpatskej Rusi nová vláda ešte pod záštitou česko-slovenského štátneho rámca.²⁷ V dôsledku činnosti slovenských politikov vznikla 6. októbra 1938 tzv. Žilinská dohoda, ktorá zabezpečila autonómiu Slovenska. Zmenil sa aj názov štátneho útvaru, odteraz sa nazýval „Česko-Slovenskou republikou“. Spoločné s Prahou zostali len zahraničná politika, obrana a financie. 4. októbra 1938 rokoval Tiso s Jánosom Esterházy, vodcom maďarskej strany, a spomenul mu, že zo strany maďarskej vlády boli pokusy o to, aby HSLS nahovorili na vytvorenie spoločného štátu.²⁸ Tiso v tom čase už jednoznačne odmietal maďarský návrh. Vedúci slovenskí politici viedli rokovania už aj s Hitlerom, ktorý im predložil zdanlivo výhodnejší návrh než Maďari alebo Česi.

23 Tamže, dok. č. 424, s. 681.

24 Nemecko v tom čase už pripravovalo svoje plány na získanie Československa buď ako vazala alebo formou protektorátu. K tomu v rokoch 1938 – 1939 potrebovalo „slovenskú kartu“. Viď o tom: LÚKEŠ, F.: *Podivný mír*. Praha 1968, s. 145.

25 DEÁK, L.: *Hra o Slovensko. Slovensko v politike Maďarska a Poľska v rokoch 1938 – 39*. Bratislava 1991, s. 201, 212.

26 Po smrti Andreja Hlinku dňa 16. augusta 1938 jeho nástupcom a predsedom Hlinkovej slovenskej ľudovej strany sa stal Jozef Tiso.

27 FEDINEC, C., VEHEŠ, M.: *Kárpátalja 1919 – 2009 történelem, politika, kultúra*. Budapest 2010, s. 95 – 100.

28 ČARNOGURSKÝ, P.: *6. október 1938*. Bratislava 1993, s. 105.

V dňoch 9. – 13. októbra 1938 sa uskutočnili v Komárne maďarsko-česko-slovenské rokovania, ktoré sa nakoniec ukončili bezvýsledne.²⁹ 2. novembra 1938 vo viedenskom paláci Belvedere nemecko-talianska zmiešaná komisia vytýčila novú maďarsko-česko-slovenskú hranicu. Maďarsku v zmysle Viedenskej arbitráže bolo vrátené územné pásmo o rozlohe 11 830 kilometrov štvorcových s viac než milión obyvateľmi. Slovenská spoločnosť územnej straty vnímala jednoznačne ako prejav agresie a nevysvetľovali si to len ako porušenie územnej integrity republiky, ale aj Slovenska.³⁰

Vznik slovenského štátu, stroskotanie maďarských plánov

Medzi Slovenskom a Nemeckom v tajnosti začali rokovania už po Žilinskej dohode, ich sprostredkovateľom bol Franz Karmasin.³¹ Na nemecké povzbudenie vystupovali na Slovensku čoraz rozhodnejšie skupiny požadujúce samostatnosť územia a 9. marca 1939 vypukli v Bratislave nepokoje.³² Veľká časť členov odstránenej slovenskej autonómnej vlády sledovala udalosti pasívne. 13. marca 1939 Hitler postavil Slovákov pred rozhodnutie: buď sa chopia historickej príležitosti na vyhlásenie samostatného slovenského štátu, alebo ich ponechá osudu. Pod Tisovým vedením vyhlásili 14. marca 1939 samostatné Slovensko, čím sa česko-slovenský federálny štát aj formálne rozpadol.³³ Martin Sokol, predseda Slovenského snemu, spomína na parlamentné hlasovanie o nezávislosti nasledovne: „*Slovenský snem nerozhodoval o tom, či chce alebo nechce ďalšie zachovanie Česko-slovenskej republiky. O tom sa už predtým rozhodol*

29 O rokovaníach: DEÁK, L.: *Viedenská arbitráž – 2. november 1938. Dokumenty. I. (20. september – 2. november 1938)*. Martin 2002, s. 128 – 129; SALLAI, G.: *Az első bécsi döntés*. Budapest 2002, s. 82 – 103; SIMON, A.: *Egy rövid esztendő krónikája a szlovákiai magyarok 1938-ban*. Somorja 2010, s. 188 – 196.

30 ZELENÁK, P.: Szlovákia 1918 – 39 közötti politikai és területi integritásának problémája. In: PÁSZTOR, C. (ed.): *Ahol a határ elválaszt. Trianon és következményei a Kárpát-medencében*. Balassagyarmat – Várpalota 2002, s. 185.

31 Franz Karmasin: (1901 – 1970) politik sudetonemeckého pôvodu, ktorý sa v čase Slovenskej republiky stal vedúcim Nemeckej strany.

32 K tomu viď: ČAPLOVIČ, M.: Čs. armáda a Slovensko v rokoch 1918 – 1939. In: BYSTRICKÝ, V., ZEMKO, M. (eds.): *Slovensko v Československu 1918 – 1939*. Bratislava 2002, s. 276; LACKO, M.: *Slovenská republika 1939 – 1945*. Bratislava 2008, s. 29 – 35; BYSTRICKÝ, V.: Vojenský zásah ústrednej vlády na Slovensku 9. – 11. marca 1939. *Historický časopis*, roč. 58, 2010, č. 3, s. 439 – 469.

33 ČIERNA-LANTAYOVÁ, D.: *Podoby česko-slovensko-maďarského vzťahu 1938 – 1949*. Bratislava 1992, s. 14 – 15.

*Adolf Hitler. Otázka, v ktorej sme mali vyniesť rozhodnutie, znela, či má byť Slovensko pripojené k Maďarsku, alebo či sa prípadne má zachovať v jednote, tvoriac samostatný štát. Odpoveď slovenských poslancov na túto otázku nemohla byť iná ako vyhlásenie slovenského štátu. Pre sympatie k Čechom sme nemohli spáchať samovraždu a z danej situácie sme museli vytvoriť taký politický dôsledok, ktorý podľa nášho názoru najlepšie slúžil záujmom národa.*³⁴ Pamäti Sokola výrečne charakterizujú obavy, aké mali slovenskí politici z Maďarov. Minister zahraničia István Csáky poslal 14. marca 1939 maďarskému konzulovi v Bratislave³⁵ príkaz pre prípad, ak by vyhlásili nezávislosť Slovenska: „*Ak bude proklamovaná úplná nezávislosť Slovenska, pozdravte predsedu vlády a s odvolaním sa na maďarský príkaz naznačte možnosť čím skoršieho vytvorenia maďarského vyslanectva. Ak by však nebolo zrejmé, či bude suverenita Slovenska úplná, tak len veľmi vrúcne pozdravte predsedu vlády a ubezpečte ho o dobroprajnej a bratskej podpore Maďarska.*“³⁶ V tomto čase už bola neopodstatnená tá predstava maďarskej vlády, že by Hitler prípadne prepustil Slovensko. Medzi dlhodobými plánmi Hitlera v tomto čase ešte mohlo figurovať aj také riešenie, že Slovensko v prípade potreby môže poslúžiť Poľsku ako predmet výmeny. Čiže ak by sa Poľsko zrieklo Gdanska a poľského koridoru, ako odškodné by mohlo dostať východné Slovensko. O zvyšok Slovenska by sa potom podelilo Maďarsko a Nemecko.

Predstava maďarskej politickej elity, že časom sa prípadne Slovensko pripojí k Maďarsku, ešte tiež nebola úplne zamietnutá, vracali sa k nej aj na začiatku roku 1939. Maďarské poukazy na pripojenie sa zodpovedal slovenský minister zahraničia Ferdinand Ďurčanský, ktorý podčiarkol, že slovenský národ nie je ochotný spáchať politickú a národnú samovraždu tým, že sa pripojí k svätostefanskej korune. Podľa jeho názoru sa táto teória stala zastaralou a minula svoj cieľ. Ako sme videli, maďarské politické vedenie skúsilo všetko, aby získalo Slovensko – to mala byť maximálna predstava o revízií. Minimálna bola tá, že získa späť územia obývané Maďarmi. Po Prvej viedenskej arbitráži sa to aj uskutočnilo.

---

34 Tamže.

35 V Bratislave otvorili maďarský konzulát v roku 1927, ktorý takto fungoval do roku 1939. Od marca 1939 sa konzulát stáva vyslanectvom a funguje v Bratislave do marca 1945. Prvým chargé d'affaires bol György Szabó, po ňom nasledovali Lajos Kuhl (1941 – 1944) a Pál Forster.

36 ÁDÁM, M. (ed.): *Diplomácia Iratok Magyarország külpolitikájához 1936 – 1945. (III. zv.) Magyarország külpolitikája 1938–1939. (DIMK. III).* Budapest 1970, dok. č. 420, s. 555.

Vývoj bilaterálnych vzťahov v rokoch 1939 – 1940

Väčšina maďarského vedenia po apríli roku 1939 uznala, že nepotrebuje ďalšie územia Slovenska, keďže Slováci sa nechcú samostatne pripojiť k Maďarsku. Po udalostiach „Malej vojny“³⁷ v roku 1939 sa stalo jednoznačným, že sa musia uspokojiť so získaním späť tých území, ktoré väčšinou obývali Maďari. Aj to im bolo jasné, že bez súhlasu Nemecka s územím Slovenska už nemôžu nič spraviť. Aj jedna neskoršia maďarská vojenská správa sa zmienila o situácii na Slovensku tak, že by bolo nezmyslom snažiť sa aj v budúcnosti získať územia na Slovensku, pretože Slováci by tam pravdepodobne začali viesť partizánske boje proti Maďarom a tieto územia by znamenali neustály zdroj napätia medzi oboma národmi.³⁸ Keď sa Maďari priznali, že získali od Slovenska tie územia, ktoré si nárokovali, začali sa snažiť o miernejší tón so slovenskými vedúcimi činiteľmi. Slováci sa snažili najskôr o otvorenú, neskôr následkom zásahov Nemcov o zahalenú revíziu voči Maďarsku. Od roku 1939 sa medzi Maďarskom a Slovenskom objavila otázka reciprocity.³⁹

Diplomatické vzťahy Slovenska a Maďarska od roku 1939 určili tri hlavné okruhy problémov: otázka príslušnosti území na Hornej zemi, problematika menšín na tomto území, ako aj získanie priazne Nemcov vzájomne na úkor druhého, a princíp reciprocity. Najdôležitejším cieľom slovenskej zahraničnej politiky v roku 1939 bola ratifikácia štátnosti tak v regionálnom, ako aj v širšom, európskom kontexte. Okrem toho chceli

37 O konflikte píše: DEÁK, L. (ed.): *Malá vojna. Vojenský konflikt medzi Maďarskom a Slovenskom v marci 1939. Príspevky a materiály z konferencie v Michalovciach*, 30. 3. 1993. Bratislava 1993; JANEK, I.: *Az elfelejtett háború. A szlovák-magyar kis háború története 1939 márciusában. Történelmi Szemle*, roč. 43, 2001, č. 3 – 4, s. 299 – 313; KATREBA, Z.: *Neznámy dokument o maďarsko-slovenskom konflikte v marci 1939. Vojenská história*, roč. 7, 2003, č. 2, s. 3; CSÉFALVAY, F.: *Predohra a priebeh maďarsko-slovenského ozbrojeného konfliktu v marci 1939. Vojenská história*, roč. 8, 2004, č. 2, s. 39 – 58; CSÉFALVAY, F.: *Začiatok maďarsko-slovenského ozbrojeného konfliktu v marci 1939*. In: PEKÁR, M., PAVLOVIČ R. (eds.): *Slovensko medzi 14. marcom 1939 a salzburskými rokovaniami*. Prešov 2007, s. 241 – 250; DEÁK, L.: *Nová Hranica medzi Slovenskom a Maďarskom po okupácii Podkarpatskej Rusi v marci 1939. Historické štúdie*, roč. 43, 2004, s. 189 – 212.

38 Magyar Országos Levéltár Budapest (MOL), Külügyminisztérium (KÜM), K-63, položka č. 459. Denná správa Bélu Ujfalušsyho o svojom zázazde na východnom Slovensku z 20. júla 1940.

39 PODOLEC, O.: *Slovensko-maďarské konflikty a ich odraz na pôde slovenského snemu*. In: ŠTEFANSKÝ M., PURDEK, I. (eds.): *Slovensko vo vojnách a v konfliktoch v 20. storočí. Zborník referátov z vedeckej konferencie v Bratislave 15 – 16. okt. 2002*. Bratislava 2002, s. 186.

oboznamiť medzinárodnú verejnosť so vznikom a rolou Slovenska ako politického činiteľa v strednej Európe. Tiež hľadali nových, vplyvných spojencov, takým mal byť Sovietsky zväz. Slovenské vedenie malo nároky na revíziu voči Maďarsku a chcelo dosiahnuť aj revíziu I. viedenskej arbitráže. Slovenský štát nepovažoval za záväzné uznesenie arbitrážneho súdu s tým, že ho podpísal ešte československý minister zahraničných vecí František Chvalkovský. Slovenská vláda zároveň chcela zabrániť tomu, aby sa Slovensko dostalo pod cudziu nadvládu. Vcelku tieto úlohy boli najdôležitejšími cieľmi slovenskej zahraničnej politiky v rokoch 1939 a 1940.

V júli roku 1939 slovenská propaganda otvorene zaujala stanovisko, že sa Slováci nesmú zmieriť s hranicami svojej vlasti. Podľa argumentácie hranice medzi dvoma štátmi sa mali určiť tak, aby neskôr na území dvoch štátov zostali Maďari a Slováci v rovnakom počte. Slovenská propaganda ustavične hlásala, že si Slováci pomocou Nemcov vybojujú revíziu uznesenia viedenského arbitrážneho súdu. Propaganda slovenskej strany otvorene slúžila tomu záujmu, aby slovenské obyvateľstvo prinavrátенých území nepokladalo aktuálnu situáciu za konečnú. Tieto prejavy občas vyvolávali vážne nepokoje na územiach opätovne pripojených k Maďarsku tak v kruhu slovenského, ako aj maďarského obyvateľstva. V záujme utíšenia nepokoja a upokojenia obyvateľstva v Maďarsku poslanec József Horváth⁴⁰ vystúpil v maďarskom parlamente. V jeho prejave dňa 2. augusta 1939 rozoberal vývoj slovensko-maďarských vzťahov.⁴¹ Zdôraznil okrem iných dobrú vôľu maďarského štátu a spoločnosti voči Slovensku. Informoval aj o tom, že v druhej polovici júla 1939 boli na Slovensku maďarskí novinári a o svojich skúsenostiach sa zmienili veľmi priaznivo. O týchto maďarských hláseniach písala aj slovenská tlač pozitívne. Poslanec Horváth však konštatoval, že neskôr slovenské noviny písali o Maďaroch s nenávisťou a aj oficiálne slovenské osobnosti čoraz častejšie útočili vo svojich prejavoch proti Maďarsku. Horváth situáciu Maďarov, ktorí zostali na Slovensku, označil za znepokojujúcu. Citoval z prejavu lídra Maďarov na Slovensku Jánosa Esterházyho, prednesenom v slovenskom parlamente,

---

40 József Horváth (1903 – 1988), katolícky kňaz, publicista, politik. V roku 1927 ho vysvätili za kňaza v Győri. V roku 1929 sa stal doktorom teológie na univerzite v Budapešti. Kardinál Jusztinián Serédi ho vymenoval za tajomníka Katolíckej akcie. V roku 1939 na listine vládnucej strany, s kresťansko-sociálnym programom sa stal parlamentným poslancom mesta Győr. Na jar roku 1944 v parlamente protestoval proti nemeckej okupácii. V roku 1948 utiekol do Rakúska, odtiaľ do New Yorku. Po páde revolúcie v roku 1956 sa vrátil do Európy a žil v Nemecku.

41 O prejave píše aj MICHELA, M. (ed.): *Ján Spišiak. Spomienky z Budapešti 1939 – 1944*. Bratislava 2010, s. 49 – 50.

ktorý Horváth vysvetľoval ako volanie o pomoc, pretože sloboda tlače aj práva na slobodu prejavu, spolčovania a zhromažďovania sa Maďarov boli porušené.⁴² Horváth odsúdil aj postoj slovenských orgánov voči Maďarom na Slovensku: bezdôvodné zatýkania, domové prehliadky a internovania. Pokladal za malichernosť, že slovenské orgány nepovolili pobyt 300 chudobných maďarských detí zo Slovenska pri Balatone.⁴³ Je nemožné, vyhlásil, aby kvôli týmto krivdám maďarská vláda a spoločnosť neprotestovala. „...*bratia, nezabudnite počas dní utrpenia, že vašu situáciu precituje a je ochotné pomôcť v každej chvíli každé dieťa tejto krajiny, zväčšenej tak do rozlohy, ako aj do sily*“ – odkázal Maďarom na Slovensku a ich prenasledovateľom.⁴⁴

Horváth v druhej časti svojho prejavu uviedol niekoľko príkladov na slovenský propagandistický boj proti Maďarsku. Vytýkal, že Slovenský rozhlas burcuje Slovákov v Maďarsku.⁴⁵ Ako príklad uviedol program Slovenského rozhlasu zo dňa 23. júla 1939, v ktorom ozdnelo nasledovné: „*Na značku – Čakáme vás, aby ste prišli pre nás*“ odkazujeme (hovoriť hlásateľ), že *po každej nespravodlivosti musí prísť deň spravodlivosti a odplaty.*“ Horváth vyčítal, ba hodnotil ako nehanebnosť a osočovanie, že Slovenský rozhlas uviedol verejných činiteľov žijúcich v osadách v Maďarsku, menovite ako vlastizradcov. Bol rozhorčený z toho, že podľa správy uverejnenej v čísle *Slováka* zo dňa 9. júla 1939 na kongrese slovenských katolíckych študentov v Banskej Bystrici bolo prijaté uznesenie, podľa ktorého treba začať slovenskú revíziu v záujme získania maďarských území. Horváth,

42 Horváth citoval prejav Esterházyho z 21. júla 1939 počas diskusie o slovenskej ústave, ktorý predniesol v slovenskom parlamente. Esterházy mal námietky okrem iného proti článku 95 slovenskej ústavy, ktorý stanovil v zákone princíp reciprocity. Esterházy vo svojom prejave pripomenul aj to, že Maďari na Slovensku sa pokladajú za rovnocenný, štátotvorný národ, takisto ako Slováci. Prejav Esterházyho cituje MOLNÁR, I.: *Esterházy János*. Dunajská Streda 1997, s. 109 – 112.

43 Pobyt detí v tábore pri Balatone organizovala Maďarská strana na Slovensku. Cieľom malo byť, že na náklady Budapeštianskej ligy na ochranu detí sa zúčastnia deti zo Slovenska na trojtýždňovom pobyte v tábore bezplatne. O prípade viď detailnejšie: Slovenský národný archív (SNA), fond (f.) Ministerstvo zahraničných vecí (MZV), škatuľa (šk.) 128, 6097/38; ako aj Hetényi, M.: Postavenie maďarskej menšiny na Slovensku v rokoch 1939 – 1940. In: PEKÁR, M., PAVLOVIČ, R. (eds.): *Slovensko medzi 14. marcom 1939 a salzburskými rokovaniami. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VI*. Prešov 2007, s. 103.

44 *A Magyar Országgyűlés Képviselőházának*. Budapest 1940, II. zv., (MOKN II), zasadnutie č. 18, 2. augusta 1939, s. 386.

45 O následkoch propagandy a o situácii Slovákov v Maďarsku. Viď: HETÉNYI, M.: *Slovensko-maďarské pomedzie v rokoch 1938 – 1945*. Nitra 2008, s. 104 – 114.

aby svojich poslucháčov aj bližšie zoznámil so situáciou, v maďarskom preklade ho citoval doslova: „*Žiadame spravodlivú revíziu, hlavne pri našich južných hraniciach, aby boli prinavrátené tie územia, ktoré podľa práva prindležia nám. V záujme toho sme prisľúbili ochotu obetovať všetky sily a aj život. Hlavne vy, naši utláčaní a prenasledovaní bratia v Maďarsku, verte v slovenskej obrode, keď sa opäť stretnete s občanmi slovenského štátu.*“⁴⁶ Horváth mal námietky aj voči prejavu vedúceho propagandy Alexandra Macha,⁴⁷ ktorý odznel 23. júla v Skalke pri Trenčíne, a v ktorom podľa neho odznelo nasledovné: „*Treba ukázať celému svetu, predovšetkým ale nenásytým susedom, že Slováci zostali vždy vojakmi. Slováci sa združili s jediným susedom, ktorý ich nechcel zožrať. Snáď bolo treba sa združiť s Poliakmi alebo s Maďarmi, ktorí jeden za druhým odtrhli slovenské územia, a boli by pokračovali v tomto plienení, keby im v tom neboli zabránili slovenskí vojaci a gardisti. A ktorí nemali nič iné pre Slovákov, iba jarmo.*“⁴⁸

Horváth pokladal prejav Macha sám osebe za dostatočný dôkaz toho, aby naznačil: na Slovensku prebieha iredentistická propaganda proti Maďarsku, podporovaná štátom. Ako vážnejší dôkaz uviedol prejav Tisa zo 16. júla 1939 v Topoľčanoch, ktorý vysielal aj Slovenský rozhlas.⁴⁹ Z prejavu Horváth vyzdvihol nasledujúce: „*Tisíc rokov umelo a násilne zatajovali pred Slovákami ich tisícročnú tradíciu, aby vo svojej neznalosti nemohli vyvodit' politické konzekvencie. Náš bývalý podmaniteľ – hovoril Tiso – sa nazdáva, že má právo na Hornú zem. (...) Našou úlohou je, aby sme prebehli uplynulých tisíc rokov a aby sme sa zapojili do dejín nášho národa tam, kde ho opustili naši predkovia. (...) Aj Panónia bola slovenskou*“ – zdôraznil slovenský predseda vlády.⁵⁰ Podľa Horvátha po prejave Tisa Alexander Mach, ktorý bol vtedy aj vedúcim Hlinkovej gardy, povzbudzoval prítomných, aby sa stali vojakmi a aby nimi zostali dovtedy, kým nezískajú späť odobraté územia. Ubezpečil svojich poslucháčov, že čas revízie už nie je ďaleko. Aj on sám chce byť hlavným veliteľom Hlinkovej gardy iba dovtedy, kým

46 MOKN II, 1940, zasadnutie č. 18, 2. augusta 1939, s. 386.

47 Alexander Mach: (1902 – 1980) slovenský politik. 1920 – 1939 šéfredaktor časopisu Slovenskej ľudovej strany, „*Slováka*“. Patril k radikálnej línii strany. Bol jedným z obžalovaných súdneho procesu s Tukom, ale ho neodsúdili. V dobe slovenského štátu minister vnútra, resp. hlavný veliteľ Hlinkovej gardy. V roku 1947 ho odsúdili na 30 rokov väzenia. Vyslobodil sa v roku 1968 amnestiou.

48 MOKN II, 1940, zasadnutie č. 18, 2. augusta 1939, s. 386 – 387.

49 Prejav Tisa viď: FABRICIUS, M., HRADSKÁ, K. (eds.): *Jozef Tiso prejavy a články. II. zväzok*. Bratislava 2007, s. 136 – 139.

50 MOKN II, 1940, zasadnutie č. 18, 2. augusta 1939, s. 387.

tieto ciele nedosiahnu. Horváth po prejave Tisa a Macha citoval aj Jozefa Kirschbauma,⁵¹ generálneho tajomníka Slovenskej ľudovej strany, ktorý vášnivými slovami uviedol, že „... *nielen Nitra, Šurany, Komjatice a Meder, ale aj Ostrihom a Vacov sú územím našich otcov (...)* Ak ste si čestným bojom vydobyli tento štát, očakáva vás aj tá povinnosť, aby sme získali späť tých, ktorých od nás odtrhli. Opakujem a budem opakovať stále, že podobne, ako sme doteraz bojovali pod zástavami autonómie, teraz veje nad Slovenskom zástava revízie. Všetko späť, čo od nás zobrali teraz a v minulosti. Áno, aj Vacov je našou zemou, ako aj ďalšie, o ktoré budeme bojovať. A ak 600-tisíc Slovákov v Maďarsku nemá svoje práva, najlepšou cestou je, ak spravíme poriadky v duchu prirodzeného práva.“⁵² Nie sme sami, dodal Kirschbaum výhražne, máme mohutných priateľov, ktorí majú tiež nedoriešené účty so svojimi susedmi.⁵³ V ďalšej časti svojho prejavu Horváth hovoril o role lídra Nemcov na Slovensku, Franza Karmasina, ktorý podľa Jánosa Esterházyho – a s týmto názorom sa aj on stotožňuje – rozoštvie navzájom Maďarov na Slovensku a Slovákov, a snaží sa vyvolať konflikty medzi Slovenskom a Maďarskom. Táto slovenská propaganda mala nepriaznivý vplyv na oba národy a v mladých Slovákoch vyvolávala falošnú ilúziu, že spomínané územia sa dajú získať späť v priebehu niekoľkých dní. Horváth pokladal za smiešne tie predpoklady, ktoré v týchto časoch rozširovali aj vo viacerých župách Slovenska. Keď maďarské vojenské orgány odviezli z Košíc niekoľko použitých písacích stolov, na Slovensku už hovorili o tom, že Maďari začali vyprázdňovať mesto. A keď v košickom dome bola spáchaná krádež, začali to spomínať ako evakuáciu mesta. Nepriateľská propaganda vyvoláva konflikty medzi Slovákami a Maďarmi, dokonca môže vkliniť rozpory aj medzi Maďarov a Nemcov – uviedol Horváth. Preto maďarská diplomacia musí dbať o to, aby zavčasu zasiahla, pretože nejde o ojedinelý jav, ale o cielenú, zlomyseľnú propagandu proti Maďarom. Chválil a hodnotil ako dobré rozhodnutie odpoveď maďarskej vlády, že rokovania medzi oboma štátmi v oblasti hospodárstva maďarský rezort zahraničných vecí zastavil ako represívne opatrenie.⁵⁴ Poslanec Horváth následne požiadal

51 Jozef Kirschbaum (1913 – 2001), právnik, jazykovedec, politik. Šéfredaktor časopisu *Nástup*. V rokoch 1939 – 1940 generálny tajomník Hlinkovej strany. V rokoch 1942 – 1945 slovenský vyslanec v Berne. Roku 1949 emigroval do Kanady.

52 MOKN II, 1940, zasadnutie č. 18, 2. augusta 1939, s. 387.

53 Tamže, Kirschbaum myslel tým Nemcov.

54 Maďarsko, aby demonštrovalo, že Slovensko nie je životaschopné, dlho odkladalo usporiadanie dvojstranných hospodárskych vzťahov. Totižto týmto chcelo dosiahnuť, aby Slováci poskytli väčšie menšinové práva pre Maďarov na Slovensku. Toto maďarská

maďarského ministra zahraničných vecí Istvána Csákyho, aby vysvetlil, čo robí maďarská diplomacia v záujme Maďarov na Slovensku. Csáky vo svojej odpovedi v spojitosti s útokmi slovenskej propagandy uviedol, že maďarská zahraničná politika potrebuje obrovskú trpezlivosť a sebaovládanie a má sa vyhýbať použitiu silnejších prostriedkov odvety. Maďarská vláda brala ohľad na to, že Slovensko existuje iba niekoľko mesiacov, a „*ako dieťa z novej hračky sa teší z novej štátnosti. Berieme ohľad aj na to, že sme oveľa silnejší, a zohľadňujeme aj tú okolnosť, že vieme, že na Slovensku so štvanicou proti Maďarom väčšina Slovákov nesúhlasí.*“⁵⁵ Csáky v ďalšej časti svojej odpovede uviedol: pozornosť slovenského vyslanca v Budapešti Jána Spišiaka upriamil aj na protimaďarské prejavy slovenských politikov,⁵⁶ ktorý na to písomne vyhlásil, že protimaďarské útoky slovenských politikov v tlači alebo v rozhlase sa nikdy neuskutočnili, resp. niektoré vyjadrenia si maďarská diplomacia zle vysvetlila. Csáky reakciu Spišiaka komentoval nasledovne: „*Títo politici si určite nevšimli, že ich prejavy boli uverejnené aj v slovenskej tlači*“ – poznamenal sarkasticky Spišiakovi. Na to Spišiak odpovedal, že je možné, že komentáre z radov obecnstva pokladali pri počúvaní za súčasť samotného prejavu. Csáky z plánov maďarskej zahraničnej politiky do budúcnosti vyzdvihol, že rozmyšľajú dlhodobu a útoky slovenskej propagandy dovedty neberú príliš vážne, kým sa netýkajú životne dôležitých záujmov maďarskej národnosti na Slovensku. Prislúbil aj to, že maďarský rozhlas a tlač budú pristupovať k hodnoteniu slovenských pomerov s najväčšou primeranosťou. Podľa neho maďarská diplomacia všetko spravila v záujme rozvíjania priateľských vzťahov. Ako príklad uviedol, že v marci roku 1939 ponúkli možnosť riešenia aktuálnych otázok a uzavretia hospodárskych zmlúv. Tiso vtedy odpovedal, že má oveľa dôležitejšie záležitosti, a že sa k týmto otázkam vráti. Slovenská vláda v júli žiadala od maďarskej vlády začatie rokovania, čo určili na 26. júla 1939. Ale maďarská vláda, odvolávajúc sa na to, že slovenské politické

---

propaganda chcela využiť aj šírením letákov. Na jednom takomto obrázku bol znázornený Hitler medzi tankami, delami a inými zbraňami, kým Horthy zase medzi vrecami pšenice a chleba s nasledovným slovenským nápisom: „*Slováci, vyberte si! Chcete toho, kto vám dá zbraň, alebo toho, kto vám dá chlieb do rúk?*“ Na ďalšom letáku Horthy drží v ruke šunku a chlieb, oproti nemu stojí Tiso s vychudnutou tvárou, zhrbený, sliny mu tečú a ruku si vystrie po chlieb a šunku. TILKOVŠZKY, L.: *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon (1938 – 1941)*. Budapest 1967, s. 116 – 117.

55 MOKN II, 1940, zasadnutie č. 18, 2. augusta 1939, s. 389.

56 Ján Spišiak (1901 – 1981), právnik, diplomat, univerzitný profesor. Od 23. mája 1939 do roku 1944 vyslanec Slovenska v Budapešti.

a verejnoprávne orgány vyostrili atmosféru a malo by to zlý dopad aj na výsledky rokovania, dala termín zasadnutia preložiť. Ďalší termín navrhne maďarská vláda, len čo bude na to vhodný čas. V tom prípade, ak slovenské politické úsilie proti Maďarsku by mohli ublížiť cti maďarského národa, či už na Slovensku alebo v iných štátoch, okamžite sa ozve proti nim – vyhlásil Csáky. „*Maďarská vláda teraz má iné, vážne problémy, ale zato si všíma tú neústupnosť, ktorou chcú spôsobovať neprijemnosti maďarskej vláde určití činitelia slovenského vládneho vedenia, ktoré, ako sa zdá, vo svojich mocenských štruktúrach sa vyvíja príliš pomaly. Seriózne si však na to upriami pozornosť iba vtedy, ak chcú obísť práva maďarskej národnosti na Slovensku.*“⁵⁷ Csáky v ďalšej časti svojho prejavu žiadal maďarský parlament a celý maďarský národ o to, aby aj naďalej sledovali trpezlivo udalosti na Slovensku, ako aj o to, aby sa nenechali ovplyvňovať útokmi slovenskej propagandy. Totižto nemôžu zabudnúť, že za nimi existujú životné skúsenosti a tradície tisícročného štátu. Uspokojil svojich poslucháčov, že v záujme obrany zahraničnopolitických záujmov už aj spravil kroky. Slovenským vodcom zase odkázal, aby sa k maďarskému národu stavali s väčšou obozretnosťou a opatrnosťou, „*pretože ten veľa znesie, ale nie všetko!*“. Csáky veril, že aj na Slovensku bude v prevahe triezvejšie politizovanie a dvojstranné vzťahy sa môžu normalizovať. Maďarský národ a parlamentných poslancov upokojil so slovami: „*Budte láskavo presvedčení, že vláda dohliadne na všetky krivdy, ktoré ohrozujú krajinu a neobáva sa použiť akýkoľvek prostriedok v záujme vynútenia nápravy, ak v záujme všetkých veľkých národných cieľov to pokladáme za potrebné a aktuálne.*“⁵⁸

To, čo odznelo v maďarskom parlamente, malo na Slovensku nesmierne negatívnu odozvu, čo zapríčinilo opäť vzájomné vzdialenie sa oboch strán. Ani v druhej polovici roku 1939 sa nezlepšili dvojstranné vzťahy. No začiatkom roku 1940 došlo k zblíženiu oboch strán, ale do apríla 1940 sa opäť zhoršila situácia kvôli nasledovným udalostiam. 21. apríla 1940 boli v Michalovciach protimaďarské demonštrácie. Prejav mali minister hospodárstva slovenskej vlády Gejza Medrický⁵⁹ a generálny tajomník Slovenskej ľudovej strany Jozef Kirschbaum, ktorý sa zmienil o Maďaroch nasledovne: „*Je ešte na Slovensku dosť stromov, na ktoré sa dajú obesiť Maďari, je dosta-*

57 MOKN II, 1940, zasadnutie č. 18, 2. augusta 1939, s. 389.

58 Tamže.

59 Gejza Medrický (1901 – 1989), slovenský politik, parlamentný poslanec, novinár, v dobe Slovenskej republiky minister hospodárstva.

tok olova, z ktorého sa dá vyrobiť guľka pre nich a je dostatok miesta vo väzniciach, kde sa dajú umiestniť Maďari. Maďari sú z cigánsko-židovského plemena, ktorí vyrastali na konskom mlieku a kultúru, čo vôbec majú, dostali od Slovákov.“⁶⁰ Demonštrácia v Michalovciach nebola ojedinelým prípadom, organizátori kampaní a huckania sa postarali o to, aby sa aj v iných mestách Slovenska uskutočnili podobné, protimaďarské prejavy.

22. apríla 1940 v Bratislave došlo k protimaďarským demonštráciám. Na uliciach rozdávali letáky, na ktorých žiadali, aby Maďari na Slovensku boli vyhubení. 24. apríla v Nitre odstránili tabule s maďarskými nápismi sekerami a inzultovali po uliciach prechádzajúcich Maďarov.⁶¹ Rozbili okná na viacerých domoch obývaných Maďarmi. Na uliciach napádali okoloidúcich Maďarov a Židov, vyhнали ich z kaviarní a reštaurácií. Demonštranti sa pokúsili vlámať aj do kancelárie Maďarskej strany, ale to sa im nepodarilo, takže rozbili iba okná. V Nitre aj 25. apríla pokračovali atrocitu. V tržnici upozornili predavačov, že odteraz majú zakázané hovoriť po maďarsky. Podľa správy o demonštrácii sa polícia v Nitre ani nepokúšala zadržať demonštrantov.⁶² 27. apríla v Kežmarku demonštrovali proti Maďarom, medzi inými rozdávali hanebné kresby o Maďaroch. 1. mája sa protimaďarské útoky zopakovali v Levoči, Prešove a Nitre, prítomní boli aj početní členovia Hlinkovej gardy. Pochodujúci dav vylepil plagáty s nasledujúcimi textami: „*Od Vacova po Miškovec a Poprad všetko je naše! Ázia je vaša, táto zem je naša! (...) Uchopte zbrane a nasadte prilbu proti Maďarom, klamárom! (...) Slovensko pre Slovákov, Ázia pre Maďarov! [...] Okamžite chceme všetko späť!*“⁶³ V Prešove mal prejav proti Maďarom Alexander Mach: „*Možno, že dnes, zajtra sa rozhodne o osude strednej Európy.*⁶⁴ *My sa nemáme čoho báť. Našu životaschopnosť uzná aj zahraničná tlač. Počas nášho tisícročného útlaku nás poznalo zahraničie iba ako drotárov, vďaka tým, ktorí nás utlačali. Dnes je tomu inak, Maďarsko nám závidí, chcelo by si zmeniť s nami postavenie. Maďari nech sa zaoberajú radšej so sebou a so svojimi ťažkosťami.*“⁶⁵ Roznecovanie nenávisť voči Maďarom ešte viac zhoršovalo situáciu na Slovensku. Vyslanec Maďarska

60 MOL, Miniszterelnökség (M. E), K-28, zväzok č. 25, položka č. 65, č. 17528/1940.

61 Fakt útokov potvrdzujú aj slovenské pramene. HETÉNYI, M.: *Postavenie...*, poznámka č. 64, s. 108 – 109.

62 MOL, M. E, K-28, zv. č. 2, položka č. 65, č. 17339/1940.

63 Tamže, KŮM, K-63. zv. č. 460, hlásenie č. 15178/1940 z 18. mája 1940.

64 Myslel tým vojnu Nemcov proti Veľkej Británii a Francúzsku.

65 MOL, M. E, K-28, zv. č. 25, položka č. 65, č. 17666/1940.

v Berlíne Sztójay Döme bol nútený kvôli protimaďarským útokom v nemeckej a slovenskej tlači protestovať u nemeckého štátneho tajomníka Ernsta Woermanna. Sztójay sa nazdával, že protimaďarskú atmosféru vyvolávajú jednotliví členovia slovenskej vlády – povedal Woermannovi. Maďarská vláda má záujem o zachovanie dobrosusedských vzťahov, čo dokazuje aj to, že maďarská tlač nezareagovala na slovenské útoky a zaujala pasívny postoj. Predtým bol u neho vyslanec Slovenska v Berlíne, poznamenal Woermann, a predstrel práve opak v spojitosti s Maďarmi. Pozornosť maďarského vyslanca upriamil na to, že Slovensko je ešte vo fáze puberty, preto oni ako rodičia sa snažia vyvinúť naň výchovný vplyv. Sztójay na toto zareagoval nasledovne. „*Ak oni sú rodičia, tak potom tým viac od nich máme očakávať, aby ho varovali, ak neslušne vyplazuje jazyk na svojich tisícročných starých rodičov.*“⁶⁶ Woermann prisľúbil, že sa prihovorí u slovenskej vlády v záujme zastavenia protimaďarských útokov, ale dodal, že to môže spraviť iba veľmi opatrne, pretože Slovensko je veľmi citlivé na každú otázku, ktorá súvisí s jeho suverenitou. Maďarský vyslanec v Berlíne ako ponaučenie z rozhovoru upozornil svoju vládu na to, aby nepočítali s tým, že nemecká vláda sa na Slovensku bude snažiť o vytvorenie priateľského ovzdušia voči Maďarom.

7. apríla 1940 Nemci napadli Dánsko a Nórsko, čo vyvolalo v Slovákoch ďalšie nádeje. Počítali s tým, že prípadne aj oni budú mať možnosť rozšíriť si hranice. Víťazstvo Nemcov je triumfom aj Slovákov – hovorievali po celom Slovensku.⁶⁷ Z Viedne prišli správy, podľa ktorých dvadsať nemeckých vojenských oddielov je pripravených na to, aby cez Maďarsko zaútočili na Rumunsko. Mach a Hlinkova garda začali opäť po celom Slovensku agitovať proti Maďarom, každého vyzývali do boja proti Maďarom, ktorým podľa nich „*odbila posledná hodina*“. Začali rozširovať, že spolu s Nemcami aj Slováci vtiahnu do Maďarska; obsadia všetko, čo im prináleží, až po Dunaj, a oslobodia utláčaných maďarských sedliakov spod panstva grófov a židovských barónov.⁶⁸ Tieto vyhrážky vyvolali negatívne odozvy v Maďarsku. Ako odpoveď 30. apríla 1940 odznel ostrý prejav Gézu Szüllóa⁶⁹ v hornej snemovni maďarského parlamentu o protimaďarskom

---

66 Tamže, KŮM, K-63, zv. č. 460, č. 97/pol. 1940 z 8. apríla 1940.

67 Tamže, zv. č. 459, č. 133/pol. 1940 z 20. apríla 1940.

68 Tamže

69 Géza Szüllő (1872 – 1957), maďarský politik v Československu, právnik. V roku 1920 zakladateľ strany Maďarov na Slovensku, Krajinskej kresťansko-socialistickej strany, v rokoch 1925 – 1932 jej predseda. Ako parlamentný poslanec pracoval v pražskom

postoji Slovenska.⁷⁰ Vo svojej reči zdôraznil, že nechce spôsobiť napätie medzi oboma štátmi, ale ďalej mlčať nemôže. Maďarský štát doteraz jednostranne pestoval dobré vzťahy so Slovenskom, ale slovenské vedenie vystupovalo proti Maďarsku zlomyseľne a útočne. Slovensko nadarmo je *Schutzstaat*, predsa sa nespráva tak, ako by sa to podľa toho mohlo očakávať. „*Na Slovensku pod popolom horí pahreba, túto pahrebu chcú rozduchať tí, ktorí chcú vypáliť náš štát. [...] My, Maďari, tak na Slovensku ako aj tu, vždy sme si všimli tie pichnutia ihlou, tie žihadlá, vypustené proti nám, ktoré vláda, tlač, alebo Slováci pokladali za vhodné použiť proti nám. Tie sa však netýkali velebnosti štátu a nezráтали sme ich, nezareagovali sme na nich, pretože slušné správanie pre nás je povinné.*“⁷¹ V ďalšej časti svojho prejavu Szüllő uviedol, že od 25. apríla 1940 boli vo viacerých mestách Slovenska protimaďarské prejavy. Z týchto vyzdvihol nitriansky, kde veliteľ Hlinkovej gardy podľa neho povedal nasledovné: „...*Kto v Nitre alebo na Slovensku prehovorí po maďarsky, tomu treba vytrhnúť jazyk, a kto hovorí po maďarsky v republike, toho treba zahriaknuť.*“⁷² Szüllő vytykal aj to, že v Bratislave demonštrujúci rozbili okná maďarského vyslanectva a miestna polícia tomu nezabránila. Pokladal ďalej za neprijateľné, že na Slovensku rozširovali také protimaďarské letáky, ktoré hlásali, že od Maďarska treba zbraňami získať územia až po rieku Tisa a Solnok. Podľa Szüllóa Slováci začali viesť nebezpečný boj, ich cieľom je, aby zhoršili vzťah medzi Maďarmi a Nemcami; ďalšia záujmová skupina Slovákov zase hľadá dohodu s Benešovcami. Szüllő nepriamo zaútočil aj na Macha: ak na Slovensku Nemci hýbu svojimi oddielmi, Mach to svojim prívržencom interpretuje, ako keby sa boli dohodli s Nemeckom, že Slováci si môžu zobrať všetky tie územia, ktoré Maďarsko získalo po Prvej viedenskej arbitráži. Szüllő žiadal od maďarského vedenia, aby čelilo útokom slovenskej politiky a prostredníctvom hospodárskych zmlúv prinútilo Slovensko k vytvoreniu lepšieho vzťahu. „*Žiadam, aby vláda dala najavo, že maďarský štát, aj keď je malý, ale opierajúc sa o svoje práva je silný voči tým, ktorí narúšajú jeho práva, alebo nepochopia jeho vznešené gestá.*“⁷³ Na reč Szüllóa odpovedal István

---

parlamente. Po Viedenskej arbitráži člen maďarskej hornej snemovne (1938 – 1944). Po roku 1945 žil v Maďarsku, utiahnutý ďaleko od politiky.

70 MICHELA, M. (ed.): *Ján Spišiak...*, s. 86 – 90.

71 *A Magyar Országgyűlés Felsőházának Naplója*, I – II. Budapest 1940 – 1941, (MOFN I – II) z 30. apríla 1940, 22. zasadnutie hornej snemovne parlamentu, s. 283 – 284.

72 Tamže, s. 284.

73 Tamže

Csáky, ktorý – ako uviedol – v mene celého maďarského národa si trpkou uvedomil, že priateľská pravica vystretá smerom k Slovákom si nenašla priaznivé prijatie a niekoľko skupín sa snažilo maďarskú ochotu o zblíženie znemožniť zlomyseľným osočovaním. Maďarská vláda sa s najväčším sebaovládaním usiluje iba o to, povedal Csáky, aby vytvorila prijateľný susedský vzťah so Slovenskom. V záujme mieru a pokoja si ani doteraz nevšimli veľa vecí a sú ochotní v tejto trpezlivosti nekonečne vytrvať, pretože oni sa nepozerajú iba na chyby a činnosť vodcov, ale musia brať ohľad aj na budúcnosť dvoch priateľských národov. Sú mu známe protimaďarské atrocitu, spomínané Szüllőom, aj intervenoval kvôli nim u slovenských orgánov, ale maďarská politika kvôli zahraničnopolitickej situácii potrebuje opatrnosť a sebaovládanie. Ale existuje hranica, povedal, keď „*pohár je už preplnený*“, a vtedy maďarská vláda bude nútená zasiahnuť. „*Medze našej trpezlivosti majú koniec tam, kde už nebudú akceptovať v plnej miere právo na ľudský život a majetok Maďarov na Slovensku, ako aj majetky maďarských občanov na Slovensku a ich práva.*“⁷⁴ Csáky sa týmto chcel vyhrázať a vyhlásil to v záujme ochrany Maďarov na Slovensku. Maďarsko nie je slabé a je pripravené na ochranu svojich záujmov. Na konci svojho prejavu Csáky však zdôraznil, že jeho vláda chce pokračovať v politike trpezlivosti a mieru. Prejav Csákyho sa môže vykladať ako varovanie pre slovenských lídrov, aby prestali s prenasledovaním Maďarov na Slovensku. Kvôli prejavu Szüllóa v parlamente slovenskí politici začali silne premýšľať, ale potom zneistela aj slovenská verejná mienka, ktorá mala veľké nádeje na revíziu. Začali mať podozrenie, či za varujúcimi slovami maďarského poslanca neexistuje maďarsko-nemecká dohoda na úkor Slovenska, ktorá by pre nich znamenala stratu ďalších území.

Spišiak však neveril výhražným slovám Csákyho. Podľa neho iba využil možnosť, aby si získal trošku popularity, „*čomu však netreba pripisovať význam.*“⁷⁵ Csáky zjemnil vzniknutú situáciu a vysvetlil Spišiakovi, že on tento prejav musel predniesť proti svojej vôli pod tlakom Szüllóa, ale on je aj naďalej za rozvíjanie dobrých vzťahov so Slovenskom. Spišiak na otázku amerického vyslanca v Budapešti, čo povedal nemecký vyslanec v Budapešti Otto von Erdmannsdorff na prejav Csákyho a Szüllóa, uviedol, že o tom s ním nehovoril, pretože on je aj tak vždy na strane Csákyho, ktorý je jediným priateľom Nemcov v maďarskej vláde. Preto v tejto záležitosti

---

74 Tamže

75 FRANK, T. (vyd.): *Roosevelt követe Budapesten 1934 – 41. John F. Montgomery bizalmas politikai beszélgetései 1934 – 1941.* Budapest 2002, s. 277.

Slováci nemôžu počítať s jeho priazňou. „*Má však taký pocit, že ani samotní Nemci nesúhlasia so záležitosťou, aj keď Nemecko sa nezmenilo o prípade ani jediným slovom.*“⁷⁶ Podľa Spišiaka skoršie dvojstranné vzťahy sa nezmenia a pokračujú v nich rovnako ako dovtedy.

Maďarský vyslanec v Bratislave György Szabó vo svojom hlásení pre maďarského ministra zahraničných vecí pripomenul, že prejav Gézu Szüllőa vyvolal veľkú nervozitu v slovenských vládnych kruhoch. On ako predstaviteľ maďarského štátu v jazyku diplomacie dostal nasledovnú „lekciu“ od slovenského vedenia: na 30. apríla roku 1940 slovenské ministerstvo zahraničných vecí avizovalo slávnostné predstavenie v bratislavskom divadle. Naznačili mu, že sa na ňom zúčastní aj Tiso a diplomati akreditovaní na Slovensku. Maďarský vyslanec iba po príchode do divadla zistil, že spolupracovníci vyslanectiev ostatných štátov v Bratislave nie sú prítomní. Maďarský vyslanec nevedel o prejave Gézu Szüllőa, preto sa dostavil na predstavenie. Medzičasom sa v spoločnosti Ďurčanského a nemeckého vyslanca dostavil Tiso, ale Szabóa nepozdravili a vedome si ho nevyšímali. Maďarský vyslanec sa v tejto situácii cítil nepríjemne a na začiatku druhej prestávky rýchlo odišiel. Pre vyslanca bolo jasné, že slovenské vedenie tým, že nemeckého vyslanca pozvali do prezidentskej lôžy, chcelo demonštrovať intimitu slovensko-nemeckých vzťahov práve v ten deň, keď v Budapešti odznela ostrá kritika na adresu slovenskej politiky. Na druhý deň maďarský vyslanec v Bratislave poznamenal nemeckému vyslancovi, do akej nepríjemnej situácie ho dostali, na čo ten odpovedal, že sa nemohol vyhnúť pozvaniu Tisa. Ostatných predstaviteľov diplomatických zborov zase buď ani nepozvali, alebo dostali neskoro oznámenie, takže už sa nemohli dostaviť. Cieľom Slovákov bolo, aby maďarský vyslanec pocítil, že Nemci sú na strane Slovákov. Slovenské vedenie ďalej ostrilo vytvorený konflikt, preto slovenský minister zahraničných vecí Ferdinand Ďurčanský 1. mája 1940 predniesol v Bratislave reč, v ktorej silne zaútočil proti Maďarsku. Nadával na „grófov“ a označil ich za najväčšiu prekážku dohody medzi oboma krajinami. „...nie je chybou slovenskej vlády, že tam na Juhu sedia opačne na koni, že hovoria k Slovákom a odkazujú im tak zvysoka, že jazdec nedovídí na zem. A keď sa jazdec nepozera pod nohy svojho koňa, nemôže si uvedomiť, že ten sa môže potknúť a on môže spadnúť z neho. A ani to nie je chybou slovenskej vlády, že slovenský človek nedokáže pochopiť, ako sa k nemu môžu z Juhu prihovoriť v duchu bratstva, keď má také skúsenosti, že tvár obrátená smerom k nám sa veľmi podobá na tvár

---

76 Tamže, s. 278.

*Kaina. Presvedčíme však každého o tom, že my nezahráme rolu Ábela.*⁷⁷ Ďalej uviedol, že Slováci chcú mier. Na Slovensku si chcú vytvoriť taký štát, v ktorom si všetci Slováci nájdu útulný domov, i tých 45 percent, ktorí žijú v iných krajinách. Jozef Kirschbaum sa podľa spoľahlivých očitých svedkov na jednom mítingu v Bratislave vyjadril ešte radikálnejšie: „Každý, kto sa chce vyhrážať Slovákom, nech si uvedomí, že stoja tu hrdo a uvedomelo, aby bárskeďy siahli po zbraniach v záujme obrany svojej zeme.”⁷⁸ Na tom istom zhromaždení spomenul aj myšlienku revízie. „Nechcú vyriešiť európsky konflikt, ale majú právo žiadať si a brániť vlastný majetok.”⁷⁹ Nemecký vyslanec v Budapešti o prejave Szüllóa napísal správu a poslal ju na ministerstvo zahraničných vecí v Berlíne. To pravdepodobne inšpirovalo nemeckého štátneho tajomníka zahraničných vecí Ernsta Weizsäckera k tomu, aby sa 3. mája 1940 v Berlíne porozprával so Sztójajm o prejave Gézu Szüllóa v hornej snemovni.⁸⁰ Maďarský vyslanec uviedol, že kým sa maďarská vláda s nekonečnou trpezlivosťou usilovala o to, aby si so Slovákami vytvorila dobré susedské vzťahy, zatiaľ slovenská vláda viedla ťažké boje proti Maďarsku, dokonca dala pocítiť, že to všetko robí so súhlasom nemeckej vlády. Sztójaj zdôraznil, že v tejto záležitosti maďarská vláda nepredpokladala súhlas Nemcov, a je presvedčený o tom, že je aj záujmom Nemecka, aby pri slovensko-maďarských hraniciach vládol pokoj. Weizsäcker v spojitosti s prejavom Szüllóa nezaujal stanovisko, ale maďarskému vyslancovi vyčítal maďarský predpoklad, že nemecká vláda kryje protimaďarský postoj Slovákov.⁸¹ Na interpeláciu Gézu Szüllóa v slovenskom parlamente reflektoval slovenský poslanec Konštantín Čulen.⁸² Vo svojom prejave sa odvolával na to, že „si Maďari brali kultúru od Slovanov, a keby Tóti neboli bývali takí mäkkí, ani Petőfi by nepublikoval pod takýmto menom.“ Neprináleží Maďarom vďaka ani za vytvorenie hospodárskych kontaktov, veď potrebovali drevený materiál od Slovákov, ktorý si kúpili za svoj nadbytok. Oni nechcú nič iné, len na čo majú právo, chcú dosiahnuť,

77 MOL, KÜM, K-63, zv. č. 459, č. 120/pol. Hlásenie a jeho príloha zo 7. mája 1940.

78 Tamže

79 Tamže

80 Tamže, M. E, K-28, zv. č. 6, č. 118/pol-1940, č. 17529/1940 z 3. mája 1940.

81 Tamže.

82 Konštantín Čulen (1904 – 1964), slovenský spisovateľ, novinár, parlamentný poslanec, politik. Do marca 1940 bol aj kultúrnym atašé svojej krajiny vo Washingtone. V roku 1945 emigruje do Rakúska, potom do Kanady, odtiaľ napádal Československo vo svojich textoch. Bol jedným z hlavných zástancov rehabilitácie Jozefa Tisa. V roku 1948 za jeho neprítomnosti československý súd ho odsúdil na 30 rokov väzenia.

aby Slováci patrili k slovenskému a Maďari k maďarskému štátu. Podľa Čulena „*Slováci nikdy nechcú patriť pod korunu Svätého Štefana a keď niekto by ich k tomu prinútil, radšej by vypálili svoje dediny, mestá, kostoly, školy a domy, a nechali by sa zabiť až do posledného muža, než by sa vrátili do takého štátneho zväzku, ktorý bol horší ako postavenie otrokov.*“⁸³ Čulen vyhlásil, že s maďarským ľudom nemajú problém; oni by vystúpili iba proti aristokratom a plutokratom: „*Spolu so Slováckmi na územiach pripojených k Maďarsku oslobodia aj utláčaných maďarských sedliakov, po vykonaní tejto misie sa Slováci pripoja sem.*“⁸⁴ János Esterházy bol prítomný počas prejavu Čulena, ale na jeho príhovor bezprostredne nereflektoval. Neskôr však údajmi vyvrátil, žeby Maďari na Slovensku mali vynikajúcu situáciu a toľko práv, o akých hovoril Čulen. Maďarský vyslanec v Bratislave protestoval u nemeckého vyslanca kvôli prejavu Čulena.

Maďarský vyslanec v Bratislave György Szabó mal taký dojem, že nemecké vedenie sa neozvalo vo veci Čulenovho prejavu, lebo chcelo byť ohladuplné voči sebedomiu Slovákov a nechcelo ich otvorene kritizovať pre ich vyhlásenie. „*Nakoľko Slovensko ako nezávislý štát pod nemeckou ochranou chcú uviesť ako príklad voči „Südosť“, nechcú s verejným pokarhaním vyvolať dojem, že by okolo jeho nezávislosti boli pochybnosti.*“⁸⁵ A s tým, že sa neozvali vo veci ich predstáv o revízii, poskytli im možnosť na elimináciu vnútorných napätí, aby sa verejná mienka neobrátila proti Nemcom. A to aj preto, lebo sa obávajú toho, že by Slováci hľadali nového patróna u Edvarda Beneša alebo v Moskve. Maďarský vyslanec v Bratislave bol tej mienky, že Slováci nešpekulujú o tom, aby spolu s nemeckými oddielmi vtiahli do Maďarska. Dokonca podľa určitých prameňov sa obávajú aj toho, že maďarsko-nemecký vzťah sa môže vyvíjať na ich úkor. Upriamil pozornosť svojej vlády na to, že sa nemôže rozbehnúť žiadna maďarská akcia v záujme potrestania Slovenska bez súhlasu Nemcov. „*Takáto akcia bez predbežnej dohody by pod zámenkou prísľubu ochrany nad Slovenskom mohla byť dôvodom pre ríšu na to, aby otázku tranzitu,⁸⁶ ktorá svojou aktuálnosťou znamená neustálu hrozbu, vyriešila zbraňou cez Maďarsko.*“⁸⁷ Aj záujem talianskej zahraničnej politiky prebudili prejavy Szüllóa, resp.

83 MOL, K-28, M. E, Nemzetiségi és Kisebbségi osztály, zv. č. 44, č. 124/pol. 1940. Hlásenie Györgya Szabóa zo 16. mája 1940.

84 Tamže; Prejav Čulena cituje *Slovák* 8. 5. 1940, s. 3, ako aj 16. 5. 1940, s. 5.

85 MOL, KÜM, K-63, zv. č. 459, č. 120/pol. Hlásenie a jeho príloha zo 7. mája 1940.

86 Čiže prechod nemeckých jednotiek cez Maďarsko.

87 MOL, KÜM, K-63, zv. č. 459, č. 120/pol. Hlásenie a jeho príloha zo 7. mája 1940.

Čulena. Taliansky vyslanec v Bratislave Guido Roncolli informoval Cianóa o huckaní slovenskej tlače proti Maďarom, čoho sa podľa jeho informácií zúčastnil aj vodca slovenských Nemcov Karmasin. Podľa talianskeho vyslanca Karmasin dostal príkaz z Nemecka, aby „*zalial oheň vodou*“. Dostal ho však už iba po udalostiach, potom, ako v tlači predostrel svoje stanovisko. Roncolli o vzniknutej situácii hovoril aj s maďarským vyslancom v Bratislave. Nazdával sa, že nezodpovedné protimaďarské prejavy zo strany zodpovedných slovenských politikov príliš otrávil slovenskú verejnú mienku. Maďarský vyslanec v Bratislave pesimisticky hodnotil dvojstranné vzťahy, ako aj možné výsledky prejavov Esterházyho, veď napriek týmto bolo uskutočnených viacero protimaďarských nariadení na Slovensku, ktoré neboli priaznivé vzhľadom na budúcnosť dvojstranných vzťahov.⁸⁸

Začiatkom mája János Esterházy, ktorý videl, že následkom prejavu Gézu Szüllóa sa dvojstranné vzťahy zhoršili, aby upokojil verejnú mienku, vystúpil v slovenskom parlamente. Vo svojej reči bol nútený reflektovať na skoršie útoky slovenských poslancov na jeho osobu, podľa ktorých príliš často chodí do Budapešti. Uznal, že sa skutočne pravidelne zdržiaval v Maďarsku a stretával sa s maďarským premiérom a ministrom zahraničných vecí. Toto všetko komentoval nasledovne: „*Vtedy chodím, keď mám pocit, že treba napraviť nejakú chybu. Aj to poviem, lebo nie som namyslený, že so spomínanými pánmi nehovoríme o otázkach veľkej politiky a nerokujeme o tom, že ako sa pretvorí mapa Európy po vojne, ale intervenujem skutočne v záujme nepotvrdených slovenských železničiarov a poštárov a v podobných záležitostiach, a ak sa nájde niekto, kto sa opováži sponchybníť moje slová, predostriem písomné dôkazy o tom, že následkom mojich intervencií koľkí slovenskí štátni funkcionári dostali späť svoju robotu.*“⁸⁹ Maďari a Slováci navzájom musia hľadať v druhom to, čo ich spája, a nie to, čo oba národy rozdeľuje – zdôraznil Esterházy. „*Stojím tu s čistým svedomím pred slovenským parlamentom, pretože od začiatku svojej politickej dráhy som bol zástancom priateľstva so Slováckmi, tomu som slúžil a toto som hlásal...*“⁹⁰

88 RÉTI, G.: *A Palazzo Chigi és Magyarország. Olasz diplomáciai dokumentumok Magyarországról a Darányi-kormány megalakulásától a Szovjetunió elleni hadüzenetig, 1936 – 1941.* Budapest 2007, s. 354.

89 MOL, KÜM, K-63, zv. č. 459, Prejav Esterházyho v slovenskom sneme zo 7. mája 1940.

90 *Új Hírek*, 9. 5. 1940, s. 1 – 2.

On sám, verný svojim zásadám, po Viedenskej arbitráži pracoval za napravenie krívd Slovákov, ktorí sa dostali do Maďarska. A nie preto ponúkol pomoc, lebo z toho chcel mať politický kapitál, ale pre svoj úprimný priateľský vzťah voči Slovákom a pre svoj zmysel pre spravodlivosť. V druhej časti svojho prejavu Esterházy kritizoval atrocitu proti Maďarom, spomínané Szüllőom a rolu Hlinkovej gardy. „V žiadnom prípade nemôže byť povolaním gardy, aby jej niektorí členovia po nociach hádzali kamene do okien spiacich a nič netušiacich ľudí. Chcelo by sa mi veriť, že tieto príznaky sú iba prechodné a aj tu nastane čas politiky triezveho pochopenia, ktorá spočíva na princípe: „Žiť a nechať žiť“. (...) dnes máme naporúdzi historickú slovnú hračku: ako po utláčaní v dobe Bachovho režimu nasledovalo vyrovnanie a rozmach, tak nastane po Machovom režime čas zmierenia a blaha.“⁹¹ Esterházy o záležitostiach a postavení Maďarov na Slovensku pravidelne konzultoval s maďarským vedením a viedol rokovania aj s niektorými vplyvnými maďarskými parlamentnými poslancami, ale v maďarskom parlamente poslanci verejne už viackrát nenadhodili otázku dvojstranných vzťahov. Maďarská zahraničná politika pokladala za lepšie nespraviť z bilaterálnych vzťahov vnútropolitickú otázku. Neskôr dvojstranné vzťahy spočívali vo vzájomnom pozorovaní, v snahe o získanie priazne Nemcov a v politike reciprocity. Slovensko-maďarské vzťahy ovplyvňovali celý čas počas vojny aj vzájomná žiarlivosť a nároky na revízie. Ani maďarská, ani slovenská vláda sa nad ne nedokázala povzniesť. Prejav, ktoré odzneli v maďarskom parlamente, mali taký ošoh, že nimi prebudili záujem verejnej mienky v obidvoch krajinách o tieto problémy, keďže boli uverejnené aj v tlači. Praktický význam bol v tom, že mali určitý brzdiaci efekt na prechmaty spáchané zborom úradníkov a policajtov v obidvoch štátoch.

Medzištátné vzťahy v druhej polovici roku 1940

V druhej polovici mája roku 1940 sa situácia medzi Maďarskom a Slovenskom natoľko zhoršila, že v oboch krajinách povolali viaceré vekové skupiny a v blízkosti hraníc mobilizovali vojenské posádky.⁹² Berlín okamžite zasiahol a obidve strany vyzval na odzbrojenie. Obidva štáty vzájomne ukazovali na druhého: preto aktivizoval a mobilizoval svoju armádu, lebo tak spravil aj druhý. Na Slovensku sa šírila

91 Tesnopisecká zpráva o 34. zasadnutí Slovenského snemu zo 7. mája 1940, s. 22 – 26.

92 HETÉNYI, M.: *Postavenie...*, s. 108 – 109.

zvest', že Maďarsko zaútočí. Takéto chýry boli aj predtým, ale teraz sa bleskurýchle šírila po celej krajine správa, že sa onedlho dajú očakávať veľké zmeny. Takéto správy ani skôr neboli zriedkavé. Od marca 1939 sa objavovali pravidelne, ale tentokrát oveľa intenzívnejšie než predtým. Správa o mobilizácii v Maďarsku sa bleskurýchle rozšírila. Svetlo sveta uzreli najrôznejšie kombinácie v spojitosti so Slovenskom. Tak napríklad to, že Mach podporuje plány nemeckého protektorátu, iní politici zase Rusov, ostatní vo vláde zase by vraj chceli dosiahnuť pripojenie k Maďarsku. Boli to poplašné správy a ohľadne Maďarska boli pravdivé len do tej miery, že kvôli Sedmohradsku skutočne boli mobilizácie. 9. mája Mach zavolať do Bratislavy miestnych a okresných veliteľov Hlinkovej gardy a vyhlásil pred nimi, že Slovensko je v nebezpečí. Rozkázal im, aby vyhotovili zoznam spoľahlivých gardistov. Dostatočne spoľahlivé osoby dostali značku „A“ na svojom osobnom doklade s tým, že v armáde budú poverené dôležitými úlohami. Ďalej prikázal zhotoviť súpis rodobrancov, ktorí tiež dostanú špeciálne zadelenie v mestách. Ich úlohou by bolo napríklad zachovanie verejnej bezpečnosti. Mach nariadil aj okamžité zaevidovanie záložných gardistov a ich vojenský výcvik. Mach vyhlásil svojim prívržencom, že podľa jeho informácií 20. mája Nemci cez Maďarsko preniknú do Rumunska a vtedy aj slovenskú armádu očakáva veľmi vážna úloha. O prípravách sa dozvedela aj maďarská diplomacia a začala pátrať. Maďarský vyslanec o výsledkoch svojho zisťovania hovoril 10. mája aj slovenskému poverenému ministrovi Štefanovi Polyákovi. Vysvetlil mu, že Nemci zviedli slovenskú verejnú mienku, keď okolo Viedne sústredili niekoľko divízií, tým v podstate maskovali svoj útok na Holandsko a Belgicko. Teraz už „aj Mach môže vedieť, prečo tu musel vykrikovať štyri týždne“ – poznamenal maďarský vyslanec. Keď po povolaní vojakov v Maďarsku prišli správy o mobilizácii a predpokladaných útokoch, Nemci vystúpili na Slovensku proti tomu, aby okrem príslušníkov dotyčných a potrebných vekových skupín museli narukovať aj iní. Na Slovensku sa šírila poplašná správa, že Nemci dávajú svoje ruky preč od Slovenska a dali Maďarom voľnú ruku, čo nebolo podložené. Na Slovensku sa nadhodilo aj to, že sa Slovensko stane nemeckým alebo ruským protektorátom. Expanziu Rusov by nedokázali zastaviť ani Maďari. Zriekli by sa Podkarpatskej Rusi a odtiaľ by bol už iba krok, aby sa východné časti alebo prípadne celé územie Slovenska dostalo k Sovietskemu zväzu. Správy sa objavili preto, lebo v tomto období odovzdali rumunské orgány územie Besarábie Rusom.

Jozef Tiso, Vojtech Tuka a Alexander Mach 28. júla 1940 navštívili kancelára Hitlera v Salzburgu.⁹³ Ďurčanský síce nebol pozvaný, predsa sa dostavil. Jeho však na dejiská rokovani nepozvali, a keďže sa cítil nepríjemne v tejto situácii, bol nútený skôr odísť domov. Slovenská delegácia odovzdala Hitlerovi mapou ilustrované memorandum, v ktorom načrtli situáciu slovenskej menšiny v Maďarsku a príznaky pomaďarčenia doplnili údajmi o nemeckej menšine v Maďarsku. Memorandum vyzdvihlo šesť uzavretých území: 1. Vráble – Šurany, 2. Lučenec, 3. Jelšava, 4. Košice, 5. územie na sever od Nového Mesta pod Šiatrom, 6. celý sobrancecký obvod. V doslove memoranda zdôraznili, že v strednej Európe mier môžu zabezpečiť iba spravodlivé hranice stanovené na etnických princípoch. Slovensko, snažiac sa uskutočniť tento princíp, svoj cieľ chce dosiahnuť tak, že by k slovenskej materskej krajine pripojilo Slovákov, ktorí zostali na územiach za hranicami. V tých oblastiach krajiny, ktoré obývajú rôzne etniká, uskutočnili by výmenu obyvateľstva medzi Maďarskom a Slovenskom. Podľa slovenskej vlády počet Slovákov v Maďarsku je príliš veľký na to, aby sa ich Slovenská republika mohla vzdať, preto je nútená vstúpiť na cestu revízie.⁹⁴ Tiso počas svojich rokovaní 27. – 28. júla 1940 v Salzburgu rozhodne odmietol, že by sledoval panslavistické ciele, z čoho bol kvôli Rusku obvinený. „Šírenie letákov na Slovensku, podporujúcich túto politiku, pripisoval Tiso Židom, Čechom a Maďarom, a ich zámerom malo byť osočovanie Slovenska pred Nemeckom.“⁹⁵

Hitler v Salzburgu vysvetlil Tisovi, že on ako odplatu za ochranu žiada iba toľko, aby sa Slovensko „vo vnútornej politike lojálne a jednoznačne postavilo na stranu nemeckej veci. Nechce nikoho k ničomu prinútiť. Ak Slovensko toto nechce, tak by Nemecko bránilo iba karpatské hranice, inak by sa tak isto stiahlo, ako v prípade pobaltských štátov, ktoré nechceli podpísať ani dohodu o neútočení s Nemeckom a teraz pravdepodobne ľutujú

93 O rokovaniach v Salzburgu viď: LIPTÁK, L.: Príprava a priebeh Salzburškých rokovaní roku 1940 medzi predstaviteľmi Nemecka a Slovenského štátu. *Historický časopis*, roč. 13, 1965, č. 3, s. 329 – 365; PEKNÍK, M. (hl. red.): *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti. II.* Bratislava 1998, s. 263 – 265; ako aj HOENSCH, J. K.: Základné črty ríšskonemeckej politiky voči Slovensku pred Salzburgom (marec 1939 – júl 1940). In: KAMENEC, I., MANNOVÁ, E., KOWALSKÁ, E., (eds.): *Historik v čase a priestore. Laudatio Lubomírovi Liptákovi.* Bratislava 2000, s. 242 – 247.

94 MOL, KÜM, K-63, zv. č. 459, č. 163/1940 pol. z 29. júla 1940.

95 HILLGRUBER, A.: *Staatsmänner und Diplomaten bei Hitler. Vertrauliche Aufzeichnungen über Unterredungen mit Vertretern des Auslandes 1939 – 1944.* Frankfurt 1970, I. zv, s. 191.

*následky tohto svojho postoja.*⁹⁶ Hitler ďalej uviedol, že jediným jeho cieľom je, aby videl zdravie a silu Slovenska i jeho ľudu, a aby im poskytol existenciu v samostatnom, autonómnom a suverénnom štáte.⁹⁷ Tiso slúbil Hitlerovi, že sa nesklame v jeho národe a požiadal ho, aby mohol prísť častejšie prediskutovať problémy s führerom. Tiso ubezpečil Hitlera aj o tom, že ľud Slovenska aj naďalej počíta s ochranou Nemecka, a rád sa zúčastní realizácie plánov führera. Hitler vo svojej odpovedi skonštatoval, že „vznik nezávislého slovenského štátu prikloneného k Nemecku nevyhovuje predstavám každej európskej vlády.“ Odkazujúc na Maďarsko dodal, že „inde zase hovoria o tisícročných hraniciach, zahraničných národných úsiliach a spoločenských problémoch.“⁹⁸ Tiso na to nadhodil problematiku slovenskej menšiny žijúcej pod maďarskou vládou, ale Ribbentrop ho prerušil, že v tejto minúte nie je aktuálne myslieť na vyriešenie problému, ale v budúcnosti môže nastať pravá chvíľa. Slovenskí lídri s radosťou uvítali toto vyhlásenie a boli z neho nadšení. Hitler počas rokovaní potvrdil, že Slovensko je slobodným a suverénnym štátom. Územnú revíziu však neprislúbil, ale ani neodmietol jej možnosť, nechal to na čas vysporiadania sa po vojne. V Salzburgu však Hitler žiadal od Tisa odvolanie Ďurčanského a radikalizáciu slovenskej politiky.

Slovenské vedenie to, čo odznelo na rokovaní, bralo ako menšie víťazstvo, čo sa propaganda aj snažila dôkladne využiť. Tuka vo svojom prejave 30. júla 1940 citoval vyhlásenie Ribbentropa, podľa ktorého „*Slováci sú srdcovou záležitosťou führera.*“⁹⁹ Po Salzburgu bol Ďurčanský nútený opustiť zahraničnopolitickú pozíciu, čo prebral Tuka, rezort vnútra zase dostal Mach. Ďurčanský bol natoľko prekvapený zo svojho odvolania, že Tisovi napísal iba list, v ktorom opísal svoje zásluhy pri vytvorení slovenského štátu, dokazoval svoju oddanosť Nemecku a pohoršoval sa nad svojím odvolaním. Slovenská odborná literatúra rokovaní v Salzburgu zaraďovala medzi najvýznamnejšie udalosti z hľadiska rozvoja politického systému Slovenskej republiky vo vojnovom období. Po rokovaní v Salzburgu sa začalo intenzívne zavádzanie národnosocialistickej ideológie a metód vládnutia.¹⁰⁰ So salzburským diktátom sa začala druhá etapa existencie slovenského štátu. Mach a Tuka vyhlásili, že

96 RÁNKI, G.: *Hitler hatvannyolc tárgyalása 1939 – 1944. Hitler Adolf tárgyalásai kelet-európai államférfiakkal.* Budapest 1983, I. zv., s. 148.

97 HOENSCH, J. K.: *Základné črty ríšskonemeckej politiky...*, s. 245.

98 RÁNKI, G.: *Hitler hatvannyolc...*, I. zv., s. 189 – 190.

99 MOL, KŮM, K-63, zv. č. 460, č. 171/pol. 1940 zo 7. augusta 1940.

100 KAMENEC, I.: *Trauma.* Solymár 1995, s. 89.

nadišla doba národného socializmu. Tuka na stretnutí gardy v Trenčianskych Tepliciach predostrel v 14 bodoch svoj program, ktorý bol zmesou národnej a sociálnej demagógie, okrem toho žiadal antisemitské nariadenia. Chcel modifikovať ústavu, obmedziť rolu parlamentu, resp. zrušiť ho. Aj vo vláde žiadal personálne zmeny. Nakoniec Tiso odmietol návrhy Tuku a jeho ciele sa neuskutočnili. Napriek tomu sa začala silná fašizácia krajiny.¹⁰¹

Maďarský vyslanec v Bratislave po rokovaníach v Salzburgu hlásil maďarskej vláde, odvolávajúc sa na vierohodné zdroje, že po skončení vojny Slováci môžu vystupovať s určitými nárokmi na územia: v okolí Košíc, Šurian a Komjatíc by žiadali od Nemcov referendum. Slovenské vedenie opojené víťazstvom revíziu svojich južných hraníc už nadšene bralo ako dohodnutý fakt: Tuka o tom hovoril nasledovne: „... je zariadeným faktom, že naše požiadavky budú honorovať tí, ktorí určia nové hranice Európy. V novembri roku 1938 pri Viedenskej arbitráži Maďari boli na koni a nás nikto nespoznal... Dnes už (...) sedíme v sedle aj my (...) Nadarmo budú Maďari vyťahovať historické argumenty pri Košiciach, dnes nežijeme v tej dobe, keď sa historické argumenty vypočujú, dnes dynamická myšlienka völkisch je tá, ktorá rozhodne o nových hraniciach (...). Nemci si nás natoľko obľúbili a natoľko vidia, že akí sme my vynikajúci národ, že naše nároky a požiadavky si osvojili.“¹⁰²

Maďarský vyslanec Szabó po tejto správe vyhľadal nemeckého vyslanca v Bratislave, u ktorého sa informoval o nemeckom stanovisku ohľadom slovenských územných nárokov. Nemecký vyslanec v Bratislave odpovedal, že v Salzburgu führer nerokoval so slovenským vedením o územných nárokoch. Oproti tomu Tuka vnucoval maďarskému vyslancovi myšlienku, že počas rokovaní s Hitlerom sa Nemci zdali byť ochotní uspokojiť nadhodené slovenské územné nároky. Za odmenu by Maďarsko dostalo náhradu v Sedmohradsku. Aj slovenská tlač sa vyjadrila v podobnom zmysle: „Nepochybujeme o tom, že po skončení rokovaní medzi Rumunskom, Bulharskom a Maďarskom sa konečne uskutočnia aj spravodlivé určenia hraníc medzi Slovenskom a Maďarskom.“¹⁰³ Nemecká vláda v roku 1940 viackrát vysvetlila slovenskému vedeniu, že revízie hraníc nie sú žiadúce, pretože by vyvolali reťazovú reakciu. Každá krajina by si chcela zmeniť hranice, ale „nikto by nevidel koniec tohto“.¹⁰⁴

101 KOVÁČ, D.: *Szlovákia története*. Bratislava 2001, s. 211.

102 MOL, KÜM, K-64, zv. č. 89, č. 575/1940 zo 16. augusta 1940.

103 *Slovenská politika*, I. 8. 1940, s. 1 – 2.

104 ADAP, D, zv. č. XII, dok. č. 406, s. 640.

Situácia maďarskej menšiny na Slovensku sa ani naďalej nezlepšovala. Esterházy, ktorý celý čas neúnavne pracoval na jej zlepšení, 12. augusta 1940 navštívil nemeckého vyslanca v Bratislave Manfreda von Killingera. Upriamil pozornosť vyslanca na to, že situácia Maďarov na Slovensku je čoraz horšia, ako dôkaz odovzdal memorandum, v ktorom zhrnul nepravosti. Bratislavský vyslanec Nemecka maďarskú politiku prirovnal k politike Ďurčanského na Slovensku, ktorá namiesto toho, aby stavila na Nemecko ako na jediného víťaza, uzavrela stávkku na každého koňa v dostihoch. Esterházy na to odpovedal, že jeho úlohou je boj za práva Maďarov na Slovensku, do vnútorných záležitostí Maďarska a k smerovaniu maďarskej zahraničnej politiky nemá čo povedať, je to mimo jeho kompetencií. Killinger sa spýtal aj na práva a situáciu Slovákov v Maďarsku, pretože Slováci sa takisto sťažovali kvôli ich utláčaniu. Nemecký vyslanec v Bratislave hovoril o tom, že Slováci žili stáročia pod maďarským panstvom, preto majú panický strach z toho, aby sa opäť dostali k Maďarsku. Slovenská vláda by okrem toho chcela získať späť aj Slovákov, ktorých Viedenská arbitráž prisúdila Maďarsku. „*Ani neviem, ako sa budú môcť vyriešiť tieto otázky k všeobecnej spokojnosti, ak len nie presídlením.*“¹⁰⁵ Podľa Killingera je to iba otázkou rozhodnutia a organizovania, ako príklad uviedol presídlenie pobaltských Nemcov. „*V podstate ani nerozumiem, prečo ste vy zobrali na jeseň 1938 od Tótov nimi obývané územia.*“¹⁰⁶ O územiach pripojených k Maďarsku na základe Viedenskej arbitráže rozhodli Joachim von Ribbentrop a Galeazzo Ciano, odpovedal Esterházy. V spojitosti s odlúčením slovenských území pripomenul, že k tomu došlo preto, lebo následkom organizovaných osídľovaní počas dvadsaťročnej československej okupácie vznikli územia so zmiešaným obyvateľstvom. Killinger prisľúbil, že aj v budúcnosti bude študovať situáciu Maďarov a vyslovil nádej, že aj s Esterházym si môže vybudovať úzku spoluprácu.

Situácia v dvojstranných vzťahoch po Druhej viedenskej arbitráži

Druhá viedenská arbitráž, podpísaná 30. augusta 1940, následkom ktorej severné Sedmohradsko pripojili k Maďarsku, resp. nemecko-maďarské rokovania pred rozhodnutím, silno zapôsobili na slovenskú verejnú mienku. Videli v nich rast sily a politickej váhy Maďarska, zároveň aj

---

105 MOL, KŮM, K-64, zv. č. 89, bez čísla z 12. augusta 1940.

106 Tamže.

neúspech slovenskej propagandy, ktorá dovtedy stále dokazovala, že Slovensko môže dostať späť určité územia obývané Slovákmi. Slovenský vyslanec v Berlíne opäť dostal za úlohu, aby nemeckému vedeniu s väčšou intenzitou pripomínal slovenské nároky. Niektorí slovenskí politici sa domnievali, že v strednej Európe bude šanca na ďalšiu územnú revíziu.¹⁰⁷ Slovenskej vláde však toľko nestačilo. 16. augusta 1940 Tuka a Mach oboznámili Esterházyho so slovenskými požiadavkami. Mali nárok na územie medzi Šuranmi a Levicami s rozlohou takmer 2 500 štvorcových kilometrov s približne 140-tisícovým obyvateľstvom.¹⁰⁸ Zároveň žiadali Esterházyho, aby túto ich informáciu sprostredkoval maďarskému premiérovi. Mach, aby slovenské požiadavky potvrdil aj metódami propagandy, predniesol 24. augusta 1940 prejav, v ktorom sa prihovoril ku všetkým Slovákom doma i v zahraničí: „Urobíme iba to, a budeme to robiť aj v budúcnosti, čo je v záujme slovenského človeka, slovenského národa a samostatného slovenského štátu. Ak by sa po tomto našiel niekto, kto by chcel vykonať nezmysly alebo zločiny, ktoré môžu ohroziť samostatný štát, tomu oznamujem, že pracuje proti vôli a rozkazu najväčšieho muža v histórii, Adolfa Hitlera. A toto nech si uvedomuje každý, kto sa chce miešať do záležitostí slovenského národa, slovenského štátu, kto siahne na naše. Ak Adolf Hitler vyhlásil, že nepripustí nikomu siahnuť na slovenskú samostatnosť, dotknúť sa územia slovenského štátu, tak to musí byť platné pre každého doma a za hranicami.“¹⁰⁹ Slovenské vedenie a Mach týmito vyhláseniami chceli dať na vedomie Maďarom, že ich požiadavky podporuje aj nemecká ríšska vláda, pretože tie vyhovujú „princípu ľudu“, hlásanému Nemcami.

Tuka 1. septembra 1940 informoval maďarského ministra priemyslu Józsefa Vargu, ktorý vtedy navštívil medzinárodný veľtrh v Bratislave, o územných požiadavkách Slovenska. Žiadal ministra, aby bol obhajcom slovenského stanoviska v Budapešti, a aby sa pokúsil presvedčiť maďarskú vládu, aby brala problém vážne.¹¹⁰ Varga sa prosbe Tuku snažil vyhnúť a povedal

---

107 JUHÁSZ, G., FEJES, J. (eds.): *Diplomácia Iratok Magyarország külpolitikájához 1936–1945. Magyarország külpolitikája a nyugati hadjárattól a Szovjetunió megtámadásáig 1940 – 1941.* zv. V, Budapest 1982, dok. č. 338, 353, s. 544 – 546, s. 579 – 581.

108 Počas mierových rokovaní po víťazstve Nemcov Slováci chceli získať späť územie o rozlohe približne 3 606 štvorcových kilometrov s 353 032 obyvateľmi, z ktorých bolo 209 186 osôb Slovákov, 100 504 Maďarov, ostatní zase Nemci, Ukrajinci a príslušníci iných národností. Viď o tom: LIPTÁK, L.: Maďarsko v politike Slovenského štátu v rokoch 1939 – 43. *Historický časopis*, roč. 15, 1967, č. 1, s. 12.

109 MOL, KŮM, K-63, zv. č. 460, č. 187/1940. Hlásenie vyslanca Györgya Szabóa maďarskému ministrovi zahraničných vecí z 27. augusta 1940.

110 Tamže, zv. č. 459, č. 193/pol. 1940 zo 4. septembra 1940.

iba toľko, ako svoj vlastný a nie oficiálny názor, že zo strany Maďarov, čo sa týka výmeny území, dalo by sa hovoriť jedine o oblastiach v okolí Šurian. Zdôraznil však, že maďarský premiér už nie je zástancom všelijakých výmen území. Tuka na to vyhlásil, že územné nároky slovenskej vlády aj oficiálne sformuloval pre maďarskú vládu. Tuka svoje územné plány predostrel aj Nemcom, pričom ich pokladal za uskutočniteľné v rámci Druhej viedenskej arbitráže, resp. počas vytvorenia „nového systému“ Európy.¹¹¹

Aj maďarský vyslanec v Bratislave Szabó rokoval v spomínanej záležitosti s jedným talianskym diplomatom v Bratislave, ktorý mu povedal: „*Ak sa minister zahraničných vecí Ciano dozvie, že arbitrážne rozhodnutie z 2. novembra 1938 zo strany Slovákov chcú pozmeniť, z toho budú tak on, ako aj jeho vláda silne nazlostení.*“ Slovenská tlač výsledky Druhej viedenskej arbitráže komentovala nasledovne: Slovensko sa na Druhej viedenskej arbitráži zúčastnilo ako pozorovateľ. Následkom rozhodnutia, pripojením západnej a severnej časti Sedmohradska k Maďarsku sa tam dostalo 17-tisíc Slovákov. „*Keď sa nám už nepodarilo dosiahnuť revíziu južných hraníc Slovenska, aspoň sme mohli zabezpečiť pre slovenské etnikum v Maďarsku také isté práva, akými budú disponovať Nemci v budúcnosti.*“¹¹² Mach zase na kongrese remeselníkov a obchodníkov v Bratislave povedal nasledovne: „*My Slováci sme vyhrali, lebo to bolo heslom nášho boja, že nechceme nič iné, iba to, čo je naše. Toto chceme doma a aj pri vysporiadaní medzi nami, dvoma susedmi. Toto chceme pre každého Slováka, ktorý nežije v slovenskom štáte. (...) Slováci v Maďarsku musia mať také isté práva a také isté možnosti na slobodný rozvoj, aké podľa vôle Führera boli zabezpečené pre každé etnikum v cudzej krajine. Vôľa Adolfa Hitlera musí byť v strednej Európe rozkazom, lebo to je spoločným záujmom všetkých.*“¹¹³ Vyslanec Szabó po rozbore udalostí dospel k záveru, že slovenským lídrom Nemci poradili, aby bezprostredne rokovali s Maďarmi. Jeho predpoklad zdanlivo potvrdzuje aj fakt, že následne po tom, ako maďarská vláda odmietla oficiálne rokovať o územných otázkach, slovenská diplomacia sa dočasne prestala zaoberať otázkou. Slovenská tlač a aj oficiálne vyhlásenia sa určitý čas vyhýbali zdôrazneniu územných nárokov a namiesto toho nevyhnutne urgovali usporiadanie situácie slovenskej menšiny v Maďarsku.

111 SWEET, P. R. (ed.): *Documents on German Foreign Policy 1918 – 45. The War Years September 1, 1940 – January 31, 1941.* Series D. Volume XI. London 1961, dok. č. 37, s. 46 – 47.

112 *Slovenská Pravda*, 10. 9. 1940, s. 3.

113 *Grenzbote*, 10. 9. 1940, s. 1 – 2.

V druhej polovici roku 1940 nemecká zahraničná politika aktivizovala svoju spoluprácu s Japonskom a Talianskom. Ako jej výsledok bol 27. septembra podpísaný predstaviteľmi troch strán Pakt troch mocností.¹¹⁴ Nemci mali záujem na tom, aby aj menšie spojenecké štáty pripúťali bližšie k sebe. Takto vnucovali slovenským a maďarským politikom, že by sa patrilo pripojiť k trojmocenskej dohode. Medzi dvoma štátmi sa vytvorila určitá rivalita, ktorý z nich sa pripojí skôr a za lepších podmienok. Tuka vo svojom telegrame Ribbentropovi z 2. októbra 1940 ponúkol mocnostiam, signatárom trojmocenskej dohody, užšiu spoluprácu Slovenska. Ribbentrop privítal záujem a oznámil Tukovi, že slovenský národ čaká v Európe slávna budúcnosť.¹¹⁵

Ribbentrop 9. októbra dal najavo Sztójajmu, že podľa Hitlera treba dať možnosť spriatelovým krajinám pripojiť sa k trojmocenskej dohode. 12. októbra zase Ribbentrop vysvetlil Sztójajmu, že Taliansko a Japonsko súhlasia s pripojením sa Maďarska s trojmocenskej dohode. Sztójaj sa spýtal, aké povinnosti by z toho vyplývali pre Maďarsko. Ríšsky minister zahraničných vecí odpovedal nasledovne: „*V prípade, ak by tretí štát napadol Maďarsko, všetky tri štáty, pôvodní signatári, by mu prišli ihneď na pomoc. Zároveň, keď by sa do vojnového stavu s podpisujúcimi mocnosťami dostal štát, ktorý v ňom zatiaľ nie je, tým pádom by sa aj Maďarsko dostalo do vojnového stavu.*“¹¹⁶ K pripojeniu sa k trojmocenskej dohode zo strany Maďarska došlo 20. novembra 1940, následne si aj Slovensko zobralo 24. novembra príklad od Maďarska. Napriek pripojeniu k mocnostiam Osi medzi maďarskou a slovenskou stranou aj naďalej prevládala napätá atmosféra, ktorá sa vyostřila opäť kvôli útoku v slovenskej tlači proti Maďarom. Esterházy 3. decembra roku 1940 rokoval aj s Tukom. Slovenský politik vzhľadom na pripojenie k trojmocenskej dohode vyhlásil, že odteraz sú už silnejšími spojencami a niet žiadnej prekážky pred vytvorením dobrosusedských vzťahov medzi dvoma štátmi – aj tak je to už jeho dávnym snom. Esterházy vyslovil prekvapenie nad vyhlásením Tuku a poukázal na skoršie neprávosti na úkor Maďarov, odvolávajúc sa napríklad na viaceré prejavy Macha, z ktorých nepredpokladal, že by

---

114 Dohoda bola zameraná predovšetkým proti Veľkej Británii, Spojeným štátom a Sovietskemu zväzu. Pre Spojené štáty a Sovietsky zväz znamenala hrozbu vojny na dvoch frontoch v prípade, ak by chceli vypovedať vojnu proti štátom Osi.

115 HILLGRUBER, A.: *Hitler, König Carol und Marsschall Antonescu. Die deutsch-rumänischen Beziehungen 1938 – 1944.* Wiesbaden 1965, s. 113.

116 MACCARTNEY, C. A.: *October Fifteenth. A History of Modern Hungary 1929 – 1945.* zv. č. I, Edinburg 1957, s. 442.

Slováci mali záujem o zblíženie sa. Tuka sľuboval, že v budúcnosti budú ešte viac dbať o to, aby podobné prejavy neodznili, pretože aj v Berlíne by s radosťou privítali, keby sa medzi Slovenskom a Maďarskom vytvorili dobré vzťahy. Ďalej uvidíme, že všetko to bolo iba zahmlievanie. Szabó Tukovi neveril. V jednom svojom hlásení ho charakterizoval nasledovne: „[Tuka] podľa mojich postrehov je jeden z najfalošnejších politických komediantov, ktorý vždy s tým súhlasí a s tým je dôverný, s kým práve je, a chce, aby Slováci uverili, že ich chráni pred nemeckým a maďarským nebezpečenstvom, pred Nemcami je najoduševnenejším a najodvážnejším nacistom, pred Rusmi je veľkým Slovanom, Maďarov zase chce oklamať a viesť ich po nose, že jeho najhlbšie city sú priklonené k nim. Veľmi prefikane sa vždy chce vyhnúť tomu, aby vypadol z miesta, kam sa mu po dlhom väzení podarilo dostať.“¹¹⁷ Dôvod spriatelenia sa Tuku s Esterházyom vyslanec Szabó vysvetľoval tým, že by chcel cestovať do Ríma, k čomu by potreboval podporu Maďarov. Szabó sa nazdával, že cieľom Tukovej cesty je „dokázať“ talianskej vláde číročistú slovenskosť Košíc, Levíc a Nových Zámkov.¹¹⁸ Maďarská diplomacia urobila všetko preto – úspešne – aby zabránila Tukovi cestovať.

Ako sme už vyššie naznačili, v novembri roku 1940 sa aj Slovensko pripojilo k trojmocenskej dohode, čo slovenská vláda oznámila domácej verejnosti, akoby ich boli prijali vedúce mocnosti ako rovnoprávných partnerov, a že tým je zabezpečená samostatnosť a aj ďalšia existencia Slovenska v budúcnosti. V slovenskej tlači boli následne uverejnené také články, ktoré vnucovali myšlienku, že Slováci – v záujme zabezpečenia svojej budúcnosti – musia svoj štát prebudovať na základoch národného socializmu.¹¹⁹

Ministerstvo zahraničných vecí Nemecka prácu Killingera v Bratislave nepovažovalo za dostatočne efektívnu a tvrdú. Preto ho začiatkom decembra 1940 zavolali do Berlína a premiestnili z Bratislavy do Bukurešti. V premiestnení Killingera mohlo zohrať rolu aj to, že pestoval príliš dobré vzťahy s Tisom, resp. že nebol angažovaným nacistom. Killinger na rozlúčku Esterházymu a maďarskému vyslancovi poradil, aby sa podľa možnosti Maďari snažili o vytvorenie dobrých vzťahov so Slovákmi, a aby rozvíjali aj hospodárske kontakty. Podľa Killingera totiž Hitler dal na vedomie

117 MOL, KÜM, K-63, zv. č. 462, č. 254/pol. 1940 z 3. decembra 1940.

118 Tuka sa obával toho, že maďarská diplomacia mu zabráni v cestovaní. Tamže, zv. č. 459, č. 258/pol. 1940 zo 6. decembra 1940.

119 Tamže.

Tukovi, že Nemecko nikdy nebude súhlasiť s tým, aby Slovensko dostalo územia na úkor Maďarska.¹²⁰

Slovensko-maďarské vzťahy ochladli v rokoch 1939 a 1940. Maďarská zahraničná politika sa dostala do slepej uličky vtedy, keď namiesto vzájomných dohôd videla riešenie v expanzívnych snahách hitlerovského Nemecka. Chybu spôsobili, že komárňanské rokovania a Prvá viedenská arbitráž nevznikli ako bilaterálne dohody, ale v dôsledku rozhodnutia veľmocí. Bilaterálne vzťahy do roku 1941 sa natoľko vyostri, že sa už hovorilo aj o prerušení diplomatických vzťahov. Ako najväčšiu chybu v skúmanom období môžeme uviesť, že vlády sa nedokázali povzniesť nad otázky reciprocitu a území, čo neumožnilo neskoršiu spoluprácu.

Summary

The study aims to draft a more differentiated and precise picture on Hungarian and Slovak revision efforts and the bilateral relations as one may find in any professional literature till now, in particular in non-Slavic works. The author has used new archive documents and materials.

From the point of view of the revisionist strategy feasibility the Hungarian governments in the period between WW1 and WW2 considered gaining the decisive European powers as its allies to be the most important task. Hungarian foreign policy creators did everything to bring the country out of the isolation and win the allies to support the revision issue. Therefore Germany seemed to be the most suitable ally. Hungarian foreign policy got to a dead-end street considering Hitler's Germany expansionistic efforts to be the solution, instead of mutual negotiations and agreements. The problem was that the negotiations in Komárno and the 1st Vienna Award were not bilateral agreements but decisions were made by the Great Powers.

Diplomatic relations between Slovakia and Hungary were characterised by three main problems since 1939: the affiliation of the territories in the Upper Hungary and national minorities living there; gaining Germany as an ally at the expense of the other party, and the principle of reciprocity. Ratification of the Slovak State was the most important goal of the Slovak foreign policy in 1939, both within the regional and European context. The Slovak policy also strived to find new and influential allies and believed that Germany and the Soviet Union could play that role. Slovak leaders wanted

---

120 Tamže, zv. č. 460, č. 265/pol. 1940 zo 17. decembra 1940.

revision in respect to Hungary and wanted also to reach the revision of the 1st Vienna Award. In July 1939 the Slovak propaganda clearly presented the idea that Slovaks could not accept the borders of their homeland.

Bilateral relations exacerbation culminated in a threat of a breach of diplomatic relations in 1941. We can say the biggest mistake in the given period was that the governments were not able to rise above the issue of reciprocity and territories, what hindered their possible cooperation against Germans in the future.

Vídeňská arbitráž a její ohlas ve společnosti pohledem nejen českého tisku¹

Michal PEHR

Sbohem Žitný ostrove. Na shledanou? Slzy uprchlíků do Dunaje kanou
České Slovo, 25. 12. 1938

Bože, který jsi stvořil tuto krásnou zemi. Ty vidíš naši bolest a zklamání; Tobě nemusíme říkat, jak nám je a jak jsou skloněny naše hlavy. Ne hanbou; my se nemáme zač stydět, i když nás osud bije prutem železným. Ne my jsme byli poraženi; ne my jsme projevili málo odvahy. Náš národ neztratil nic ze své cti; ztratil jen kus svého těla. Jsme jako člověk, kterého zachytilo ozubené soukolí; už s první a nejhroznější bolestí cítí, že žije. Náš národ žije a právě v té přesilné bolesti cítíme, jak přesilně, jak hluboce žije. Bože, který jsi stvořil tento národ, Tobě nemusíme nic říkat; ale alespoň pro nás samotné se naše ústa a naše srdce pokoušejí formulovat to, co nesmíme ztratit nikdy, totiž víru. Víru v sebe samy a víru v Tvé dějiny. Věříme, že v dějinách jsme nestáli a nebudeme stát na špatné straně...“

Z Modlitby tohoto večera od Karla Čapka,
Lidové noviny, 22. 10. 1938

Československo do svého dvacátého roku existence vstupovalo s velkými očekáváními, ale také s obavami. Ivan Dérer ve svém druhém memorandu o opatření proti rozvratné činnosti Hlinkovy ľudové strany

---

¹ Tento text vznikl na základě výzkumu v rámci výzkumného záměru Masarykova ústavu a Archivu AV ČR, v. v. i., č. AVOZ 70900502 *Hledání identity: myšlenkové a politické koncepty české společnosti 1848 – 1948.*

psal o psychoze šířené nepřátelskou propagandou o možnosti rozpadu Československa, přičemž podle jeho interpretace této psychoze podléhal i Andrej Hlinka, který 24. března 1938 prohlásil, že rok 1938 bude pro Slovensko tím, čím mu byl rok 1918.² Hlinka byl jinými slovy přesvědčen, že rok 1938 bude rokem převratu. Jakkoliv můžeme o těchto výrociích pochybovat a diskutovat – přeci obsahují jedno důležité sdělení.

Československá politika se potýkala s vážnými problémy. S výjimkou Rumunska si nikdo z bezprostředních sousedů republiky nepřál existenci samostatného Československa, protože každý z těchto států by si rád přivlastnil kus jeho území, což se jasně ukázalo po „Mnichovu“ 1938, kdy nejenom Německo, ale i Maďarsko a Polsko přišly se svými územními požadavky.³

S touto otázkou úzce souvisí nevyřešené národnostní problémy,⁴ které republiku provázely po celou dobu její existence a představovaly její vitální slabinu. Jako by si problémy, které stály u rozpadu Rakousko-Uherska, převzal nový stát s sebou. Hlavní silou ČSR byla česká společnost (podobně jako v Rakousko-Uhersku to byla společnost německá a maďarská), která se jako celek jediná identifikovala s novým státem, přičemž vše české se změnilo na československé zůstávajíc českým. České elity se snažily vytvořit po vzoru Švýcarska politický československý národ, který by v sobě spojil jednotlivé národy. V té souvislosti se hovoří o známé ideji čechoslovakismu.

-
- 2 Archiv Ústavu T. G. Masaryka (AÚTGM), fond (f.) Edvard Beneš II (EB II), karton (k.) 69; V Benešově pozůstalosti je uloženo i velmi zajímavé svědectví účastníka diplomatických jednání mezi Československem a Maďarskem Ivanem Krnem o průběhu mezistátních jednání. Blíže viz Tamtéž, k. 345; Dalším zajímavým dokumentem dokreslující poměry je zpráva Pavla Vibocho o vývoji poměrů na Slovensku od 5. 10. 1938 do 10. 12. 1938. V této zprávě se kladl důraz na to, že Slováci očekávali výsledky arbitráže s napětím a jejími výsledky byly překvapení a zaskočení. Lidé výsledky této arbitráže vnímali jako bezprávní pohanu a potupu. „*Odřezali nám celé kraje Slovenska.*“ Někteří dokonce hovořili v té souvislosti i o české zlomyslnosti. Blíže Tamtéž, k. 171.
  - 3 K této otázce blíže viz PEHR, M.: *Zápas o nové Československo*. Praha 2011; Velmi cenný popis územních a hospodářských ztrát je uveřejněn v práci MATOUŠEK, K.: *Hospodářský zeměpis Druhé republiky*. Praha 1939.
  - 4 Podle sčítání obyvatelstva v Československu z roku 1930 žilo na našem území celkem 14 729 536 obyvatel. Z toho bylo 9 688 770 Čechů a Slováků, Němců (3 231 688), Maďarů (691 923), Rusínů (549 163 – údaj pro národnost ruskou a maloruskou), Židů (186 642), Poláků (81 737), Cikánů (32 209), Rumunů (13 004) a ostaních (1 310). Cizích státních příslušníků bylo 249 971. Blíže viz AÚTGM, f. EB II, k. 169. Studie vojenské kanceláře prezidenta republiky o strategických hranicích; K otázce první republiky a nevyřešených národnostních problémů blíže viz BOSL, K.: *Die Erste Tschechoslowakische Republik als multinationaler Parteienstaat*. München 1979.

Snahy o vytvoření československého politického národa však selhaly, byť jejich echo dodnes přežívá v malé skupince nadšenců, nostalgicky vzpomínající na zničený stát. Důvodů proto byla celá řada: od nespokojenosti jednotlivých národností, které nepovažovaly stát za vlastní, přes proces emancipace slovenského národa až po znovu opakovaný fakt, že novému státu nebyl okolnostmi vyměřen dostatečný čas pro prosazení ideálů stojících u zrodu tohoto státu, který je vyjádřen v často připomínané Masarykově myšlence, že naše demokracie potřebuje ke své konsolidaci alespoň padesát let.

Jinými slovy: Československo bylo mnohonárodnostním státem potýkajícím se s nevyřešenou národnostní otázkou, která vlivem nacistického tlaku právě v roce 1938 gradovala. V popředí dobové pozornosti byly pochopitelně mnichovské události, ale následně i Vídeňská arbitráž, která byla soudobým tiskem různým způsobem interpretována. Nesporné však je, že události spojené s Vídeňskou arbitráží se nacházeli ve stínu mnichovských událostí předcházející této arbitráži.

Soudobý zahraniční tisk se o Vídeňské arbitráži vyjadřoval především podle místa vzniku. Obecně se snad pouze shodoval většinou ve zdůrazňování maďarského úspěchu.⁵ Německý a maďarský tisk se vyjadřoval pochopitelně v pozitivních barvách – zdůrazňující především nový pořádek a odstranění dle německé ale i maďarské interpretace nespravedlivého versailleského systému a hlavně se zdůrazňoval mírový způsob řešení konfliktu.

Němci považovali prostě danou úpravu za spravedlivou. Nacistický deník *Völkischer Beobachter* 3. listopadu 1938 napsal, že po Německu a Polsku dostane nyní i Maďarsko, co mu přísluší.⁶ A v podobném duchu psaly i německé noviny *Germania* 6. listopadu 1938, kde v článku *Nový pořádek* byla interpretována arbitráž slovy, že ve Vídni byla učiněna čára přes pochybnou kapitolu mírového diktátu a byly odstraněny poslední zbytky této násilné konstrukce spolu se zajištěním nového pořádku.⁷

Naopak demokratický tisk svobodného světa poskytoval úplně jiný obraz situace, kde se především zdůrazňovala oběť, kterou muselo Československo ve jménu míru podstoupit, případně zásluhy ČSR o tuto oblast.

5 Velmi přiléhavě popsal tuto situaci šéfredaktor Pražských novin Adolf Zeman ve své práci *Československá golgota* v roce 1947, že „Maďaři prostě byli zpiti snem o obnovení Velkého Maďarska“. Blíže viz ZEMAN, A.: *Československá golgota*. Praha 1947, s. 246.

6 Národní archiv v Praze (NA Praha), f. Ministerstvo zahraničních věcí, výstřížkový archiv I (MZV-VA I), k. 2598, *Völkischer Beobachter*, článek *Osvědčení osy*.

7 Tamtéž, k. 1757.

Anglický tisk v podání novin *New Statesman and Nation* psal 26. listopadu o Temné době nad Slovenskem a francouzské noviny *L'Humanité* ostře odsoudili 4. listopadu vídeňské rozhodnutí, poněvadž je to nejkrutější mystifikace sebeurčovacího práva národů jak po stránce národnostní tak i po stránce politické.⁸

Vídeňská arbitráž byla přirovnávána k Mnichovu a byla označována za diktát, který Slováci nečekali. Dopisovatel francouzského časopisu *La Croix* 6. listopadu uváděl, že Tiso odjížděl do Vídně s optimismem a následně popisoval setkání s ním jak ho viděl po návratu v slzách, zdrceného k nepoznání.⁹ V hotelu následně viděl totéž zdrcení, jakého byl svědkem v Praze 29. září 1938. Viděl tu tatáž gesta hněvu a zuřivé bezmocnosti. Slovenské duše se zmocnil veliký smutek.¹⁰ Velice pesimisticky psal o Československu například *Paris Soir* z 5. listopadu. „Praha nemohla podle něj udělat nic jiného než přijmout Vídeňskou arbitráž, která od Československa odtrhla některá území. „*Rozkouskování pokračuje. Československo je nyní uvedeno do takového stavu, že již nemůže mít svůj vlastní život. Není ovšem mrtvo, ale to je vše co můžeme o ní říci. Vzaly se mu doly, průmysl, roztrhaly se jeho spoje, bylo odloučeno od Dunaje. Československo může být teď jen satelitem, chráněncem nebo příživníkem. Je to tragický osud. A přišel tak náhle, že je možno se obávat, aby po něm nenásledovaly další události.*“¹¹ A někteří se ptali, co bude dál? (jako například katolický list *Popole e Liberta*) – Co bude s garancemi (nových hranic)? Přijdou či nepřijdou?¹² *The New York Sun* napsal, že pokud jde o Československo, tak další operace se zdařila, alespoň do té míry, že pacient zůstal naživu a některé noviny v podobném duchu oceňovali sílu státu, který přes strašlivou amputaci prokázal životaschopnost.¹³

8 Tamtéž

9 Adolf Zeman napsal: „*Slováci samotní měli ve vyjednávačské schopnosti dr. Tisa až skoro poverčivou víru.*“ Podle reportáže jednoho listu z té doby říkali pryč: „*Vy Češi, byste jistě nedovedli usmlouvat z toho, co dokáže Tiso, ani čtvrtinu.*“ Následně neúspěch jednání byl však některými hlasy interpretován jako neúspěch politiků, kteří o osudu Slovenska rozhodovali dvacet let bez účasti slovenských zástupců. ZEMAN, A.: *Československá golgota*, s. 246 – 248.

10 NA Praha, f. MZV-VA I, k. 1757.

11 Tamtéž

12 Tamtéž

13 Tamtéž. V podobném duchu psal například i švýcarský *St. Galler Tagblatt* z 8. 11., že všichni pozorovatelé jsou zajednou v úsudku, že přes strašnou amputaci, která byla Československu vnucena, ukázal československý národ zdravé a silné nervy a ukázněnost.

Na stejné vlně švýcarské noviny *La Revue de Lausanne* ze 4. listopadu popisovaly, co dobrého vykonalo Československo pro pozdvihnutí oblasti odstoupené Maďarsku a jak se zdvihla úroveň celé země a svůj pozitivní článek končilo slovy: „*Kéž by se Maďarsko ukázalo hodným takového krásného dědictví.*“¹⁴

Noviny ze svobodného světa zdůrazňovaly především, že rozhodnutí arbitráže učinilo z republiky bezbrannou obět – bezbranného vasala Hitlerova. Maďarsko se sice rozplývá, ale arbitráž je popisována jako rozsudek. Československo je nezvratitelně odsouzeno podrobit se politickému, vojenskému, hospodářskému, finančnímu i kulturnímu vlivu Německa a vřadit se do systému osy Berlín–Řím, proti němuž tak odvážně bojovalo. Některé noviny přirovnávali celou věc dokonce ke křížové cestě („*Křížová cesta Československa jest skončena*“). Celá událost je rovněž přirovnávána ke Kalvárii (Československá kalvárie) – anebo se používalo rovněž označení Československá Golgota.¹⁵ V některých případech se můžeme také rovněž setkat s expresivními výrazy o vraždě (Československo je zavražděno).¹⁶

Česká společnost však Vídeňskou arbitráž interpretovala po svém. V zásadě lze říci, že Vídeňskou arbitráž a navazující dohody považovala za nespravedlivou, zlou a krutou.¹⁷ V tom se česká společnost naprosto shodovala se slovenskou. Pro českou společnost na rozdíl od slovenské však tyto události jakoby ležely ve stínu mnichovských událostí. Katolické *Lidové listy* 4. listopadu vydaly článek s příznačným názvem *Mnichov a Vídeň. Dvě bolestná zastavení Československa* či *Po Mnichovu Vídeň*.¹⁸

Na rozdíl od slovenského tisku, který vše sledoval velmi pozorně a často komentoval vývoj událostí s pochopitelným zaujetím a protimaďarským tónem (hovořilo se například o maďarském lotrovství, záškodnických

14 Tamtéž

15 Srovnej například ZEMAN, A.: *Československá golgota*, s. 249.

16 Srovnej NA Praha, f. MZV-VA I, k. 1757.

17 Srovnej Tamtéž, f. Ministerstvo vnitra – Londýn, k. 117. Studie o československém území odstoupené Maďarsku; Vídeňská arbitráž z 2. 11. 1938 a navazující dohody ze 7. března a 4. dubna 1939 byly považovány za nespravedlivé a slovenský válečný stát se snažil o revizi. K této otázce viz též SVETONĚ, J.: *Die slowakische Volksgruppe auf dem abgetretenen Gebiete nach der madjarischen Volkszählung vom Jahre 1938*. Stuttgart 1940; SVETONĚ, J.: *Slováci v Maďarsku*. Bratislava, 1942; SVETONĚ, J.: *Statistische Madjarisierung*. Bratislava 1944; VARSÍK, B.: *Národnostná hranica slovensko-maďarská v ostatných dvoch storočiach*. Bratislava 1940; Z novější literatury k tomuto problému blíže viz DEÁK, L.: *Spravodlivosť pre Maďarsko*. 1996; DEÁK, L. (ed.): *Viedenská arbitráž – 2. november 1938: dokumenty*. Martin 2002.

18 NA Praha, f. MZV-VA I, k. 1757, *Lidové listy*, 4. 11. 1938.

tlupách a teroristech)¹⁹ se český tisk věnoval sice poměrně rozsáhle této otázce,²⁰ ale vše bylo vnímáno především v přímé souvislosti s Mnichovem a jako přímé pokračování Mnichovské tragédie.²¹

Navíc české hodnocení těchto událostí bylo ovlivněno komplikovaným česko-slovenským vztahem. Kapitola Slovenska byla totiž velmi citlivým a sporným bodem uspořádání po celou dobu existence Československa. Uznávalo se sice, že došlo na obou stranách k chybám, které se nesmějí opakovat (například malý podíl slovenských úředníků),²² otázkou ovšem zůstávalo, jak tento vzájemný problém řešit. Jsou Slováci bratři? Jsme členové jednoho československého národa anebo jsou tu dva svěbytné národy? A jak se má vlastně řešit česko-slovenský vzájemný vztah ve společném státě? To vše byly otázky, které se v tehdejší době diskutovaly. Dnešnímu čtenáři obeznámenému s vývojem v minulém století a po zkušenosti z rozpadu Československa budou možná obtížně pochopitelné. Nicméně tehdejší společnost to takto neviděla.

Dokládá to například vyjádření šéfredaktora Adolfa Zemana, který o česko-slovenském vztahu napsal: „*Idealismus, s nímž pohlížela velká většina našeho národa na slovenský národ, byl podroben během dvacíti let těžké zkoušce. Jednota československého národa...dostávala stále větší trhliny...Bylo by zbytečno jítit staré rány, které jsme si po dvacet let vzájemně zasazovali. Chyby byli na obou stranách, chyby zaviněné nevědomostí a vzájemnou neznalostí, nepochopením a růzností temperamentu, ale i chyby zaviněné lidskou špatností. Neboť není pochyby o tom, že mnoho našich lidí dopouštělo se z počátku na Slovensku různých nepřístojností a nemálo Slováků dopouštělo se nezasloužených urážek a příkoří vůči Čechům, přicházejícím na Slovensko s upřímným srdcem.*“²³

19 Srovnej Tamtéž, f. Archiv Huberta Ripky (AHR), k. 302; *Slovák*, 28. 12 1938, s. 1, článek *Maďarské běsnění nezná hranic*. Článek se zabýval „asiatskými zločiny“ Maďarů a život Slováků v Maďarsku na okupovaných území označil za nesnesitelný. V závěru se pak autor článku tázal, zda-li se kulturní svět ozve proti maďarskému „lotrovství“.

20 Tamtéž, f. MZV-VA I, k. 1757, *Národní noviny*, 22. 10. 1938, článek *10 000 teroristů z Maďarska do ČSR a Národní politika*, 22. 10. 1938, článek *O činnosti a organizaci maďarských záškodnických tlup*.

21 Srovnej například FEIERABEND, L. K.: *Politické vzpomínky I*, Brno 1994, s. 43 – 49. Feierabend mimochodem označil požadavky Maďarů za „přímo nestoudné“.

22 AÚTGM, f. EB II, k. 50 – Projevy v rozhlase 1941 – 44. „*My nepopíráme, že v personální politice státu jsme měli velké obtíže a že se staly a daly chyby, které se již opakovat nebudou a nesmějí.*“ Z projevu Prokopa Drtiny alias Pavla Svátého 9. 5. 1944.

23 Srovnej například ZEMAN, A. : *Československá golgota*. Praha 1947, s. 317.

O vzájemném vztahu Čechů a Slováků bylo napsáno již mnohé.²⁴ Seriózní bádání je však komplikováno postoji obou národů v minulosti, i tím, že je to stále citlivý politický problém, který zaměstnává řadu zástupců obou národů a který hodnotí jinak česká a slovenská společnost. Zjednodušeně řečeno: na české straně převládal názor, že „Slovensko nás zradilo“ a na straně druhé se objevoval postoj, že „Češi nás utlačovali“.²⁵ Jaká však byla skutečnost? Na české straně platilo, že vše české se již v roce 1918 změnilo na *československé* zůstávajíc přitom českým. U *slovenského* národa byla situace ovšem odlišnější. Teprve během existence první Československé republiky došlo k radikální emancipaci slovenského národa, Slovensko se poslovenštilo, a jakkoliv byl tento proces pozitivní, narážel mnohdy na nepochopení u české veřejnosti, která si často vysvětlovala postoj Slováků jako zradu ideálů, které stály u vzniku Československa. Završením této „zrady“ byla pak slovenská autonomie (respektive později samostatný slovenský stát).

Události Vídeňské arbitráže pak nejednou byly komentovány prizmatem vzájemných komplikovaných československých vztahů, kde se připomínala sice zastřené, ale přece slovenská „věrolomnost“ a na druhé straně česká vina za takovou ztrátu území (Z čehož byl viněn například český (československý) ministr zahraničních věcí František Chvalkovský).²⁶

V zájmu zachování „klidu“ však český (respektive československý) tisk se snažil tyto události příliš nerozvířovat a jen jaksi na okraj poukazovat na rozdílné vnímání událostí, které bylo patrné i z vánočního projevu nového prezidenta Emila Háchy: kdy prezident pravil, že uplynulý rok slovenskému lidu „přinesl bolestné ztráty podobně jako Čechům“. Na druhé straně mu však přinesl „také úspěch“ – čímž myslel slovenskou autonomii, kterou prezentoval jako počátek nového bratrství.²⁷ Nový prezident Emil Hácha posléze při své vánoční návštěvě Slovenska při veřejných projevech vyjadřoval rovněž lítost nad ztrátou slovenských krajů.²⁸

24 Srovnej například RYCHLÍK, J.: *Češi a Slováci ve 20. století I, II*. Bratislava 1997 – 1998.

25 AÚTGM, f. EB II, k. 50. Současný stav československého problému.

26 ZEMAN, A.: *Československá gogota*, s. 248.

27 Vánoční projev prezident byl otištěn ve většině československého tisku. Uvedená citace pochází z *Nedělního Českého Slova*, 25. 12. 1938, článek *Po těžkých zkouškách a utrpení*.

28 NA Praha, f. AHR, k. 302, *Venkov*, 29. 12. 1938, s. 1, článek *Ve spolupráci Čechů a Slováků je šťastný osud našeho státu*.

Ve snahe zachrániť zbylé Česko-Slovensko ovšem ustupovala negativní interpretace stranou a další projevy našeho tisku se nesly v duchu sou-náležitosti. Výsledkem tak byl negativní obraz Maďarska.²⁹ Poukazovalo se na rabování, vyhánění, loupění, zavírání slovenských škol³⁰ respektive na celkové utrpení Slováků na maďarském území³¹ a ztráty území byly interpretovány jako naše tj. československé strašné ztráty³² či jako kruté okleštění Slováků a Rusínů.³³ *Národní politika* to 3. listopadu 1938 napří-klad komentovala slovy: „*Přijímáme vídeňský rozsudek s pocitem smutku. Především jsme museli vydat Polákům krásné kraje, včera Maďarům kraje úrodné a bohaté.*“ A trochu jízlivě dodávaly: „*Po Mnichově byli Češi ve svém smutku osamoceni, Slovinci a Podkarpatská Rus mají tu výhodu, že se Češi bratrsky s nimi dělí o bol a zármutek.*“³⁴

Dobový český tisk informoval rovněž o problémech s rabováním, loupěním a utrpením československých občanů spolu s vytyčováním nové česko-slovensko-maďarské hranice a na hospodářské ztráty spojené s odstoupením území. (Generální tajemník HSLS Martin Sokol například poskytnul Českému slovu rozhovor v prosinci 1938, kde zdůrazňoval, že po arbitráži zůstaly Slovensku většinou chudé kraje.)³⁵

Český tisk navíc zdůrazňoval pocit sounáležitosti, kdy nechyběly ani expresivní výrazy typu, že vylitá krev mrtvých a mučených Slováků volá o pomstu a události v Šuranech byly srovnávány s masakrem v Černovej.³⁶

29 Poukazovalo se například na to, že ani českoslovenští Maďaři údajně nechtějí zpátky do Maďarska. Blíže viz Tamtéž, f. MZV-VA I, k. 1757, *Večerník Českého slova*, 30. 11. 1938, článek *Osvobození Maďaři nejsou nadšeni*.

30 Tamtéž, *Právo Lidu*, 31. 12. 1938, článek *Maďaři zavřeli tisíc slovenských škol*

31 Tamtéž, *Odpolední Národní politika*, 14. 11. 1938, článek *Uprchlíci ze Žitného ostrova vypravují*.

32 Tamtéž, *Lidové noviny*, 8. 11. 1938, článek *Co jsme ztratili*.

33 Tamtéž, k. 2598, *České slovo*, 3. 11. 1938, článek *Kruté okleštění slovenských a podkarpatských hranic*.

34 Tamtéž, *Národní politika*, 3. 11. 1938, článek *Strašné ztráty; Slovinci byli litováni a České slovo* 4. 11. 1938 zdůraznilo v článku *Po Vídni*, že na 450 000 Slováků a desítky tisíc Slovanů budou vystaveni odnárodňování. Blíže viz Tamtéž, k. 1757.

35 Tamtéž, f. AHR, k. 302, *Nedělní České Slovo*, r. 30, č. 303, 25. 12. 1938, s. 2.

36 Tamtéž, f. MZV-VA I, k. 1757, *Lidové noviny*, 31. 12. 1938, článek *Bratislava památce šuranských mučedníků nebo Venkov*, 29. 12. 1938, článek *Ferdinanda Kahánka Neznámý národ krvácí* či *Venkov* 31. 12. 1938, článek *Německo napomíná. Důsledky šuranského masakru*. Zajímavé je porovnání českých a slovenských článků. *Srovnej Slovák* r. 1938, č. 295, 29. 12., s. 4, článek *Vylitá krev mrtvých a mučených Slováků volá o pomstu*.

Šéfredaktor „Pražských novin“ Adolf Zeman situaci kolem Vídeňské arbitráže později výstižně popsal slovy: „První akt tragedie Československa byl uzavřen.“ *Známý francouzský žurnalista Donnadieu právem napsal v listě L' Épogue: „Československo právě vstoupilo na vrchol Kalvárie. Aby byly odstraněny, nespravedlnosti, spáchané před desíti lety versailleským mírem, byly spáchány nové.“ Ano, český národ vystoupil až na vrchol Kalvárie... Ale dlouho to ještě trvalo, než ho vyzdvihli na protektorátní kříž.“*

Druhá republika však trvala příliš krátce – nakonec pouhý půl rok a březnové události roku 1939 odstranily z českého tisku pozornost vůči slovenské problematice. Bylo to až překvapující, jak po 15. březnu informuje rodice se protektorátní tisk o vývoji na Slovensku, ale je to naprosto pocho-pitelné. Události šly úplně jiným směrem a nově vznikající Protektorát měl jiné starosti. *Národní listy* 15. března 1939 to vyjádřily přesvědčivě slovy článku „Slovensko rozhodlo o svém osudu“: „Už od schválení zákona o autonomii Slovenské krajiny byl státní svazek mezi zeměmi českými a Slovenskem podstatně proti dřívějšímu uvolněn. Měli jsme vlastně jen společné řízení věcí vojenských a zahraničních, kdežto věci finanční byly společné jen z určité části. Nicméně političtí zástupci Slovenska trvali na potřebě dalšího uvolňování státoprávních svazků, které nás spojovaly dohromady.“ A následně dodávaly: „Při tomto loučení dvou bratrských národů můžeme směle říci, že národ český nechová vůči Slovákům žádné zášti a žádného nepřátelství. Přejeme slovenskému národu ze srdce, aby jeho příští samostatná existence byla dobrá a úspěšná...“³⁷

Summary

The study deals with response to the results of the Vienna Award, first of all with the opinions presented in the Czech press. The Czech society perceived the Vienna Award in principle negatively, namely as a direct continuation of the Munich Conference and related consequences. But also unsettled Czecho-Slovak relations influenced the assessment of that event. Some attention is also paid to reactions of the international press where two interpretations of those events could be found: the positive (first of all in Germany, Hungary and Italy) and negative (in the USA, Great Britain, France, Switzerland and other countries).

37 Srovnej například ZEMAN, A.: *Československá golgota*, s. 249.

Britský pohľad na Prvú viedenskú arbitráž

András BECKER

Úvod

Revizionizmus bol koncom tridsiatych rokov minulého storočia ústrednou témou britsko-maďarských vzťahov. Veľká Británia v tomto období nikdy neuvažovala o podpore maďarských územných požiadaviek. Keď si Maďarsko v auguste 1938 uvedomilo, že sudetský problém sa zrejme bude riešiť prostredníctvom plebiscitu alebo odstúpením sudetských okresov Nemecku, začalo svoje požiadavky predstavovať ako žiadosť pre obdobné zaobchádzanie s maďarskou menšinou v Československu. Predtým český problém v britských očiach nemal žiadny maďarský rozmer.¹

Predkladaná štúdia analyzuje formovanie britského názoru na maďarské požiadavky pred a počas Mníchovskej konferencie; britský postoj k maďarsko-slovenským rokovaniam a tiež zmeny britského názoru ohľadom platnosti arbitráže až do prerušenia diplomatických vzťahov medzi Maďarskom a Veľkou Britániou.

Krátkodobý pohľad – ako bol britský náhľad formulovaný koncom roku 1938 – tvorí kľúčový základ tejto analýzy, ale dlhodobý horizont – čo ovplyvnilo zmenu názoru v roku 1941 – je tiež nevyhnutným predpokladom toho, aby sme problém videli v celej perspektíve. Budem skúmať kritériá pre arbitráž. Bolo rozhodnuté na etnickom, hospodárskom, strategickom či historickom alebo na inom základe? Budem analyzovať idey, ktoré v Británii existovali (ak vôbec existovali) ohľadom československo-

---

1 Ohľadom maďarského revizionizmu v medzivojnovom období pozri: ZEIDLER, M.: *A revíziós gondolat*. Budapest 2001.

-maďarských územných sporov a príčiny britského akceptovania nemeckej dominancie v tomto regióne. Pre pochopenie regionálnej perspektívy bude tiež potrebné načrtnúť britské hospodárske a strategické záujmy v strednej Európe a na Balkáne. Maďarsko a jeho požiadavky samozrejme neboli pre Veľkú Britániu a jej ríšu otázkou prvoradého významu, ale podľa môjho názoru existujú obdobia, keď sa Maďarsko stalo pre Britániu niečím viac, ako len „druhoradou záležitosťou“. Preto sa zameriam na tieto „chvilé pozornosti“.

Postoj Británie k maďarským územným požiadavkám jasne dominuje záujmu maďarskej historiografie. Romsics poukázal na kolísanie britského postoja rozlišujúc obdobia, keď Británie venovala problému viac pozornosti a predstavil britské plány na vyrovnanie sa s ním.² Na tomto mieste by som sa pokúsil rozšíriť pochopenie týchto plánov, venujúc zvláštnu pozornosť úvahám a diskusiám vo Foreign Office a vo vláde. Bán analyzoval britsko-maďarské diplomatické, kultúrne a ďalšie kontakty, ako aj úlohu novin.³ Na tomto mieste teda preskúmam niektoré z osobných kontaktov, sústrediac sa na to, akú úlohu zohrali pri formulovaní miesta maďarských územných požiadaviek v britskej zahraničnej politike.

V britskej a maďarskej historiografii nie sú zásadné kontroverzie ohľadom všeobecných trendov britsko-maďarských vzťahov v roku 1938, či v prvých rokoch vojny aj napriek tomu, že isté rozdiely vidíme v rozličných prístupoch. Podľa môjho názoru sa však príliš veľa pozornosti venuje diplomatickým vzťahom a analýze oficiálnej komunikácie medzi oboma krajinami, pričom niektoré sféry, o ktorých budem hovoriť nižšie, sú ignorované. Panuje všeobecný konsenzus, že Británie si po Mníchovskej dohode želala menej záväzkov v strednej Európe. S určitosťou však môžem povedať, že sa zdá, akoby existovala nejednotnosť medzi britským súhlasom s nemeckou dominanciou v tomto regióne a vôľou v niektorých oblastiach Nemecku vzdorovať. Britské garancie Poľsku slúžili len na politické a vojenské odstrašenie Nemecka, kým na druhej strane garancie Rumunsku, Grécku a Turecku mali strategické a vojenské aspekty. Aj napriek tomu, že chvíľu sa zvažovali aj garancie pre Maďarsko, britské hospodárske a obchodné záujmy smerom k tejto krajine sa značne

2 ROMSICS, I.: *Helyünk és sorsunk a Duna-medencében*. Budapest 1996, s. 78 – 131.

3 BÁN, D. A.: *Hungarian-British Diplomacy 1938 – 1941, an attempt to maintain relations*. London 1994; Bán tiež publikoval dokumenty Foreign Research and Press Service (FRPS), ktorý v rokoch 1942 – 1943 vypracoval plány budúcnosti strednej Európy. BÁN, D. A.: *Pax Britannica. Brit külügyi iratok a második világháború utáni Kelet-Közép-Európáról 1942 – 1943*. Budapest 1996.

zvýšili až v roku 1939. Tento záujem – nakoľko čiastočne slúžil na posilnenie maďarskej vôle vzdorovať – posilnil maďarský postoj smerom k vlastným revizionistickým požiadavkám a súčasne aj k Nemecku. Viac výskumu, zameraného na rokovania medzi Ministerstvom hospodárskej vojny a Foreign Office ohľadom úrovne podpory, ktorá by mala byť poskytnutá Maďarsku, pravdepodobne odhalí viac o hospodárskych a obchodných záujmoch, ktoré ovplyvňovali britský postoj k maďarskému problému.

Aby som mohol zodpovedať svoje otázky, uskutočnil som výskum v The National Archives (TNA), kde som študoval Halifaxove a Cadoganove dokumenty (FO 800) a hľadal dôkazy o predsudkoch a názoroch týchto dvoch kľúčových postáv na Maďarsko a ich kontakty v stredoeurópskych otázkach. Všeobecná korešpondencia Foreign Office (FO 371) je najdôležitejším zdrojom poznatkov o tejto problematike. Zväzky, ktoré sa týkajú Maďarska, Československa a Rumunska, odhaľujú doteraz zväčša prehliadané diskusie a rozličné spory vo vnútri Foreign Office a osobné kontakty medzi predstaviteľmi úradu a pracovníkmi iných ministerstiev či mimo prostredia Foreign Office. Pozorné preskúmanie týchto kontaktov odhaľuje nový aspekt britsko-maďarských vzťahov. Ďalším dôležitým zdrojom sú dokumenty britskej vlády. Aj keď zápisnice a závery zo zasadania vlády sa maďarskej otázke zvlášť nevenujú, je nutné ich preštudovať, nakoľko ukazujú výslednú podobu politiky k strednej Európe a Balkánu a naznačujú myšlienky a predstavy ministrov a ďalších relevantných predstaviteľov v rámci kabinetu či v jeho okolí. Treba tiež poznamenať, že konfliktu medzi Chamberlainom a Foreign Office nebudem venovať príliš detailnú pozornosť, aj keď sa nemôžem vyhnúť niektorým príkladom. Poznanie, ako (a či vôbec) tento konflikt ovplyvnil britskú zahraničnú politiku k strednej Európe, je však otázkou budúceho výskumu.

Veľa pozornosti som vo svojom výskume venoval prácam Macartneyho⁴ a Seton-Watsona.⁵ Sú totiž najvýraznejšími príkladmi pro a protimaďarských hlasov v blízkosti Foreign Office a v Foreign Research and Press Service (FRPS). Obaja, Macartney aj Seton-Watson, mali široké kontakty vo vplyvných britských kruhoch aj medzi elitami v strednej Európe a obaja sa usilovne pokúšali ovplyvniť britskú zahraničnú politiku v prospech či

---

4 Carlile Aylmer Macartney, historik. Väčšina jeho prác sa nachádza v Bodleian Library v Oxforde.

5 Robert William Seton-Watson, historik. Väčšina jeho prác sa nachádza v School Of Slavonic and Easter European Studies, University College v Londýne.

neprospech Maďarska. Ale je potrebný ďalší výskum ich prác, aby odhalil ich vplyv (či zlyhanie) na formovanie britskej politiky na maďarské teritoriálne otázky.

Britské priority pred Mníchovom

Či už to bola remilitarizácia Porýnia, alebo anšlus Rakúska, ktorý spôsobil kolaps versaillského systému, rozhovor medzi Halifaxom a Benešom 14. marca 1938 ukazuje, že ani Briti, ani Česi neuvažovali o zásadných zmenách v Československu v najbližšej budúcnosti. Zhodli sa na tom, že by sa nemalo uvažovať o autonómii pre Nemcov, pretože by to rozvrátilo a destabilizovalo krajinu. Maďarská menšina nebola v tomto kontexte spomínaná.⁶ Keďže maďarský revizionizmus nebol pre Československo považovaný za závažnú hrozbu, boli britské záujmy obmedzené na podporu rokovaní medzi Malou dohodou a Maďarskom v Bledě. Tamojšiu dohodu privítali tak v Londýne, ako aj v Prahe, nakoľko sa predpokladalo, že Maďarsko sa vzdá revizionizmu a bude môcť byť považované za nového spojenca, a to aj napriek tomu, že úplná dohoda medzi Prahou a Budapešťou nebola v skutočnosti dosiahnutá.⁷

Macartney vo svojej knihe z roku 1937 považoval revíziu mierovej zmluvy za hospodársku nevyhnutnosť pre spoluprácu v regióne.⁸ Jeho práca sa problémom Versailles venuje z predvojnových prác najpodrobnejšie. Pre západnú časť Slovenska odporúčal, aby sa štátna hranica priblížila etnickej hranici na rieke Ipel', predpovedajúc tak hranicu, ktorú určila Viedenská arbitráž. Na druhej strane sa nazdával, že na východnom Slovensku budú dostatočné len lokálne úpravy. Okrem toho odporúčal pod dohľadom komisára Spoločnosti národov odstúpenie maďarských okresov Podkarpatskej Rusi Maďarsku, pričom Maďarsko malo zaručiť nepretržené spojenie medzi Československom a Rumunskom. Tieto návrhy však nekorešpondovali s politikou appeasementu, ktorú reprezentoval Chamberlain a okruh jemu blízkych ľudí, nakoľko nepovažovali územné zmeny za podmienku zachovania versaillského systému.⁹ Podobne,

6 The National Archives (TNA), FO 800/309, s. 130 – 137. Rozhovory medzi Halifaxom a Benešom.

7 MACARTNEY, C. A.: *October fifteenth, a history of modern 1929 – 1945*. Edinburgh 1957, s. 243.

8 MACARTNEY, C. A.: *Hungary and her successors, the Treaty of Trianon and its consequences*. London (reprint) 2001.

9 TNA, FO371/22480 C 13122/509/12. Sargentova a Cadoganova zápisnica.

v auguste Vansittart – hlavný diplomatický poradca – prisľúbil rovnaké zaobchádzanie pre maďarskú menšinu v štruktúre Československa, aj keď s poukazom na britský nezáujem, keď dodal, že takéto práva by mali vzniknúť z priamych československo-maďarských rokovanií.¹⁰ Pochopiteľne – nakoľko maďarská menšina nebola taká hlučná ako Konrad Henlein a Maďarsko bolo oveľa slabšie ako Nemecko – Británia nepovažovala maďarský problém za natoľko závažný, aby mohol ohroziť Československo. Aj napriek tomu, že Seton-Watson sa pokúsil Foreign Office varovať, že maďarská otázka je oveľa vážnejšia a mohla by destabilizovať strednú Európu, kompetentnými miestami bolo jeho znepokojenie prehliadnuté, nakoľko tu bola Malá dohoda, ktorá mala Maďarsko udržať na uzde.¹¹ Tieto falošné britské predpoklady boli založené na trvácnosti Versailles, tradičnej diplomacii, hodnote zmlúv a čestnom slove, ale – aj napriek britským očakávaniam – Hitler sa rovnakými hodnotami neriadil. Barcza – maďarský vyslanec v Londýne – to považoval za hlavný dôvod britských diplomatických neúspechov v roku 1938.¹² Neskôr si svoje chyby uvedomili aj v Londýne. Cadogan si do svojho denníka 7. novembra poznačil: „*Jednou z našich najväčších chýb bolo, že sme príliš dlho konali v presvedčení, že versailleské usporiadanie môže byť udržané.*“¹³ V Berchtesgadene Británia prijala princíp sebaurčenia (plebiscit) ako základňu pre riešenie sudetského problému, pričom táto základňa bola odmietnutá pre ostatné menšiny. Neskôr, v Bad Godesbergu, bolo prijaté odstúpenie územia aj bez plebiscitu a aj napriek Hitlerovmu nátlaku na vyriešenie maďarského a poľského problému si Londýn myslel, že autonómia bude pre Maďarov dostatočným riešením. Kým Hitler naliehal, Londýn zreteľne ani neuvažoval o zmene svojho postoja k maďarskému problému. Podľa zápisníc zo zasadania vlády sa nezáujem o Maďarsko mierne zmenil len po stretnutí v Berchtesgadene. Hitler tu deklaroval svoj nezáujem o túto otázku, ale Chamberlain a Halifax predpokladali, že celá vec bude neskôr využitá ako nástroj nátlaku. Preto sa 21. septembra rozhodlo, že tlak na okamžité vyriešenie maďarského problému bude odmietnutý, nakoľko by to malo ďalekosiahle následky v regióne, ktorý mal viacero menšinových problémov.

10 ZSIGMOND, L. (ed.): *Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához* (DIMK II.), Vol. 2: 309. doc. Kánya Barczovi.

11 RYCHLÍK, J., MARZIK, D. T., BIELIK, M. (eds.): *R. W. Seton-Watson and His Relations with the Czechs and Slovaks: Documents, 1906 – 1951*. 2 vols. Prague 1995. Vol. 1, s. 47 – 48.

12 DIMK III, 146.doc. Barcza Csákymu.

13 DILKES, (ed.): *The Diaries of Sir Alexander Cadogan*. London 1978, s. 287.

Halifax však vyjadril – aj keď s ním žiadny ďalší minister nesúhlasil – že revízia by mala byť neskôr zvážená, ak požiadavky nebudú prepojené s hrozbami.¹⁴

Ak sledujeme hlavné etapy maďarských požiadaviek, je jasné, že boli zväčša reakciou na požiadavky ostatných krajín, ako Poľsko a Nemecko. Maďarsko nasledovalo Nemecko a Poľsko v požadovaní rovnakého uznania svojej menšiny. Navyše, požiadavka na odstúpenie územia s vyše 51 % maďarskej populácie bola tiež reakciou na riešenie použité v sudetskom regióne, na vzdanie sa plebiscitu a akceptovanie trojmesačného termínu na rokovania bolo tiež reakciou na nemecké a talianske priority. Po anšluse sa ukázalo byť jasným – ako naznačil Zeidler – že maďarský revizionizmus (či skôr revízia versaillského systému všeobecne) bude predmetom aktuálnej politiky mocností a nie súčasťou európskeho konsenzu (ako sa to predpokladalo na začiatku 30. rokov 20. storočia).¹⁵ Británia nemala aktívny záujem na týchto maďarských požiadavkách a formulovala svoju politiku v súlade s nemeckými plánmi s cieľom, aby si nevytvorila žiadne komplikácie do budúcnosti. Samozrejme, snaha vyhnúť sa konfliktu s Nemeckom je zrejماً počas krízy, minimálne do marca 1939, ako na to ešte poukážem nižšie.

William Goode, bývalý poradca v Maďarskej národnej banke, a Macartney sa pokúsili v septembri 1938 ovplyvniť britskú zahraničnú politiku tak, aby začala hrať aktívnu rolu na revízii mierovej zmluvy v prospech Maďarska. V mnohých listoch adresovaných Foreign Office pripomínali, že veľká otázka zmieru bola prehliadnutá, a odporúčali, aby sa Británia chopila iniciatívy a uznala základ sebaurčenia pred tým, ako jednoducho bude nútená ho akceptovať. Varovali tiež pred rizikom, že by sa Maďarsko mohlo stať satelitom Osi, pokiaľ by sa k jeho problémom veľmoc stavala ako k druhoradej otázke.¹⁶

Seton-Watson na druhej strane naliehal na zachovaní versaillského systému bez revízie hraníc. Rozposlal členom House of Commons memorandum ohľadom ťažkostí s organizovaním plebiscitu, pokúšajúc sa získať podpisy odporcov appeasementu. Aj keď uznával existenciu maďarského problému, jeho cieľom bolo zabrániť rozpadu Československa. Skončil ale

---

14 CAB 23/95. Závery vlády 21. sept. 1938.

15 ZEIDLER, M.: *A revíziós gondolat...*, s. 86.

16 TNA, FO371/21568 C 10780/2319/12; C11234/2319/12. Goode Cadoganovi, Macartney Cadoganovi.

ako osamelý signatár vlastného memoranda. Ako sa neskôr pošťazoval: „... *nikto sa nechce viazať*.“¹⁷

Vplyvy z prostredia mimo vládneho kabinetu a Foreign Office boli prehliadané. Tie boli buď pre alebo proti, čo je jasným dôkazom určitých predformulovaných myšlienok v britskom zahraničnopolitickom uvažovaní. Môžeme len čiastočne akceptovať Krausove závery, keď zdôrazňuje, že cieľom Británie bolo vyhnúť sa vojne za každú cenu a preferovali zmierenie s Nemeckom pred uchovaním versaillského systému.¹⁸ Memorandá náčelníka štábu a ministerstva zásobovania to, zdá sa, podporovali, keď naliehali na udržanie „*mieru za každých okolností, bez ohľadu na cenu*“, kým kabinet a Foreign Office počítali s menším, ale stále životaschopným Československom. Toto sa zdá byť hlavným dôvodom, prečo Británia nechcela spájať sudetský problém s problémami iných menšín, keď kabinet zdôraznil, že ak by sa odtrhli všetky menšiny, neostalo by už nič, z čoho by Česi mohli vytvoriť nezávislý štát.¹⁹

Britský strach z nemecko-maďarskej vojenskej spolupráce proti Československu nútil Londýn, aby sa maďarským problémom zaoberal detailnejšie. Nepodpísané memorandum Foreign Office z 28. septembra (ktorý si britská delegácia vzala ako podklad do Mníchova) pripúšťal limitovanú revíziu v prospech Maďarska zdôrazňujúc, že Maďarsku by mali byť odstúpené len okresy, v ktorých Maďari tvorili 80 % populácie. Dôvody pre limitovanú revíziu tu boli jasne popísané: zlé zaobchádzanie s menšinami v Maďarsku v minulosti, vôľa zachovať Malú dohodu (čo vyžadovalo zachovanie nezávislého Československa) a fakt, že širšia revízia by otvorila nové menšinové požiadavky v regióne. Neskôr bolo špecifikované, že *Csallóköz* a určité Maďarmi obývané okresy Podkarpatskej Rusi by mali byť odstúpené Maďarsku, pričom toto odstúpenie malo byť založené na striktnom etnickom princípe (pozri mapa 1). Iné argumenty (hospodárske, strategické, historické) boli odmietnuté.²⁰

Keď Británia v Mníchove zasadla za jeden stôl s diktátormi, nemala žiaden dobre zadefinovaný postoj k maďarským teritoriálnym nárokom voči Československu. Vôľa viac sa v regióne neviazať s cieľom vyhnúť sa

17 R. W. Seton-Watson and His Relations... Vol.1, s. 47 – 48.

18 KRAUS, M.: The diplomacy of Eduard Beneš. In: LATINSKY, L. (ed.): *Reappraising the Munich Pact*. Washington D.C., 1992, s. 128.

19 CAB 23/95. Závery vlády 21. sept. 1938; DIMK II, 309.doc. Marosy Kányovi.

20 TNA, FO371/21568 C 11042/2319/12; C11151/2319/12. Sargentova a Cadoganova zápisnica.

konfliktu s Nemeckom a Talianskom prevážila nad záujmom riešiť akékoľvek ďalšie menšinové otázky v strednej Európe. Británia síce prijala etnický princíp na riešenie maďarských požiadaviek, ale v takej malej miere, že Maďarsko nemohli uspokojiť.

Britský postoj k maďarsko-slovenským rokovaniam v Komárne

Britské zásady ohľadom maďarskej otázky sa počas mníchovského stretnutia určite nezmenili aj napriek tomu, že z Foreign Office poslali britskej delegácii telegram, pripomínajúci, aby zatlačili na Prahu, ktorá mala v najbližšej budúcnosti odstúpiť územia Maďarsku.²¹ Barcza opísal situáciu bezprostredne po Mníchove: „... *problém bol odsunutý na vedľajšiu koľaj na československo-maďarské rokovania a pre Britániu je tým problém vyriešený.*“²²

Macartney neskôr zdôraznil, že na začiatku slovensko-maďarských rokovaní všetky mocnosti prijali „etnický princíp“.²³ Slovenská a maďarská strana mala určite odlišné interpretácie tohto termínu a Taliansko sa snažilo zaštitíť strategickú základňu pre spoločnú maďarsko-poľskú hranicu, kým Nemecko a Británia určite zdieľali názor, že problém by mal byť vyriešený na etnickom základe a mal by ostať v súlade s mníchovským rozhodnutím. Podľa Macartneyho aj Česi preferovali arbitráž pred plebiscitom, nakoľko sa obávali, že plebiscit by umožnil Maďarsku získať ešte viac územia.²⁴

Zdá sa, že Knox, britský veľvyslanec v Budapešti, zohrával dôležitú úlohu vo formovaní britskej politiky k Maďarsku. Jeho odporúčania, ktoré mali často protimaďarský tón a odporúčali ďalej sa neangažovať, sú rozpoznateľné v Halifaxových memorandách, záveroch zo zasadnutia vlády a tiež zápisníc z Foreign Office. Najlepším príkladom je zrejme britský postoj k Podkarpatskej Rusi v októbri, kedy Knoxov argument, že Maďarsko nemôže nahradiť Československo pri tvorbe neutrálneho bloku od Varšavy po Rím, sa stal základom pre nepodporenie maďarských nárokov na túto

---

21 TNA, FO371/21568 C 11042/2319/12. Foreign Office príloha Sargentovi.

22 DIMK II, 548.doc. Barcza Csákymu.

23 MACARTNEY, C. A.: *October fifteenth ...*, s. 283 – 284; Ohľadom maďarsko-slovenských rokovaní v októbri 1938 a ceste k I. viedenskej arbitráži pozri: SALLAI, G.: *Az első bécsi döntés*. Budapest 2002.

24 MACARTNEY, C. A.: *October fifteenth ...*, s. 303 – 304.

provinciu²⁵ Halifax prijal Knoxove argumenty, že Maďarsko nie je dost silné, aby sa stalo nárazníkovým štátom, aj keď on osobne si želal, aby Podkarpatská Rus bola súčasťou Maďarska na strategickom základe, pretože by blokovalo pred Nemeckom Rumunsko.²⁶ Na druhej strane, ak by Podkarpatská Rus pripadla Maďarsku, určite by to nekorešpondovalo s etnickým princípom, o ktorom sa hovorilo predtým, a navyše Británia v tomto čase nestála o formovanie hocakého bloku s možným protinemeckým zameraním.

Malletovo (prvý sekretár na južnom oddelení Foreign Office) memorandum z 10. októbra o „budúcnosti Slovenska“ je posledným dôkazom britského názoru pred tým, ako sa zmenil koncom októbra na zhodný s nemeckým postojom. Slovensko je spomínané bez južných území („...ktoré budú aj tak odstúpené Maďarsku“) a memorandum tiež zdôrazňovalo, že na základe hospodárskych a historických dôvodov by mala Podkarpatská Rus byť odstúpená Maďarsku ako celok. Memorandum varovalo, že maďarské okresy by nemali byť oddelené, pretože provincia by prestala byť komunikačnou spojnicou medzi Prahou a Rumunskom. Je zaujímavé analyzovať tieto závery, pretože v skutočnosti boli v kontradikcii s dôvodmi z memoranda. Boli pravdepodobne pridané neskôr na samostatnom papieri, keď sa Londýn presvedčil, že Nemecko nepodporí širšie maďarské nároky.²⁷ Vec sa uzavrela tým, že Británia by už nemala byť zatiahnutá do sporov s Maďarskom o Slovensko a Podkarpatskú Rus, kým je situácia premenlivá. Oficiálna politika sa obmedzila na obchádzanie implementácie garancií, ktoré boli dané Československu.²⁸ Typické bolo októbrové memorandum Foreign Office, ktoré len sumarizovalo problémy a dávalo iba vágne a protirečivé odporúčania. Iným príkladom je memorandum Stephensa o problémoch Podkarpatskej Rusi. Aj tu sa odporúča, dôvodiac ekonomickými spojivami, že najlepšie pre provinciu by bol návrat do Maďarska. Súčasne sa zdôrazňovalo zlé zaobchádzanie s menšinami v Maďarsku v minulosti s tým, že Maďarsko by malo získať čo najmenej Nemaďarov.²⁹

---

25 TNA, FO371/21570 C 11903/2319/12. Knox Cadoganovi.

26 САВ 23/96, záznam rokovania vlády, 25. október 1938; pozri tiež: TNA, FO371/21571 C 12666/2319/12. Foreign Office príloha Hendersonovi.

27 TOYNBEE, A.: Hungary. In: TOYNBEE, A. (ed.): *Survey of International Affairs*, 1938. vol. 3, s. 87.

28 TNA, FO371/21570 C 12133/2319/12. Mallet: Budúcnosť Slovenska.

29 TNA, FO371/21571 C 12378/2319/12. Stephens: Problémy Podkarpatskej Rusi.

Ak čítame tieto memorandá, zdá sa, že v Británii existovala túžba (obzvlášť v prípade Nicholosa, Malleta, Halifaxa a samozrejme Macartneyho) včleniť aj iné ako etnické zásady, aby sa tak vyriešil problém maďarského revizionizmu, kým Cadogan, Sargent a Chamberlain (odhliadnuc od ich konfliktu o appeasement) súhlasili s pridržívaním sa etnických kritérií, ktoré boli vyhlásené v Mníchove.

Macartney v októbri v novom memorande, zaslanom Foreign Office, stále argumentoval v prospech kooperácie v regióne a volal po britskej účasti a podpore v záujme posilnenia protinemeckých elementov v Maďarsku. Aj keď argumentácia posilnenia umiernennej maďarskej vlády bola v predchádzajúcom období vo Foreign Office populárna, po tom, ako sa Maďarsko v septembri pripojilo k ostatným štátom, pretláčajúc požiadavky voči Československu, rýchlo stratila na účinnosti. Macartney nerozpoznal, že jedným z kľúčových záujmov Británie bolo zabrániť vytváraniu nových problémov a jeho „zastarané“ argumenty boli vo Foreign Office odbité konštatovaním, že Imrédy by získal podporu Nemecka aj tak, a že problém je príliš v pohybe na to, aby bolo možné konať v prospech Maďarska.³⁰

Jedným z veľkých otázok slovensko-maďarských rokovaní bolo, ktoré sčítanie ľudu prijať za základ. Keďže si Londýn prijal, aby rokovania dospeli k výsledku, mala Británia tendenciu prijať uhorské sčítanie z roku 1910, aby sa tak redukovalo riziko vývoja, ktorý by smeroval k novej kríze, no s výhradou, že Židia by nemali byť počítaní za Maďarov. Neskôr, keď v októbri Hitler prijal väčšinu maďarských požiadaviek, založených na cenzu z roku 1910, Briti protestovali proti jeho použitiu za základ. Po roku 1941, po uznaní Česko-slovenského národného výboru, ako bude ukázané neskôr, sa Briti vrátili k akceptovaniu cenzu z roku 1930 ako základu pre budúcnosť Slovenska.

Počas októbra 1938 Británia potvrdila svoju ochotu zúčastniť sa na novej konferencii štyroch mocností, ak sa nedospeje k dohode. Podľa Arnolda Toynbeeho aj v prípade, že by sa uskutočnila nová konferencia, Británia by nemeckým záujmom ustúpila.³¹ Isté však je, že Británia si želala dodržiavať mníchovskú myšlienku, ktorá vyžadovala účasť na novej konferencii štyroch veľmocí, a tiež preferovala zachovanie menšieho česko-

---

30 TNA, FO371/21571 C 12507/2319/12.; C 12627/2319/12. Macartney: Maďarský problém; Macartney tiež naznačil, že malé územné ústupky zo strany Rumunska by posilnili vôľu Maďarska spolupracovať. Pozri: *The Times*, 19. 10. 1938, The Hungarian Problem.

31 TOYNBEE, A.: Hungary. In: TOYNBEE, A. (ed.): *Survey of International Affairs*, 1938. vol. 3, s. 87.

slovenského štátu bez sudetského regiónu a bez nedefinovanej maďarskej časti južného Slovenska.

Britská reakcia na Prvú viedenskú arbitráž

Či už bola ochota participovať zvažovaná vážne alebo nie, Londýn nemal výhrady, keď ho Praha požiadala o konzultácie ohľadom nemecko-talianskej arbitráže. Okrem toho Británia vyjadrila plnú podporu pre rozhodnutie Osi.³² Rozhodnutie arbitráže britská tlač privítala, považujúc ho za „spravodlivosť v regióne...“ a nazdávajúc sa, že už neexistujú žiadne prekážky pre spoluprácu.³³ Aj kabinet a Foreign Office rozhodnutie na každom fóre privítali bez výhrad k dohodnutej hranici. Aj napriek tomu, že sa vo Foreign Office objavili menšie diskusie o hraniciach Podkarpatskej Rusi, a Newton – britský veľvyslanec v Prahe – sa zvlášť zaujímal o to, či provincia nebude mať vážne hospodárske či komunikačné problémy, neboli nové hranice považované za sporné či problematické.³⁴ Jediným problémom, ktorý sa objavil, boli garancie dané Československu v Mníchove. Po Mníchove Británia a Francúzsko považovali svoje garancie za založené na etickom základe, aj keď preferovali multilaterálne garancie za účasti Nemecka a Talianska. Mocnosti Osi však deklarovali, že sú ochotné poskytnúť garancie len v prípade, ak otázka menšín bude vyriešená, a teda Británia a Francúzsko ostali v poskytnutí garancií proti „nevyprovokovanej agresii“ osamotené. Macartney neskôr naznačil, že Británia si túto formulku vyžiadala, aby si nechala otvorené dverka pre ďalšie vyrokované úpravy hraníc, zrejme v prospech Maďarska.³⁵ Zdá sa, že oficiálne vyhlásenia potvrdzujú túto teóriu, nakoľko Chamberlain po viedenskom rozhodnutí vyhlásil, že garantovaná bola nie integrita, ale suverenita štátu, a keďže sa dospelo k dohode medzi Maďarmi a Slovákmi (ktorá bola cieľom Menšinového dodatku Mníchovskej dohody) uchádzať sa o rozhodnutie Osi, britské garancie sa na to určite nevzťahovali.³⁶ Historiografia prehliadala otázku

32 TNA, FO371/21573 C 14182/2319/12. Robertsovo memorandum o slovensko-maďarskej hranici.

33 *The Times*, 2, 9, 14. 11. 1938.

34 Pre Newtonov záujem pozri: TNA, FO371/21572 C 13466/2319/12. Newton Halifaxovi.

35 MACARTNEY, C. A.: *October fifteenth ...*, s. 257.

36 Tamže, s. 303; tiež: TNA, FO371/21572 C 13549/2319/12. Úryvky z diskusie v House of Commons zo 14. 11. 1938.

garancií aj napriek tomu, že záležitosť ovplyvnila britskú zahraničnú politiku v regióne.

Nakoľko sa Chamberlain zvyčajne považuje za človeka, ktorý sám rozhodoval o zahraničnej politike, sú Halifaxove názory na predmetný región historiografiou prehliadané. Vo svojom memorande z obdobia po Viedenskej arbitráži považoval aktuálne zmeny v strednej Európe za nevyhnutné. Považoval za želateľné, aby sa Nemecko podarilo udržať v tomto regióne, a tak mu zabrániť v získaní ďalších zdrojov, aj keď priznal, že prevzatie jeho politických pozícií nie je pre Britániu prioritou.³⁷ Nie je príliš známe, že Halifax chcel integrovať zväčšené, ale etnicky homogénne Maďarsko do strednej Európy a aj keď hlavným motívom tohto konania bolo posilniť vôľu Maďarska vzdorovať Nemecku, uznal nutnosť politiky appeasementu aj smerom k Budapešti. Uvažoval o rozšírení zvláštnych hospodárskych dohôd pre každú krajinu v regióne. Odporúčal zvýšiť import z Maďarska aj na úkor domínií, a to aj napriek tomu, že to neschválili ani ministerstvo poľnohospodárstva, ani kabinet.³⁸ Ukázal sa byť osobou, ktorá stála medzi nezaujmom Chamberlaina a trvaním Foreign Office na udržaní versailského systému.

Mallet britskú politiku zhrnul tak, že viedla k Prvej viedenskej arbitráži. Británia nepodporila spoločnú maďarsko-poľskú hranicu v Podkarpatskej Rusi okrem iných dôvodov aj preto, že išlo o etnický princíp. Slovenská časť arbitráže (od Bratislavy po Ipel) sa v tomto zväzku nespomína, čo vlastne znamená prijatie tejto časti rozhodnutia. Británia nechávala otvorenú budúcnosť pre zvyšok Slovenska – ako vysvetlil Mallet – a nechcela včleniť príliš veľa Nemaďarov do Maďarska pre známe zlé zaobchádzanie s menšinami v tejto krajine. Mallet sa zmienil, že sa zvažovala možnosť podporiť maďarské požiadavky na zabratie celého Slovenska, keď sa stalo zrejším, že Praha sa stane nemeckým vazalom, ale vôľa vytvoriť etnicky homogénne Maďarsko to vyvážila.³⁹ Viedenská arbitráž nezmenila britské trvanie na garanciách. Toto určite znamená, že Československo a jeho teritoriálny ostatok boli Londýnom považované za životaschopné.

---

37 CAB/24/280, Britská politika v juhovýchodnej Európe.

38 CAB/24/280, Interná správa pripojená k memorandu Britská politika v juhovýchodnej Európe; pozri tiež FO 800 318, 321.

39 TNA, FO371/21573 C 13549/2319/12. Malletova zápisnica.

Okupácia Podkarpatskej Rusi a zmena v britsko-maďarských vzťahoch

Barczu a nového maďarského premiéra Telekiho⁴⁰ znepokojovalo britské neangažovanie sa a zvlášť neuznanie Viedenskej arbitráže *de iure*.⁴¹ Knox určite neovplyvnil Londýn v prospech Maďarska, a aj keď akceptoval viedenské hranice so Slovenskom, založené na etnickom základe, mal výhrady k Podkarpatskej Rusi. Pravidelne Londýn varoval, že chýbajúca hraničná delimitácia na maďarsko-podkarpatskoruskom pomedzí je jasným náznakom ďalších maďarských zámerov.⁴² Opäť raz musíme zdôrazniť jeho vplyv, keď po okupácii Podkarpatskej Rusi a východnej časti Slovenska Foreign Office priznal, že pre nedostatok informácií nie je možné formulovať politiku pred prijatím správ z Budapešti.⁴³

Súhlas Nemecka s okupáciou Podkarpatskej Rusi sa v Maďarsku udržoval v tajnosti a Budapešť chcela vyvolať dojem, že konala bez konzultácie s kýmkoľvek. Podľa Barzu v Londýne to, že Maďarsko konalo bez spolupráce s Nemeckom, vyvolalo dobrý dojem. Britská tlač o maďarskej okupácii nepísala a neboli tiež ani žiadne oficiálne protesty.⁴⁴ Britský postoj ohľadom Podkarpatskej Rusi sa dramaticky zmenil v októbri 1938. Fakt, že sa Česko-Slovensko stávalo stále viac a viac nemeckým vazalom, spravil z Podkarpatskej Rusi pod maďarskou nadvládou britský záujem, nakoľko územie oddeľovalo Nemecko od Rumunska a východného Balkánu.

Je zaujímavé sledovať Chamberlainovu reakciu na otázku počas diskusie v House of Commons. Vyhol sa použitiu výrazu „sebaurčenie“ (aj keď otázka to spomínala) a povedal, že situácia sa už vyriešila medzi podkarpatskoruskými a maďarskými úradmi a že situácia nevyžaduje

40 Maďarské elity sa obávali, že o novozískané územia v prípade víťazstva Západu prídu. Macartney Foreign Office navrhol, aby sa v maďarskom vysielaní BBC vyhlásili opätovné ubezpečenia „*dať ničeo Maďarsku a pomôcť mu tak podvieť Nemecko.*“ Macartney získal súhlas Foreign Office. TNA, FO371/24431 C 12800/12482/21.

41 Macartney naznačil, že maďarský minister zahraničia Csáky nepovažoval za nutné žiadať britské písomné *de jure* uznanie a aj keď bola Británia pripravená to urobiť. Británia teda uznala Viedenskú arbitráž len verbálne. Neskôr, roku 1941, aj toto bolo odvolané. MACARTNEY, C. A.: *British Policy Towards Hungary in the Second World War*. manuscript, MACARTNEY PAPERS, Oxford, Bodleian Library, MAC 11.

42 TNA, FO371/23108 C 3172/71/21. Knox Halifaxovi; TNA, WO 106/5387 C 4996/71/21. Knox Foreign Office.

43 TNA, FO371/23108 C 4475/71/21. Speaightova zápisnica.

44 MACARTNEY, C. A.: *October fifteenth ...*, s. 342.

britskú intervenciu. Okupácia celkom určite nekorešpondovala s princípom sebaurčenia, vyhláseným v Mníchove, ale Londýn vedel, že pozeráť inam a prijať revíziu by mohlo udržať Maďarsko preč od Nemecka, aj keď žiadna forma uznania nebola aktuálna. Ako navrhol Cadogan, maďarskú akciu vzali ticho na vedomie, aj keď nesúhlasili s použitými metódami.⁴⁵

Nemecká okupácia Prahy a nemecko-slovenská Ochranná zmluva znovu otvorila v Londýne otázku Slovenska a na Foreign Office sa opäť začalo diskutovať o jeho budúcnosti. Halifax začiatkom novembra vyhlásil, že ak sa Slovensko či Podkarpatská Rus odtrhnú, garancie nebudú platiť. Toto veľmi príhodne nechalo pre Britániu otvorené dvere pre neúčasť.⁴⁶ Počas britsko-poľských rokovaní v apríli 1939 Londýn otvoril otázku garancií Maďarsku v súvislosti s garanciami Poľsku, ale ponuka bola Varšavou odmietnutá pre želanie neohroziť poľsko-rumunské spojenectvo. Aj napriek tomu sa zdá, že až do začiatku nemeckého ťaženia proti Poľsku malo Maďarsko dôležité strategické miesto v britských záujmoch (presne preto, že spájalo Rumunsko a Poľsko) a existoval záujem udržať ho mimo nemeckého tábora. Môžeme sa odvolávať na Halifaxove názory o zvýšenej hospodárskej pomoci Budapešti, ale ich implementácia išla pre odpor ministerstva poľnohospodárstva a Cadoganove a Sargentove jasné výhrady pomaly. Neskôr sa nemecký vplyv na Slovensku považoval za príliš silný, aby bolo možné podporovať takéto plány.⁴⁷ Británia po 15. marci uznala status Slovenska len *de facto* a po 1. septembri ho považovala za územie pod nepriateľskou okupáciou. Na jar 1939 sa vo Foreign Office opäť zvažovalo, že by sa už nemali žiadne ďalšie požiadavky Maďarska podporiť, ale nakoniec sa rozhodlo, že otázka budúcnosti Slovenska ostane otvorená, čo neznamenal, že by ho mohlo získať Maďarsko. Preto sa zdá, že v Londýne si uvedomili, že Nemecko by mohlo ľahko prekonať Britániu na poli revizionistických sľubov a obchodných koncesií Maďarsku.⁴⁸

---

45 TNA, FO371/23108 C 3325/71/21. Úryvky z diskusie v House of Commons, 16. 3. 1939. Tu nachádzame zrod „šakalej teórie“, ktorá bola neskôr využitá proti maďarskému revizionizmu proti Československu.

46 CAB /24/280.

47 TNA, FO371/23116 C 17357/4000/21. Sargentova a Cadoganova zápisnica.

48 Pravdepodobne hlavným dôvodom neúspechu pri zvyšovaní britsko-maďarského obchodu bol fakt, že Nemecko bolo ochotné platiť za maďarské poľnohospodárske produkty dvojnásobok cien, ktoré platili na svetovom trhu. Británia si to nemohla dovoliť.

Uznanie Česko-slovenského národného výboru a zmena britského postoja v rokoch 1940 a 1941

Aj keď Británia nepodporila revíziu oficiálne, predsa len bolo koncom roku 1939 jej záujmom posilniť maďarskú vôľu vzdorovať nemeckému tlaku. Toto sa po páde Poľska, keď Maďarsko prišlo o svoju dôležitú strategickú pozíciu, nezmenilo, ale museli sa nájsť iné metódy, ako Maďarsko upokojiť.

Britská diplomacia sa usilovala vyriešiť dilemu vyslaním Macartneyho do Maďarska, aby svojimi kontaktmi a vplyvom pomohol ambasáde a ovplyvnil Maďarsko smerom k spolupráci. Po svojom návrate Macartney maďarský problém zosumarizoval v obsiahlom memorande. Nezmenil svoje odporúčania ohľadom teritoriálnych otázok, ktoré vyslovil vo svojej knihe v roku 1937, a navrhol etnickú hranicu, blízku tej, ktorá bola určená rozhodnutím arbitrov vo Viedni. Súčasne ale zdôraznil, že žiadna hranica medzi Slovenskom a Maďarskom nebude spravodlivá podľa hospodárskych meradiel.⁴⁹ Toynbee a Chatham House (sídlo Kráľovského inštitútu medzinárodných vzťahov, pozn. prekl.) sa pokúsili ovplyvniť Foreign Office, aby Macartneyho memorandum použili ako príručku za budúci mier, čo však bolo odmietnuté a Leeper z oddelenia politického spravodajstva (Political Intelligence Department – PID) trval na zozbieraní viac informácií z iných zdrojov, nakoľko Macartney bol považovaný za príliš promaďarského.

Uznanie Česko-slovenského národného výboru za reprezentanta československého národa začiatkom roku 1940 vyvolala v Maďarsku zúrivú reakciu. Londýn správne cítil potrebu upokojiť Budapešť a vyhlásil, že toto sa nevzťahuje na predstavované hranice či budúcnosť Slovenska. Tento proces sa opakoval, aj keď bol výbor uznaný za dočasnú vládu a aj neskôr, keď získal plné uznanie.⁵⁰

Panuje všeobecná zhoda, že dôležitým míľnikom či bodom zvratu maďarsko-britských vzťahov bolo maďarské *droit de passage* (právo prechodu), ktorý dali Nemecku v apríli 1940. Historiografia však nezdôrazňuje, že na stretnutí Hitlera s Mussolinim v Brenneri sa Mussolini zriekol ochrany Maďarska výmenou za dominanciu na Balkáne. Maďarsko sa následne rozhodlo nejst' do konfrontácie s Nemeckom osamotene a radšej sa usilovalo nadviazať bližšie vzťahy.

49 TNA, FO371/24429 C 4668/1967/21; The Hungarian Problem; MACARTNEY, C. A.: *October fifteenth ...*, s. 376.

50 Tamže, s. 426.

Ako to už detailne popísal Romsics, britský názor sa po tomto často menil, najmä pre strategické a hospodárske záujmy na Balkáne. Británia podporovala maďarsko-rumunské rokovania (z toho istého dôvodu ako predtým maďarsko-slovenské), aby zabezpečila mierový výsledok. Po Druhej viedenskej arbitráži sa vyhlásilo, že územné zmeny od začiatku vojny budú akceptované, len ak získajú rovnaký súhlas všetkých strán.⁵¹ To znamenalo, že Prvá viedenská arbitráž bola stále považovaná za platnú, nakoľko bola dosiahnutá – podľa Londýna – zhodným záujmom Slovákov a Maďarov a udiala sa pred vypuknutím vojny. Britské nástojenie na Viedni a neskoršie váhanie s odvolaním bolo priamym následkom rovnakého postoja k Mníchovu; tieto dve veci sa nedajú rozdeliť.⁵² V tomto momente ani prezident Beneš nenaliehal na úplnej obnove štátu. V zmysle toho bol O'Malley – nový britský ambasádor v Budapešti – informovaný, že českí emigranti netrvajú na Podkarpatskej Rusi a Viedenská arbitráž môže byť prijatá s istými úpravami; aj keď to bolo v Londýne plne akceptované, boli inštruovaní, aby sa o tom Maďarom nezmenili. Keď sa vojna priblížila k britským životným záujmom na Balkáne, britský postoj k Maďarsku sa pritvrdil a zašiel až k tvrdým varovaniam proti maďarským revizionistickým nárokom proti Juhoslávii.⁵³

Záver

Diplomatické vzťahy medzi Britániou a Maďarskom sa neskončili pre maďarské revizionistické nároky proti Juhoslávii, ale pre to, že Maďarsko poskytlo Nemecku vojenské zariadenia a jeho armáda sa pridala k nemeckému ťaženiu. Aj bez ohľadu na všetky tieto kroky Británia stále počítala s maďarským odporom proti Nemecku a nevyhlásila vojnu; revizionistické úsilie, aj keď nebolo povzbudzované, bolo za scénou ticho akceptované. Vyhlásenie vojny v decembri 1941 sa udialo len na základe dôrazného

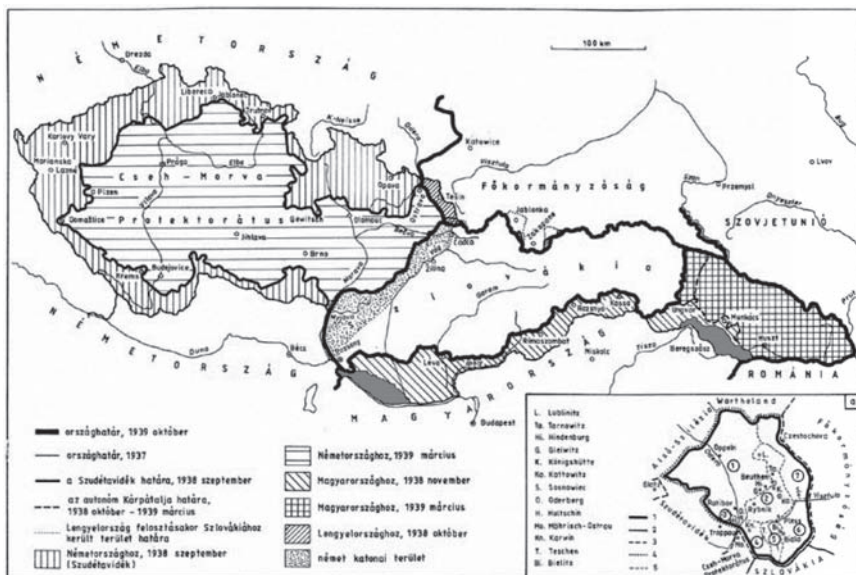
---

51 ROMSICS, I.: *Helyünk és sorsunk...*, s.108.

52 Seton-Watson v roku 1940 a 1941 zaplavil Foreign Office listami a memorandami, aby dosiahol odvolanie Mníchova a Viedne. Jeho úsilie nebolo úspešné. R. W. Seton-Watson *and His Relations...* Vol. 1: s. 47 – 48.

53 Podľa Barczu skupina, ktorá preferovala česko-poľsko-rumunskú dominanciu, získala prevahu začiatkom roku 1941. Táto skupina zvažovala len limitovanú, miestnu revíziu v prospech Maďarska. ROMSICS, I.: *Helyünk és sorsunk...*, s. 110; Rozhovory na Foreign Office to potvrdzujú začiatkom roku 1941, keď bola platnosť Viedenskej arbitráže odmietnutá. FO371/26389 C235/235/12; Pre britský názor na budúcnosť československej hranice po roku 1942 pozri: ROMSICS, I.: *Helyünk és sorsunk...*, s. 115 – 120.

trvania Sovietskeho zväzu. Od Mníchovskej konferencie až po vypuknutie vojny sa žiadny záujem nezdal byť dostatočne vážny, aby vynahradil risk ozbrojeného konfliktu s Nemeckom. Po vypuknutí vojny sa prioritou stalo nerobiť žiadne ďalšie územné záväzky. Británia rýchlo strácala svoj vplyv na svetovú politiku a musela svoje rozhodnutia robiť v súlade najprv s Nemeckom a po roku 1942 so Sovietskym zväzom.

Príloha č. 1

Pôvodný britský návrh revízie česko-slovensko-maďarských hraníc (územia, ktoré mali byť odstúpené Maďarsku, sú vyznačené sivou farbou)

Zdroj: PÁNDI, L.: *Köztes-Európa térképtár*. Budapest 2001

Summary

This article uses English and Hungarian materials to reassess the British opinion on the Hungarian-Slovak territorial dispute in 1938. It particularly seeks after clarification of the British attitude towards the First Vienna Award and highlights the turning points in British opinion in the “long-run”, until diplomatic relations were broken off between Britain and Hungary in 1941. The article presents the varying viewpoints of the British foreign policy making elite, focusing on what principles

were preferred and adapted regarding the validity and the future of territorial changes concluded in Vienna. The article reveals that there are overlooked periods in British-Hungarian relations, when Britain was more sensitive to East European issues. The issue of the First Vienna Award and the post-war Hungarian-Slovak frontier were the key factors in British sensitivity.

Krvavý incident v Šuranoch na Vianoce 1938 v spomienkach obyvateľov mesta Šurany

Ján MITÁČ

Viedenská arbitráž a následné obsadenie územia južného Slovenska znamenali obrovské zmeny v živote obyvateľov tohto regiónu.¹ Ríšsky správca Miklós Horthy v Košiciach 11. novembra 1938 predniesol okrem iného aj tieto slová: „*Hoci slovenský jazyk neovládám, nie sú mi slovanské jazyky až tak cudzie, pretože počas nádherných rokov strávených pri vojnovom námorníctve som sa naučil chorvátsky. S vrúcnou láskou pozdravujem Vás, ktorí ste sa dnes vrátili do svojej tisícročnej vlasti. Spolu s nami ste túto vlasť, ktorá Vám ponúka chlieb, pretvorili na úrodnú pôdu, a taktiež ste ju spolu s nami bránili. Buďte presvedčení, že vnímavá láska celého maďarského národa Vám nezaistí len zvýšenie Vašej životnej úrovne, ale aj úplnú slobodu slovenského jazyka a kultúry.*“² Tieto sľuby sa rozplynuli v množstve incidentov a neľudského zaobchádzania, najmä so slovenským a českým obyvateľstvom. Vyvrcholením týchto udalostí bol krvavý incident, ktorý sa odohral v Šuranoch dňa 25. decembra 1938 a vyvolal vlnu nevôle nielen na Slovensku, ale aj v zahraničí.

Po Viedenskej arbitráži maďarská armáda na okupovanom území zaviedla vojenskú správu. Najvyššou správnu vrchnosťou bol náčelník, šéf generálneho štábu armády honvédov. Nižšiu správu v jednotlivých okresoch a mestách mali v rukách jemu podriadení velitelia ako orgány

-
- 1 K životu na slovensko-maďarskom pohraničí pozri bližšie: HETÉNYI, M.: *Slovensko-maďarské pomedzie v rokoch 1938 – 1945*. Nitra 2008, 218 s.
  - 2 SCHVARC, M., HOLÁK, M., SCHRIFFL, D. (eds.): „*Tretia ríša*“ a vznik Slovenského štátu. *Dokumenty I*. Bratislava 2008, dokument číslo (dok. č.) 114, s. 355.

vojenskej diktatúry. Na pomoc im boli pridelení civilní administratívni úradníci ako poradcovia.³ Poradcovia boli zväčša z radov príslušníkov Zjednotenej maďarskej strany (ZMS), ako znalci miestnych pomerov, ktorí si s miestnym (najmä slovenským a českým) obyvateľstvom často vybavovali osobné účty. Okupované územie sa hermeticky uzavrelo, železničná a cestná doprava sa zastavila pre civilné obyvateľstvo. Nefungoval ani súkromný telefonický a telegrafický styk. Prekročiť hranice bolo možné jedine s osobitným písomným povolením náčelníka generálneho štábu. Maďarská armáda sa správala ako na dobytom území.⁴ V tomto období sa odohrali najväčšie perzekúcie zo strany žandárstva a vojenských orgánov. Jedným z najväznejších incidentov bolo zavraždenie štyroch českých kolonistov (Anton Mencl, Bedřich Potměšil, Josef Škvor a Vojtech Mornstein) maďarskými teroristami v obci Kőbölkut (Gbelce), okres Štúrovo. Vojtech Mornstein bol mučený, prebodnutý a následne obesený.⁵

Pokiaľ išlo o prax národnostnej politiky maďarského štátu na okupovanom území, v porovnaní s predvojnovým stavom nenastali žiadne podstatné zmeny. Medzivojnový maďarský štát neprehodnotil svoju národnostnú politiku a nevypracoval novú koncepciu. Ignoroval 20-ročný národný vývoj Slovákov v Československej republike, pridržiavajúc sa predvojnovkej tézy, podľa ktorej Slováci nechceli československý štát, túžia sa späť vrátiť k spoložitosti s maďarským národom v jednom štáte, a teda Slovákom na odtrhnutom území nejde o pokračovanie národného života a zabezpečenie národných práv. Maďarské vlády sa v otázke riešenia národnostnej otázky zvyčajne odvolávali na tradíciu svätého Štefana, čo prakticky znamenalo pokračovať v politike odnárodňovania z posledných dvoch desaťročí a pretvorenia štátu na čisto etnický štát maďarského národa. Prvé kroky v tomto smere urobila už vojenská správa, ktorá trvala takmer do konca decembra 1938.⁶

Surová politika odnárodňovania vyvolávala odpor medzi Slovákami, ktorí sa nechceli zmieriť s okupáciou a odmietali antidemokratický postup maďarských orgánov, bránili sa proti odbúraniu občianskych

3 BIDOVSÝ, E.: Municipálna verejná správa na okupovanom území Slovenska 1938 – 1944/1945 (II. časť). *Slovenská archivistika*, roč. 7, 1973, č. 2, s. 237.

4 VIETOR, M.: *Dejiny okupácie južného Slovenska*. Bratislava 1968, s. 19 – 20.

5 Slovenský národný archív (SNA), fond (f.) Ministerstvo zahraničných vecí 1939 – 1945 (MZV), škatuľa (šk.) 326, dokument číslo (dok. č.) 1410/1939; DEÁK, L. (ed.): *Viedenská arbitráž – 2. november 1938. Dokumenty II. (2. november 1938 – 14. marec 1939)*. Martin 2003, dok. č. 41, s. 72.

6 DEÁK, L. (ed.): *Viedenská arbitráž II*, s. 14.

demokratických práv a sociálnych vymožeností, ktoré im poskytol česko-slovenský štát. Nespokojnosť pred Vianocami 1938 prerástla do otvorených protestov. Na múroch domov, vlakoch sa objavovali nápisy „*Nechceme žiť v maďarskom otroctve!*“, „*Preč od Maďarov!*“, „*Vianoce chceme sviť na Slovensku!*“. Vojenské orgány odpovedali represáliami, nasadením žandárov, za ktorými nasledovalo zatýkanie, vypočúvanie a fyzické týranie.⁷

Dokonca samotné maďarské obyvateľstvo spočiatku sfanatizované propagandou z Budapešti a príslušníkmi ZMS rýchlo pochopilo, čo ho čaká v nových podmienkach. Len dôverné hlásenia veliteľstva žandárskeho stopovacieho oddelenia upozorňovali, že nie všade maďarské obyvateľstvo vrúcne vítalo honvédov. „*Jedna čisto maďarská obec s asi 1 000 obyvateľmi prejavila pri obsadzovaní také antipatie, že vojenský ubytovatelia museli násilím zabezpečiť umiestnenie oddielov.*“⁸ Následné opatrenia najmä v hospodárskej a sociálnej oblasti mali za následok zhoršenie postavenia všetkých vrstiev obyvateľstva bez ohľadu na ich národnosť. Celkovú náladu charakterizujú heslá, ktoré sa rozširovali po celom území južného Slovenska, napr. „*Mindent drága, visza Prága!*“⁹

Prvým vážnejším incidentom bolo rozohnanie protestujúceho obyvateľstva žandarmi v Komjaticiach. Dňa 18. decembra, v deň volieb na Slovensku, zorganizovali komjatickí študenti demonštráciu za pričlenenie Komjatíc ku Slovensku. Organizátori čakali pred kostolom, kde sa konala sv. omša. Keď ľudia vyšli z kostola, bolo ich asi 2 000. Presunuli sa na námestie, kde spoločne zaspievali slovenskú hymnu. Žandári a jednotka pohraničného vojska vyzývali demonštrujúcich, aby sa rozišli, ale bez účinku. Nato zaútočili a bodákmi ich rozohnali do ulíc a záhrad, kde sa menšie skupinky postavili na odpor. Žandári ich znovu rozohnali a vodcov, spolu 12 študentov a kaplána Bartiška, zaistili. Napokon vojenský veliteľ v Komárne na naliehanie grófký Lujzy Esterházyovej dňa 21. decembra 1938 prepustil na slobodu všetkých zaistených.¹⁰ Nespokojnosť obyvateľstva vyvrcholila

7 Tamže, s. 23.

8 Citované podľa: TILKOVŠZKY, L.: *Južné Slovensko v rokoch 1938 – 1945*. Bratislava 1972, s. 38.

9 Všetko drahé, späť Prahu!

10 VIETOR, M.: *Dejiny okupácie...*, s. 60 – 61; O násilnom zásahu žandárov hovorí aj zápisnica spísaná na sekretariáte Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HSLS) v Nitre s dvoma utečencami z Komjatíc: „*Keď maďarskí četníci nemohli dosiahnuť žiadny výsledok, pozvali si na pomoc asistenčnú čatu, ktorá priniesla so sebou gulomety a ručné granáty. Takýmto spôsobom sa im podarilo rozohnať ľud, pričom sa však stali tieto prípady: Manželke Jozefa Š. niektorý z vojakov pažbou pušky vyrazil zuby. Ďalej vojaci verejne opierali ostrie bodákov o hruď manifestujúcich, ktorí vypínali svoju hruď a vyzývali ich,*

známou strelbou do davu pred kostolom v Šuranoch, ktorej podľahla 18-ročná Mária Kokošová. Incidentu v Šuranoch však predchádzalo niekoľko udalostí, na ktoré reagovalo protestmi slovenské obyvateľstvo na Štedrý deň a Prvý sviatok vianočný roku 1938.

Prvou z nich bol návrh maďarskej vlády týkajúci sa výmeny obcí na demarkačnej čiare, do tejto výmeny mali byť zaradené aj Šurany. Prostredníctvom Jánosa Estraházyho bol doručený predsedovi autonómnej vlády Jozefovi Tisovi list s ponukou na výmenu obcí ležiacich na demarkačnej čiare. Z toho dôvodu zvolal predseda delimitačnej komisie Štefan Janšák odborníkov na túto otázku. Odborníci museli vypočítať hodnotu obcí a chotárov, lesnú plochu, hodnotu hospodárskych krajov, rozlohu majetku kolonistov, počet duší a bonitu pôdy.¹¹ Aj keď návrh poslanca Esterházyho šiel po súkromnej linke, určite ho konzultoval s maďarskou vládou, ktorá neskôr pripravila svoj oficiálny návrh na výmenu obcí.¹² Delimitačná komisia vypracovala pre slovenskú vládu správu a posudok o nevýhodnosti tejto výmeny. Vo svojej správe komisia odporúčala neprijatť maďarskú ponuku, pretože za päť obcí žiadala maďarská vláda 29 obcí. V okolí Jelšavy a Rožňavy išlo o obce s bohatými ložiskami železa a magnezitu.¹³ Slovenská vláda vo svojom oficiálnom stanovisku odmietla túto nevýhodnú ponuku so slovami: „Už pri zbežnom porovnaní obcí, ktoré tvoria predmet ponuky a požiadavky vlády Maďarského kráľovstva, je patrný veľký nepomer ako územný, tak i pokiaľ sa týka počtu obyvateľstva. Z takto podanej ponuky by bolo ťažko stvoriť rovnováhu medzi ponúkanými a požadovanými objektmi. Ďalej niektoré požadované obce vládou Maďarského kráľovstva porušujú celý hospodársky systém prilahlého

---

nech pichnú, keď majú odvahu. Vojaci pažbami pušiek bili ženy a deti, že tieto majú od toho modriny. Istý študent menom Anton O., vidiac, že sa na neho rúti vojak s puškou, dal sa do behu, pričom ho vojaci chytili a vliekli na četnícku stanicu, kde s ním priamo zversky zachádzali. Keď jeho kamaráti sa pokúšali ho ospravedlniť, aj týchto četníci zadržali a ponechali na četníckej stanici.“ DEÁK, L. (ed.): *Viedenská arbitráž II*, dok. č. 169, s. 207 – 208.

11 DEÁK, L. (ed.): *Viedenská arbitráž – 2. november 1938. Dokumenty III. (3. november – 4. apríl 1939)*. Martin 2005, dok. č. 38, s. 96.

12 Maďarská vláda za obce Komjatice, Šurany, Mlynský Sek, Kostolný Sek a Čeklís žiadala vo svojej oficiálnej ponuke nasledujúce obce: V okolí Vráblov: Branč, Kalaz, Veľké Hyndice, Veľký Cetín a Babindol. V okolí Jelšavy a Rožňavy: Poproč, Rudník, Zlatá Ida, Luciabaňa, Lubeník, Turčok, Sirk, Kameňany, Rákoš, Ochtiná, Štítnik, Gočaltovo, Genc, Rožňavské Bystré, Rekeňa, Betliar, Pača, Medzev, Štós. V okolí Trebišova: Hradište a Kožuchov. Už z prvého pohľadu išlo o krajne nevýhodnú ponuku. Tamže, dok. č. 45, s. 105.

13 Tamže, dok. č. 51, 52., s. 116 – 119.

kraja, nakoľko od nich je závislý hospodársky život širšieho a vzdialenejšieho zázemia a existencia jeho obyvateľstva.“ Vo svojej odpovedi slovenská vláda ďalej navrhovala zasadnutie osobitnej komisie, ktorá by prerokovala sporné body, týkajúce sa výmeny obcí.¹⁴ Na ďalších rokovaní nedošlo k významnejšiemu posunu. Tieto sa skomplikovali po protestoch Franza Karmasina, vodcu nemeckej menšiny na Slovensku, ktorý bol proti pričleneniu obcí Vyšný a Nižný Medzev do Maďarského kráľovstva, aj keď obyvatelia týchto obcí sami žiadali návrat do Maďarska. Ani vo veci výmeny Šurian a Komjatic nedošlo k zhode, jednak z dôvodu vnútro politickej situácie v Maďarsku a neochoty ustúpiť z požiadaviek, či už na jednej alebo na druhej strane.¹⁵

Ďalšou udalosťou, ktorá rozvírila pokojnú hladinu života v Šuranoch, bola deputácia niekoľkých miestnych Maďarov do Budapešti, ktorí chceli poďakovať regentovi Miklósovi Horthymu za návrat Šurian do „starej vlasti“. Taktiež vyhlásili, že obyvatelia Šurian sú spokojní s novými pomermi a neprajú si byť späť pripojení k Slovensku. To samozrejme rozhnevalo miestnych obyvateľov, najmä študentov gymnázia,¹⁶ ktoré bolo jedným z dvoch slovenských gymnázií na okupovanom území južného Slovenska.¹⁷ Študenti novozaloženého gymnázia od jeho vzniku žili intenzívnym spoločenským životom. Väčšinou sa poznali už predtým, lebo mnohí z nich pochádzali z novozámockého či levického gymnázia, z ktorých boli vyhnaní, ak neprešli do maďarských tried. Medzi nimi a slovenskými profesormi sa vytvárali krúžky, kde sa veľa diskutovalo predovšetkým o dosahu okupácie na slovenské obyvateľstvo. Medzi študentmi a obyvateľstvom boli priateľské vzťahy, pretože časť študentov bývala na súkromných privátoch v miestnych rodinách.¹⁸ Okrem toho na vianočné sviatky prišli zo Slovenska domov viacerí študenti, študujúci v Nitre a Bratislave, ale aj žitelia rodín, ktorí pred a počas okupácie opustili územie južného Slovenska. V napätej atmosfére študenti vylepovali po múroch domov protimaďarské letáky, ktoré boli zamerané najmä proti domácim maďaróm, ktorí ochotne spolupracovali s novou štátnou

14 Tamže, dok. č. 53, s. 120.

15 Tamže, dok. č. 69, s. 164 – 167, dok. č. 82, s. 184 – 188.

16 Ku Gymnáziumu v Šuranoch pozri bližšie: ŠTEFÁNIK, P.: *Slovenské gymnázium v Šuranoch v rokoch maďarskej okupácie 1938 – 1945*. Šurany 2007, 136 s.

17 ZRUBEC, L.: *Šurany*. Šurany 1998, s. 84; VIŠŇOVAN, J. (ed.): *Krvácajúca hranica. Dokumenty o utrpení Slovákov v Maďarsku*. Prievidza 2003, dok. č. 106, s. 455.

18 HRON, F.: *Šurany v decembri 1938*. In: DEÁK, L. (ed.): *Viedenská arbitráž (2. november 1938) – Mníchov pre Slovensko*. Bratislava 1993, s. 55.

mocou. Na jednom stĺpe visel leták s nápisom: „Szüics, Szelcsik, Nedovaska, poletíte do Maďarska!“¹⁹

Fraňo Tekel, jeden zo žijúcich pamätníkov, si na zlé vzťahy medzi Slovákami a Maďarmi po okupácii južného Slovenska spomína takto: „Na mnohých miestach sa ľudia búrili a protestovali proti násiliu. V Šuranoch sa to prejavovalo takto. (...) Zo začiatku sa po slovenskej omši spievala slovenská hymna *Hej Slováci*, po maďarskej omši maďarská hymna. Ale do kostola začali chodiť aj občania, ktorí do kostola inak nechodili. Išli tam na to, aby si mohli zaspievať slovenskú hymnu. Ale niektorí z nich chodili aj na maďarskú omšu, aby tam kašľali, keď si zopár Maďarov vyťahovalo svoju hymnu. Napätie sa zostrovalo, až sa zakázalo spievať slovenskú hymnu po omšiach.“²⁰

Nespokojní študenti sa napokon medzi sebou dohodli, že na polnočnej omši zaspievajú slovenskú hymnu *Hej Slováci*, keďže miestni Maďari a taktiež maďarskí úradníci, žandári a vojaci spievali vždy na konci omše maďarskú národnú hymnu *Isten áldd meg a Magyarat*.²¹ Hymna nakoniec odznela pred koncom bohoslužby. Rozčarovanie nastalo, keď bolo oznámené, že študentská ranná omša bude doplnená kázňou v maďarskej reči. Celý kostol sa na protest proti tomuto oznámeniu rozkašľal. Slováci to považovali za veľkú provokáciu zo strany miestneho farára Františka Gratzera,²² ktorý ochotne spolupracoval s maďarskou mocou a v kostole presadzoval kázanie v maďarčine.²³ Jeden z pamätníkov si spomína na polnočnú omšu, že pri spievaní maďarskej hymny bolo ticho, ale keď sa začala spievať slovenská hymna, pridali sa celý kostol a každý spieval nahlas. Údajne, keď to počuli miestni maďaróni, pobúrilo ich to a šli po žandársku hliadku. Po príchode žandári²⁴ začali strieľať do vzduchu. Dav sa vyľakal,

19 Citované podľa: ZRUBEC, L., NEMČEK, V.: *Šurany*. Bratislava 1968, s. 184.

20 TEKEL, F.: *Pohľad nielen spoza chrbta*. Bratislava 2009, s. 87.

21 Boh požehnaj Maďara.

22 Správa dôstojníka Abhweru Roberta Nowaka, ktorý vykonal inšpekčnú cestu po okupovaných územiach južného Slovenska a Podkarpatskej Rusi, hovorí o farárovi v Šuranoch nasledovne: „V Šuranoch, kde počas vianočných sviatkov došlo k ďalšiemu excessu, padá hlavná vina údajne na farára. Rodom Slováč, správa sa maďarskejšie ako samotní Maďari. Slovenskému obyvateľstvu štvanému z Nitry odmietol kázať v slovenčine. (...) Počínal si tak, akoby sa to stalo v čisto maďarskej obci.“ SCHVARC, M., SCHRIFFL, D. (eds.): *Tretia ríša a vznik Slovenského štátu. Dokumenty II*. Bratislava 2010, dok. č. 14, s. 104.

23 ZRUBEC, L., NEMČEK, V.: *Šurany*, s. 184.

24 Menšie protimaďarské akcie vznikli aj na iných miestach okupovaného územia južného Slovenska. Letáková akcia v obci Halič (okres Lučenec), v Slanej Hute (okres Košice,

každý sa chcel niekam ukryť. Niektorí ľudia sa snažili otvoriť farské dvere, no sestra farára chytila metlu a začala ľudí biť a vyháňať.²⁵

Po tejto akcii začali žandári raziu, ktorá trvala až do rána. Z postelí vyhadzovali tých, ktorí podľa udania spievali hymnu ešte aj pred kostolom. Žandári mali už dopredu vytypovaných ľudí, ktorých mali udať miestni Maďari Szlecsik, Szklenár, Plevka, Tóth, Zlatinský a Zúber. Nad ránom už sedelo na žandárskej stanici niekoľko osôb, ako Jozef Hledík, Igor Štekláč, Michal Urban, Florián Vrba a ďalší. Celú noc ich bili a týrali.²⁶ Podľa vyhotovenej zápisnice Maďarského kráľovského II. armádneho obvodu v Székesfehérvári, rozvášnený dav, ktorý mal 2 000 – 3 000 členov kričal na žandárov protimaďarské heslá, a keď sa začal nebezpečne približovať, žandári sa báli, že ich dav obkľúči a odzbrojí. Preto veliteľ hliadky János Galambos vyzval v mene zákona ľudí, aby opustili priestor pred kostolom. Tí ale výzvu neuposlúchli, aj keď ju zopakoval žandár Michal Révfalusi v slovenskej reči. Naopak, dav sa ďalej približoval k hliadke, preto veliteľ opäť vyzval zhromaždených, že ak sa nerozídu, budú nútení použiť zbrane, dokonca prikázal žandárom nasadiť bodáky. V tom momente sa malo ozvať niekoľko výstrelov z davu,²⁷ načo žandári József Tóth a Lajos Szabó vystrelili do vzduchu. Potom hliadka použila pažby, ktorými bili prítomných. Rudolf Barus, šuriansky občan, bol zasiahnutý pažbou po hlave tak, že sa musel osem dní liečiť. Dav sa potom za krátky čas rozšíril.²⁸

Po nepokojnej noci sa na Druhý sviatok vianočný uskutočnili ďalšie bohoslužby. Na tzv. malej omši začal kňaz kázať po maďarsky, celý kostol začal kašľať, takže kňaz bol nútený skončiť kázeň a pokračovať v odbovovaní sv. omše. Keďže na tzv. malú omšu chodili prevažne študenti, tým sa to nepáčilo a časť veriacich demonštratívne opustila kostol pred skončením bohoslužby.²⁹ Potom nasledovala tzv. hrubá (veľká) omša, na

---

21. 12. 1938), v okolí Bernolákova a Kráľovej pri Senci, vo Farkašde (okres Šaľa), kde príbuzní A. Macha sľubovali oslobodenie dediny, v Marcelovej (okres Stará Ďala – Hurbanovo), kde sa kolonisti chystali prejsť na Slovensko, v Rimavskej Sobotě, kde slovenskí úradníci rozširovali správy bratislavského rozhlasu o tom, že pomocou autonómnej vlády sa okupované územie čoskoro pripojí k Slovensku. VIETOR, M.: *Dejiny okupácie...*, s. 61.

25 HULALA, P.: Čo robili Maďari so Slovákmi na južnom Slovensku. In: KUNA, V. (ed.): *Almanach oslobodeného juhu*. Nitra 1946, s. 265.

26 ZRUBEC, L., NEMČEK, V.: *Šurany*, s. 186.

27 Niektorí pamätníci tvrdili, že išlo o strelbu z delobuchov. Bolo zvykom, že mládež vystreľovala svetlice a delobuchy aj na Štedrý deň. (pozn. J. M.)

28 Citované podľa: ZRUBEC, L., NEMČEK, V.: *Šurany*, s. 189.

29 VIŠŇOVAN, J. (ed.): *Krvácajúca hranica*, dok. č. 106, s. 456.

ktorej sa zúčastnilo viac ako dvetisíc veriacich. Podľa svedka Alexandra Keleho bol opäť problém so spievaním slovenskej a maďarskej hymny.³⁰ Pri vychádzaní z kostola miestni Maďari začali provokovať Slovákov tým, že robia politiku v kostole. Následne pri dverách nastala tlačienica, kde si medzi sebou Maďari a Slováci vymenili niekoľko invektív a vyhrážok. „*A tí maďaróni a prívrženci Maďarov, tých to našťvalo a keď sa vychádzalo, tak tam tí maďaróni mali také poznámky voči Slovákom, že politiku robíte z kostola, z takého pobožného miesta. A myslím, že to bol jeden taký sedliacky mládenec Holubec Béla, ten bol vo dverách... (...) A ten Holubec Béla vtedy hovoril tomu Nedovaskovi, to bol známy šuriansky maďarón. On mal nejakú zrakovú vadu, videl, ale bolo vidieť, že má niečo s očami. A ktorýsi druhý mládenec hovorí: Napľuj mu do tých slepých očí!, ako tomu Maďarovi, za to, že uráža Slovákov. (...) My sme stáli cez cestu, cez asfaltový chodník na druhej strane a pred nami stáli dvaja maďarskí žandári. No a keďže volakto z tých Maďarov zakričal po maďarsky, že Maďarov bijú, no a vtedy títo žandári, neviem či dostali povel alebo nedostali povel. Ale obidvaja tí žandári dali dole pušky a strieľali. Musím povedať tak, ako to je, že necielili do ľudí, ako sa to dneska hovorí, že úmyselne boli by do ľudí strieľali, ale strieľali do vzduchu. Ten žandár, ktorý stál napravo, tomu vyšla salva z pušky a na ľavej, ktorý stál, tomu nevyšla salva z pušky. A on potom s tou puškou začal narábať a vtedy až padla rana.*“³¹ Podľa ďalšieho z účastníkov streľby Fraňa Tekela, veliteľ žandárov zavelil: „*Fegyverbe*“,³² načo žandári dali svoje pušky do polohy pred seba. V tom jeden z nich stisol kohútik na svojej puške, padol výstrel,³³ ktorý zasiahol Máriu Kokošovú. Tá spadla do náručia Štefana Augustína, ktorý ju s Gašparom Melenom odniesol k doktorovi Slávikovi. Lekárovi už nezostávalo nič iné, len konštatovať smrť. „*Dovolím si tvrdiť, že keby nebolo toho náhodného*

30 Vyšetrovací spis Maďarského kráľovského II. armádneho obvodu opisuje udalosti, ktoré sa odohrali na oboch bohoslužbách: „*Pred obedom 25. decembra na omši o deviatej hodine kaplán Jozef Simon Kiss začal čítať evanjelium v maďarskej reči. Slovenské skupiny silným kašlaním natoľko rušili kaplána, že musel prestať čítať. Na veľkej omši farár František Gratzer upozornil veriacich, aby nedemonštrovali a chovali sa v kostole slušne. Na toto upozornenie slovenské skupiny odpovedali kašlom.*“ Citované podľa: ZRUBEC, L., NEMČEK, V.: *Šurany*, s. 189.

31 Rozhovor s Alexandrom Kelem (nar. 1922) zo dňa 10. 3. 2011, záznam v archíve autora.

32 Do zbrane!

33 Správa Roberta Nowaka o streľbe hovorí, že niekto z davu schytil jednému zo žandárov zbraň a ten vystrelil. SCHVARC, M., SCHRIFFL, D. (eds.): *Tretia ríša II*, dok. č. 14, s. 104.

*výstrele, bol by padol rozkaz Pál. A bolo by tam padlo možno až 15 ľudí. Prozreteľnosť zvolila menšie zlo!*³⁴

Vo vyšetrovacom spise Maďarského kráľovského II. armádneho obvodu v Székesfehérvári je zaznamenané, že sa dav zhromaždil pred kostolom, kde vykrikovali protimaďarské heslá „*Nech zhnú Maďari!*“, „*Fuj žandári!*“, „*Dolu s nimi!*“.³⁵ Dvaja neznámi jedinci vyniesli z kostola stoličku, aby sa mohli na ňu postaviť a predniesť štvavý prejav.³⁶ Veliteľ stráže vyzval opäť dav, aby sa rozišiel, načo sa dav začal búriť a nebezpečne približovať k žandárom. Podľa maďarskej strany hrozilo nebezpečenstvo obklúčenia a odzbrojenia hliadky pred kostolom. Dav sa mal natoľko priblížiť k Józsefovi Tóthovi, že ten bol z obavy nútený použiť zbraň a vystreliť jednu strelu. Do cesty strely sa mala náhodou dostať Mária Kokošová, a táto strela zasiahla aj Dominika Viteka. Po tomto výstrele a použití pažíeb sa dav za krátky čas rozišiel. Správa v závere konštatuje: „*Na základe týchto skutočností je jasné, že dav ohrozil verejný poriadok, nebezpečne ohrozoval žandársku stráž a zaútočil na stráž. Preto žandári boli oprávnení použiť zbraň, čo vyplýva aj z ich služobnej povinnosti. Žandár Jozsef Tóth a ostatní žandári pre tieto príčiny nemôžu byť potrestaní.*“³⁷

Ešte v tú noc nastali perzekúcie. Zatkli okolo päťdesiat osôb. Medzi nimi bratov Hronovcov, bratov Kuťkovcov, Katarínu Hudcovú, Alexandra Vančíka, Jána Burana, Gašpara Melena a ďalších. Zatknutých odvážali na žandársku stanicu „*laktaňu*“ na Cukrovarskej ulici.³⁸ Maďarské úrady sa snažili zvaliť vinu za zmarený život Márie Kokošovej na miestnych obyvateľov. Obvinili ich z pripravovania vzbury, ktorá mala byť riadená z Nitry. V tomto duchu sa niesli aj brutálne výsluchy žandárov, ktorí si vytypovali troch hlavných vinníkov – Igora Štekláča, Jozefa Závodského a Fridricha

34 TEKEL, F.: *Pohľad nielen spoza chrbta*, s. 87 – 88.

35 Podľa novín *Slovenský juh* strelbe predchádzala provokácia zo strany miestnych maďarónov: „*Ku škriepkam a hádkam vyvolaným maďarónmi prispelo ako vyvrcholenie prevolávanie malých detí: kikirikí, kikirikí... Vtedy jeden z maďarónov schytil najbližšie dieťa a nesúc ho vo vzduchu žandárom hovoril: Tu je ten najväčší naničhodník, atď... Samozrejme, že ľudia nechceli dopustiť, aby dieťa odovzdal kosierkárom, bránili mu v ďalšej ceste a uzatvárali okolo neho kruh, hotoví chrániť dieťa i za cenu svojich životov. Vtedy dotyčný žandárov vyzval, aby strieľali...*“ *Slovenský juh*, 23. 12. 1945, s. 2.

36 Podľa pamätníkov si veriaci so sebou nosili stoličky, pretože kostol sa rekonštruoval a nebolo dosť miesta na sedenie. Rozhovor s Alexandrom Kelem (nar. 1922) zo dňa 10. 3. 2011, záznam v archíve autora; Rozhovor s Jozefom Šutkom (nar. 1933) zo dňa 10. 3. 2011, záznam v archíve autora.

37 Citované podľa: ZRUBEC, L., NEMČEK, V.: *Šurany*, s. 189 – 190.

38 ZRUBEC, L.: *Šurany*, s. 86.

Hrona. Štekláča obvinili, že priniesol inštrukcie zo Slovenska. Bol učiteľom na šurianskej meštianskej škole, po príchode Maďarov ho prepustili zo služby a odišiel na Slovensko. Keďže celú rodinu mal v Šuranoch, vianočné sviatky trávil v obci. Hron a Závodský mu mali pomáhať v rozširovaní protimaďarských letákov a rozdúchávať vášne medzi slovenským obyvateľstvom. Dokonca boli obvinení aj z toho, že zo Slovenska im na tento účel mali prísť finančné prostriedky.³⁹

Na bitku a týranie zo strany maďarských žandárov si spomína Karol Kuťka, ktorý bol spolu s niekoľkými ďalšími kamarátmi odvedený na žandársku stanicu. Po príchode ho odvedli na výsluch, kde sa ho pýtali na to, kto zosnoval vzburu, a kto je hlavným organizátorom. Keďže žiadna vzburá sa v Šuranoch nepripravovala, nevedel na tieto otázky odpovedať. Zakaždým, keď povedal nie alebo neviem, dostal po holých chodidlách gumeným obuškom. Po výsluchu sa nevedel postaviť ani na vlastné nohy, preto do miestnosti, kde boli väznení, sa musel odplaziť. Za jeho prítomnosti sa vo vyšetrovacej miestnosti stal zaujímavý prípad. Išlo o bitku miestneho siláka Alexandra Vančíka. Po jeho príchode do vyšetrovacej miestnosti zrazil na zem jedného zo žandárov, ktorého chytil za čižmy a začal sa s ním otáčať tak, že ostatných žandárov zrážal k zemi. V tom momente prišiel nebadane do miestnosti jeden z maďarónov, ktorý udával Šurančanov. Bol to lesník Kučera, a keď videl, ako sa Vančík bráni, schytil pušku a ovalil ho pažbou až tak, že omdlel. Po tomto sa všetci žandári na neho vrhli a začali ho nemilosrdne kopať a škrtiť. V tom okamihu si Kuťku vôbec nevšimli, až po bitke ho okríkol jeden zo žandárov. *„No a potom sa pozreli takto a videli, že ja som tam uviazaný na tej posteli. Tak jeden skríkol, skočil ku mne, začal ma odväzovať a hovorí mi. Ty smradlavý Slovák, ešte dostaneš! A zhodil ma dole a hovorí marš, do susednej miestnosti mi ukázal.“*⁴⁰ Jeho brat Ján Kuťka po úteku na Slovensko vypovedal na Generálnom sekretariáte HSLS o neludských podmienkach, ktoré zažíval pri vyšetrovaní. Vo výpovedi uvádza, že keď nevedel odpovedať na otázku, kto bol hlavný organizátor vzbury, začali ho z celej sily biť obuškom po rukách. Akonáhle začal uhýbať rukami, jeden zo žandárov ho pästou zložil k zemi, pričom na chvíľu stratil vedomie. Po prebratí však bitka pokračovala. Bili ho po hlave, po rukách, dokonca ho zhodili na zem a kopali do neho ako do vreca: *„Nasledovali zasa otázky a mnoho ráz bol som hrozným bitím donútený povedať áno... (...) Po toľkej bitke som už ani nevedel, čo*

39 VIŠŇOVAN, J. (ed.): *Krvácajúca hranica*, dok. č. 106, s. 457 – 459.

40 Rozhovor s Karolom Kuťkom (nar. 1921) zo dňa 9. 5. 2010, záznam v archíve autora.

*hovorím a len ako v hmlách som krácal, keď ma odvádzali. V miestnosti, kde sme spali, spozoroval som asi 10 ľudí, ale nič ma nezaujímalo. Padol som na svoje miesto ako strom a ešte som začul, že po mne volajú na výsluch môjho brata Karola. (...) Môj brat Karol dostal asi tie isté otázky ako ja a keďže vedel povedať ešte menej ako ja, týrali ho ešte viac. U lekára v Nitre okrem opuchnutých rúk, nôh, natrhnutých uší a siného (modrého pozn. J. M.) celého tela zistili u neho kopnutie do žalúdka, od čoho mal žalúdok veľmi opuchnutý a krvácal. Keď prišiel od výsluchu, zvalil sa na slamu a zostal nehybne ležať.*⁴¹

Troch hlavných vinníkov – Hrona, Štekláča a Závodského odviezli do väzenia v Komárne, kde im hrozil trest až päť rokov. Ostatných zadržaných prepustili domov. Šuranci sa obávali o osud zatknutých a odvečených. Rozhodli sa, že do Budapešti vyšlú delegáciu, ktorá bude žiadať prepustenie zadržaných.⁴² Celé prípravné trestné konanie prebiehalo pred Prokuratúrou veliteľstva II. maďarského kráľovského armádneho zboru v Székesfehérvári pod oficiálnym názvom: „*Hron Frigyes és társai élleni bünygy.*“⁴³ Títo boli obvinení na základe trestného zákonníka § 127, bod. č. 3 o vlastizrade, ďalej podľa trestného zákonníka § 131, 2. odseku a 1. bodu tohto odseku o nelegálnej organizácii. Na základe obojstrannej amnestie pre politických previnilcov⁴⁴ bolo zastavené trestné stíhanie a zadržaní boli prepustení. Zároveň bolo zastavené trestné pokračovanie proti ostatným účastníkom údajnej vzbury.⁴⁵

Šuriansky incident mal aj politickú dohru, 27. decembra 1938 telefonoval na ministerstvo zahraničných vecí (MZV) do Prahy Alexander Mach, pričom žiadal intervenovať u maďarskej vlády⁴⁶ proti násiliu maďarských

41 VIŠŇOVAN, J. (ed.): *Krvácajúca hranica*, dok. č. 107, s. 460 – 464.

42 ZRUBEC, L.: *Šurany*, s. 86.

43 Trestná záležitosť proti Fridrichovi Hronovi a jeho spoločníkom.

44 Pozri bližšie: DEÁK, L. (ed.): *Viedenská arbitráž III*, dok. č. 95, s. 199.

45 Spis vojenskej prokuratúry v archíve autora.

46 Maďarská tlačová kancelária (MTI) vydala o šurianskom incidente oficiálnu správu, ktorá bola uverejnená aj v slovenských denníkoch: „*Slovenské obyvateľstvo v obci Šurany (Nagysurány), ktoré pripadlo k Maďarsku, sa po polnočnej omši z 24. na 25. decembra zhromažďilo a tiahlo pred žandársku stanicu, kde žiadalo, aby obec Šurany bola pripojená späť k Česko-Slovensku. Keď sa dav začal chovať hrozivo, žandári ho rozohnali. Dňa 25. decembra dopoludnia po slávnostnej omši sa slovenské obyvateľstvo opäť zhluklo pred žandárskou stanicou, teraz už ozbrojené palicami a nožmi. Vzhľadom na útočné chovanie davu a za veľmi nepriaznivej situácie žandári boli nútení použiť zbraň. Jedna z demonštrujúcich bola usmrtená a viacerí utrpeli zranenia.*“ *Národné noviny*, 29. 12. 1938, s. 3; *Slovenský denník*, 29. 12. 1938, s. 3.

žandárov voči slovenským obyvateľom obcí Komjatice a Šurany.⁴⁷ Následne 28. decembra vedúci politického oddelenia MZV Ivan Krno zaslal pokyny česko-slovenskému vyslancovi v Budapešti, aby protestoval vo veci krvavých udalostí v Šuranoch. V pokynoch znelo, že pokiaľ by sa maďarská vláda vyhovárala, že ide o výsostne vnútornú záležitosť, je potrebné poukázať na piaty bod viedenského rozsudku, ktorý dáva česko-slovenskej vláde právo zaujímať sa o osud česko-slovenskej menšiny v Maďarsku. Zároveň žiadal v telefonickom rozhovore s Alexandrom Machom, aby o veci nepísala slovenská tlač, pokiaľ nedostanú ďalšie správy z vyslanectva v Budapešti.⁴⁸ Po diplomatických protestoch vydala maďarská vláda oficiálne komuniké, v ktorom šurianský incident označila za poľutovaniahodný čin, pričom urobí všetko preto, aby sa nič podobné nezopakovalo. Zároveň žiadala, aby obyvateľstvo nebolo štvané propagandou zo Slovenska, čím narážali na údajnú propagačnú agentúru v Nitre a na vysielanie Slovenského rozhlasu, v ktorom okrem iného odznela emotívna báseň Andreja Žarnova Šurany. Taktiež sa ohradzovala voči protimaďarským textom v slovenskej tlači.⁴⁹

Slovenská tlač⁵⁰ ostro zaútočila aj prostredníctvom politikov a významných osobností vo veci šurianskeho incidentu. *Národné noviny* uverejnili článok z pera Konštantína Čulena s názvom „*Zub za zub, lásku za lásku*“. V článku spomína, ako veril, že Slováci, ktorí sa po viedenskom rozhodnutí ocitli v Maďarsku, budú mať zabezpečené všetky práva, čo sľubovali aj vrcholní predstavitelia, regent Miklós Horthy a ministerský predseda Béla Imrédy. Ďalej apeloval na maďarskú vládu, ktorej pripomenul, že je povinná Slovákom poskytnúť primeranú ochranu. „*Vyhlasujeme otvorene, že našich bratov v Maďarsku mučiť nedovolíme. (...) My máme dobrých priateľov aj v Bielom dome, desiatky Slovákov sedia na univerzitných katedrách Ameriky, naši novinári sú spolupracovníkmi najväčších amerických časopisov. Máme priateľov po celom svete a postaráme sa, aby celý svet vedel, že roky poddanstva ešte neprestali, že tí istí maďarskí žandári, ktorí strieľali náš dobrý slovenský ľud v Černovej, tí istí ho strieľajú dnes v Šuranoch, tí istí ho bijú v Komjaticiach.*“⁵¹ V súvislosti so strelbou sa začalo hovoriť o Šuranoch ako o novej Černovej. Článok v tomto duchu

47 DEÁK, L. (ed.): *Viedenská arbitráž III*, dok. č. 92, s. 196.

48 DEÁK, L. (ed.): *Viedenská arbitráž II*, dok. č. 192, s. 230.

49 DEÁK, L. (ed.): *Viedenská arbitráž III*, dok. č. 93, s. 197; dok. č. 94, s. 198.

50 Za mnohé články možno spomenúť: Šurany nová Černová. *Slovenský denník*, 28. 12. 1938, s. 1; Maďarské besnenie nezná hraníc. *Slovák*, 28. 12. 1938, s. 1; Černová renovata. *Národné noviny*, 29. 12. 1938, s. 1; Diplomatická zdvorilosť neodčiní Šuriansku vraždu. *Slovák*, 30. 12. 1938, s. 3.

51 *Národné noviny*, 29. 12. 1938, s. 2.

uverejnil v denníku *Slovák* Karol Murgaš. Zmieňuje sa najmä o obeti Márie Kokošovej,⁵² ktorá sa podľa neho stala martýrkou slovenského národa.⁵³

Po incidente v Šuranoch aj vďaka rozhlasu a novinám, ktoré sa kriticky stavali voči Maďarsku, slovenská spoločnosť ostro reagovala na tieto udalosti. Maďarská vláda si dobre uvedomovala chybu, ktorou si Slovákov ešte viac znepriatelila. Podľa maďarských odhadov celý incident docielil zblíženie medzi Prahou a Bratislavou, čo si vonkoncom nepriala.⁵⁴ Dúfala, že pri rozbití Česko-Slovenskej republiky sa slovenskí politici rozhodnú pre maďarskú cestu. Tento odhad jej napokon nevyšiel, čo potvrdzuje aj vznik Slovenského štátu, neskôr 1. Slovenskej republiky (1. SR). Udalosti v Komjaticiach a Šuranoch nastavili zrkadlo maďarskej vládnej moci, ktorá sa vo svojich metódach vrátila do čias, ktoré tu vládli pred rokom 1918. Zabudla však na to, že slovenské obyvateľstvo, a dokonca aj samotní Maďari na južnom Slovensku, prešli za 20 rokov v demokratickom Československu určitým vývojom, ktorý sa nedal vrátiť späť. Slováci za obdobie spoluzitia v ČSR sa premenili na sebavedomý národ, ktorý sa hlásil o svoje práva aj v takom nedemokratickom štáte, akým bolo horthyovské Maďarsko.

Summary

The decision to cede the territory of southern Slovakia after the First Vienna Award concluded on 2nd November 1938 brought significant changes to non-Hungarian population in all areas of their lives. The words of Miklós Horthy addressed to Slovak inhabitants in Košice on 11th November 1938 that their national rights would be guaranteed, were far from becoming true. Mostly Czech and Slovak colonists suffered the violent expulsion from their homes, but also part of the autochthon population did, too. Brutal practices of Hungarian armed units culminated in shooting at Christmas in 1938 in Komjatice and Šurany where an 18-year old Mária Kokošová was shot down and several people were wounded. These events caused a huge wave of disfavour not only in Slovakia, but there were reactions also abroad. Presented study describes thus events in details using remembrances of eyewitnesses recorded using the oral history method.

---

52 Mária Kokošová mohla byť pochovaná len za prítomnosti matky a úzkeho rodinného kruhu, nikto iný nemal prístup na šuriansky cintorín, ktorý bol obkolesený žandármí. ZRUBEC, L.: *Šurany*, s. 87.

53 *Slovák*, 30. 12. 1938, s. 1.

54 DEÁK, L. (ed.): *Viedenská arbitráž III*, dok. č. 96, s. 199 – 202.

Evakuácia úradov z územia odstúpeného Maďarsku na príklade Trnavského umiestňovacieho okresu

Peter SOKOLOVIČ

Rok 1938 sa v slovenskej spoločnosti niesol v znamení veľkých zmien. V októbri 1938 vznikom autonómnej Slovenskej krajiny¹ získalo Slovensko sčasti nezávislejšie postavenie v zatiaľ ešte spoločnom česko-slovenskom štátnom útvaru. Budovanie novej vládnej moci však neprebehlo v úplnom pokoji, nakoľko už o krátky čas bola slovenská vláda a rodia sa diplomacia konfrontovaná so snahami Maďarska o ovládnutie rozsiahlych južných území krajiny, ktoré boli Maďarsku predbežne v zatiaľ bližšie nešpecifikovanej podobe sľúbené už počas rokovaní koncom septembra 1938 v Mníchove. Je nespochybniteľné, že slovensko-maďarské napätie, ktoré sa na pozadí územných požiadaviek Maďarska v priebehu októbra 1938 značne zostrilo, naplno zasiahlo najmä v intenciách Mníchovskej dohody ohrozené územie, ktoré bolo neskôr rozhodnutím Viedenskej arbitráže z veľkej časti skutočne odstúpené Maďarsku.² Práve tieto miesta

-
- 1 Autonómna Slovenská krajina vznikla 6. októbra 1938. O manifeste slovenského národa pozri *Slovák*, 7. 10. 1938, s. 1; Porovnaj Národný archív Českej republiky Praha (NAČR), fond (f.) 136 (Zahraniční úřad Berlín), škatuľa (šk.) 29, fascikel 136 – 29/ 2, 442 265 – 442 329. Nemecký preklad Manifestu slovenského národa z 6. 10. 1938, 442 342; SUŠKO, L. (ed.): *Das Deutsche Reich und die Slowakische Republik 1938 – 1945. Dokumente. Band I. Von München bis Salzburg 1938 – 1940. Dokumente und Essay. Buch 1.* Bratislava 2008, dok. č. 7, Telegram Druffela zo 6. 10. 1938, s. 50; ČARNOGURSKÝ, P.: *6. október 1938.* Bratislava 1993.
  - 2 Viac k uvedenej problematike pozri napr. HETÉNYI, M.: *Slovensko-maďarské pomedzie v rokoch 1938 – 1945.* Nitra 2008, s. 15 – 17.

a ich obyvateľstvo boli ústrednými postavami konfliktov.³ V slovenskej historiografii je uvedeným skutočnostiam venovaného relatívne dosť miesta, aj keď isté parciálne témy sú doteraz stále nespracované, čoho dôkazom je aj predkladaný zborník.

Rok 1938 však nezmenil len život Slovákov na ohrozenom a neskôr okupovanom území, ale aj život v pohraničných okresoch, ktoré po Viedenskej arbitráži zostali na pôde autonómnej Slovenskej krajiny. Pre lepšie pochopenie zásahu okupácie do slovenskej spoločnosti je preto dôležité podať reflexiu kritických jesenných udalostí koncom roka 1938 aj z pohľadu postihnutých slovenských pohraničných regiónov. Aj ich sa totiž zásah významne dotkol a vo viacerých oblastiach zmenil život v slovenskej časti pohraničia. Nejde pritom len o ľudskú stránku veci – pocit krivdy páchanej na slovenskom národe či rozličné prejavy nesúhlasu s rokovaniaми o odstúpení rozsiahlych slovenských území Maďarsku a neskorším rozsudkom Viedenskej arbitráže. Najskôr pripravovaná a neskôr realizovaná okupácia južných území krajiny patriacich 20 rokov k Československu znamenala pre okypené slovenské územie zásah najmä po organizačnej stránke. Jasne to možno dokladovať napríklad na agende okresných úradov, ktoré boli zaplavované množstvom dožiadaní, obežníkov a rozhodnutí týkajúcich sa ohrozeného a neskôr odstúpeného územia.⁴ Zásah bol nielen morálne, ale aj materiálne, finančne či personálne zaťažkávajúcou skúškou pre úrady, úradníkov, ale aj obyvateľstvo pohraničných okresov. Okresné úrady (OÚ) boli v tomto smere miestami, ktoré distribuovali podriadeným úradom a inštitúciám desiatky obežníkov, spolupracovali pri evakuácii obsadeného územia, riešení otázky židovských či cigánskych osôb,⁵ ale aj pri množstve ďalších, viac či menej dôležitých úlohách súvisiacich s obsadením južných území krajiny.⁶ Slovensko-maďarský konflikt, eskalujúci v priebehu októbra a novembra 1938, vyústiaci do zabratia rozsiahleho územia, bol pre ne jednou z najrozsiahlejších akcií, ktoré museli v rokoch 1938 – 1945 vykonať.

3 Pozri napríklad DEÁK, L. (ed.): *Viedenská arbitráž – 2. november 1938. Dokumenty II*. (2. november 1938 – 14. marec 1939). Martin 2004; Pozri tiež množstvo dokumentov v Slovenskom národnom archíve Bratislava (SNA), f. Krajinský úrad (KÚ), šk. 256, 305, 306; SNA, f. Vládny delegát pri Ministerstve zahraničných vecí ČSR 1938 – 1939, šk. 1, 2...

4 Pozri Štátny archív (ŠA) Bratislava, pobočka (p.) Trnava, f. Okresný úrad (OÚ) Trnava 1923 – 1944, šk. 104, 105.

5 Tamže, šk. 104, inventárne číslo (inv. č.) 370, 2246/1938 prez.

6 Tamže, 2216/1938 prez., 2088/1938 prez., 2095/1938 prez.

Pri ohrození časti územia akéhokoľvek štátu sa snaží štátny aparát v prvom rade zabezpečiť evakuáciu majetku, úradov, spisovej agendy a samozrejme aj samotných osôb – spočiatku najmä štátnych zamestnancov – na územie neohrozené agresiou či iným, administratívnym rozhodnutím. Podobne to bolo aj v prípade ohrozenia južných častí autonómnej Slovenskej krajiny zo strany Maďarska. Prvou väčšou skúškou pre pohraničné okresy na jednej i druhej strane rysujúcej sa a novotvoriacej sa hranice tak bola evakuácia úradov a štátneho majetku, resp. neskôr aj samotného slovenského (resp. československého) obyvateľstva pracujúceho v štátnej službe z odstúpeného územia na územie Slovenskej krajiny. Práve táto agenda bola v spisoch okresných úradov, spoločne s druhým okruhom – riešením postavenia židovských (resp. cigánskych) spoluobčanov v čase vyhroteného konfliktu v rámci sledovaného Trnavského okresu jednou z najrozsiahlejších. Obe sú dôkazom dobových problémov Slovákov, ale aj nálad časti slovenskej spoločnosti a vlády voči menšinovému obyvateľstvu na pozadí vlastného existenčného ohrozenia.⁷ Okresné úrady v tomto prípade vystupovali najmä ako distribútor nariadení a obežníkov nižším zložkám štátnej správy, ktorá mala sledovať udalosti vo svojich obvodoch a podávať príslušnému nadriadenému orgánu hlásenia za svoj obvod, prípadne sa starali o hladký priebeh jednotlivých akcií.

Analýza všetkých aspektov slovensko-maďarského napätia na jeseň 1938 a ich dopadu na konkrétny región by svojim rozsahom iste presiahla rámec jednej štúdie. Zaujímavým zhodnotením by bolo iste aj poukázanie na vyvezenie Židov z územia autonómnej Slovenskej krajiny po Viedenskej arbitráži, ktoré malo aj v prípade Trnavy a celého okresu, podobne ako na celom Slovensku, zaujímavý priebeh.⁸ Táto problematika je však už z celoslovenského hľadiska detailnejšie spracovaná vo viacerých prácach,⁹

---

7 Ďalšou nemenej rozsiahlou agendou bola agenda týkajúca sa rozličných protislovenských letákových či iných akcií zo strany maďarského obyvateľstva či úradov a jej slovenský ekvivalent vo forme memoránd, vyhlásení či letákových proti akcií. Popri uvedených najrozsiahlejších agendách sa okresné úrady stretávali s množstvom rozhodnutí, ktoré museli distribuovať podriadeným orgánom, ale tiež s ďalšími parciálnymi problematikami súvisiacimi so slovensko-maďarskými konfliktmi.

8 ŠA Bratislava, p. Trnava, f. OÚ Trnava 1923 – 1944, šk. 104, inv. č. 370, 2246/1938 prez., 2250/1938 prez.

9 Pozri napr. ČARNOGURSKÝ, P.: *6. október 1938*, s. 240 – 242; SUŠKO, L.: *Hlinkova garda od svojho vzniku až po salzburské rokovania (1938 – 1940)*. In: *Zborník Múzea SNP 1969*. Banská Bystrica 1969, s. 199; NIŽŇANSKÝ, E.: *Židovská komunita na Slovensku medzi československou parlamentnou demokraciou a slovenským štátom*

aj keď bezpochyby treba poznamenať, že jej regionálne vyjadrenia sa mohli na viacerých miestach značne líšiť čo do počtu vyvezených židovských obyvateľov, ako aj do angažovanosti úradov a samotného trvania akcie.¹⁰

Najrozsiahlejšou a technicky azda najťažšie realizovateľnou akciou, ktorá zasiahla pohraničné okresy, bola evakuácia širokého spektra slovenských úradov z ohrozeného územia na územie autonómnej Slovenskej krajiny. Trnavský okres sa po Viedenskej arbitráži stal hraničným okresom, ktorý zvládal prvý nápor predpokladanej a neskôr realizovanej evakuácie obyvateľstva v štátnej službe, ako aj majetku a úradov. Rozhodnutím Mníchovskej konferencie z konca septembra 1938 sa položili základy pre neskoršie vyrovnanie s Maďarskom, ktoré sa dotklo rozsiahlej, dlhé roky budovanej a etablovanej štruktúry štátnych úradov, ako aj infraštruktúry ohrozeného územia.¹¹ Priamo ohrozené boli najmä oblasti s väčšinovým maďarským obyvateľstvom.¹² Je dôležité si uvedomiť, že pohraničná sieť československých (slovenských) úradov a inštitúcií bola tvorená takmer 20 rokov a v priebehu mesiaca musela slovenská strana popri iných problémoch súvisiacich s kreovaním vlastných autonómnych orgánov meniť jej štruktúru. Je zrejmé, že podobnú akciu nemožno zrealizovať zo dňa na deň. Pri evakuácii úradov totiž nešlo len o osoby a ich rodinných príslušníkov, ale aj o evakuovanie spisovej agendy, matrík, materiálneho vybavenia úradov, nábytku a podobne. Nakoľko to bola rozsiahla akcia, čakať na konečné rozhodnutie slovensko-maďarských rokovaní by bolo aj vzhľadom na to, že veľmoci vyjadrili nutnosť skorého riešenia sporných otázok,¹³

---

v stredoeurópskom kontexte. Prešov 1999, s. 41; SOKOLOVIČ, P.: *Hlinkova garda 1938 – 1945*. Bratislava 2009, s. 111 – 117 a iné.

- 10 Napríklad na niektorých miestach východného Slovenska začalo vystavovanie až po jeho zastavení. Pozri napr. MICHNOVIČ, I.: Prejavy antisemitizmu v okresoch Zemplína v období autonómie Slovenska (6. 10. 1938 – 14. 3. 1939). In: PEKÁR, M. (ed.): *Ročenka Katedry dejín FHPV PU*. Prešov 2002, s. 62; HLAVINKA, J.: *Židovská komunita v okrese Medzilaborce v rokoch 1938 – 1945*. Bratislava 2007, s. 42.
- 11 Infraštruktúru riešili spoločné slovensko-maďarské rokovania. Pozri SNA, f. Vládny delegát pri Ministerstve zahraničných vecí ČSR 1938 – 1939, šk. 2, fascikel 21/VIII.a.
- 12 Na Komárňanských rokovaníach žiadala maďarská delegácia za základ rokovaní prijať dokonca sčítanie z roku 1910, teda z čias silného maďarizačného tlaku. Pozri napr. HETÉNYI, M.: *Slovensko-maďarské pomedzie...*, s. 14 – 15; K ďalším aspektom pozri napr. DEÁK, L.: *Slovensko v politike Maďarska v rokoch 1938 – 1939*. Bratislava 1990, s. 56 – 72. Netreba ale tiež zabudnúť na fakt, že tak mohla maďarská vláda urobiť najmä preto, že už jestvoval nemecký precedens z Mníchova.
- 13 Doplňujúce vyhlásenie k dohode si ako podmienku kládlo vyriešenie problému poľskej a maďarskej menšiny do troch mesiacov, inak sa mal stať predmetom ďalšieho stretnutia veľmocí. Pozri *Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918 – 1945. Serie D*

opovážlivé. S evakuáciou sa aj z tohto dôvodu muselo počítať už oveľa skôr, a tak krajinový úrad, ako aj jednotlivé okresné úrady mali s jej prípravou a realizáciou množstvo organizačnej a zabezpečovacej práce.

Keď 9. októbra 1938 začali komárňanské rokovania o forme a rozsahu odstúpenia slovenského územia Maďarsku,¹⁴ Krajinový úrad v Bratislave vydával prvé nariadenia o evakuácii úradov z predpokladaného odstúpeného územia. Predpokladal totiž, že na základe záverov rokovania veľmocí v Mníchove a snáh maďarskej vlády o revíziu spoločnej československo-maďarskej hranice budú ohrozené najmä územia obývané prevažne obyvateľstvom maďarskej národnosti.¹⁵ V deň slovensko-maďarských rokovaní vydal prvý, evakuácii sa venujúci obežník, v ktorom zhrnul spôsob jej realizácie na územiach „*obývaných obyvateľstvom maďarskej národnosti*“.¹⁶ Na základe nariadenia sa mali pripraviť na evakuáciu „*štátne policajné úrady, obecné, poľnohospodárske, finančné úrady (včetně režijných úradovní); podniky tabakovej réžie, správy štátnych lesov a statkov, súd-nictvo, štátne školy*“.¹⁷ Štátne bezpečnostné úrady, ako četníctvo, finančná stráž a polícia mali zotrvať na mieste až do odovzdania území Maďarsku, pričom sa mali vyvarovať akýchkoľvek zrážok a zbraň mali použiť len v najnutnejšom prípade.¹⁸

Najmä príprava evakuácie úradov mala množstvo úskalí technického aj morálneho, resp. osobnostného charakteru. Evakuácia bola veľkou psychickou i materiálnou záťažou najmä pre úradníctvo evakuovaného okresu. Štátni zamestnanci našli na južnom Slovensku prácu a domov a prakticky zo dňa na deň museli opustiť miesta, s ktorými spájali svoju budúcnosť a profesionálnu kariéru. Uvedené aspekty mali dopad najmä

(1937–1945). *Band II. Deutschland und die Tschechoslowakei (1937–1938)*. Baden-Baden 1951, s. 812 – 814.

14 Pozri napr. SNA, f. Vládny delegát pri Ministerstve zahraničných vecí ČSR 1938 – 1939, šk. 2, 20/VII.b; EIBEL, J., VÁVRA, F.: *Viedenská arbitráž – dôsledok Mníchova*. Bratislava 1963.

15 Napriek tomu však Slovensko stratilo v prospech Maďarska aj územia, na ktoré sa nemohol vzťahovať etnický princíp. HETĚNYI, M.: *Slovensko-maďarské pomedzie...*, s. 16; DEÁK, L.: *Slovensko v politike Maďarska v rokoch 1938 – 1939*, s. 102 – 111; LIPTÁK, L.: *Maďarsko v slovenskej politike za druhej svetovej vojny*. In: HOLOTÍK, L. (ed.): *Príspevky k dejinám fašizmu v Československu a Maďarsku*. Bratislava 1969, s. 189 – 283 a iné.

16 ŠA Bratislava, p. Trnava, f. OÚ Trnava 1923 – 1944, šk. 104, inv. č. 370, 2074/1938 prez. Obežník PKÚ z 9. 10. 1938.

17 Tamže.

18 Tamže.

na individuálne prežívanie jednotlivcov a samotný priebeh sťahovacej akcie nemohli vo väčšej miere ovplyvniť. Napriek tomu však v mnohých prípadoch zasiahol pri evakuácii úradov disponujúcich finančnou hotovosťou, ale aj relatívne zaujímavým materiálным vybavením, aj ľudský faktor. Ten síce neovplyvnil výsledok či priebeh akcie ako celku, mal však dosah na jej finančné či materiálne zvládnutie. Vedúci úradov na odstúpenom území boli totiž zahltení množstvom organizačnej práce, museli sa postarať o hladký priebeh evakuácie, čo sa im vo viacerých prípadoch buď z pohodlnosti, nezodpovednosti, psychického rozpoloženia, u niektorých možno i zo snahy obohatiť sa, nepodarilo. Do Trnavy sa mal evakuovať okres Dunajská Streda, ktorý sa stal známym príkladom nezvládnutej evakuácie, pri ktorej sa na majetku Slovenskej krajiny napáchali vo vtedajšej mene niekoľkokdesaťtisícové škody.¹⁹

Na základe obežníka Prezídia krajinského úradu (PKÚ) „Pokyny pre prípad nariadenia evakuácie územia s obyvateľstvom maďarskej národnosti“ z 19. októbra 1938, dopĺňajúceho spomínaný výnos z 9. októbra, mali štátni zamestnanci zabezpečiť plynulý priebeh evakuačných prác, ktoré mali byť čo najefektívnejšie časovo a materiálne rozložené a naplánované. Povolil síce aj evakuáciu bytového nábytku štátnych zamestnancov, ale s tým, že nepotrebné a menej cenné veci nemali byť naložené.²⁰ Slovenská vláda si bola vedomá, že pri evakuácii rozsiahleho územia s množstvom štátnych zamestnancov a úradov nebude môcť technicky a materiálne zabezpečiť stopercentné pokrytie požiadaviek evakuantov, rozhodla sa preto vyžadovať čo najväčšiu efektívnosť pri výbere evakuovaného materiálu. Ťažkosti spôsobovalo najmä zosynchronizovanie evakuácie so železničnou správou, nakoľko v jesennom období boli v sledovanom čase vyžadované od železničnej správy podľa PKÚ „*mimoriadne veľké množstvá dopravných prostriedkov*“.²¹ Proces samotnej evakuácie tak mal prebehnúť v čo najväčšej rýchlosti a evakuácia mala byť čo najlepšie pripravená a zrealizovaná. Úrady dostali od PKÚ vyrozumienie, aby „*v prípade, že by bol k odovzdaniu odstúpených úsekov určený krátky termín (...), aby v prípade nariadenia evakuácie zaistili už teraz najnutnejšiu potrebu tak vozidiel, ako aj železničných vozňov*“.²² Napriek tomu však prichádzalo

---

19 SNA, f. KÚ, šk. 306.

20 ŠA Bratislava, p. Trnava, f. OÚ 1923 – 1944, šk. 104, inv. č. 370, 2074/1938 prez. Obežník PKÚ z 9. 10. 1938.

21 Tamže. Obežník PKÚ z 25. 10. 1938.

22 Tamže. Obežník PKÚ z 17. 10. 1938.

k viacerým nedostatkom. Železničná správa sa na ministerstve vnútra viackrát sťažovala, že podriadené úrady evakuovaného územia vyžiadali od železníc vozne a nakladali ich napriek tomu, že na základe obežníkov PKÚ mali pri realizovaní evakuačných prác vyčkať až na rozkaz k samotnému realizovaniu evakuácie. V obežníku PKÚ z 19. októbra sa doslovne písalo, že prednostovia úradov mali zabezpečiť prípravu odsunu „za účinnosti prednostov miestnych štátnych úradov (...) aby v prípade nariadenia odsunu nenastal zmätok. O pristavenie železničných vozňov treba žiadať (:telegraficky alebo telefonicky:) len po obdržaní rozkazu tunajšieho úradu k prevedeniu odsunu (:evakuácie).“²³ Vo všeobecnom zmätku, ktorému sa napriek snahe nepodarilo úplne zabrániť, tak prichádzalo k mnohým chybám, ktoré mali za následok niekoľkotisícové škody na štátnom majetku, tak ako tomu bolo v prípade okresu evakuovaného do Trnavy. O to viac, že maďarská okupačná správa poväčšine nemala pochopenie pre slovenské požiadavky na plynulú evakuáciu nielen úradov, ale aj majetku súkromných osôb, ktoré boli doslova násilím vyhnané z vtedy už maďarského územia.²⁴

Na druhej strane nemenej zaťažným ako Dunajskostredský okres (a samozrejme jemu podobné okresy), i keď nie priamo existenčne postihnutým bol i Trnavský okres, ktorý bol jedným z tzv. umiestňovacích okresov.²⁵ Krajský úrad totiž už vopred pre každý evakuovaný okres určil umiestňovací okres, ktorý mal byť cieľovou stanicou evakuantov z radov štátnych zamestnancov. Spolu s nimi prichádzalo na okresný úrad množstvo agendy, dožiadaní a obežníkov, organizačnej a administratívnej práce, ktorú musel okresný náčelník zabezpečovať, a za ktorej hladký priebeh bol osobne zodpovedný. Musel prevádzať finančné hotovosti, postarať sa o bezpečné uskladnenie a prevoz často relatívne drahého vybavenia

23 Tamže. Obežník PKÚ z 19. 10. 1938.

24 Pozri bližšie dokumenty: DEÁK, L.: *Viedenská arbitráž II.*

25 ŠA Bratislava, p. Trnava, f. OÚ Trnava 1923 – 1944, šk. 104, inv. č. 370, 2074/1938 prez. Pokyny pre prípad nariadenia evakuácie územia s obyvateľstvom maďarskej národnosti z 19. 10. 1938. Šamorín mal evakuovať do Bratislavy a Modry, Dunajská Streda do Trnavy, Galanta (časť) do Piešťan, Šaľa do Hlohovca, Komárno do Nítry, Stará Ďala do Vrábeľ, Parkán do Zlatých Moraviec, Želiezovce do Levíc a Novej Bane, Krupina (Šahy) do zostávajúceho územia Krupiny, Modrý Kameň do Modrého Kameňa – Zvolena, Lučenec do Lučenca (Halíč, Brezno nad Hronom), Feledince do Rimavskej Soboty – Brezna nad Hronom, Tornaľa do Revúcej, Rožňava do Rožňavy – Popradu, Moldava nad Bodvou do Košíc – Bardejova, Trebišov do Trebišova (sever), Vranova nad Topľou, Kráľovský Chlmec do Michaloviec – Humenného, Veľké Kapušany do Sobrance – Sniny, Nové Zámky do Nových Zámkov – Topoľčian.

evakuovaných úradov, postarať sa o zamestnancov štátu a ich rodinných príslušníkov... Okresní náčelníci umiestňovacích okresov však nemali na starosti len zabezpečenie ubytovania a umiestnenia pre úradníkov rozpustených okresných úradov. Táto úloha by vzhľadom na počet zamestnancov hierarchicky rovnocenných úradov nebola natoľko náročná. Mali sa však napríklad postarať aj o to, aby sa v rámci ich okresu našlo miesto nielen pre úradníctvo rozpustených okresných úradov, ale aj notariátov, politickej a policajnej správy, colných úradov, finančnej stráže, prípadne aj samosprávy či slovenských štátnych škôl.²⁶ Okresný náčelník tak bol osobou zodpovednou priamo za umiestnenie evakuantov na území celého okresu, či už išlo o zamestnancov širokého spektra štátnych úradov a neskôr aj civilných evakuantov. Netreba tiež zabúdať, že v tomto prípade nešlo len o umiestnenie štátnych zamestnancov. Mali sa sťahovať spolu s rodinnými príslušníkmi, ale aj vybavením úradov a spisovou agendou. Presúvali sa ale aj knihy, školské pomôcky, technické vybavenie... Zabezpečiť takému množstvu štátnych zamestnancov (aj keď možno len dočasné) ubytovanie spolu s rodinnými príslušníkmi, ako aj uskladnenie nábytku či iného majetku, zabezpečenie uskladnenia spisovej agendy a pridelenie k jednotlivým úradom na území okresu bolo veľmi zložitou prácou. Agenda rozpustených úradov sa mala previezť na nové pôsobisko a buď skartovať, alebo mala prejsť dôslednou selekciou. Úloha pracovníkov okresných umiestňovacích okresov bola o to náročnejšia, že v súvislosti s evakuáciou sa pre nich vynárali viaceré nové úlohy súvisiace nielen s osobami či majetkom, ale napríklad aj s vytýčením nových hraníc. Trnavský okres, ako už bolo spomenuté, sa stal po Viedenskej arbitráži hraničným okresom, čo aj v tejto oblasti znamenalo ďalšiu prácu pre okresného náčelníka a úrady. Hranica sa k Trnave ako hlavnému mestu v rámci okresu priblížila na niekoľko kilometrov. Trnavský okresný úrad mal preto na starosti komunikáciu s armádnym velením, najmä s generálom Jindřichom Bejлом, veliteľom pásma A medzi Bratislavou a Nitrou, ktorého styční dôstojníci pracovali priamo pri okresných úradoch okresov susediacich s Maďarskom, teda aj pri trnavskom úrade.²⁷ Podobne Okresný úrad v Trnave zaznamenával a riešil aj viaceré incidenty, ktoré sa v súvislosti so slovensko-maďarským napätím stávali na jeho území, najmä v tesnom pohraničí.

26 ŠA Bratislava, p. Trnava, f. OÚ Trnava 1923 – 1944, šk. 104, inv. č. 370, 2074/1938 prez. Obežník PKÚ z 9. 10. 1938.

27 HETÉNYI, M.: *Slovensko-maďarské pomedzie...*, s. 32.

Trnavský okresný úrad musel v súvislosti s evakuáciou úradov a inštitúcií z dunajskostredského obvodu zabezpečiť okrem spomenutého ubytovania aj bezpečnú prepravu a transport majetku, najmä bytových zariadení, resp. ich vyloženie v cieľových staniciach na území okresu, miestnosti na prechodné uskladnenie majetku, napr. bytového zariadenia evakuantov, ale aj zariadenia kancelárií, uskladnenie množstva nábytku, vybavenia... Situáciu im sčasti uľahčil fakt, že nadbytočný majetok, ako skrine, stoly, stoličky či písacie stroje, ktorý by nebol využiteľný pre pridelený personál, mali okresné úrady zasielať priamo na PKÚ.²⁸ S tým však ťažkosti trnavského OÚ so starostlivosťou o majetok a osoby evakuovaného okresu nekončili. Hoci mal byť Trnavský umiestňovací okresný úrad zo strany evakuovaného okresu upovedomený o tom, kedy by mal približne prísť transport s rodinnými príslušníkmi a zariadením,²⁹ najmä pre rýchlosť evakuácie, urýchlenú konfliktami s maďarskou stranou, to nebolo vo všetkých prípadoch možné realizovať. Presný počet evakuovaných osôb a majetku aj ich príchod mal byť trnavskému okresnému náčelníkovi známy najmä preto, aby mohol zabezpečiť pomocné sily na vykládku tovaru,³⁰ jeho transport zo železničnej stanice (alebo bezpečné uskladnenie), ako aj umiestnenie evakuovaného úradníctva s rodinami na svojom území. Z tohto dôvodu si nechal okresný náčelník vypracovať zoznam možných bytov, do ktorých mohol nasťahovať evakuovaných úradníkov s rodinami.³¹ O tom, že to bolo len núdzové riešenie, netreba pochybovať. Problematické bolo najmä nájdenie vhodného ubytovania, nakoľko nešlo o malý počet osôb, ale o stovky, v celoslovenskom meradle tisíce osôb.³² V Trnave bol v tomto čase nedostatok voľných bytov, preto mnohých evakuantov museli ubytúvať ľudia v už obývaných domoch s voľnými izbami. Podobná situácia bola na celom území okresu, mnohí evakuovaní úradníci aj z tohto dôvodu bývali na mestskom či obecnom majetku, napríklad na majeroch, družstvách a podobne. Ako poznamenal krajský

---

28 SNA, f. KÚ, šk. 305, 321/1938 prez.

29 ŠA Bratislava, p. Trnava, f. OÚ Trnava 1923 – 1944, šk. 104, inv. č. 370, 2074/1938 prez. Obežník PKÚ z 25. 10. 1938.

30 O vyloženie sa mali postarať najmä evakuovaní štátni zamestnanci a ich rodinní príslušníci. Transport mal byť hneď po príchode vyložený, aj keby snáď nebol ešte v čase príchodu zaistený riadny či dočasný byt pre evakuovaného štátneho zamestnanca.

31 ŠA Bratislava, p. Trnava, f. OÚ Trnava 1923 – 1944, šk. 104, inv. č. 370, 2074/1938 prez. Zoznam pre ubytúvanie úradníkov Byty bez nábytku.

32 SNA, f. KÚ, šk. 305, 321/1939 prez.

úrad, „je samozrejmé, že v terajšom čase nebude možné zaistiť dostatočný počet zodpovedajúcich bytov najmä v sídlach okresných úradov“. Ako preto ďalej poukázal, „pod umiestňovacím okresom (miestom) treba rozumieť celý obvod príslušného okresu, teda i vidiecke obce. Na túto okolnosť treba všetkých štátnych zamestnancov dôrazne upozorniť s tým, že sú povinní prijať zaistené ubytovanie. Páni okresní náčelníci nech však podľa možností berú do úvahy také obce, z ktorých bude zamestnancovi umožnené dochádzať do zamestnania v stanovených úradných hodinách.“³³ Pre nedostatok bytov sa stávali v Trnave či v mieste umiestnenia úradníkov situácie, že evakuanti nemohli byť ubytovaní v pridelenom mieste výkonu práce, ale museli za ňou dochádzať z viac či menej vzdialených obcí. O tom, že to malo veľký dopad na evakuovaných štátnych zamestnancov, netreba pochybovať. Po nútenom opustení miesta výkonu práce boli v rýchlom časovom slede zaradení na nové pracoviská, často bez znalosti konkrétneho prostredia a v mnohých prípadoch aj bez agendy, čo spolu s neľahkou bytovou situáciou ich rodín a v neposlednom rade ich samých ešte viac prehĺbilo ich frustráciu. Ani finančná stránka nebola zanedbateľná. O prevoz hnuťelného majetku bolo síce postarané železnicou, pri vyložení mali spolupracovať samotní evakuanti, na druhej strane však ďalší ich transport, prevoz majetku na miesta ich zaradenia atď. bol v kompetencii umiestňovacieho okresu. Ten pritom musel postupovať pri všetkých úkonoch veľmi rýchlo a záležitosti starostlivosti o osoby zo zabratého územia mal vybavovať na základe prípisu predsedníctva ministerskej rady v Prahe „bez meškania a presne“.³⁴ Na uvedenú akciu si musel viackrát trnavský okresný náčelník najať robotníkov či pomocné sily s povozmi, ktorých bolo samozrejme nutné za odvedené služby vyplatiť. Situácia sa ešte radikálnejšie zhoršila po príchode civilných evakuantov z Maďarsku odstúpeného územia. Na jar 1939 musel trnavský okresný úrad hlásiť na PKÚ, že ďalšie umiestňovanie rodín na území okresu už nebolo v súvislosti s nedostatkom miestností na ubytovanie osôb a stajní pre dobytok možné.³⁵ Problematika civilných utečencov z Maďarska je rozsiahlym zdrojom zaujímavých informácií a odrazom slovensko-maďarských vzťahov po Viedenskej arbitráži. Nakoľko však presiahla rámec jesenných dní

33 ŠA Bratislava, p. Trnava, f. OÚ Trnava 1923 – 1944, šk. 104, inv. č. 370, 2074/1938 prez. Obežník PKÚ z 25. 10. 1938.

34 Tamže. Obežník Predsedníctva slovenskej vlády z 29. 10. 1938.

35 SNA, KÚ, šk. 305, 321/38 prez. List OÚ Trnava PKÚ z 8. 3. 1939. Len v Trnave bolo v tomto čase podľa OÚ 134 roľníckych rodín (540 ľudí).

roka 1938, nebude v tomto krátkom náčrte bližšie rozpracovaná, aj keď jej regionálne špecifiká by si do budúcnosti iste zaslúžili hlbšie spracovanie. Tragédia tisícov slovenských občanov, ktorí museli pod rozličnými hrozbami, často pod hrozbou trestu smrti, opustiť svoje dlhoročné domovy a utiecť na neznáme územie, zostane jedným z najvypuklejších dokladov slovensko-maďarského napätia v rokoch 1938 – 1945.

O tom, že evakuáciu úradov a štátnych zamestnancov na územie Trnavského okresu (a paralelne s tým aj na iných miestach autonómneho Slovenska) sprevádzali viaceré nedostatky, už bola reč na predchádzajúcich riadkoch. Snáď najvypuklejším bolo z hľadiska skúmaného regiónu presunutie majetku Okresného úradu v Dunajskej Strede do Trnavy, ktoré na dlhší čas figurovalo v agende Okresného úradu v Trnave, resp. agende PKÚ. Problémy sa pri tejto akcii kopili – či už pre nedbalosť, zmätok pri evakuácii, jej nepripravenosti, alebo zo snahy obohatiť sa. Je nesporné, že úradníctvo evakuovaného okresu na čele s okresným náčelníkom malo situáciu značne sťaženú. V spise k likvidácii Okresného úradu v Dunajskej Strede na OÚ v Trnave je možné dočítať sa, že len spisy rázu dôverného spolu so spismi CPO³⁶ a ZPO tvorili spolu 150 položiek.³⁷ Okrem spisového materiálu sa evakovalo aj vybavenie kancelárií a množstvo ďalšieho majetku okresného úradu, počnúc písacími a počítacími strojmi cez predmety potrebné na civilnú obranu až po finančnú hotovosť. Za prevod uvedených vecí bol zodpovedný okresný náčelník, v prípade Dunajskej Strede František Adamec. Podľa zápisnice spísanej 6. novembra 1938 na (v tejto dobe už rušenom) Okresnom úrade v Dunajskej Strede boli viaceré predmety odovzdané maďarskej okupačnej správe,³⁸ čím vznikla slovenskej vláde relatívne vysoká škoda. Hoci dunajskostredský okresný náčelník odovzdal v Trnave do správy trnavského náprotivka viac ako 40-tisíc korún v hotovosti,³⁹ pri evakuácii sa „stratili“ alebo boli ponechané na okupovanom území viaceré zaujímavé predmety. Ešte v januári 1939 vyčíslil PKÚ F. Adamcovi škodu viac ako 36-tisíc korún (ktoré neoprávnene odovzdal maďarskej okupačnej správe), ktorú mal splácať v mesačných splátkach po 300 Ks.⁴⁰ Ďalším šetrením však suma značne

---

36 Civilná protiletadlová obrana.

37 SNA, f. KÚ, šk. 305, 321/38 prez. Záznam PKÚ z 10. 10. 1939.

38 Tamže, šk. 306. Zápisnica na OÚ DS z 6. 11. 1938.

39 40 975 korún vložil trnavský okresný náčelník do mestskej sporiteľne v Trnave.

40 Korún slovenských. SNA, f. KÚ, šk. 305, 321/1938 prez. Výmer PKÚ z 26. 1. 1939.

narastala,⁴¹ a už v marci 1940, keď pôsobil Adamec ako radca politickej správy pri ministerstve vnútra, vyčíslila komisia PMV⁴² Adamcovi sumu 63 286,45 Ks spolu s pokladničným mankom,⁴³ ktorá mu mala byť strhávaná z výplaty až dotedy, kým ju celú nesplatí. F. Adamec sa síce pri vypočúvaní bránil časovou tiesňou a psychickým rozpoložením, pričom poukazoval najmä na to, že veril svojim podriadeným, ktorí mali účtovné náležitosti na starosti, no so svojou obhajobou neuspel. Do istej miery mal pravdu v tom, že evakuácia bola veľmi rýchlou záležitosťou, podobne jeho psychické rozpoloženie nemuselo byť práve najlepšie, na druhej strane ako okresný náčelník bol osobne zodpovedný za jej hladký priebeh, ktorý v sledovanom prípade nebol dosiahnutý. V tomto smere je tiež otáznne, či sa niektorý z jeho podriadených na procese evakuácie neobohatil.

S evakuáciou štátnych úradov a majetku súvisí ešte veľký počet ďalšej agendy. Do agendy evakuácie na územie Trnavského okresu možno zaradiť tiež snahy o zabezpečenie prevozu slovenského majetku na nesporne slovenské územie, ktoré začalo podobne ako v prípade úradov ešte pred rozhodnutím Viedenskej arbitráže. Evakuovať sa mali napríklad cestné stroje⁴⁴ či ďalší hnutelný majetok slovenskej strany, ktorý však bol ešte dlhší čas predmetom rokovaní slovenských a maďarských vyjednávaní.⁴⁵ Infraštruktúra budovaná takmer 20 rokov však bola pre Slovensko už stratená bez možnosti kompenzácie z maďarskej strany. Maďarsko tak zavŕšilo svoju revizionistickú politiku, o ktorú sa snažilo po podpísaní Trianonskej mierovej zmluvy. Hoci ním želaný stav trval len o niečo viac ako šesť rokov, predsa len je dôkazom charakteru politiky v rokoch druhej svetovej vojny, ktorá v priestore strednej Európy priniesla množstvo konfliktov o územia. Evakuácia štátnych úradov sledovaná na príklade Trnavy (resp. Dunajskej Stredy) je v tomto smere len malým čriepkom v celej mozaike slovensko-maďarského napätia, resp. konfliktu v pohnutých časoch. Je však tiež zaujímavým svedectvom o nesporne veľkom zásahu tak do života jednotlivcov, ako aj do chodu a organizácie štátnej správy na slovenskom území.

---

41 Tamže.

42 Prezídium ministerstva vnútra.

43 SNA, f. KÚ, šk. 305, 321/1938 prez. List PMV F. Adamcovi z 28. 3. 1940.

44 ŠA Bratislava, p. Trnava, f. OÚ 1923 – 1944, šk. 104, inv. č. 370, 2074/1938 prez.

45 SNA, f. Vládny delegát pri Ministerstve zahraničných vecí ČSR 1938 – 1939, šk. 2, 20/VIII.a.

Summary

The year 1938 changed lives not only of the Slovaks on threatened and later occupied territory but also the life in border regions that were part of the Slovak State also after the Vienna Award. To better understand how the occupation influenced the Slovak society, it is important to provide a reflection on those critical autumn events from the end of 1938 also from the point of view of Slovak border regions in case. Because the intervention had a significant impact and in some areas it even changed the life in Slovak part of the border territory. The most significant milestone with influence on border districts was the evacuation of authorities from the territory ceded to Hungary; the study deals with it using the example of Allocation Office in Trnava. According to the directives the authorities and institutions from the town limits of Dunajská Streda had to be evacuated to the territory of the District Trnava and the District Court in Trnava had to provide accommodation to civil servants and their families, safety transportation, transport and storage of their property in relation to the evacuation and allocation of the civil servants as well. The extensive action followed on the example of Trnava (and Dunajská Streda) had a significant impact on the young state administration being in the phase of creation and from this point of view it is only a small piece in the mosaic of the Slovak-Hungarian tension, or the conflict in those unsettled times. But it is an interesting testimony on great impact on individual lives and also the operation and organisation of the state administration on the Slovak territory.

Ilegálne prechody židovského obyvateľstva cez slovensko-maďarskú hranicu v rokoch 1942 – 1944

Martina FIAMOVIÁ

V roku 1942 dospelo tzv. riešenie židovskej otázky na Slovensku do svojej vrcholnej fázy, keď slovenská vláda zorganizovala deportovanie väčšiny židovského obyvateľstva¹ za hranice ich vlasti do koncentračných táborov na území dnešného Poľska, pričom ich podľa § 3 ústavného zákona o vysťahovaní Židov č. 68, prijatého 15. mája 1942, zbavila štátneho občianstva.² Viacerí Židia videli možnosť, ako sa vyhnúť odtransportovaniu, v úteku na územie susedného Maďarska,³ kde síce platili protižidovské zákony, ale v roku 1942 Maďarsko svoju židovskú menšinu ešte nedeportovalo.

-
- 1 Podľa sčítania z roku 1938 malo Slovensko po odstúpení južných oblastí Maďarsku 2 709 000 obyvateľov, z toho sa k židovskej národnosti prihlásilo 29 928 osôb (1,11 %) a k židovskému náboženstvu 87 487 osôb (3,23 %). V priebehu deportácií v roku 1942 bolo za hranice štátu vyvezených asi 58 000 Židov. NIŽŇANSKÝ, E.: Slováci a Židia – vzťah slovenskej majority a židovskej minority počas vojny. In: NIŽŇANSKÝ, E. (ed.): *Park ušľachtilých duší 2*. Bratislava 2008, s. 72 – 74.
  - 2 „Židia vysťahovaní a Židia, ktorí územie štátu opustili alebo opustia, strácajú štátne občianstvo Slovenskej republiky.“ *Slovenský zákonník*, 1942, ústavný zákon č. 68/1942 Sl. z.
  - 3 Úteky sa síce stali najaktuálnejšími práve v období deportácií, ale s týmto typom reakcie sa stretávame aj v predchádzajúcom období, keď predstavovali únik pred stupňujúcim sa prenasledovaním. Hlavne mladí Židia mali vážny záujem o vysťahovanie, napr. do Palestíny. Súčasťou týchto plánov bolo i preškoľovanie potenciálnych emigrantov v prípravných (prevrstvovacích) kurzoch – hachšarotoch, organizovaných Židovskou ústrednou úradovňou. Ďalšími krajinami, ktoré sa pre židovských občanov stávali novými domovmi, boli i Francúzsko či Anglicko. Štátny archív (ŠA) Nitra, pobočka (p.) Nitra, fond (f.) Obecný notársky úrad (ONÚ) Zlaté Moravce, škatula (šk.) 1, 48/41

Možnosti emigrácie Židov z územia vojnového slovenského štátu výstižne zhodnotil Hlohovčan židovského pôvodu Bedřich Róna: „*Emigrácia? Kam? Hranice boli takmer nepreniknuteľné. Na západe protektorát, teda Nemecko. Na severe porazené Poľsko, teda Nemci. Juhovýchodne Maďarsko s obmedzeným cestovaním dokonca i pre Slovákov, keďže medzi oboma štátmi panovalo napätie. Navyiac slovenské pasy Židia už spravidla nedostávali a zostával len ilegálny prechod hraníc. Ten mohol pomôcť tu a tam, individuálne, rozhodne nie ako hromadné riešenie.*“⁴ Emigrácia smerujúca k nášmu južnému susedovi v roku 1942 bola preto prejavom krajného zúfalstva a ohrozenia života.⁵

Samotným deportáciám predchádzalo výrazné obmedzenie pohybu židovského obyvateľstva. Vyhláškou ministerstva vnútra (MV) z konca februára 1942 sa Židom zakázalo sťahovať sa z obce ich bydliska bez povolenia alebo príkazu tohto ministerstva. Následne MV zakázalo väčšine Židov opúšťať svoje domovy od 18. do 8. hod. a súčasne zastavilo vycestovanie za hranice (vrátane malého pohraničného styku) všetkým Židom okrem tých, ktorým bola udelená výnimka prezidenta republiky,⁶ čo ich nútilo hľadať záchranu pred deportáciami formou ilegálneho prechodu hranice.

Na hromadiace sa „dezercie“ do Maďarska reagovalo Prezídium MV 25. marca 1942 nariadením adresovaným všetkým okresným úradom, v ktorom sa píše: „*V posledných dňoch sa stávajú prípady, že Židia zaradení do práce podľa § 22 nariad. číslo 198/1941 Sl. z. utekajú do Maďarska. Kde sú zadržovaní maďarskými pohraničnými orgánmi a po odpykaní trestu pre neoprávnené prekročenie hraníc sú odovzdaní slovenským pohraničným orgánom. Takýchto Židov po prevzatí na št. hraniciach treba ihneď odovzdať žandárskou eskortou priamo: mužov do pracovného tábora v Novákoch a ženy do prac. tábora Bratislava-Patrónka.*“⁷ Osobitné koncentračné

---

prez.; CHLAMTAČOVÁ, K.: *Pramienok života*. Bratislava 1995, s. 24; ŠA Nitra, p. Nitra, f. Okresný úrad (OÚ) Zlaté Moravce, šk. 40, 778/42 prez.

4 RÓNA, B.: *Osudy z temných časů*. Praha 2003, s. 16 – 17.

5 Emigrácia Židov do Maďarska sa však neobmedzovala len na obdobie po roku 1942. Už z novembra 1940 pochádza prípad, keď Žid H. Rottmann z Veľkej Polany, dediny na maďarskej strane najvýchodnejšej časti spoločnej hranice, prepašoval troch Židov z Poľska. Štátny policajný úrad v Michalovciach ho zadržal a po päťdňovej väzbe vyhostil do Maďarska. HETÉNYI, M.: *Slovensko-maďarské pomedzie v rokoch 1938 – 1945*. Nitra 2008, s. 120.

6 NIŽŇANSKÝ, E. (ed.): *Holokaust na Slovensku 6*. Bratislava 2005, dok. č. 13, s. 112 – 113, dok. č. 38, s. 143.

7 Tamže, dok. č. 96, s. 188 – 189.

stredisko, kam okresní náčelníci posielali všetkých „dezertérov“, bolo v Novákoch zriadené MV 24. marca 1942, kvôli nedodržaniu jednotného postupu pri eskortovaní židovských utečencov však ministerstvo túto akciu čoskoro zrušilo a podľa nových inštrukcií zo 14. apríla 1942 mali príslušné orgány odovzdávať zadržané osoby priamo do najbližšieho koncentračného strediska.⁸

Štátna moc organizovala množstvo razií, ktorými sa snažila židovských utečencov nájsť. Prvé boli uskutočnené ešte predtým, ako Slovensko opustil prvý deportačný vlak. Napr. okresný náčelník v Michalovciach zrealizoval raziu na rodičov Židoviek, ktoré ušli za hranice Slovenska už v noci z 24. na 25. marca 1942.⁹

Nárast ilegálnych prechodov hraníc do Maďarska od začiatku deportácií potvrdzujú i správy okresných náčelníkov najmä z hraničných okresov Nitra a Prešov. Reakcia židovskej komunity na deportácie bola (nielen tu) popisovaná najčastejšie slovami strach a panika, pretože nie všetci Židia verili oficiálnej verzii o odchode za prácou, na viacerých miestach Slovenska sa medzi Židmi šírili obavy z pripravovanej fyzickej likvidácie.

Ministerstvo vnútra už 23. marca žiadalo ministerstvo zahraničných vecí (MZV) o zásah u maďarskej vlády, aby židovských utečencov vydala na Slovensko, čo odôvodnilo tým, aby sa Židia „*nevyhli platnými predpismi im udeleným povinnostiam a aby opatrenia štátnych orgánov neboli útekom Židov do cudziny zmarené.*“¹⁰ Otázka slovenských Židov, ktorí sa legálne či ilegálne nachádzali na území Maďarska, bola o niekoľko dní neskôr predmetom rokovania medzi ministrom vnútra Alexandrom Machom a mimoriadnym vyslancom v Maďarsku Jánom Spišiakom. J. Spišiak mal od maďarskej vlády požadovať buď vydanie týchto osôb alebo vyhlásenie, že si ich definitívne ponecháva (vzhľadom na očakávané vydanie ústavného zákona č. 68/1942 Sl. z.). Zároveň sa žiadala informácia, či si Maďarsko želá vrátiť svojich občanov späť, alebo budú môcť byť deportovaní spolu so slovenskými Židmi za hranice republiky. Slovenské vyslanectvo vzápätí intervenovalo v danej veci prostredníctvom verbálnej nóty zaslanej Kráľovskému ministerstvu zahraničných vecí.¹¹ Maďarská vláda návrh slovenského vyslanca, aby si obe krajiny svojich občanov vymenili do 15. júla 1942, prijala so žiadosťou o predĺženie stanoveného termínu, ale

8 BAKA, I.: *Židovský tábor v Novákoch 1941 – 1944*. Bratislava 2001, s. 41.

9 NIŽŇANSKÝ, E. (ed.): *Holokaust na Slovensku* 6, s. 79, dok. č. 95, s. 188.

10 Slovenský národný archív (SNA), f. MV, šk. 409, 1439/43.

11 NIŽŇANSKÝ, E. (ed.): *Holokaust na Slovensku* 6, dok. č. 129, s. 213.

podľa predsedu vlády Vojtecha Tuku vzhľadom na to, že návrh neprijala ako celok, ponuka padla a dohoda sa nakoniec nerealizovala. Keď v júli a v auguste 1942 navštívil maďarský vyslanec v Bratislave Kuhl Tuku a opätovne žiadal, aby Slovensko prijalo slovenských utečencov, predseda vlády toto odmietol s tým, že na základe ústavného zákona č. 68 prišli židovské osoby o slovenské občianstvo a slovenská vláda o nich nemá žiadny záujem. Neprekvapuje preto augustové nariadenie Ústredne štátnej bezpečnosti (ÚŠB), na základe ktorého pohraničné bezpečnostné orgány v žiadnom prípade nesmeli preberať Židov vracajúcich sa na slovenské územie.¹²

Ešte pred prijatím spomínaného ústavného zákona zakročilo v prospech židovských utečencov aj slovenské vyslanectvo v Budapešti, tieto kroky sa však po 23. máji 1942 (keď vstúpil ústavný zákon do platnosti) stali bezpredmetnými. Dňa 13. júla sa predseda vlády Tuka navyše vyjadril, že „*ak Maďari sa chcú zbaviť slovenských Židov, môžu ich odovzdať, nakoľko majú spoločné hranice s Generálnym gouvernementom – priamo (nie teda cez nás) nemeckým úradom, za účelom internovania v táboroch, do ktorých boli určené.*“ Sumu 500 RM by samozrejme Slovensko za každú takto odovzdanú osobu platiť odmietlo.¹³

O rastúcom počte židovských emigrantov do Maďarska počas deportácií podávali svedectvo správy okresných náčelníkov z čoraz väčšieho počtu okresov.¹⁴ Okresný náčelník z Revúcej v apríli 1942 napísal: „*Snaha uniknúť sústredeniu viedla mnohých Židov k ilegálnemu prekročeniu hraníc do Maďarska. Odkiaľ však v mnohých prípadoch boli späť dopravení.*“ Všetci Slováci pomáhajúci týmto osobám pri úteku boli zatknutí a dodaní do Ilavy. Podobné prípady boli hlásené aj z okresov Nová Baňa a Zvolen.¹⁵ V máji 1942 okresný náčelník z Trstenej oznámil: „*Poniektorí ušli do Maďarska, odkiaľ už aj potajomky písali a vychvaľovali, s akou oddanosťou ich Maďari prijali. Tak cez maďarskú hranicu ako i na maďarskom území sa im vraj nerobia žiadne prekážky a keďže vraj takýchto dezertérov je*

---

12 Na základe tohto nariadenia napr. vydal Okresný úrad v Nitre nariadenie, v ktorom uvádza: „*Keď týchto Židov Maďari prehodili cez hranice, treba ich podobnou cestou vrátiť do Maďarska a na Slovensko nemajú byť pripustení.*“ ŠA Nitra, p. Nitra, f. OÚ Nitra, šk. 467, 533/42 adm.

13 NIŽŇANSKÝ, E. (ed.): *Holokaust na Slovensku* 6, dok. č. 383, 384, s. 462 – 463, dok. č. 356, s. 433.

14 Len do 15. apríla 1942 bolo napr. z Maďarska vrátených 177 židovských utečencov, z ktorých však viacerí hranicu prekročili opakovane aj štyrikrát. SNA, f. MV, šk. 409, 1439/43.

15 NIŽŇANSKÝ, E.: *Slováci a Židia – vzťah slovenskej majority a židovskej minority počas vojny*, s. 102.

*tam viac, aby mali z čoho žiť, americká vláda im vraj cestou Švajčiarska poukázala väčší obnos na živobytie. Toto prirodzene láka aj ostatných Židov a teraz by tam chceli všetci odísť.*¹⁶ Na zvýšený počet osôb ilegálne prechádzajúcich hranice do Maďarska sa 22. júna 1942 sťažoval (nie prvý raz) aj maďarský vyslanec Kuhl na slovenskom MZV. Maďarské orgány sa opakovane stretli dokonca s prípadmi, keď sa niektorí Židia vrátili do Maďarska aj tri-štyrikrát, vzhľadom na čo žiadala maďarská vláda vykonanie príslušných opatrení slovenskými orgánmi.¹⁷ Utečenci zadržaní maďarskými úradmi bývali odovzdaní príslušnému okresnému úradu (ak išlo o pokrstené osoby), inak boli odoslaní do koncentračného strediska na základe rozkazu 14. odd. MV.

V prípade úteku za hranice bolo židovské obyvateľstvo odkázané na pomoc majoritného obyvateľstva, pritom až 24. apríla 1942 vydalo MV smernicu pre ÚŠB, umožňujúcu okresným náčelníkom poslať Slováka pomáhajúceho Židom v úteku do Zaisťovacieho tábora v Ilave. „Árijec“, ktorý poskytol pri úteku Židovi pomoc, mal byť dodaný do Ilavy aj bez súhlasu ÚŠB, ktorá však mala byť o zaistenej osobe informovaná.¹⁸

Pomoc pri prechode hranice poskytovali Židom v mnohých prípadoch majitelia automobilových koncesíí. Autodopravca Štefan Farkaš z okresu Banská Štiavnica prepravil napr. 19. apríla 1942 niekoľkých Židov na hranice, čím im umožnil útek, no vzhľadom na vyššie spomínanú smernicu nebol ešte potrestaný.¹⁹ Iný autodopravca z pohraničného okresu Zlaté Moravce – Eugen Pichňa – bol zadržaný pri neúspešnom pokuse skupiny Židov o útek do Maďarska v máji 1942. Kým Židia boli poslaní do tábora v Novákoch, E. Pichňa bol pokutovaný sumou 200 Ks, postavený pod policajný dohľad a bolo mu zakázané voziť židovské osoby. Napriek tomu však 6. júna 1942 odviezol ďalšiu osobu zo Zlatých Moraviec smerom k hranici, kde bol chytený. E. Pichňu dopravili 12. júna do Zaisťovacieho

16 SNA, f. Národný súd, Dr. Starinský, 49/45-31.

17 Vyslanec Kuhl sa na MZV sťažoval už 8. mája 1942. SNA, f. MV, šk. 215, 955/42; šk. 409, 1439/43.

18 NIŽŇANSKÝ, E. (ed.): *Holokaust na Slovensku* 6, dok. č. 205, s. 285.

19 V okrese Zlaté Moravce to bol napr. autodopravca J. Schindler, ktorého o pomoc požiadal O. Tomaschoff s rodinou. Pokus o prekročenie hranice v apríli 1942 sa však nepodaril a všetci aj s prevádzачom J. Kaločayom zo Starej Haliče skončili na žandárskej stanici (J. Schindler mal za svoju pomoc obdržať 2 000 Ks, J. Kaločay údajne odmenu sľúbenú nemal). MACKO, M.: *Postoje majoritného obyvateľstva k židovskej komunite počas 2. svetovej vojny na príklade okresu Banská Štiavnica*. In: NIŽŇANSKÝ, E. (ed.): *Park ušľachtilých duší 2*. Bratislava 2008, s. 124; ŠA Nitra, p. Nitra, f. OÚ Zlaté Moravce, šk. 41, 470/42 prez.

tábora v Ilave, odkiaľ bol už 17. júna prepustený na príkaz ÚŠB. Tento krok totiž požadovalo Okresné veliteľstvo Hlinkovej gardy (HG) v Zlatých Moravciach, ktoré Pichňu potrebovalo ako „dôverníka“ pri odhaľovaní ostatných autodopracov pomáhajúcich Židom pri útekoch.²⁰

Zaujímavý prípad sa odohral v okrese Nitra, kde bol do prevádzania Židov zapojený aj vládny komisár obce Babindol Pavol Gyurka. V jednom prípade sa vopred dohodol prevádzач Židov s dozorcom finančnej stráže Karolom Žilčayom z oddelenia finančnej stráže v Lapášskych Ďarmotách a spomínaným vládny komisárom tým spôsobom, že keď v noci 4. apríla 1942 prevádzач priviedol Židov z Nitry (o ktorých predpokladal, že majú u seba niekoľko tisíc korún) na štátnu hranicu, utiekol a nechal ich chytiť vládny komisárom a K. Žilčayom. Na druhý deň sa všetci traja mali podeliť o peniaze, ktoré u Židov našli.²¹

O beznádeji sprádzajúcej snahu nájsť útočisko pred vyvezením za hranice svedčí aj niekoľko prípadov zadržaných detí vo veku od 6 do 12 rokov, ktoré boli v apríli 1942 nájdené samé na maďarskom území, pričom v jednom prípade dieťa prekročilo hranicu bez prevádzачa.²²

Pokiaľ ide o počet Židov, ktorí v priebehu deportácií opustili územie Slovenska, približný údaj uvádza vo svojom liste ministrovi vnútra z 25. júna 1942 prednosta 14. odd. MV Anton Vašek: „Do dnešného dňa bolo odtransportovaných približne asi 53 000 Židov z celkového počtu 89 000, ktorý bol podľa posledného sčítania ľudu. Z toho ušlo asi 10 000 do Maďarska alebo cudziny, prípadne sa zdržujú na neznámom mieste.“²³ Bližší údaj spomína poradca pre židovskú otázku pri slovenskej vláde Dieter Wisliceny v druhej polovici augusta 1942. V jeho návrhu na ďalší postup pri deportáciách uviedol, že do Maďarska ušlo 7 000 až 8 000 osôb.²⁴ V súčasnosti možno predpokladať, že útek na územie susedného Maďarska si v roku 1942 zvolilo asi 5 000 až 6 000 Židov zo Slovenska.²⁵

Úteky prenasledovaných Židov pokračovali aj po skončení deportácií v októbri 1942, pretože slovenskí vládni predstavitelia dávali najavo, že kapitola deportácií nie je ešte definitívne uzavretá. Vyjadrenia o obnovení transportov zapríčinili na jar 1943 opätovný nárast prípadov ilegálneho

---

20 Tamže, 682/42 prez., 744/42 prez.

21 Prevádzач nakoniec svoju výpoveď odvolal. Tamže, šk. 52, 846/42.

22 Tamže, 803/42.

23 NIŽŇANSKÝ, E. (ed.): *Holokaust na Slovensku* 6, dok. č. 339, s. 420.

24 Tamže, dok. č. 379, s. 459.

25 Tamže, s. 78.

prechodu hranice. Marcové hlásenia okresných žandárskych veliteľstiev z Prešova, Kežmarku či Hlohovca pre 14. odd. MV zhodne konštatovali „medzi Židmi zvýšený ruch a prípravy k úteku“, ako i zdesenie, ktoré ich nútilo k opusteniu bydliska. Situáciu dávali predovšetkým do súvislosti s prejavom ministra vnútra A. Macha na zjazde župných a okresných veliteľov HG v Ružomberku 7. februára 1943,²⁶ ktorý zvýšil obavy židovského obyvateľstva z pokračovania deportácií. Okresný žandársky veliteľ z Prešova upozornil aj na konkrétny úsek medzi Nižným Olčvárom a Kostolanmi nad Hornádcom, kde sa prípady ilegálnych prechodov vyskytovali.²⁷ Odbočka ÚŠB pri Policajnom riaditeľstve v Prešove už vo februári 1943 hlásila 14. odd. MV, že medzi Židmi v Prešove a na celom východnom Slovensku zavládla „dosiaľ nevídaná panika, ktorá mala za následok hromadné expedovanie židovských maloletých detí, starcov a manželiek do Maďarska. Prechod cez hranice dial sa ilegálne a vo veľkej tajnosti, pravidelne v noci. Podľa dôverných správ v pohraničných obciach našli sa vždy občania, ktorí za dobrý peniaz ukazovali Židom bezpečný priechod do Maďarska.... Židia, ktorí tuná zostali, i pokrstení, začínajú sa skrývať, na noc sa sťahujú do cudzích bytov a sú v stálom strehu.“ V závere sa policajný riaditeľ pýta, ako a či vôbec by sa malo brániť takémuto dobrovoľnému úteku.²⁸

V Nitre bola žandárskou stanicou zadržaná v apríli 1943 skupina 11 osôb (dvaja z nich boli za prevádzanie potrestaní už v roku 1942, pričom si trest odpykali na Okresnom úrade Nitra a v Zaisťovacom tábore v Ilave), z toho štyroch Židov, ktorí od leta 1942 pašovali židovské osoby do Maďarska. Spomínaní Židia boli po odpykaní trestu na Okresnom úrade v Nitre dodaní na príkaz 14. odd. MV do Zaisťovacieho strediska Židov v Novákoch. Jeden Žid z tejto skupiny, ako i jej kresťanskí členovia, dostávali za pašovanie alebo za jeho sprostredkovanie odmeny vo výške i niekoľko tisíc korún. Prevádzanie Židov sa konalo častokrát za spolupráce obyvateľov pohraničných obcí zo slovenskej i maďarskej strany a ako v niektorých prípadoch prebiehalo, dokladajú úryvky z hlásenia žandárskej stanice: „Gregor Kováč tvrdí, že Židov zaviedol len do Močenského háju a keďže Židia chceli, aby ich zaviedol až do Budapešti, nechal ich v lese a sám sa vrátil späť do Močenku. (...) Šofér Kolár dovezol Židovky a Puterovú

26 „Židia, nech sú pokrstení alebo nepokrstení, nech majú legitimáciu takú alebo onakú, všetci idú za jedným cieľom. Ale príde marec, príde apríl a pôjdu transporty.“

27 SNA, f. MV, šk. 409, 1439/43.

28 Tamže.

k obci Kepežd, tam ich na poľnej ceste zložil a vrátil sa autom späť do Nitry. Margita Puterová s uvedenými Židovkami prekročila slovensko-maďarské hranice a chcela Židovky doviezť až do Šali n. Váhom... bola po prekročení hraníc, spolu so Židovkami maďarskými pohraničnými orgánmi zadržaná a dopravená do Nových Zámkov, kde si odpykala 7- dňový trest. Po odpykaní trestu bola Puterová postrkom dopravená na slovensko-maďarské hranice, odkiaľ prišla do Nitry...²⁹

Situáciu Židov zo Slovenska, ktorí úspešne prekročili hranicu, približuje vo svojich spomienkach slovenský vyslanec v Budapešti Ján Spišiak: „Nešťastie postihlo v roku 1943 tých uprchlíkov zo Slovenska, ktorí sa zdržovali na Podkarpatskej Rusi. Tam totiž všetkých Židov, ktorí sa nevedeli vykázat maďarským štátnym občianstvom, maďarské bezpečnostné úrady pochytili a vysťahovali ich do Haliče. Nemci tam značnú časť z nich postrieli pri pogromoch. Z týchto nešťastníkov prišla ku mne jedna bývalá učiteľka, ktorá sa pri masovej strelbe zachránila tak, že padla netrafená a spomedzi mŕtvov ju potom vytiahol jeden maďarský vojak.“³⁰

Kým od roku 1942 smerovali Židia, pokúšajúci sa zachrániť, do Maďarska, o dva roky neskôr nastala situácia presne opačná – Židia z Maďarska, v snahe vyhnúť sa prebiehajúcim deportáciám organizovaným po vstupe nemeckých jednotiek do tejto krajiny, hľadali pomoc na Slovensku. Slovenský vyslanec v Budapešti popisuje situáciu slovenských Židov v Maďarsku tesne pred začatím deportácií nasledovne: „1. apríl 1944 ... Počuť o zatýkaní maďarských Židov v počte niekoľko tisíc. Medzi židovskými uprchlíkmi zo Slovenska to vyvolalo značný poplach. (...) 2. apríl 1944 Začalo sa veľké anglo-americké bombardovanie budapeštianskych nádraží a priemyselných podnikov (...) Tieto letecké útoky mali za následok mnoho civilných mŕtvych. Medzi nimi zahynuli aj viacerí židovskí uprchlíci zo Slovenska, ktorí sa na výzvu maďarských úradov prihlásili dobrovoľne na prácu v nádeji, že potom nebudú ďalej molestovaní.... 5. apríl Židovskí uprchlíci zo Slovenska mi hlásili, že maďarská polícia dala vyhlášku, aby sa všetci cudzinci dostavili do oddelenia pre hlásenie cudzincov. Kto tejto povinnosti zadošť urobí, bude zobratý do evidencie, nič sa mu ďalej nestane. Podobné ubezpečovanie dával Eichmann aj maďarským Židom cestou Židovskej rady. Ráno sa pred budovou polície skutočne začali prihlasovať najmä uprchlíci zo Slovenska. Každého vzali do evidencie, dali mu o tom

29 NIŽŇANSKÝ, E. (ed.): *Holokaust na Slovensku* 6, dok. č. 463, s. 550 – 555.

30 MICHELA, M. (ed.): *Ján Spišiak. Spomienky z Budapešti 1939 – 1944*. Bratislava 2010, s. 411.

potvrdenie. *Ludia spokojne odchádzali domov. Vtedy som prvý raz počul meno Wisliceny, o ktorom niektorí uprchlíci už vedeli. Keď sa v meste rozchýrilo, že nikoho nezadržali, masovo sa tam hrnuli ďalší uprchlíci, takže okolo 10. hod. už tam bol väčší front čakajúcich. Po 10. hodine prišli policajné autá, všetkých z frontu zobrali a zaviezli na neznáme miesto. Tie osoby, s ktorými som sa ráno zhováral, som už viac neuvidel. (...) 10. apríl 1944 O živote našich židovských uprchlíkov som pomerne dobre bol informovaný. Mal som medzi nimi mnohých známych. Niektorí z nich od začiatku pravidelne chodievali ku mne a informovali ma, čo sa deje ... Až do priamej okupácie Nemecka slovenskí Židia nepotrebovali mojej pomoci, maďarské úrady im spočiatku osobitné ťažkosti nerobili. Spravidla prichodili ku mne iba vtedy, keď potrebovali nejaké doklady. (...) Situácia pre slovenských uprchlíkov sa stala zo dňa na deň hrozivejšou. Ak by maďarské bezpečnostné orgány začali postupovať aj v Budapešti a v ostatnej časti krajiny podobne, ako to robili na území Podkarpatskej Rusi, potom perspektíva pre našich židovských občanov bola tragická. V tom čase niektoré neutrálne vyslanectvá začali dávať tzv. ochranné listy, ktoré si chránenci vyvesili na dvere, prípadne nosili aj na ulici.*³¹ Potvrdenia o slovenskom štátnom občianstve, ktorými Židia zo Slovenska získali istú mieru ochrany pred maďarskými protižidovskými nariadeniami, vydával aj samotný J. Spišiak. Obzvlášť tragický bol osud židovských detí, ktoré žili v maďarských rodinách. Napriek zúfalým prosbám ich príbuzných zo Slovenska sa vyslanectvu podarilo zachrániť pred odtransportovaním len nemnohých a väčšina z nich (slovenské vyslanectvo uviedlo v júli 1944 počet 800 detí) bola postupne deportovaná za hranice. Navyše slovenská vláda vydala vyslanectvu v Budapešti príkaz, aby v záležitosti týchto detí nezasahovalo. Podobný osud postihol aj Židov žijúcich na maďarskom vidieku, čiastočne chránení pred deportáciou boli len židovské osoby žijúce v Budapešti. Židia, ktorí sa v Maďarsku zdržiavali legálne a mali slovenský pas, sa mohli do 26. (?) augusta 1944 vrátiť domov, avšak tí, ktorí tak neurobili, podliehali rovnakému zaobchádzaniu a opatreniam ako maďarskí Židia.³²

Do prevádzania židovských osôb z Maďarska na Slovensko boli vo viacerých prípadoch zainteresovaní Slováci z obsadeného územia, ktorí z Maďarska utiekli a získali na Slovensku právo azylu. Z tohto dôvodu napr. žandárska stanica v Nitre navrhla okresnému úradu aj ÚŠB odsunúť slovenských utečencov z Maďarska, zapojených do podobnej činnosti, do vzdialenejších okresov stredného a severného Slovenska.

31 Tamže, s. 409 – 412.

32 SNA, f. MZV, šk. 361, 5721/44, šk. 359, 3596/44.

Z daného obdobia pochádza i prípad V. Grácza z Malých Hyndíc v okrese Zlaté Moravce, ktorý medzi 26. až 31. májom 1944 napomáhal pri úteku niekoľkým Židom z Maďarska. V týchto dňoch dopravil osem osôb k židovským pomocníkom do Zlatých Moraviec, Nitry a do Topoľčian, za čo mal dostať celkovo 11 000 Ks. V. Grác bol nakoniec v júni 1944 zaistený a prevezený do tábora v Ilave.³³ On sám bol členom Hlinkovej slovenskej ľudovej strany a cvičiteľom HG v Malých Hyndiciach.³⁴ V júni 1944 vyšetrovala ÚŠB pre podozrenie z prevádzania Židov i prednostu hraničnej železničnej stanice v Ivanke pri Nitre.³⁵

Zaujímavý je prípad Márie Nosianovej z Nitry, ktorá sa v máji 1944 podieľala na pašovaní Židov na Slovensko a bola za to odsúdená Okresným úradom v Nitre na 14 dní odňatia slobody a pokutu 7 500 Ks, pred vykonaním rozsudku však ušla k rodičom do Komjatíc v okrese Nové Zámky, kde sa nachádzala aj v čase oslobodenia. Pozoruhodné je, že ešte koncom mája 1945 trval na bezpodmienečnom vykonaní trestu Okresný národný výbor (ONV) v Nitre, ktorý na to vyzval ONV v Nových Zámkoch. Nosianová žiadala o odpustenie trestu, ktorý pre jej neschopnosť zaplatiť vymeranú pokutu, znamenal až 35-dňové väzenie, súdne konanie však trvalo až do roku 1947. Vtedy bolo definitívne zastavené z dôvodu, že si verejný záujem nevyžadoval, aby sa v tejto priestupkovej záležitosti spáchanej počas rasového prenasledovania Židov pokračovalo.³⁶

Ilegálny prechod židovského obyvateľstva na územie južného suseda Slovenskej republiky bol jedným zo spôsobov, akým táto skupina obyvateľstva reagovala na stále sa stupňujúce prenasledovanie zo strany vládnej moci na Slovensku, vyúsťujúce v roku 1942 do poslednej fázy – násilných deportácií do koncentračných táborov. Úteky cez slovensko-maďarskú hranicu, ktoré predstavovali pre tisíce Židov poslednú možnosť záchranu, by boli ťažko predstaviteľné bez pomoci nežidovského i židovského obyvateľstva na území oboch štátov, rovnako ako získavanie falošných dokumentov a obživy v novom prostredí. Hrozba deportácií, pred ktorou utiekli, sa však znova vystupňovala príchodom nemeckých jednotiek do Maďarska v roku 1944 a ani opätovný útek na Slovensko neznamenal únik

---

33 V prípade, ak bola nežidovská osoba pomáhajúca Židom pri prekročení hranice zaistená, hrozila jej do septembra 1944 stále len peňažná pokuta a väzenie v dĺžke niekoľkých dní alebo týždňov.

34 ŠA Nitra, p. Nitra, f. OÚ Zlaté Moravce, šk. 41, D1-464/1944 prez.

35 HETÉNYI, M.: *Slovensko-maďarské pomedzie*, s. 121.

36 ŠA Nitra, p. Nitra, f. OÚ Nitra, šk. 52, D2 – 2424/44 priest.

pred nebezpečenstvom. Po vypuknutí Slovenského národného povstania a obnovení transportov sa všetky možnosti prežitia zredukovali na hľadanie úkrytu na území Slovenska – utiecť už totiž nebolo kam.

Summary

Illegal crossing the border by Jewish citizens to the territory of the neighbouring Hungary was one of the ways in which this group of population answered the graduating persecution by the governing power in Slovakia, culminating in 1942 in forced deportations beyond the borders of their homeland. Escapes through the Slovak-Hungarian border were the very last chance for a survival for thousands of Jews and they could hardly take place without help provided by non-Jewish and Jewish population on the territories of both countries, obtaining false documents and getting food and shelter in the new environment. The thread of deportations they ran away from occurred again by the arrival of German units to Hungary in 1944 and even when they repeatedly fled to Slovakia, it did not mean they escaped the danger. After the Slovak National Uprising broke out and the transports were organised again, all options to survive were reduced to searching a refuge on the territory of Slovakia where to hide – as in those days there was no other place where to flee.

Osudy Židov z Tvrdošoviec po Viedenskej arbitráži v horthyovskom Maďarsku

František BUDA

Počiatky osídlenia

Židia v obci Tvrdošovce bývali už začiatkom 18. storočia. V 30. rokoch 18. storočia je v Tvrdošovciach v daňovom súpise Nitrianskej župy z roku 1735 prvýkrát dokázateľne spomenutá štvorčlenná rodina židovského utečenca z Moravy. Pretože v ďalších súpisoch z 18. storočia sa neuvádzajú židovskí obyvatelia obce, možno predpokladať, že v dôsledku násilného obmedzenia židovského osídlenia v niektorých oblastiach Nitrianskej župy boli takto postihnutí aj židovskí obyvatelia Tvrdošoviec a pravdepodobne boli z obce vyhnaní.¹ Židovské osídlenie sa tu obnovilo až začiatkom 19. storočia. Roku 1820 žili v obci štyri židovské rodiny a v 40. rokoch 19. storočia mala už židovská komunita v obci asi 50 – 60 členov. Časopis *Érsekujvár és vidéke* uvádza: „...v roku 1845 patrili medzi daňovníkov Tvrdošoviec členovia rodín Herczfeld, Schenk, Fischer, Schönberger, Löwy, Guttmann, Frommer, Winter, Steiner, Neuhausz, Grün, Holländer, Ellbogen, Deutsch a Hercz.“² V tejto dobe židovskí obyvatelia nemali ešte svoju náboženskú obec a modlitby sa konali v obytných domoch.

Židia z Tvrdošoviec patrili do ortodoxnej náboženskej obce vo Veľkých Šuranoch až do polovice 19. storočia, keď si založili vlastnú náboženskú obec zahrňujúcu aj obyvateľov okolitých usadlostí, majerov (napr. Schrank, Méhes puszta, Dögös) a obcí Dolný Jatov, Malý Jatov a Kendereš. Vtedy

---

1 *Acta Judaica Slovaca*, 7/2001, s. 7 – 36.

2 *Érsekujvár és vidéke*, 23. 12. 1934, s. 3.

už židovská obec mala približne 140 členov a zamestnávala rituálneho mäsiara – šachtera.³ V rokoch 1880 – 1911 existovala v obci židovská jednotriedna elementárna škola.⁴

Väčšina židovského obyvateľstva Tvrdošoviec sa v 19. storočí zaoberala obchodom, výkupom poľnohospodárskych výrobkov, predajom dobytky a bolo medzi nimi aj niekoľko remeselníkov. Židovská komunita sa v tomto období veľmi aktívne zapájala do spoločenského a hospodárskeho života obce a bola aj väčšinovým nežidovským obyvateľstvom všeobecne akceptovaná a uznávaná. Svedčí o tom aj tá skutočnosť, že dňa 1. mája 1884, keď sa zakladá Spoločný krúžok roľníkov v Tvrdošovciach – Földmívelók Társasköre Tardoskedden, medzi jej 69 zakladajúcimi členmi sú aj deviaty Židia a Fülöp Fischer je zvolený dokonca za podpredsedu krúžku.⁵ Po roku 1900 začala židovská komunita v obci postupne upadať. Bolo to hlavne následkom migrácie mladších členov spoločenstva do väčších miest, väčšinou do Šurian a Nových Zámkov.

Medzivojnové obdobie

Koncom prvej svetovej vojny sa rakúsko-uhorská monarchia rozpadla a na Slovensku zostalo žiť asi 136 737 Židov. V Tvrdošovciach to bolo vtedy už len 81 Židov. Židia tu od začiatku žili v prostredí výrazne väčšinového maďarského obyvateľstva, ktorému sa samozrejme museli aj kultúrne prispôbiť. Väčšina z nich sa cítila byť Maďarmi, ale niektorí sa už začali hlásiť aj k židovskej národnosti. Bolo celkom bežné, že okrem maďarského a hebrejského jazyka ovládali aj jazyk nemecký a slovenský. Spoločenské a národné hnutie koncom prvej svetovej vojny premenilo južné Slovensko vrátane Tvrdošoviec na akési nárazníkové pásmo a nové bojisko medzi vznikajúcim československým štátom a Maďarskom. Židia sa zrazu ocitli medzi dvoma protikladnými prúdmi: Slováci nemali v láske pomadžarčených Židov a Maďari zas zúrili, keď v Židoch videli nedostatok vlastenectva.

V dôsledku vystaňovalectva do Ameriky v rokoch 1922 a 1925 obec opustili okrem iných aj dvaja Židia. Napriek tomu môžeme konštatovať, že sa Židia v obci počas obdobia prvej ČSR plne udomácnili a zohrali významnú

3 *Acta Judaica Slovaca*, 10/2004, s. 51 – 58, 117 – 130.

4 KOMLÓSSI, F.: *Az Esztergom főegyházmegei romai katolikus iskolák története*. Esztergom 1896, s. 227; *Az Élet*, 26. 4. 1928, s. 4.

5 BUDA, F.: *Črepiny z histórie Tvrdošoviec – História ŽNO*. Tvrdošovce 2005, s. 10.

úlohu v rozvoji hospodárskeho aj športového života obce. Napríklad hneď po prvej svetovej vojne organizuje Árpád Singer futbalových nadšencov v obci a dňa 1. mája 1922 aj vedie prvé mládežnícke futbalové mužstvo Tvrdošoviec v zápase s mužstvom Nových Zámkov, ktoré sa skončilo remízou 1:1. V tomto zápase hrali okrem iných aj hráči Scheibner, Schrank a Max Schönberger, ktorý vsietil aj prvý historický gól za Tvrdošovce.⁶ Roku 1921 vlastnili Židia päť obchodov so zmiešaným tovarom, tri hostince, dva obchody s kožou a koženými výrobkami, sklad dreva a stavebného materiálu. Boli medzi nimi šiesti remeselníci, dvaja mäsiari, traja pekári a obuvník. Niekoľko rodín sa živilo tradičným obchodom s poľnohospodárskymi výrobkami, dobytkom a bolo medzi nimi aj niekoľko gazdov. Medzi najobľúbenejších živnostníkov podľa obecnej kroniky patrily Gyula Grün, ktorý ženám povolancov a padlých počas 1. svetovej vojny piekol chlieb zadarmo. Aj napriek všeobecne veľkej fluktuácii Židov ich rovnomerný rozptyl v susedstve s nežidovskými rodinami svedčí o ich všeobecnej akceptácii a dobrých medziľudských vzťahoch s nežidovským obyvateľstvom. Významnými postavami tohto obdobia v Tvrdošovciach a aj v samotnej židovskej komunite boli obvodní lekári Dr. Jakab Lang (pôsobil v obci v rokoch 1920 – 1926), Dr. Izsó V. Fried (pôsobil v obci v rokoch 1927 – 1929), Dr. Jenő Rajmann so svojou ženou zubárkou Dr. Helenou Rajmannovou a zverolekár Dr. Jenő Wagner (pôsobil v obci v rokoch 1925 – 1938), ktorí si svojou obetavou prácou získali uznanie a priazeň širokej verejnosti.⁷

V tom čase bola v obci činná aj Židovská národná strana. Medzi jej aktivistov patrili Eugen Kóhn, Zsigmond Winter, Tibor Schrank, Vojtech Schiffer, József Liechtenstern, János Schrank, Móric Šimko, Július Grün a Árpád Schlesinger. Vo voľbách roku 1928 získala strana spolu 59 hlasov a mala aj svojho zástupcu v obecnom zastupiteľstve. Pritom nebolo výnimkou, že niekoľko ďalších židovských občanov bolo zvolených do obecného zastupiteľstva aj za iné politické strany. Židovská národná strana napríklad dňa 2. decembra 1928 vo voľbách do župného zastupiteľstva získala v obci 56 a do okresného zastupiteľstva dokonca 70 hlasov.⁸

Židovskí poslanci v obecnom zastupiteľstve v 20. storočí

1920 Samu Schrank, Dr. Jakab Lang

1928 – 1937 Tibor Schrank

6 BARA, M.: *A tardoskeddi sport 70 éve 1923 – 1993*, s. 2.

7 *Kronika obce Tvrdošovce 1922 – 1935*.

8 BUDA, F.: *Črepiny z histórie Tvrdošoviec – História ŽNO*. Tvrdošovce 2005, s. 16.

Prehľad židovského osídlenia Tvrdošoviec⁹

1735 – 4	1851 – 131	1910 – 115	
1738 – 9	1860 – 187	1919 – 81	
1828 – 11	1869 – 137	1921 – 86	
1836 – 57	1875 – 117	1930 – 108	
1838 – 25	1885 – 125	1940 – 96	
1841 – 50	1890 – 135	1943 – 78	
1850 – 80	1900 – 158	1944 – 0	1945 – 1946 piati navrátilci

Na základe vykonaného prieskumu môžeme všeobecne konštatovať, že do roku 1919 celá židovská komunita žila výhradne v obci a hlásila sa iba k maďarskej národnosti. Po roku 1920 ale nastáva výrazná zmena v jej národnostnej orientácii a zároveň sa začína aj pozvoľné usadzovanie sa na okolitých majeroch a statkoch.

Napríklad už pri sčítaní ľudu roku 1921 uvádzalo židovskú národnosť 44 občanov, ale k židovskému vierovyznaniu sa hlásilo až 86 Tvrdošovčanov. Pri sčítaní ľudu roku 1930 sa hlásilo k židovskej národnosti 56 obyvateľov obce a k židovskému náboženskému vierovyznaniu 108 občanov.¹⁰

K židovskému náboženskému vierovyznaniu sa hlásil teda asi dvojnásobný počet obyvateľov, ako by sme to usudzovali podľa národnosti. Na základe dochovaných mien na náhrobných kameňoch, štatistických údajov zo sčítaní ľudu a podľa ďalších písomných dokumentov môžeme konštatovať, že židovská komunita v Tvrdošovciach bola multikultúrna a okrem Židov hlásiacich sa k židovskej národnosti ju tvorili aj príslušníci židovskej obce hlásiaci sa k slovenskej, nemeckej a k maďarskej národnosti.

Po arbitráži

Po pripojení Tvrdošoviec k horthyovskému Maďarsku v dôsledku 1. viedenskej arbitráže a ich faktickom obsadení dňa 8. novembra 1938 sa situácia židovského obyvateľstva obce značne zhoršila. Židia boli prenasledovaní a obmedzovaní vo svojej hospodárskej činnosti veľa krát oveľa krutejšie ako v samotnom potrianonskom Maďarsku. Začiatkom nového roku im boli plošne dňa 19. februára 1939 zrušené živnostenské povolenia

9 Štátny archív (ŠA) Nitra, Schematismus Strigoniensis: 1836 – 1943.

10 Štatistické ročenky Slovenského štatistického úradu 1850 – 1950.

a ich podniky boli postupne likvidované.¹¹ Toto sa samozrejme týkalo aj okolitých obcí a miest (pozri príloha číslo 1 a 2).

Židia sa dostali viac ako kedykoľvek predtým pod drobnohľad spoločnosti a predovšetkým štátu. Hlavne jeho daňových, finančných, pozemkových úradov, súdov, polície a žandárstva. Život pod neustálym policajným dohľadom bol tvrdou každodennou realitou tej doby.

Jediným Židom, ktorý sa dal pokrstiť hneď po pripojení obce k horthyovskému Maďarsku, bol zverolekár Dr. Jenő Wagner. Viedla ho k tomu zjavne snaha o vlastnú záchranu, lebo sa hneď po krste aj s rodinou urýchlene z obce odsťahoval nevedno kam.¹²

V rokoch 1940 – 1941 boli práceschopní muži – Židia z obce – odvedení do jednotiek pracovnej služby. Pracovná služba – prápory pracovnej služby zaradené do zväzku maďarskej brannej moci boli zriadené II. zákonným článkom o obrane vlasti z roku 1939. Samotný zákon bol publikovaný dňa 11. marca 1939 a jeho § 87 umožňoval maďarskej brannej moci v záujme „obrany vlasti“ povolať na výkon služby každú osobu staršiu ako 14 a mladšiu ako 70 rokov. Paragraf 230 zákona zároveň ustanovil, že osoby, ktoré neboli schopné a spôsobilé vykonávať vojenskú službu, boli povinné vykonávať práce v pracovných táboroch. Tu kopali zákopy, kľčovali lesy, pracovali v kameňolomoch, prenášali zeminu a ťažké bremená alebo odmínovávali mýnové polia. To všetko vykonávali často v neľudských podmienkach a o hlade spravidla na východnom fronte, kde väčšina z nich aj zahynula. Boli to napríklad Imre Schiffer (prežil – vrátil sa do obce a dnes žije v Izraeli), Miksa Schönberger, Imre Winter, József Hoffman so synom Lászlóm (László prežil a neskoršie zomrel v Budapešti), bratia Schlesingerovci Jenő, Kálmán a Sándor, János Schrank, Árpád Schultz. Koncom roku 1941 tak zostalo v obci už iba približne 60 židovských obyvateľov, prevažne žien, detí a starcov. Títo sa so šachterom sústredili už iba na rastúce sociálne problémy a na pomoc svojim členom postihnutých protizidovskými vládnymi nariadeniami.¹³

Po 19. marci 1944, t. j. okupácii Maďarska nemeckým vojskom, došlo k úplnej izolácii židovskej komunity v Tvrdošovciach od ostatného obyvateľstva. Zároveň sa predstaviteľom židovských obcí oznámilo, že

11 ŠA Nitra, pobočka (p.) Nové Zámky, fond (f.) Notársky úrad Tvrdošovce, škatuľa (šk.) 18, číslo dokumentu (číslo dok.) 1423/1939, A/11.40.

12 DROZDÝ, G.: *História domus* (nepublikovaný rukopis). Tvrdošovce 1975.

13 Ústne svedectvo Ernő Schönbergera, nar. 1925 a Imre Schiffera, nar. 1926, archív autora.

všetky veci týkajúce sa Židov sú výlučne v kompetencii oddelenia IV-B-4 nemeckého Sicherheitsdienstu, a že bez súhlasu SD sa nemôžu Židia organizovať, opustiť svoje bydlisko a presťahovať sa. Pritom predstavenstvá okolitých dedín a miest už museli od februára 1944 systematicky predkladať služobným postupom rôzne hlásenia a zoznamy Židov a židovského majetku (pozri príloha číslo 7). Zároveň bol štátnymi orgánmi postupne a systematicky zhabaný všetok židovský majetok, a to nehnuteľnosťami počínajúc a končiac fotoaparátmi, rádioprijímačmi alebo bicyklami (pozri príloha číslo 6).¹⁴

Odo dňa 3. apríla 1944 vstúpila do platnosti vyhláška ministra vnútra o povinnom nosení rozlišovacieho znaku – šesťcípkej žltej hviezdy veľkosti 10 x 10 cm, neodstrániteľne prišitéj a viditeľne nosenej na vrchnom odevu. Okrem tohto povinného „označovania“ sa museli Židia povinne hlásiť každé ráno o deviatej a poobede o osemnástej hodine na miestnej maďarsko-kráľovskej (m.-k.) žandárskej stanici a následne sa do 30 minút vrátiť do svojho bytu. Veci svojej každodennej potreby si mohli s výnimkou dní riadnych týždenných trhov zaobstarať iba ráno medzi ôsmou a deviatou hodinou. Zvyšnú časť dňa mohli Židia stráviť iba vo svojom byte. Navyše, kto vlastnil alebo ukrýval bývalý židovský majetok, alebo kto sa po lehote nahlásenia akýmkoľvek spôsobom dostal k bývalému židovskému majetku, bol povinný to do 48 hodín nahlásiť na m.-k. finančnom riaditeľstve. Inak sa sám vystavoval hrozbe okamžitej internácie. Napriek tomu na základe dostupných údajov a účinných nariadení si veľmi veľa jedincov túto svoju ohlasovaciu povinnosť nesplnilo, lebo pre Židov to predstavovalo niekedy jediný zdroj príjmu a obživy ich rodiny a pre ostatné obyvateľstvo nezanedbateľný profit. A tak sa mnohí „tiež dobrodinci“ ešte aj po lehote nahlásenia rôznymi cestami dostali k židovským majetkom, čomu sa nenásytná štátna správa snažila všemožne zabrániť, lebo tento majetok sa nemal dostať do „nepovolaných rúk“.

Vyhláška podžupana Nitriansko-bratislavskej župy č. 13 706/1944 o pripomenutí povinnosti používať žltú hviezdu (pozri príloha číslo 5)¹⁵ bola v okrese Nové Zámky daná na známosť 4. októbra 1944, keď v Tvrdošovciach už neboli žiadni Židia a okrem samotnej Budapešti bolo všetko vidiecke židovské obyvateľstvo – celkovo asi 420-tis. osôb každého veku – deportované do vyhladzovacích táborov. Zámer tejto vyhlášky

14 ŠA Nitra, p. Nové Zámky, f. Notársky úrad Dubník, šk. 5, číslo dok. 74/kt.1944 a 2103/I-1944.

15 Tamže, f. Notársky úrad Šurany, šk. 12, číslo dok. 13 706/1944.

nám nie je známy, jej účinnosť sa mohla týkať len minimálneho počtu osôb, ktoré mali výnimku od regenta Miklósa Horthyho alebo od ministra vnútra Andora Jarossa. Dvanásť dní po vydaní tejto vyhlášky, keď sa 15. októbra 1944 po fašistickom puči dostala k moci Strana šípových krížov Ferenc Szálasiho, tzv. nyilaši, každá výnimka stratila platnosť.

V dňoch 10. a 11. mája 1944 miestna administratíva za asistencie maďarského žandárstva v obedňajších hodinách sústredila všetkých Židov z obce na hlavnej ceste pri mlyne, smerom na Nové Zámky. Sem sa prišli s nimi rozlúčiť niektorí susedia, známi, bývalí zamestnanci, domáce, paholci, ale aj zvedavci a samozrejme aj ich neprajníci. Niektorí Židia boli deportovaní na sedliackych vozoch, tí menej majetní museli ísť do provizórneho geta v Šuranoch pešo. Geto bolo zriadené už v apríli 1944 v bezprostrednom okolí synagógy v priestoroch dnešnej Malej a Komenského ulice. Tu na pomerne malom priestore boli sústredení Židia zo Šurian a širokého okolia.¹⁶ Vďaka dochovanému písomnému hláseniu notára mesta Šurany¹⁷ poznáme aj celkový počet takto odvečených Židov. Bolo ich spolu 1 059, z toho 484 Židov zo Šurian a 575 z 23 okolitých dedín. Okrem Tvrdošoviec tu boli Židia aj z Bánova, Dubníka, Komoče, Zemného, Kýru, Palárikova, Komjatic, Černíka, Dolného a Horného Vinodolu, Úľan nad Žitavou, Mlynského Seku, Kostolného Seku, Strekova, Kolty, Jasovej, Semerova, Čiech, Rúbane, Dvorov nad Žitavou, Branova a z Veľkých Loviec (pozri príloha číslo 8).

Tak, ako je to typické pre všetky totalitné zriadenia, aj horthyovská štátna správa sa úzkostlivo vyhýbala termínu deportácia – odvečenie. Lebo v každom jazyku to znamená vyhostenie, násilné vystaňovanie na prikázané miesto alebo násilný odsun. Je až tragikomické, ako s lingvistickou precíznosťou a fašistickým jemnocitom je toto úradné opatrenie nazývané „*Zsidók átköltözése Nagy-Surányba – Prestáňovanie Židov do Veľkých Šurian*“. Tieto tragické a poľutovaniahodné okamihy v dejinách obce boli pritom poznačené až neveriteľnou symbolikou a poznačili jej ďalší život na najbližších päť rokov.

Keď žandári vysadili na voz 72-ročnú Janku Schwitzer-Schrank, samotná stará pani (vdova po jednom z najbohatších sedliakov obce) sa obrátila k zhromaždenému davu a mala predniesť nasledujúce, až prorocké slová: „*Netešte sa, koleso života sa neustále točí. Raz je hore, inokedy dole. Teraz je rad na nás, teraz sme my dole. Ale príde čas, keď aj Vy budete dole,*

16 TAMAŠKOVIČ, J.: *Spomíname a nezabúdame - Zachor*. Šurany 2005, s. 35.

17 ŠA Nitra, p. Nové Zámky, f. Notársky úrad Šurany, šk. 12, číslo dok. 3242/44.

keď budete musieť odísť aj Vy!“ Potom sa hrdo, zmierená so svojím osudom, posadila na voz a úradne sa navždy „prestahovala“ do Veľkých Šurian.¹⁸

Po príchode do geta Židov najprv obrali o všetky cennosti a potom ich každý deň vodili na rôzne výkopové a poľnohospodárske práce v okolí mesta. V gete bola zriadená Židovská rada, ktorá formálne riadila jeho každodenné fungovanie, ale skutočná „starostlivosť“ sa tu zúžila iba na úplatky, bitky a odhaľovania miest úkrytov židovských cenností a zlata. To boli jediné činnosti, ktoré v Šuranoch naozaj zaujímali žandárov a úradníkov. Po takýchto „dobrovoľných“ svedectvách a priznaniach neváhali prísť aj do obce a prekopáť označené miesta v židovských dvoroch, pitvoroch, tak ako tomu bolo v prípade Wohlstein Arminné. Rodina Wohlstein bývala v podnájme na Rákoczi utca 126. Pán Armin bol správcom v Budapešti, kde dlhodobo aj býval. Dňa 30. júna 1942 sa k nemu presťahovala aj ich deväťročná dcéra Katalin, a tak v obci zostala bývať len pani Wohlsteinová. A pretože dobre vychádzala so svojimi susedmi, tesne pred svojou deportáciou ich požiadala o uschovanie rodinných cenností, šperkov a zlata. František Vida cennosti uložené v plechovej škatuli spolu s pani Wohlsteinovou zakopal v pitvore svojho domu pod sečkovicu. Pretože brat Františka Vidu, Jozef Vida, chodieval do Šurian, František po ňom poslal balík s jedlom pre svoju susedku. Keď v dohovorenom čase Jozef prechádzal na bicykli okolo oplotenia geta, prehodil zaň spomenutý balíček s jedlom. Toho si ale všimla stráž, ktorá pani Wohlsteinovú okamžite požiadala o vysvetlenie. Hneď na druhý deň sa potom v dome Františka Vidu objavili traja neznámi žandári. Zamierili si to rovno do pitvora a nechali cennosti spod sečkovice vykopať a na mieste ich zhabali. Františkovi Vidovi sa za jeho pomoc maďarskí žandári poďakovali „*len bitkou a ústnym upozornením, že ak sa mu niečo nepáči, môže sa aj on s celou svojou rodinou „prestahovať“ do Veľkých Šurian.*“¹⁹

Židia v Šuranoch zotrvali v ťažkých podmienkach bez dostatku vody a potravín asi tri až šesť týždňov. Medzitým sa ich majetky v obci kolektívne rozkradli a miestna a okresná štátna správa židovské nehnuteľnosti a nehnuteľnosti, kde boli dovtedy Židia v podnájme, rýchlo rozdelila medzi nových vlastníkov.

Doslovný opis hlásenia notára obce Tvrdošovce z júla roku 1944 okresnému sudcovi v Nových Zámkoch o splnení tejto úlohy je toho jasným dôkazom (pozri príloha číslo 3).²⁰ Táto situácia bola charakteristická pre

18 Ústne svedectvo Marcely Szekanovej-Ballovej, nar. 1932, archív autora.

19 Ústne svedectvo Márie Vidovej rod. Tóth, nar. 1920, archív autora.

20 ŠA Nitra, p. Nové Zámky, f. Notársky úrad Tvrdošovce, šk. 18, číslo dok. 3679/1944.

celé okolie Šurian a Nových Zámkov. Zvyšok židovského majetku, ktorý obyvateľstvo hneď 11. – 12. mája 1944 nerozkradlo, sa potom sústredil do priestorov synagógy a bol rozpredaný alebo rozdaný obyvateľom. Len nepatrná časť tohto majetku sa nakoniec dostala do zberného miesta v Nových Zámkoch, kde bol nakoniec všetok židovský majetok z okresu do konca januára 1945 definitívne speňažený.²¹

V týchto neľahkých chvíľach sa však našli aj takí, ktorí vozili svojim známym hlavne jedlo, ktorého bolo v gete nedostatok. Prechádzajúc okolo ohrady geta v dohovorenom čase, prehodili im batôžteky s jedlom, na čo niektorí aj doplatili. Boli aj prípady, keď maďarskí žandári prichytili človeka pri čine a potom ho surovo zbili.

V priebehu júna 1944 boli potom všetci Židia zo Šurian prevezení do obvodného tábora v Komárome (Monostorská pevnosť – tá jediná mala železničnú vlečku) a odtiaľ ich cez Budapešť a Košice deportovali koncom júna 1944 do koncentračných táborov Auschwitz a Birkenau.

Podľa už vyššie spomenutého spisu²² to malo byť aj 42 obyvateľov Tvrdošoviec. Ich mená sú uvedené v poradí a pod poradovými číslami tak, ako je to uvedené v úradnom hlásení:

147 Dr. Neubauer Ede	163 Weisz Dávid
148 Neubauer Edéné	164 Weisz Márta
149 Delikát Sándor	165 Weisz Róbert
150 Kohn Henrik	166 Weisz Verona
151 Kohn Károly	167 Weisz Éva
152 Kohn Károlyné	168 Schiffer Béláné
153 Kohn Teréz	169 Schiffer Gyula
154 Winter Zsigmond	170 Schiffer Blanka
155 Winter Zsigmondné	171 Grün Gyuláné
156 Grünmandel Miksáné	172 Kohn Béla
157 Guttman Mór	173 Kohn Béláné
158 Guttman Mórné	174 Kohn László
159 Guttman Edith	175 Grün Sarolta
160 Guttman Irén	176 Grün Ignác
161 Weisz Józsefné	177 Schrank Samuné
162 Weisz Sándor	178 Schrank Gyula

21 Ústne svedectvo Marcely Szekanovej-Ballovej, nar. 1932 a Františka Vidu, nar. 1927, archív autora.

22 ŠA Nitra, p. Nové Zámky, f. Notársky úrad Šurany, šk. 12, číslo dok. 3242/44.

179 Simko Mórné	184 Bachner Zsigmond
180 Wohlstein Arminné	185 Bachner Zsigmondné
181 Schrank Tiborné	186 Bachner Judit
182 Schrank Tamás	187 Bachner Gábor
183 Kőnig Henrikné	188 Schultz Berta

Podľa svedectva Ernő Schönbergera tento smutný osud postihol okrem menovaných aj ďalších Židov z Tvrdošoviec. Boli to: Grün Jancsi, syn vdovy Aranyky-Grün Gyuláné (vrátil sa a žije v Izraeli), Julcsa Müller – Jónás Julcsa (podľa prípisu notára obce bola do geta eskortovaná dodatočne dňa 3. júna 1944 pre jej predošlú nemocničnú hospitalizáciu – príloha číslo 4),²³ dcéra Sándora Delikáta-Ibolyka (vydatá Guttman) a jej dcéry – Edita a Irenka (Sándor žije v Izraeli a celej rodine sa podarilo ujsť pomocou známych z geta cez Bratislavu do Kanady), dcéra Dr. Neubauera Katka, Imro Schiffer (vrátil sa a žije v Izraeli), Lenka Schönberger s deťmi Sándorom, Ernóm, Evou, Juditou, Dezsóm a Máriou (Sándor, Ernő a Eva sa vrátili a žijú v Izraeli), József Weisz, Tibor Schrank (prežil a zomrel v Prahe), Béla Schlesinger, Miklós Hoffman so sestrou Ilonkou, deti Árpáda Schultza a Berty Schultzovej, Juci a Pali.

V apríli 1944 sa pred deportáciou do šurianskeho geta zachránila ešte vdova po Árpádovi Guttmanovi s deťmi Magdou, Oľgou, Zuzanou a Jozefom. Podarilo sa jej s rodinou ešte na poslednú chvíľu vycestovať z obce a cez Nové Zámky sa dostali do Budapešti. Tu bývali spolu až do jesene roku 1944, keď nyilasi zajali Magdu so Zuzanou a odovzdali ich Nemcom. Po vojne sa im však podarilo vrátiť z koncentračného tábora naspäť do Budapešti, odkiaľ sa Zuzana a Magda spolu s matkou vysťahovali do Ameriky. Zuzana tam žije dodnes, kým Oľga žije v Izraeli.²⁴

Okrem toho ďalším hodnoverným zdrojom o stopách tvrdošovských Židov, respektíve Židov s tvrdošovskými koreňmi počas holokaustu, je register Yad Vashem.²⁵ Dotvára tým najucelenejší obraz o holokauste, ktorý sa viaže k obci a je spracovaný v prílohe číslo 9. Výrazne označené mená v tomto zozname sú zdokumentované aj v prílohe číslo 10, kde sú zase z registra Yad Vashem priblížené najucelenejšie písomné svedectvá, ktoré sa viažu k Tvrdošovciam. Dozvedáme sa z nich hlavne o osudoch tých Židov, ktorí sa z obce odsťahovali či už na územie Čiech, Slovenska alebo

23 Tamže, číslo dok. 15/1944.

24 *Acta Judaica Slovaca*, 10/2004, s. 117 – 130.

25 Dostupné na: www.yadvashem.org – digitálna databáza mien.

na iné miesta mimo obce v horthyovskom Maďarsku. Na základe týchto poznatkov môžeme konštatovať, že tvrdošovskí Židia boli zavraždení, alebo zahynuli okrem koncentračných táborov Auschwitz a Birkenau aj v Terezíne, Kremničke, Mauthausene, Landerbielau, Bergene, Lünebergu v Nemecku, v Budapešti a v Soproni.

Aj v posledných mesiacoch a dňoch 2. svetovej vojny dochádzalo za aktívnej asistencie žandárstva k prenasledovaniu a vraždeniu Židov. Z okolia Tvrdošoviec spomeňme len jeden prípad za všetky. Podľa výpovede Jána Matuláka, obyvateľa Slovenského Medera (Palárikovo) na Okresnom ľudovom súde v Nových Zámkoch,²⁶ dňa 10. januára 1945 prišiel k nemu domov neznámy muž židovskej národnosti, ktorý mal falošné doklady vystavené na meno Gejza Gábor, a prosil ho o prenocovanie. V skutočnosti jeho pravé meno bolo Gejza Gelb a pochádzal zo Szatmárnémetu v Maďarsku, kde sa narodil roku 1908. Bol ženatý a so svojou manželkou Irenou Gelb rod. Pilisi býval na ul. Királyi-Gráb udvar v Budapešti. Po Jánovi Matulákovi mu od 12. januára 1945 poskytol útočisko Pavol Németh. Na základe udania bol u menovaného pri domovej prehliadke potom Gejza Gelb dňa 21. februára 1945 aj zadržaný. Na jeho zatknutí sa podieľali hlavne Štefan Gerzon, Michal Balog a nyilaš Izidor Kráľovič. Títo ho aj odviekli na miestne veliteľstvo nyilašského Pártszolgálatu, kde bol potom v poobedňajších hodinách vypočúvaný Štefanom Gerzonom, Ondrejom Ižom a veliteľom miestnej žandárskej stanice Jánom Pongráczom. Počas výsluchu bol zadržaný, mnohokrát Gerzonom „vyzauškovaný“ a bolo mu odobratých 1 500 pengő, náramkové hodinky a zapalovač. Pri výsluchu zadržanému Ondrej Ižo našiel v rukáve kabáta zašitú legitimáciu s fotografiou, ako aj iné doklady, z ktorých zistili jeho skutočnú totožnosť, ako aj to, že je Žid. Potom už udalosti nabrali rýchly spád. Zadržaného Gejzu Gelba vyviedla trojica žandárov na dvor, kde mu stroho oznámili, že je odsúdený na smrť a veliteľ žandárskej stanice Ján Pongrácz ho bez milosti svojou pištoľou zo šiestich krokov zozadu zastrelil. Po tomto ohavnom čine telo nebožtíka pohodili v pitvore na hnojisko, kde ho nechali ležať niekoľko dní. Až koncom februára na príkaz žandárov dvaja miestni občania M. Provodovský a J. Valášek svojím povozom previezli telo nebohého na miestny židovský cintorín. Tu ich ešte žandári donútili nebožtíkovi vyzuť čížmy a sňať mu jeho zlatú obrúčku. Až potom mohli telo Gejzu Gelba konečne pochovať. Prsteň s čížmami potom žandári odovzdali na

---

26 ŠA Bratislava, f. Okresné ľudové súdy (OLS) 1945 – 1947, Okresný ľudový súd v Nových Zámkoch, rozsudok – súdny spis číslo Tľud 6/45.

miestnom nyilašskom veliteľstve Pártsszolgálatu v Slovenskom Mederi jeho veliteľovi Štefanovi Gerzonovi.

Aj takto sa realizovali v praxi protižidovské opatrenia strany Šípových krížov (nyilašov) a žandárstva na obsadených územiach južného Slovenska. Hrôzy protižidovských represálií v koncentračných táboroch a počas nasadenia v pracovnej službe prežilo 17 židovských spoluobčanov, ale po oslobodení sa vrátili do Tvrdošoviec len niekoľkí z nich. Boli to Imre Schiffer, János Grün, Ernő, Eva a Sándor Schönbergerovci. Aj tí zotrvali v obci len krátku dobu (do roku 1946), keď ešte v nádeji čakali na návrat svojich blízkych. Po ich odchode úplne zanikla vyše dvestoročná história židovskej náboženskej komunity v Tvrdošovciach.

Summary

This contribution describes the fate of Jews in an important local agglomeration in the region of Nové Zámky, on the territory of Tvrdošovce community and also its close neighbourhood.

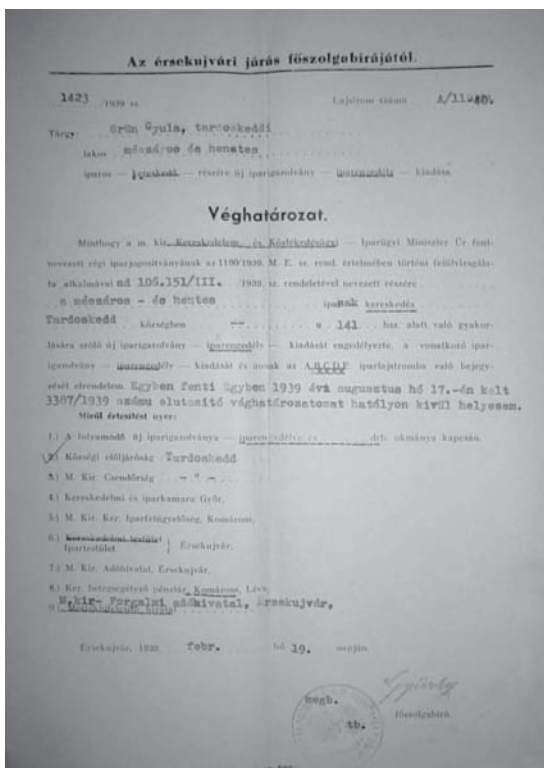
In the introductory part the beginnings of the Jewish settlements are drafted, through direct relations that were gradually developed with the original population up to positions the Jews built both in economic and social life.

From the 250 years long history of that rural Jewish community the author focuses mainly on its last period of existence till its tragic end. Individual life stories are described here within the context of original archive documents study, through all available data on censuses since the 18th century and censuses of property that followed. It is positive that the author brings the results of his long-term work in the archives into a relation with the information he got from the citizens of Tvrdošovce living in Israel now and confronted his knowledge and archive sources with the testimony of those who survived the Holocaust.

Č. spisu / zo dňa	Meno	Predmet zabavenia	Dátum vykonania
3335/39 4. 8. 1939	Dezsó Rosenzweig	obchod so zmieš. tovarom	29. 11. 1939
3336/39 5. 8. 1939	Salamonné Friedmann	obchod so zmieš. tovarom	29. 11. 1939
2083/39 7. 8. 1939	Emil Goldstein	obchod so zmieš. tovarom	29. 11. 1939
3442/39 9. 8. 1939	Lajos Horn	obchod so zmieš. tovarom	1. 11. 1939
3465/39 9. 8. 1939	Béla Manczel	obchod s palivom	29. 11. 1939
3329/39 9. 8. 1939	Dávid Freiward	obchod s alkoholom	29. 11. 1939
3469/39 10. 8. 1939	Samuel Horn	pekárstvo	29. 11. 1939
11361/39 12. 9. 1939	Mózes Rözner	obchod so zmieš. tovarom	31. 12. 1939
6399/39 12. 9. 1939	Emil Deutch	obchod so zmieš. tovarom	31. 12. 1939

Príloha č. 1

Zoznam odobratých živností Židom z Komjatíc Okresným súdom v Nových Zámkoch

Prehodnotenie živnostenského oprávnenia pre mäsiara a obchodníka Gyulu Grúna, bytom Tvrdošovce, číslo domu 141

Zdroj: ŠA Nitra, p. Nové Zámky, f. Notársky úrad Tvrdošovce

Č. s./zo dňa	Meno	Živnosť	Exekúcia
3913/19. 9. 1939	Emil Goldstein	obchod	8. 11. 1939
3914/19. 9. 1939	Samuel Horn	pekárstvo	8. 11. 1939
3915/19. 9. 1939	Lajos Horn	obchod	8. 11. 1939

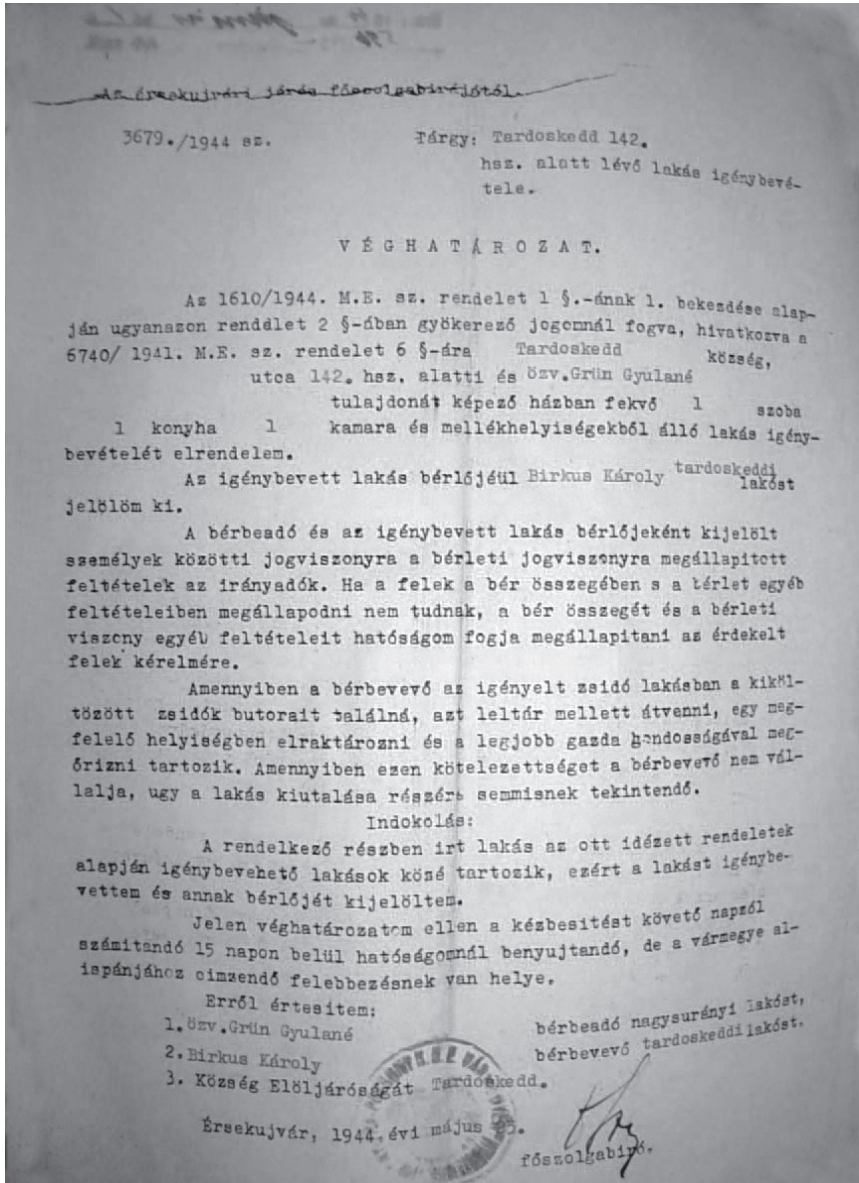
Príloha č. 2

Zoznam nariadených exekúcií Daňového úradu Nové Zámky na majetky Židov z Komjatíc

Pôvodný vlastník	Číslo domu	Izba	Kuch.	Sklad	Číslo rozh. / dát.	Nový vlastník
Grün Gyuláné-vd.	142	1	1	1	3484/44 23. 5. 1944	Ferenc Buják
Schönfield Miksa	520	–	–	1	3650/44 23. 5. 1944	Ferenc Czakó
Schiffer Bernátné-v.	132	1	1	1	3677/44 23. 5. 1944	Pál Szendrei
Kohn Károly	409	1	1	1	3734/44 23. 5. 1944	József Brokes
Schönberger Miksa	611	1	1	1	3769/44 23. 5. 1944	József Makai
Schränk Cecilia-vd.	516	1	1	1	3326/44 23. 5. 1944	Mihály Boros
Winter Zsigmond	15	2	1	1	4877/44 14. 7. 1944	Ferenc Száraz
Grün Gyuláné-vd.	142	1	1	1	3679/44 23. 5. 1944	Károly Birkus
Delikát Sándor	388	1	1	1	3716/44 23. 5. 1944	Vladimír Csucsko
Schlesinger Ede	222	1	1	1	3808/44 23. 5. 1944	Ferenc Ladics
Grün Ignác	416	2	–	–	3808/44 26. 5. 1944	Magyar Meg. Párt
Grün Ignác	223	1	1	1	3809/44 26. 5. 1944	József Balogh
Schränk Tibor, János	523				3576/44 16. 5. 1944	Lajos Tóth
Schränk Cecilia- vd.	331				3575/44 16. 5. 1944	Lajos Hoffer
Kőnig René a brat	414				3537/44 6. 5. 1944	Géza Juhász

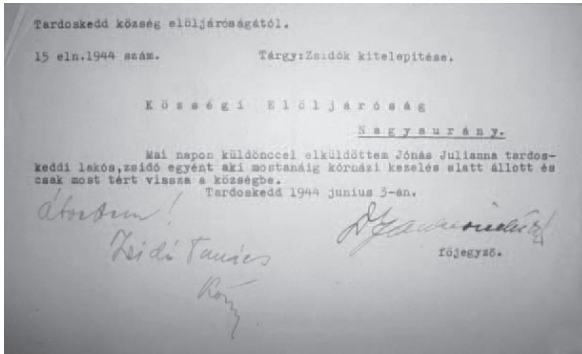
Príloha č. 3

Zoznam odobratých domov Židom z Tvrdošoviec

Konečné rozhodnutie vo veci uplatnenia si nároku Károlya Birkusa na byt po vdove Grün Gyuláné, nachádzajúci sa v dome na adrese Tvrdošovce č. 142.

Zdroj: ŠA Nitra, p. Nové Zámky, f. Notársky úrad Tvrdošovce

Príloha č. 4

Spríevodný list notára obce Tvrdošovce o dodatočnom eskortovaní Júlie Jónasovej do Šurian. (V ľavej časti dokumentu je potvrdenie Židovskej rady geta o jej prevzatí.)

Zdroj: ŠA Nitra, p. Nové Zámky, f. Notársky úrad Šurany

Príloha č. 5

Vyhľadka podžupana Nitriansko-bratislavskej župy o povinnom nosení šest'cípej žltej hviezdy, povinnom ohlasovaní sa Židov na žandárskych staniach a nahlasovaní židovského majetku

Zdroj: ŠA Nitra, p. Nové Zámky, f. Notársky úrad Šurany

M.kir.székesfehérvári II.csendőrkerület.

C s u z i gy. 67

74.
kt.1944.

K I M U T A T Á S :

/;illetve jegyzék:/a
csuzi örskörletben lakó zsidóktól grizetbe yett kerékpárok, írógépek és fénypé-
pező gépekről, melyek Gausz község előljáróságának átadta

Folyó szám.	TÁRGY MEGNEVEZÉSE ÉS PONTOS leírása.	Tulajdonos neve és lakhelye.	Hány darab.	MEGJEGYZÉS:
1.	2.	3.	4.	5.
1.	Ismeretlen gyártmányu, 34601. gyáriszámu erősen elhasznált, rossz állapotban levő férfi kerékpár.	Neufeld Salamon, Csuz.	1 drb.	Rossz gumiabronccsal,
2.	"SK-KA"gyártmányu, 197391. gyári számu erősen elhasznált férfi kerékpár rossz állapotban.	Adler Dezaó C s u z .	1 drb.	"-
3.	"Tura"gyártmányu, 17137. gyáriszámu erősen elhasznált férfi kerékpár, rossz állapotban.	Fleissmann Jenő C s u z .	1 drb.	"-
4.	"Ismeretlen gyártmányu"434262. gyáriszámu, erősen elhasznált férfi kerékpár, rossz állapotban.	Marsktein Ödön C s u z ,	1 drb.	"-
5.	"Joffel"gyártmányu, 994065. gyáriszámu erősen használt férfi kerékpár, rossz állapotban.	Gy. Weisz Samu- né K ü r t .	1 drb.	"-
6.	"Ismeretlen gyártmányu, és gyáriszámu, erősen használt férfi kerékpár, rossz állapotban.	Messzinger Miksáné, K ü r t .	1 drb.	"-
7.	"Diadal"gyártmányu, 304644. gyáriszámu, erősen használt férfi kerékpár, rossz állapotban.	Branfeld József K ü r t .	1 drb.	"-
8.	"Cs. Zbrojovka"gyártmányu, 67188. gyáriszámu, erősen használt, rossz állapotban levő férfi kerékpár.	Gürtler Gyula C s u z ,	1 drb.	"-
9.	"Ismeretlen gyártmányu, 49881. gyáriszámu, erősen használt női kerékpár, rossz állapotban.	Fleissmann Jenő- né; C s u z .	1 drb.	"-
10.	"Viktória"gyártmányu, 1374437. gy. számu, női kerékpár, jó állapotban.	Neumann Lea C s u z .	1 drb.	"-
11.	"Antilop"gyártmányu, 434262. gy. számu erősen használt női kerékpár, rossz állapotban.	Csillag Károly K ü r t .	1 drb.	"-
12.	"Achilles"gyártmányu, 256958. gyári számu erősen használt női kerékpár rossz állapotban.	Csillag Lea C s u z .	1 drb.	"-
13.	"Csepel"gyártmányu, 20438. gy.sz. feketére lakozott gyermek kerékpár jó állapotban.	Hónig József C s u z .	1 drb.	"-

./.

Folyó szám.	TÁRGY MEGNEVEZÉSE ÉS PONTOS leírása.	Tulajdonos neve és lakhelye.	Hány darab.	MEGJEGYZÉS:
1.	2.	3.	4.	5.
14.	"Remtör"gyártmányu424888.gyári számú táska írógép,Jó állapotba	Hónig József C s u z,	1 drb.	Jó használhat
15.	"Underwood"gyártmányu, ismeretlen gyári sz.nagy irodai írógép használható állapotban,/:cseh betűsorrall:/	Adler Dezső fak kereskedő,Csuz.	1 drb.	"-"
16.	"Underwood"gyártmányu, ismeretlen gyári sz.nagy irodai írógép /:cseh betűs:/használható állapotban..	Marsktein Ödön C s u z,	1 drb.	"-"
17.	"Torpedó"gyártmányu,212.016.gyári számú táska írógép,használható állapotba.	Löwinger Alfréd F ü r.	1 drb.	"-"

C s u z,1944.május 25.-én.

[Handwritten signature]
.....
.....

Alulírott igazoljuk, hogy a fent felsorolt tárgyakon kívül a csendőr jó ör más tárgyakat őrizetbe nem vett, az őrizetbe vett tárgyaknak minősége és minőségének leírása helyes. A tárgyakat a fenti órs előttünk sajátkezileg előírt kimutatásban foglalva Csuz község előljáróságának átadta.

C s u z,1944.május 25.

[Handwritten signature]
.....
.....
t a n u k.

Ellenjegyzék:

Arról, hogy a kimutatásban,/:jegyzékben:/leirt tárgyakat a feltüntetete minőségben és állapotban Csuz község előljáróságának átvételi elismervény ellenében a további megőrzés végett átadtam.

C s u z,1944.május 26.

[Handwritten signature]
.....
.....

[Handwritten signature]
.....

Príloha č. 6.

Hlásenie žandárskej stanice v Dubníku o zabavenom židovskom majetku (písacie stroje a bicykle)

Zdroj: ŠA Nitra, p. Nové Zámky, f. Notársky úrad Dubník

Csuz község jegyzősége.K i m u t a t á s,

Csuz községben 1941. július 12-én az érszkujvári Főszolgabíró Ur 1941. VI.-28 án kelt 140.számú felhívására ábrizotbe vett hangszeres rádió készülékekről.

⁴ olyó szám,	N é v	Születési év, vallás, lakhely,	Rádió kész- lék drb. szá- ma és leírá- sa,	A gyanus kö- rülmény és inok rö- vid leírá- sa.	Megjegyzés.
1.	Hónig József,	1888. III. 14. izr. Csuz Fő u. 2. hsz.	1 drb. Tele- funken 2-1 lámpásos te- lepes,	Nevezett, mint zsidó fajú egyén, így az a gyanu, hogy	Hírszó adva
2.	Hónig Ödön	1878. VI. 23. izr. Csuz, Fő u. 17. hsz.	1 drb. Tele- funken 2-1 lámpásos te- lepes,	angol és U- rosz rádió híreket hall- gat és ter- jeszt.	Hírszó adva
3.	Schwarcz Izorné,	1867. IX. 15 izr. Csuz Fő u. 19. hsz.	1 drb. Ame- tör 2-1 lám- pásos tele- pes,	---	Szorgalmas
4.	Weisz Ödön,	1873. V. 24. izr. Csuz, Fő u. 20. sz.	1 drb. Tele- funken 2-1 lámpásos te- lepes,	---	Hírszó adva
5.	Neumann Károly,	1893. II. 3. izr. Csuz, Fő u. 211.	1 drb. Pale- ba A:31.008 sz. 3 lámpá- sos telepes,	---	Szorgalmas
6.	Wieder ~~Károly~~ Ferenc	1880. XII. 17. izr. Csuz, Fő u. 198.	1 drb. Ame- tör 3 lám- pásos, telepes,	---	Szorgalmas
7.	Fleismann Jenő	1903. XII. 1. izr. Csuz Fő u. 217.	1 drb. Mi- nerva 3 lám- pásos tele- pes,	---	Szorgalmas
8.	Blum Miklós	1905. V. 10. izr. Csuz Fő u. 34.	1 drb. Te- lektra, R. 15. sz. 3. lámpá- sos, telepes.	---	Szorgalmas

Hlásenie notára obce Dubník o zabavenom židovskom majetku (rádioprijímače)

Zdroj: ŠA Nitra, p. Nové Zámky, f. Notársky úrad Dubník

Csuz nagyközség vezetőjegyzőjétől.

2103/I-1944.szám.

K I M U T A T Á S

Csuz községet elhagyott ált.ker.adót fizető zsidó adózókról.

Sor- szám.	N é v :	lshely	foglalkozás	Fizetett		pótadó	
				ált.ker.adó	P. f.	P..	f.
1.	Markstein Samu örök	Csuz 199	földbérlok	1804	15	2255	19
2.	Adler Margit	" 96	vegyeskeresk.	72	--	90	--
3.	Blum Miklós	" 101	kefekötő	24	--	19	20
4.	Weisz Sámuel	" 184	vegyeskeresk.	67	50	84	38
5.	Wieder Ferenc	" 198	"	75	--	93	75
6.	Wieder Rózsi	" "	füzőkészítő	24	--	19	20
7.	Neumann Károly	" 211	magán állat- orvos	211	--	263	75
8.	Dr.Csillag Sándor	" 218	magánorvos	143	--	178	75
9.	Fuchs Béla	" 220	földbérlok	64	--	80	--
10.	Gürtler Jenő	" 221	hentes és mészáros	220	35	275	44
11.	Schwartz és Braun	" 116	bérgazd.	2141	90	2677	38
12.	Szügyi Béla	" Vaskepu	"	1920	--	2400	--

Csuz.1944.augusztus.31.-én.

vezetőjegyző.

Dátum	Opatrenie	Poznámka
VII. – XII. 39	Odoberanie židovských živnostenských licencií	Č. 3335-6399/39 Okresný súd
19. 1. 1941	Vyvlasťovania židovských statkov na teritóriu župy Nyitra – Pozsony	Čas. Érsekujvár és vidéke zo dňa 21. 6., 19. 7., 5. 7. 41
14. 7. 1941	Zabavenie židovských rádioprijímačov	Č. 140/VI-1941 Slúžny úrad
16. 1. 1942	Zabavenie židovských rádioprijímačov	Č. 150/VI-1942 Slúžny úrad
12. 5. 1943	Hlásenie o využití žid. nehnuteľností a polí o rozlohe nad 5 holdov	Č. 2247/1943 Slúžny úrad
14. 2. 1944	Nahlasovanie židovských nehnuteľností	Č. 340/1944.vgf Župný úrad Nitra
22. 4. 1943	Nahlasovanie vybraných židovských nehnuteľností	Č. 1000/I-1944 obec Dubník
IV/44	Zriadenie Šurianskeho geta	
3. 4. 1944	Povinné nosenie šesťcípej žltej hviezdy	Vyhľadka ministra vnútra
29. 4. 1944	Odozdanie židovských rádioprijímačov do 48 hodín na úradovne pošt	Č. 3105/1944 Slúžny úrad
30. 4. 1944	Povinné majetkové priznania Židov	Č. 7015/3-IV. 1944 Fin. riaditeľstvo
5. 5. 1944	Zabavenie židovských rádioprijímačov	Č. 3165/1944 Slúžny úrad
8.-9. a 10.-11. 5. 1944	Hlásenie a vykonanom transporte Židov do zberného geta v Šuranoch	Č. 1934/1944 Notársky úrad Veľké Šurany
18. 5. 1944	Zabavenie židovských fotoaparátov, písacích strojov a bicyklov	Č. 74/kt.1944 Úradný záznam obce Dubník
19. 5. 1944	Okamžité nahlásenie všetkého žid. majetku	Č. 7201/IV-1944 M-K minister. radca
26. 5. 1944	Zabavenie maďarských židovských cestovných pasov	Č. 3855/1944 Slúžny úrad
27. 6. 1944	Odozdanie všetkých žid. cirkevných matrik a školských výkazov	Č. 942/1944 Okresný školský inšpektor
25. 8. 1944	Súpis židovských nehnuteľností, domov a budov	Č. 9686/IV-1944 Finančné riaditeľstvo
31. 8. 1944	Hlásenie Židmi zaplatených daní v roku 1944	Č. 2103/1-1944 Hlásenie notára obce Dubník
15. 10. 1944	Sprísnená regulácia každodenného života zvyšku židovského obyvateľstva na území župy Nyitra-Pozsony	Vyhľadky 13.706/1944 podžupana

Príloha č. 7

Chronologický prehľad vybraných úradných protizidovských opatrení

Nagysurány község elöljáróságától.

1934/1944 szám.

Tárgy: Zsidók átköltöztetése Nagysurányba.

Hiv.szám: 3242/1944.

Főszolgabíró Urnak

Érsekújvár.

Tisztelettel jelentem, hogy Nagysurány község zsidó lakosságának átköltöztetése Főszolgabíró Ur fenti számú rendelete értelmében f.hó 8-án és 9-én megtörtént, míg a járás összes községeiből a zsidó lakosság f.hó 10-én és 11-én ugyancsak rendben lebonyolított.

A járás községeiből a következő számú zsidófajú egyén köl-

tözött Nagysurányba:

Bánkeszli jegyzőség:	Bánkeszi község	14 személy.
Csuzi jegyzőség:	Csuz község	65 "
Kamocsai jegyzőség:	Kamocsa "	21 "
Komjáti " :	Komját "	56 "
Nyitrakézi " :	Nyitrakér "	10 "
Szimói " :	Szimó "	19 "
Tardoskeddi " :	Tardoskedd "	42 "
Tótmegyeri " :	Tótmegyer "	44 "
Csornoki " :	Csornok "	6 "
" " :	Alsószöllős "	8 "
" " :	Felsőszöllős "	5 "
" " :	Zsitvafödémés "	3 "
Egyháznagyszegi " :	Egyháznagyszeg "	5 "
" " :	Nyitrámalomszeg "	3 "
Koltai " :	Kolta "	68 "
" " :	Jászfalu "	17 "
Komáromszemerei " :	Komáromszemere "	11 "
~~Komáromszeki~~ " " :	Komáromcsehi "	10 "
Kürti " :	Kürt "	47 "
" " :	Für "	9 "
Udvardi " :	Udvard "	67 "
" " :	Kisbaromlak "	16 "
Zsitvabesenyői " :	Ujlót "	29 "

Összesen: 575 személy.

Tisztelettel jelentem, hogy úgy a nagysurányi mint a járás községeiből ideköltözött zsidók a fenti rendelkezés értelmében a rende-

Príloha č. 8

Hlásenie notára mesta Šurany o „prestahovaní“ 575 Židov z 23 okolitých dedín do Šurian
Zdroj: ŠA Nitra, p. Nové Zámky, f. Notársky úrad Šurany

Príloha č. 9

Tvrdošovské obeť holokaustu

Por. čís.	Meno, priezvisko	Narodenie	Vek	Bližšie údaje	Poznámka
1.	Zsigmond BACHNER	24. 3. 1897	47	Hlásenie notára č. 3242/1944	Roku 1922 sa prisťahovali z Nitry
2.	Alžbeta BACHNER	8. 5. 1901	43		
3.	Judit BACHNER	9. 8. 1930	14		
4.	Gábor BACHNER	-	-		
5.	Rozália FAIERMAN	1919	24	Auschwitz 1943	Rodičia Lea a Alexander. Spolu žili v Bratislave
6.	Ferdbauer Dávid-né, -Katalin GUTTMANN	1883	60	Auschwitz 1943	Vydala sa a žila v Dvoroch n/Žitavou
7.	Vilmos FELEKI	20. 5. 1895	49	Nezvestný jún 1944	Býval v Pešti
8.	Fishel Viktor-né, -Sára FROMMER	1909	33	Auschwitz 1942	Rodičia Ignác, Berta a súrodenci Gizella, Jenő odišli do Šiah. Sára žila s manželom v Brne
9.	Jenő FROMMER	31. 3. 1913	31	Nezvestný 1944	
10.	Grün Gyulá-né - Aranyka GRÜN	10. 2. 1885	59	Birkenau 1944	
11.	Ignátz GRÜN	30. 7. 1881	63	Birkenau 1944	súrodenci
12.	Sarolta GRÜN	13. 12. 1890	54		
13.	Grünmandel Miksa-né, -Jozefin WIDDER	-	-	Hlásenie notára č. 3242/1944	Roku 1931 sa prisťahovali z Váradu
14.	Gróf Daniel-né, -Teréz SCHRANK	23. 3. 1878	66	Auschwitz 1944	Bývala v Budapešti
15.	József HOFFMAN	15. 6. 1887	57	Pracovný prápor	Mikós býval v Budapešti.
16.	Miklós HOFFMAN	4. 1. 1921	23	Birkenau 1944	Súrodenci, otec József
17.	Ilonka HOFFMAN	3. 8. 1930	14		
18.	Holtz Armin-né, Sidónia LICHTENSTERN	5. 6. 1893	51	Auschwitz 1944	Dňa 3. 1. 1939 odišli do Nitry
19.	Pavel HOLTZ	13. 9. 1923	19		
20.	Ferenc KOLLMAN	4. 4. 1882	63	14. 4. 1945 Lüneburg	
21.	Béla KOHN	-	-	Hlásenie notára č. 3242/1944	Rodina
22.	KOHN Béla-né	-	-		
23.	László KOHN	-	-		
24.	Henrich KOHN	14. 5. 1869	75	Birkenau 1944	
25.	Károly KOHN	15. 5. 1902	42	Birkenau 1944	Károly je syn Henricha
26.	KOHN Károly-né	-	-		
27.	Teréz KOHN	-	-		

28.	Andor KOHN - KUN	7. 1. 1895	50	Nemecko 1945	Býval v Budapešti, žena Lenka RÓTH
29.	Eingner Gyula-né, Anna KOHN	15. 5. 1901	-	Auschwitz	Bývala v Budapešti
30.	Kónig Henrik-né, Helena SPITZER	26. 3. 1870	74	Birkenau 1944	
31.	Simon LAUFER	14. 3. 1878	64	11. 6. 1942 odtransportovaný z Novák do Lublinu	
32.	Armin LUSZTIG	26. 1. 1883	61	20. 11. 1944 Kremnička	Býval v Banskej Bystrici
33.	Julcsa Müller Julcsa JÓNÁS	15. 3. 1896	48	Birkenau 1944	
34.	Dr. Ede NEUBOHRN	-	-	Birkenau 1944	
35.	Neubohrn Ede-né	-	-		
36.	Katka NEUBOHRN	1931-	13		
37.	Reisz Gyulá-né – Serén FUCHS	12. 12. 1885	69	Terezín 1944	
38.	Béla STEINER	1896		Šopron	Pekár, býval v Pešti rodičia Ferenc a Rózi KOHN
39.	Pfeifer József-né Sidónia STEINER	25. 10. 1898	46	Bergen 1944	Bélova sestra
40.	Lajos STERN	-	-	Auschwitz 30. 6. 1944	Býval v Karcogu
41.	Helen Gacs-né – ROSENFELD	1887	57	August 1944	Bydlisko Újpest
42.	Simko Móric-né, Rozália REICHFELD	13. 7. 1868	76	Birkenau 1944	
43.	Schiffer Béla-né –Fanni STIENER	28. 9. 1895	49	Auschwitz Biala 1944	
44.	Gyula SCHIFFER	20. 2. 1925	19		
45.	Blanka SCHIFFER	19. 3. 1930	14		
46.	Emil SCHMELCZ	1896	48	Budapešť 1944	Býval v Budapešti
47.	Ede SCHLESINGER	19. 8. 1878	-	Csepel 1944	Ede sa narodil v obci a s rodinou sa prisťahoval späť roku 1910
48.	Jenő SCHLESINGER	4. 6. 1911	-		
49.	Sándor SCHLESINGER	20. 1. 1914	30		
50.	Kálmán SCHLESINGER	20. 4. 1915	-		
51.	Béla SCHLESINGER	31. 1. 1919	-		
52.	János SCHLESINGER	20. 4. 1915	-		
53.	Schrank Tibor-né - Frederika	-	-	Hlásenie notára č. 3242/1944	Matka a syn
54.	Tamás SCHRANK	-	-		
55.	Schrank Samu-né, Janka SCHWITZER	20. 1. 1872	72	Birkenau 1944	
56..	Gyula SCHRANK	20. 1. 1884	60		
57.	János SCHRANK	30. 12. 1901	43		

58.	Árpád SCHULTZ	24. 3. 1897	47	Rakúsko 1944	Počas vojny bývali v Nových Zámkoch
59.	Schultz Árpád-né, Berta SINGER	13. 5. 1900	44	Hlásenie notára č. 3242/1944	
60.	Juci SCHULTZ	20. 8. 1924	21	Landerbielau	
61.	Pali SCHULTZ	2. 10. 1926	19	Nové Zámky	
62.	Miksa SCHÖNBERGER	3. 7. 1894	50	Mauthauzen	Auschwitz 1944
63.	Schönberger Miksa-né, Lenke DEUTSCH	14. 9. 1897	47		
64.	Judita SCHÖNBERGER	16. 2. 1932	12		
65.	Dezsi SCHÖNBERGER	24. 2. 1936	8		
66.	Mária SCHÖNBERGER	-	-		
67.	Max SCHÖNFELD	21. 10. 1897	47	Poľsko 1944	Roku 1936 odišli do Topoľčian Jurajove č. 1978/1942
68.	Schönfeld Max-né Ilona WINTER	11. 10. 1898	46	Auschwitz 1944	
69.	Juraj SCHÖNFELD	10. 5. 1927	15	Auschwitz 12. 8. 1942	
70.	Jenő TAUBER	1907		Kursk, Starij Oskol	Pracovný prápor
71.	Gyula TAUBER	1905		Skupoli	Imro zomrel na Ukrajine
72.	Zsigmond WINTER	14. 8. 1882	62	Birkenau 1944	
73.	Winter Zsigmond-né - Teréz GLAZ	2. 5. 1894	54		
74.	Imro WINTER	21. 3. 1921	23	Pracovný prápor	
75.	Weisz Magda SZIKLAS	26. 11. 1899	45	Auschwitz 1944	Žila v Kolozsvári
76.	Jozefína WIEDMANN	1915	27	Transportovaná z Popradu dňa 25. 2. 1942 do Rajowiec	
77.	Schwarz Lipót-né, - Aurélia WEISZ	27. 3. 1895	49	Auschwitz jún 1944	Bývali v Komárne
78.	József WEISZ	1911	33	Birkenau 1944	
79.	Weisz József-né, Ilonka HOFMANN	1912	32		
80.	Sándor WEISZ	20. 1. 1930	14		
81.	Marta WEISZ	17. 1. 1938	6		
82.	Róbert WEISZ	19. 10. 1939	5		
83.	Vera WEISZ	5.2.1941	3		
84.	Simon WEISZ	1934	10		
85.	Filip WEISZ	-	-		
86.	Dávid WEISZ	-	-		
87.	Eva WEISZ	-	-		
88.	Wohlstein Armin-né	-	-	Hlásenie notára č. 3242/1944	

Holokaust prežili

Por. čís.	Meno, priezvisko	Narodenie	Bližšie údaje
1.	Gizela FROMMER vydatá GRIMM	15. 7. 1911	tábor Stutthof
2.	Edith HOLCZ vydatý LURBER	2. 5. 1925	
3.	Róbert KANE	rodičia Andor KOHN-KUN a Ilonka RÓTH, Róbert žije v USA	
4.	Leslie AIGNER	matka Eigner Gyula-né, - Anna KOHN, Leslie žije v USA	
5.	Rozália DEUTS, vydatá KÜGLER	8. 3. 1903	
6.	Magda LUSZTIGOVÁ	otec Armin LUSZTIG, Dolná 9, Banská Bystrica	
7.	PALOS Emil - né Edith PFEIFER		neter Bélu STEINERA
8.	Eva FUCHS vydatá KRAUS		ČR
9.	Breina SCHMELCZ vydatá DOICH		sestra Emila SCHMELCZA
10.	Lea SCHRANK vydatá GROSMAN	nevlastná. sestra GROF Daniel-né, - Tereza SCHRANK	
11.	Endre WEISZ	matka Magda WEISZ, rod. SZIKLAS Endre žije v USA	
12.	Sarah HAR - Rózi WEISZ		sestra Aurélie WEISZ
13.	Gizela FAIERMAN, vydatá GUTTMANN		sestra Rozálie GUTTMANN
14.	Tibor SCHRANK	18. 1. 1899	po vojne žil v Bratislave
15.	Ernő SCHÖNBERGER	9. 12. 1925	odišli do Izraela
16.	Eva SCHÖNBERGER	9. 11. 1927	
17.	Sándor SCHÖNBERGER	24. 8. 1924	
18.	Sándor DELIKÁT	26. 10. 1871	Izrael
19.	Mór GUTTMANN	24. 1. 1896	Izrael
20.	Mór Guttman-né, -Ibolyka DELIKÁT	1. 11. 1902	
21.	Edita GUTTMANN	28. 1. 1926	
22.	Irén GUTTMANN	1. 1. 1931	
23.	László HOFFMAN	3. 5. 1924	
24.	János GRÜN	6. 11. 1925	
25.	Imro SCHIFFER	18. 8. 1926	Izrael
26.	Guttman Árpád-né, - Etel BERGER		Utiekli do Kanady
27.	Oľga GUTTMANN	5. 7. 1923	
28.	Zuzana GUTTMANN	24. 9. 1924	
29.	Magda GUTTMANN	21. 8. 1926	
30.	József GUTTMANN	21. 5. 1930	

Maďarský vpád na Slovensko v marci 1939 a jeho ohlas

Martin LACKO

Slovensko a Slováci vo svojich dejinách zažili už najrôznejšie invázie či intervencie cudzích mocností, armád, národov či etníc. Do kolektívnej pamäti sa najvýraznejšie zapísal tatársky (mongolský) vpád v 13. storočí a turecká okupácia v 16. – 17. storočí. V prvej polovici 20. storočia bola zas hrozbou pre existenciu Slovenska a Slovákov maďarská politika, ktorá sa systematicky snažila o anexiu tohto územia. Preto aj vpád maďarských vojsk 23. marca 1939 a následné dva dni bojov, ktoré sa dnes obvykle označujú ako Malá vojna, sú integrálnou súčasťou našich dejín a súčasne maďarsko-slovenských vzťahov. Išlo o tretí prípad, keď maďarské vojská vstúpili na územie Slovenska. Prvýkrát to bolo v roku 1919, druhýkrát v jeseni roku 1938 a potom ešte trikrát: v roku 1944, ako okupačné vojská, v roku 1945 ako frontové, po boku Nemcov, a naostatok v roku 1968, zas ako súčasť intervenčných armád socialistických štátov.

V období 1. SR sa Malá vojna stala symbolom hrdinskej, oduševnenej obrany krajiny. Ten často vo svojich prejavoch využívali aj jej najvyšší predstavitelia. Tak napríklad podľa ministra národnej obrany gen. Čatloša postoj Slovákov k maďarskej agresii na východe ukázal okolitému svetu „*že sme životaschopní*“.¹ K skreslovaniu udalosti došlo najmä v povojnových rokoch. Napríklad v známom emigrantskom zborníku *Slovenská republika 1939 – 1945* z roku 1949 sa rozsah maďarskej agresie nadsadzuje a následná slovenská reakcia zas prikrášľuje: „*Ale čo by bolo ostalo zo 14. marca ...*

---

1 Výpisky z kroniky veliteľstva 3. divízie. In: LACKO, M. (ed.): *Zrod Slovenského štátu v kronikách slovenskej armády*. Bratislava 2010, s. 47.

keby sa Maďarom bol vtedy ich plán podaril? Slovenský národ zase bol by musel byť národom otrokov, národom bírešov (...). A že sa tak nestalo, treba ďakovať hrdinským slovenským jednotkám, ktoré tak pohotovo nastúpili do boja na obranu Slovenska. Ako kamenné balvany zaláhli slovenskí vojaci a dobrovoľníci do cesty útočníkovi od Medzilaboriec po Čop a od Čopu na západ až po Bratislavu. Boje boli vyčerpávajúce.⁴² Oveľa viac však pravdivý obraz tejto udalosti utrpel v Československu, keď sa slovenské dejiny znova stali len akýmsi apendixom československých dejín. Po roku 1948 k tomuto hľadisku pribudol povinný proletársky internacionalizmus. A hoci komunistická literatúra a propaganda bola priam preplnená témami bojov, zápasov či rôznych revolučných tradícií, obranná protimaďarská vojna sa nespomínala. Musela jednoducho z učebníc i z historického povedomia zmiznúť, alebo aspoň byť pošpinená. Príčin bolo viac. Nedala sa v nej nájsť ani proletárska, ani československá idea. Ďalej, kľúčovú rolu v obrane štátu zohrali slovenská armáda a Hlinkova garda – dve organizácie, ktoré sa mohli spomínať výlučne v negatívnom duchu.³ Na zdeformovanom výklade sa nič nezmenilo ani v čase tzv. odmäku koncom 60. rokov, a to ani u autorov, ktorých práce sa pokladajú za menej zdeformované. Tak napr. bývalý marxistický historik Ľubomír Lipták prezentuje v syntéze slovenských dejín z roku 1971 problematiku v zásade len ako dôkaz zlyhania nemeckej ochrany Slovenského štátu. Bojové akcie s desiatkami obetí sú pre neho iba „niekoľkodňové šarvátky“.⁴ V inej svojej práci konflikt hodnotí dokonca spôsobom, akoby štátni predstavitelia Slovenska mohli byť vlastne radi, že naň južný sused zaútočil. „Udalosti na východnom Slovensku však veľmi uľahčili situáciu novej vlády práve v najkritickejšom čase, v období jej konštituovania, umožnili odviesť pozornosť za hranice a zatiaľ sa energicky budoval štátny aparát a mocenská sústava nového štátu.“⁵ Kolísavé interpretácie zažila aj po roku 1990. Po renesancii záujmu o tabuizovanú tému Malej vojny po roku 1989 a rozmachu najmä publicistických článkov sa v posledných rokoch objavili snahy o jej bagatelizáciu. Vraj to nebola

2 ČINČURA, A.: Duch Slovenskej armády. In: *Slovenská republika 1939 – 1945*. Scranton 1949, s. 126 – 127.

3 PARENÍČKA, P.: Slovensko-maďarský konflikt na jar roku 1939 v slovenskej publicistike a literatúre. In: DEÁK, L. (ed.): *Malá vojna. (Vojenský konflikt medzi Maďarskom a Slovenskom v marci 1939)*. Bratislava 1993, s. 69.

4 TIBENSKÝ, J. a kol.: *Slovensko-Dejiny*. Bratislava 1971, s. 715. (Lipták tu píše pod pseudonymom Ján Michalec).

5 LIPTÁK, L.: Maďarsko v politike slovenského štátu. *Historický časopis*, roč. 15, 1967, č. 2, s. 3.

ani vojna, ale len dajaký „ozbrojený“ či „pohraničný“ konflikt, možno taký, o akých aj dnes bežne počúvame v správach. Takto ho interpretoval napríklad František Cséfalvay z Vojenského historického ústavu, pokúšajúc sa do slovenskej historiografie vniesť niektoré maďarské interpretačné modely, vrátane terminológie.⁶

Cieľom tohto skromného príspevku nie je však historiografia o tejto udalosti, vojensko-politické aspekty, ale skôr sondáž do závažnej otázky, aké reakcie vyvolala v spoločnosti. Všeobecná radosť, resp. úľava, ktoré na Slovensku zavládli 14. marca po vyriešení predošlej krízy, boli rýchle vystriedané novou hrozbou. Zmenu týchto nálad zachytil aj kronikár prevažne evanjelického Liptovského Svätého Mikuláša. *„Všade zavládol nový duch, duch čisto slovenský, nefalšovaný, vrelý a ochotný. Cítili sme všetci, že teraz už budovať a pracovať budeme na svojom a po svojom, v povedomí, že náš je teraz tento kus zeme pod Tatrami a nám patrí z neho výnos celý“*, poznamenáva trochu pateticky ohľadom nálad pri vzniku štátnej samostatnosti. Radosť však bola čoskoro zakalená správou o neočakávanom vpáde Maďarov na Slovensko, ktorí po anektovaní Podkarpatskej Rusi *„vtrhli na východné Slovensko s úmyslom urvať pre seba čím viacej z nášho územia.“*⁷ Rozhorčenie nad útokom bolo tým väčšie, že prišiel len týždeň po plnom diplomatickom uznaní existencie Slovenského štátu zo strany Maďarska. Nemožno sa preto čudovať, že aj tí Slováci, čo žili stovky kilometrov od postihnutej oblasti, reagovali veľmi emotívne. Napríklad kronikár v Krivej na Orave to vyjadril nasledovne: *„Náš južný sused, priševší kedysi z Mongolska – kočovný národ, obdarený vlastnosťou – kleptomániou – nemohol sa nijakým spôsobom s tým uspokojiť, že nás nemohli dostať do pazúr, že sa im teraz nepodarilo dostať podľa hesiel: – „Mindent vissza“, na čo si zuby ostrili. „Szabat csapatok“ začali prekračovať arbitrážou učinené krvavé hranice ako hladní vlci, pre ktorých neplatia ani hranice, ani cestovný pas s tým heslom až po Poprad.“* Slováci sa vraj teraz mohli presvedčiť *„o Svätoštesfanskej korune, v akých spravodlivých rukách je vložená“*.⁸

6 CSÉFALVAY, F.: Predohra a priebeh maďarsko-slovenského ozbrojeného konfliktu v marci 1939. *Vojenská história*, roč. 8, 2004, č. 2, s. 39 – 58. Podľa jeho vzoru aj ďalší pracovníci tejto inštitúcie pre túto historickú udalosť v najnovších prácach používajú termín „konflikt“. Napr. v kolektívnych dielach *Vojenské dejiny Slovenska, V. zväzok (1939 – 1945)*. Bratislava 2008, s. 14, či *Slovensko – Vojenská kronika*. Bratislava 2007, s. 102 a i.

7 *Pamätná kniha obce Liptovský Mikuláš*, s. 299, s. 306. (Citované pamätné knihy sa nachádzajú v archívoch obecných, resp. mestských archívov).

8 SOKOLOVIČ, P.: Hektický marec 1939 v kronikách Hlinkovej gardy. *Pamät národa*, roč. 4, 2008, č. 1, s. 64.

Takisto jeden z najznámejších slovenských generálov August Malár sa v roku 1939, ešte ako podplukovník a veliteľ VII. zboru v Spišskej Novej Vsi, vyslovil podobne: „*Predstavitelia vraj rytierskeho, krajne falošného národa nás uznali prví, aby nás učičkali. Vyčkali najkritickejšiu dobu ... zradne napadli naše hranice...*“⁹

Dnes, vyše 70 rokov po tejto udalosti, už vieme, že nebolo v silách, ani v politických možnostiach Maďarska, obsadiť celé východné Slovensko – až po Poprad. Dnes takisto vieme, že súvislý bojový konflikt netrval ani celé tri dni. Historik však pri výklade dejín nemôže vychádzať len z prezentistického stanoviska, zo súčasných meradiel. To platí aj v prípade Malej vojny. Gardisti či dobrovoľníci, ktorí nastupovali v Nitre, v Trenčíne či v Dolnom Kubíne a inde, nemohli vedieť, koľko vojna potrvá, ako sa vyvinie a ako sa skončí! Nemohli vedieť, že pôjde o „malú“, teda krátku vojnu. To vieme až my dnes. Oni išli do čohosi neistého. A z tohto zorného uhla ju preto aj hodnotím. Tí, čo nastupovali od 23. marca na obranu slovenských hraníc, slovenských záujmov, v ústrety nepriateľovi, by mali byť pre nás hrdinami. Osobitne je naša spoločnosť – a štátna reprezentácia – veľa dlžná tým, ktorí tu položili svoje životy...

Zrekapitulujme si teda známe skutočnosti. Vládnuca maďarská politika už od prvej polovice 19. storočia chápala Uhorsko nie ako mnohonárodný, ale etnicky maďarský štát. So zánikom Uhorska sa nikdy nezmierila a celé medzivojnové obdobie sa usilovala o obnovu Uhorska (pre ňu „Maďarská“) v hraniciach z roku 1918. Preto sa netajila ani sklamaním zo ziskov z Viedenskej arbitráže, naopak, hľadala cesty k pripojeniu ďalších častí našej krajiny. Slovensko a Slovákov, v línii spomenutej veľkomaďarskej, v podstate šovinistickej politiky, ani neuznávala za osobitnú národno-politickú jednotku s právom na samourčenie, len za akúsi „Hornú zem“ (Felvidék), či „dočasne odtrhnuté územia“. Úspechom maďarskej expanzívnej politiky bol už súhlas fašistických mocností s okupáciou južnej časti Podkarpatskej Rusi (od jesene 1938 oficiálne Zakarpatská Ukrajina) na základe Viedenskej¹⁰ arbitráže v novembri 1938.¹¹ Hoci táto oblasť

9 Výpisky z kroniky veliteľstva 3. divízie, s. 40.

10 HUPKOVÁ, L.: *Svätý Jur za 1. ČSR*. Diplomová práca. Trnava: KH FF UCM, 2006, s. 72.

11 Do Maďarska sa dostali napr. mestá Užhorod i Mukačevo. Politickým centrom Zakarpatskej Ukrajiny, ktorá po Mníchove 1938, podobne ako Slovensko, získala autonómiu, sa stal nakrátko Užhorod a po jeho okupácii Maďarmi mestečko Chust. Podľa sčítania z roku 1930 v tejto najvýchodnejšej časti ČSR žilo takmer 75 % Rusínov,

k Maďarsku neprináležala ani historicky, ani etnicky, Maďari dostali nakoniec od Hitlera súhlas na jej celkovú okupáciu, čo pre nich bol ďalší krok k obnove mytologizovanej „svätoštefanskej ríše“. S okupáciou Podkarpatskej Rusi začali Maďari už 14. marca 1939; 17. marca dosiahli poľské hranice a nasledujúci deň bola už celá v rukách Maďarov. Zvyšky česko-slovenskej armády, jednotky 12. divízie arm. gen. Leva Prchalú, ju spočiatku bránili, no od 16. marca boli ústupové boje zastavené a armáda neexistujúceho štátu prenechala niekdajšiu najvýchodnejšiu „zem“ ČSR, aj s bohatou vojenskou korisťou, napospas maďarským agresorom. Medzitým, 15. marca, spravilo Maďarsko prekvapujúci diplomatický ťah – de facto i de iure uznalo Slovenský štát.¹²

Vláda nového štátu v strednej Európe si od svojho vzniku uvedomovala, že hlavné nebezpečie jej hrozí zo strany južného suseda. Už 15. marca preto MNO Čatloš vyhlásil mobilizáciu piatich odvodových ročníkov (1932 – 1936) pre oblasť východného Slovenska.¹³ Súčasne v ten istý deň vydal nový hlavný veliteľ HG Alexander Mach, nariadenie o celoštátnej brannej pohotovosti.¹⁴ Ako sa však čoskoro ukázalo, hranice, najmä na východe, neboli zabezpečené dostatočne.

Situáciu vyostrovali pomery na bývalej Podkarpatskej Rusi, ktoré naznačovali, že Maďari sa v postupe na východ nehodlajú na hraniciach Slovenska zastaviť. Už 18. marca dostalo ministerstvo národnej obrany v Bratislave správy o tom, že Maďari sa zoskupujú v blízkosti slovensko-podkarpatskoruských hraníc a tieto nerešpektujú. Bol preto vydaný prvý operačný rozkaz na zaistenie hlavných smerov, a to Michalovce – Užhorod, Stakčín – Perečín¹⁵ a Stakčín – Užok. Než bolo však zaistenie realizované, Maďari prekročili rieku Uh a pod

---

12 % Židov, vyše 3 % Čechoslovákov a len 5 % Maďarov. Ba ani podľa uhorského sčítania z čias najtvrdšej maďarizácie tu Maďari nemali podstatnejšie zastúpenie: v roku 1910 sa k nim totiž hlásilo ani nie 13 % obyvateľov Podkarpatskej Rusi.

12 JEDLIČKA, J.: Podkarpatská Rus/Karpatská Ukrajina v březnu 1939. In: DEJMEK, J., HANZAL, J. (eds.): *České země a Československo v Evropě XIX. a XX. století. Sborník prací k 65. narozeninám prof. dr. Roberta Kvačka*, s. 424; Tiež ŠIMUNIČ, P.: Vojenské aspekty obrany Slovenska v druhej polovici marca 1939. In: *Malá vojna*, s. 27 – 29.

13 Okresy, kde bola 15. marca 1939 vyhlásená mobilizácia: Hnúšťa, Revúca, Gelnica, Prešov, Vranov nad Topľou, Michalovce, Humenné, Trebišov, Medzilaborce, Stropkov, Giraltovce, Snina, Bardejov. Výpisky z kroniky veliteľstva 3. div., s. 24.

14 BAKA, I.: Spolupráca a vzťahy medzi Hlinkovou gardou a slovenskou armádou (1939 – 1941). *Vojenská história*, roč. 6, 2002, č. 1, s. 111.

15 Perečín ležal ešte na slovenskej strane hranice s Podkarpatskou Rusou.

zámienkou, že vraj hranica nie je v teréne presne vyznačená, obsadili obce Onkovce, Kamenica, Perečín, Dubrinič, Veľké Berezné, Kostriny a Užok.¹⁶

Otvorený útok maďarskej armády z dňa 23. marca urýchlil podpis dohody medzi MNO a veliteľstvom HG, ktorým bolo umožnené ozbrojenie HG a vytvorenie posilových jednotiek pre armádu v okresoch, ktoré nepodliehali spomenutej mobilizačnej vyhláske piatich odvodových ročníkov z 15. marca 1939.¹⁷ Hlinkova garda tak už v prvých dňoch štátnej samostatnosti vykonávala rôzne bezpečnostné úlohy ako čiastka armády. Podľa vydaného rozkazu všetci členovia HG, ktorí mali absolvovaný vojenský výcvik, podliehali mobilizačnému rozkazu vojenského náčelníka.¹⁸ Prostredníctvom HV HG sa tak pre obranu východného Slovenska získalo ďalších 27 682 vojakov a 21 703 nevojakov-civilov.¹⁹ Jedna z otázok znie, ako hodnotiť tieto čísla. Historik Ján Korček preberá interpretáciu bývalého komunistického prokurátora Antona Rašlu, ktorý význam týchto čísel podceňuje. Vraj nie všetky oblastné veliteľstvá zareagovali na výzvu „s potrebnou promptnosťou“, pričom menuje Modru, Trnavu, Spišskú Novú Ves a Prešov, a väčšinu miest na západnom Slovensku vrátane Bratislavy, kde vraj nábor gardistov-dobrovoľníkov „úplne zlyhal“. Sklamala vraj aj Akademická HG. Nie k všetkým lokalitám máme presné údaje, k niektorým však áno. Na zváženie kritického čitateľa nechávam, či je 450 dobrovoľníkov z Trnavy a 600 akademikov-nevojakov z Bratislavy veľa či málo. Tiež si kladiem otázku, že ak je pre niekoho nábor vyše 20 tisícok dobrovoľníkov a takmer 30-tisíc členov HG s vojenským výcvikom v priebehu troch-štyroch dní po maďarskom vpáde „zlyhaním“, ako by sme potom mali hodnotiť nástup do akcie, ktorá sa od roku 1948 povinne označuje ako Slovenské národné povstanie, teda ako celonárodná akcia? Jej organizátorom sa totiž ani po niekoľkomesačných prípravách nepodarilo v prvý týždeň po začatí akcie zabezpečiť z radov takmer 100-tisíc príslušníkov ozbrojených zložiek – armády, žandárstva, finančnej stráže – ani len 20-tisíc bojovníkov. Museli sa uskutočniť až dve armádne mobilizácie, aby sa, pod hrozbami trestov smrti (čím sa nechcem dotknúť stoviek

---

16 Výpisky z kroniky veliteľstva 3. divízie, s. 27. Po roku 1945 si všetky tieto obce pripojil Stalinov ZSSR.

17 KORČEK, J.: Účasť nevojenských jednotiek a dobrovoľníkov pri obrane východného Slovenska. In: *Malá vojna*, s. 37.

18 SOKOLOVIČ, P.: *Hlinkova garda 1938 – 1945*. Bratislava 2009, s. 150.

19 KORČEK, J.: *Účasť nevojenských jednotiek*, s. 37, s. 46.

dobrovoľníkov), podarilo koncom septembra docieľiť stav približne 60-tisíc príslušníkov povstaleckej armády.

Dovolím si preto vysloviť dva názory. Po prvé, spontánnosť a nadšenie, s akým nastupovali Slováci na obranu Slovenska proti maďarskej agresii v marci 1939, bol nepomerne väčší, než tomu bolo v lete 1944 do Povstania. (Nevraviac už o dobrovoľných nástupoch v rokoch 1918/1919 či v roku 1938 na obranu ČSR). Z toho (no nielen z toho) súčasne vyvodzujem, že v rokoch 1938 – 1944 pokladali Slováci za najväčšiu hrozbu pre svoju národnú existenciu Maďarov, nie Nemcov.

Pozrime sa i na niekoľko konkrétnych dobových reakcií, ktoré sa nám zachovali. Zameriam sa na teritórium stredného a najmä západného Slovenska, teda oblasti, ktoré útokom neboli priamo ohrozené, a ktoré boli od jeho epicentra vzdialené. Prejavy okamžitej ochoty nástupu na bojový front nachádzame na rôznych miestach stredného i západného Slovenska. Z Liptovského Svätého Mikuláša odišli na východné Slovensko dve stotiny (rozumej roty) vojska. Mestská kronika k tomu uvádza: „Rozhnevalo nás, že práve Maďarsko, ktoré jedno z prvých štátov uznalo náš samostatný slovenský štát, že práve toto Maďarsko využijúc slabé vtedy ešte položenia našej slovenskej armády, vtrhlo nečakane na naše územie.“²⁰ Dobrovoľníci sa rýchle pozhánali aj v Ružomberku a pod vedením Ondreja Voskára – bývalého legionára a neskoršieho predsedu ONV – ktorý tu velil pluku, sa zapojili do bojov na úseku Úbrežhora – Blatná – Vyšné Revištie.²¹ Gardisti-vojaci i dobrovoľníci odišli na východné Slovensko aj z Banskej Bystrice.²² Bojové oduševnenie vzniklo aj v menších mestách či obciach. Napríklad v Čiernom Balogu na „prvú vážnu skúšku mladého slovenského štátu“, do boja za oslobodenie územia východného Slovenska, nastúpilo 25 gardistov.²³

Na zamedzení maďarského vpádu sa podieľali aj viacerí členovia miestnych organizácií Hlinkovej gardy aj zo Žiliny, resp. Žilinského okresu.²⁴ Ani obyvateľstvo tohto mesta, resp. okresu nebolo Maďarom naklonené.²⁵

20 *Obecná kronika obce Liptovský Mikuláš*, s. 306 – 307.

21 Kol.: *Ružomberok. Monografia mesta*. Banská Bystrica 2009, s. 112.

22 Nával slovenských dobrovoľníkov do kasárni. *Slovenská pravda*, 29. 3. 1939, s. 1. Evidovaných je 2 500 gardistov-vojakov a až 4 310 dobrovoľníkov. KORČEK, J.: *Účasť nevojenských jednotiek*, s. 46.

23 KOVÁČIK, P., ŤAŽKÝ, L. a kol.: *Čierny Balog*. Banská Bystrica 2003, s. 57.

24 STRÁSKA, J.: *Spoločensko-politické pomery v žilinskom okrese (1938 – 1945)*. Rigorózna práca. Banská Bystrica : KH FHV UMB, 2007, s. 47.

25 Tamže, s. 73.

Dobrovoľníci odchádzali aj z oblasti Považskej Bystrice. Napríklad z obce Moštenec okamžite po výzve odišlo nákladné auto dobrovoľníkov-gardistov.²⁶ V obci Lúky pod Makytou zas narukoval ako dobrovoľník aj 18-ročný Tomáš Jozef Veteška, ktorý o tom napísal: „*Môj starší brat narukoval s viacerými kamarátmi k svojmu 17. pluku do Trenčína a ja s mladším bratom a piatimi rovesníkmi do Prešova, kde sme sa hlásili v 16. pluku.*“ Okrem neho narukoval aj jeho starý otec a ďalších 12 Lúčanov, ktorí však boli v takom pokročilom veku, že ich do armády nemohli prijať, tak ich aspoň zadelili do čaty, ktorá mala kontrolovať „*čechoslovácky element*“ v Bystričke pri Turčianskom Sv. Martine.²⁷

Osobitne búrlivú odozvu mali marcové udalosti na Orave. Nielen preto, že odjakživa patrila k národne najuvedomejším regiónom, ale zrejme aj preto, že mala vlastnú trpkú skúsenosť s expanziou severného suseda, Poľska, ako v rokoch 1918 – 1920, tak aj v roku 1938. Tak napríklad kronikár HG v Porube opisoval situáciu v obci nasledovne: „*Dňa 26. marca v noci, keď bola vyhlásená mobilizácia HG, bola naša dedinka vyburcovaná hlasom trúby, ktorá zvolávala miestnych gardistov k nástupu. Po polnoci o 1-ej hodine nastúpili gardisti. Nezvyklá to hodina k nástupu, a predsa prišli všetci do jedného. Keď bolo gardistom oznámené, čo sa stalo a čo sa žiada od nich, s odhodlanosťou pod vedením miest. [neho] veliteľa odobrali sa všetci do Dolného Kubína.*“²⁸ V Krivej sa prihlásilo 24 mužov, v Oravskom Podzámku 17 osôb. V Dlhej nad Oravou sa hlásili dvaja 16-roční chlapci... V Párnici na dolnej Orave sa do boja z HG prihlásili miestny evanjelický farár Július Jammický, miestny učiteľ Pavel Tréger a roľník Ján Kubek. Prví dvaja boli v pomerne vysokom veku, tretí bol dokonca vojnovým invalidom.²⁹

Aj v iných oblastiach stredného Slovenska máme zaznamenané pozitívne odozvy. Tak napríklad kronika turčianskej obce Blatnica uvádza: „*Podkarpatská Rus stala sa korisťou Maďarov, ale oni sa s tým neuspokojili a s vojskom napadli východné kraje Slovenska. Slovensko sa bránilo. Z našej obce prihlásili sa 19. III. dobrovoľne piati gardisti do boja, pozdejšie šestnásti lístkami povolani (17.–18. V.) zúčastnili sa vojenskej služby na Východnom Slovensku.*“³⁰ Odchod gardistov je doložený aj zo Sučian či z Priekopy pri

26 Pamätná kniha obce Moštenec, s. 119.

27 VETEŠKA, J. T.: 14. marec 1939 pod Makytou. *Nástup*, č. 4, 1996, s. 10.

28 SOKOLOVIČ, P.: *Hektický marec*, s. 72.

29 Tamže, s. 67 – 68.

30 Pamätná kniha obce Blatnica, s. 106.

Martine. V posledne menovanej obci sa vyzbrojovalo s takým zhomom, že munícia i zbrane sa údajne preberali bez podpisu. Po návrate začiatkom apríla, v rozhorčení nad vládnymi predstaviteľmi, že sa ďalej nebojovalo, zbrane vyhadzovali z transportu.³¹ Tu možno spomenúť, že z evanjelického Turca, ktorého obyvateľstvo nemalo slovenský štát príliš v láske, nastúpilo proti Maďarom 2 250 gardistov-vojakov a 1 785 dobrovoľníkov.³²

Z obce Nevoľné pri Kremnici v marci 1939 na obranu vzniknutej republiky proti maďarským vojskám nastúpilo na vojenskú službu 28 záložných vojakov.³³ Za osobitné vyzdvihnutie stojí oblasť hornej Nitry, najmä okres Prievidza, kde sa prihlásilo viac dobrovoľníkov (5 069) než gardistov-vojakov (4 093).³⁴

Na OV HG v Prievidzi prišla dňa 24. marca 1939 o 19.45 telefonická výzva z hlavného veliteľstva HG v Bratislave, v ktorej sa žiadalo, aby okres mobilizoval 1 000 dobrovoľníkov-gardistov na obranu napadnutých hraníc. Okresné veliteľstvo HG informovalo ešte v ten večer jednotlivé miestne veliteľstvá, nasledujúci deň – 25. marca 1939, už o piatej hodine ráno (!) došlo z Valaskej Belej prvých 50 dobrovoľníkov. Podľa prievidzskej kroniky „o 8.00 hodine na Hurbanovom námestí stálo už 1 500 oduševnených a do boja pripravených gardistov vo veku od 20 do 70 rokov, ktorí čakali na ďalší povel. Okresné veliteľstvo do tohto dobrovoľného oddielu zaradilo len niečo vyše 1000 gardistov, vojakov a dôstojníkov. Otcov z početných rodín vrátilo svojim rodinám. Ale mnohí o tomto svojom vyradení nechceli ani počuť a ukradomky sa začlenili do jednotlivých čiat,“ dodáva kronikár. Prievidza samotná poskytla 60 dobrovoľníkov-gardistov, organizovaných v jednom oddiele pod vedením Eugena Bartaloša, učiteľa Odbornej učňovskej školy v Prievidzi.³⁵ V Novákoch sa nazbieralo takisto viacero dobrovoľníkov. Novácky oddiel (...) spolu 16 mužov, bol začlenený do roty por. v z. Jána Vojtylu, ktorá zaisťovala zverený úsek štátnej cesty medzi

31 GIAČ, M. (ed.): *Turčianske obce v odboji (1938 – 1945)*. Martin 1989, s. 296, s. 180.

32 KORČEK, J.: *Účasť nevojenských jednotiek*, s. 46.

33 BALÁŽ, Z., BENDÍK, A., LACKO, R.: *Nevoľné. Monografia obce*. Banská Bystrica 2010, s. 104.

34 KORČEK, J.: *Účasť nevojenských jednotiek*, s. 46.

35 Pamätná kniha obce Prievidza, s. 234 – 235; Nástup dobrovoľníkov z regiónu z mesta a okolia, sformovanie práporu HG a jeho odchod na východné Slovensko dňa 25. marca spomínajú aj iné zdroje. Štátny archív (ŠA) Nitra, pobočka (p.) Bojnice, Pamätník Četníckej stanice Prievidza (1919 – 1948), zápis z 25. 3. 1939; Marxistická publikácia *Protifašistické hnutie a odboja na hornej Nitre* (J. Kováč a kol.). Prievidza 1969, s. 20, to spomína tiež, znižuje však počet príslušníkov dobrovoľníckeho práporu gardistov na 475 osôb.

Ochtinou a Dobšinou.³⁶ Rovnako odhodlane nastúpili aj dobrovoľníci z Hlinkovej gardy v Koši. Z obce sa presunuli do posádky v Kremnici, kde boli vyzbrojení.³⁷

Bokom však neostali ani tí obyvatelia Prievidze, ktorí ostali doma. Pre svojich rodákov-obrancov totiž zorganizovali potravinovú a vecnú zbierku, a keď sa 3. apríla 1939 o jednej hodine v noci vracali mimoriadnym vlakom, mesto bolo akoby „zelektrizované“. Na stanici vívalo gardistov-obrancov veľké množstvo ľudí za zvukov hasičskej hudby.³⁸

Takisto kronika Žandárskej stanice v Bošanoch pri zápise marcových udalostí dáva do kontrastu všeobecnú radosť miestneho obyvateľstva z vyhlásenia štátnej samostatnosti, ktorú prijalo „s veľkou oduševnenosťou“, s udalosťou napadnutia východoslovenských hraníc maďarským vojskom, ktoré „vyvolalo u tunajšieho obyvateľstva pobúrenie a nespokojnosť“. Reakciou bolo, že „príslušníci HG z tunajšieho obvodu sa dobrovoľne hlásili a húfne odchádzali na východné Slovensko na ochranu jeho hraníc“.³⁹ Len z malej obce Horné Chlebany sa prihlásilo 60 členov HG a 12 dobrovoľníkov, ktorí ostali na východných hraniciach celkovo dva týždne,⁴⁰ vyššie spomenuté Bošany vytvorili na východe samostatnú čatu.⁴¹ Ak hodnotíme celý topolčiansky okres, stav bol nasledovný: k 25. marcu sa na výzvu Hlavného veliteľstva HG malo v okrese zmobilizovať 1 000 mužov. Výsledok? Prihlásilo sa ich 3 000, teda trojnásobok...⁴²

Vpád vojska Maďarska, najväčšieho nepriateľa slovenského štátu, sa stretol so širokým ohlasom aj v Nitre, odkiaľ odišli gardisti-dobrovoľníci,⁴³ a tiež v Trnave. V tomto druhom najväčšom meste slovenského štátu podľa odhadov narukovalo asi 450 mužov, predovšetkým gardistov. Trnavčania

36 JURÍK, R.: *Rozprávanie o dejinách mestečka Nováky*. Prievidza 2006, s. 113.

37 Vrátili sa 6. apríla 1939. PÍŠ, I.: *Koš ako ho nepoznáme. Obec Koš do roku 1946*. Prievidza, B. r., s. 21.

38 *Pamätná kniha obce Prievidza*, s. 235 – 236.

39 Kronika Četníckej (žandárskej) stanice v Bošanoch. Kópia v archíve OcÚ v Bošanoch.

40 VRAŽDOVÁ, A.: *Horné Chlebany 1328 – 1998. 670 rokov*. Horné Chlebany 1998, s. 23.

41 Slovenský národný archív (SNA), fond (f.) 604, 604-57-6, hlásenie okresného veliteľa HG v Topolčanoch HV HG v Bratislave z 29. 9. 1939.

42 Tamže. Pluku dobrovoľníkov z Topolčianskej oblasti velil na východe okresný veliteľ Štefan Streicher, povolaním učiteľ a po stránke armádnej rotný v zálohe.

43 Z Nitry odišli na hranice gardisti, ktorí dostali vojenské plášte a boli riadne vyzbrojení. Archív Múzea SNP, f. XIII, opis častí kroniky mesta Nitra 1938 – 1945, s. 6.

už popoludní 24. marca obsadili úsek pridelený trnavskej oblasti od Paty po Čeklís.⁴⁴ Tak to bolo i v jednej z obcí pri Trnave, Horných Orešanoch. Z nich na obranu „slobodného slovenského štátu“ už 14. marca odišlo dobrovoľne z obce 12 gardistov-vojakov na posádkové veliteľstvo v Trnave, kde sa dali k dispozícii posádkovému veliteľstvu v Trnave, ktoré ich následne odoslalo na ohrozené južné hranice. Ako dodáva kronika, „*obavy pred južným susedom neboli bezzákladné. Maďari lstivým spôsobom vtrhli na východné územie Slovenska.*“ Vojsko i HG sa rýchlo organizovali po celom Slovensku, ba „*60-roční starci boli ochotní postaviť sa do bojujúcich radov.*“⁴⁵ Dočasnú obranu štátnej hranice zabezpečovali aj príslušníci HG z pohraničnej Sereď.⁴⁶ Pod vlajkou HG odišli dobrovoľne brániť slovenské hranice aj muži zo Svätého Jura pri Bratislave.⁴⁷

Ochotu brániť mladý štát pred Maďarmi od prvého dňa jej zrodu nachádzame v obciach na južnej hranici Slovenska, resp. v pohraničných okresoch, kde sa takisto predpokladal maďarský útok.

MNO, presnejšie jeho II. spravodajské oddelenie, dostalo dňa 25. marca 1939 o 16.30 hod. hlásenie od veliteľa HG v Pezinku kpt. vo výslužbe Martina Strapáka, že „*o 16. hod. zo Senca k Šarfii*“⁴⁸ *priblížila sa maďarská čata a zakopáva sa.*“ Podobne hlásil aj to, že o 13. hodine toho istého dňa bolo vraj z Galanty do Senca privezených deväť vagónov streliva; v okolí Galanty sa vraj nachádzalo až 12-tisíc maďarských vojakov, ktorí medzi sebou hovorili, že „*budú postupovať na Bratislavu*“.⁴⁹

Učiteľ Gustáv Neštiak bol povolán v marci 1939 v Trnave na základe miestnej mobilizácie. Aj podľa jeho vtedajších informácií mali vraj Maďari vo Váhovciach a Galante sústredenú jednu pancierovú brigádu „*s náladou mindent visza – všetko späť!*“ Ako záložný dôstojník dostal Neštiak rozkaz s narukovanými nováčikmi vybudovať obranu v úseku Štrkovec – Sereď – Geš – Abrahám.⁵⁰

44 ŠIMONČIČ, J. (ed.): *Dejiny Trnavy*. Zväzok prvý. Trnava 2010, s. 331; Podľa údajov J. Korčeka sa z trnavského okresu prihlásilo 500 gardistov-vojakov, počet dobrovoľníkov neuvádza. KORČEK, J.: *Účasť nevojenských jednotiek*, s. 46.

45 *Pamätná kniha obce Horné Orešany (1914 – 1947)*, s. 35 – 36.

46 VRABCOVÁ, E., PETROVIČ, R. (eds.): *Sereď. Dejiny mesta*. Sereď 2002, s. 98.

47 HUPKOVÁ, L.: *Svätý Jur za 1. ČSR*. Diplomová práca. Trnava: KH FF UCM, 2006, s. 72.

48 Šarfia – dnes Blatné. Na rozdiel od Senca ležala už na slovenskej strane hranice.

49 Vojenský historický archív (VHA) Bratislava, f. 55, škatuľa (šk.) 60.

50 Spomienky Gustáva Neštiaka, strojopis, s. 2. Za poskytnutie kópie ďakujem J. Bábikovi.

Do pohraničnej obce Chorvátsky Grob už na druhý deň po vyhlásení samostatnosti, 15. marca, prišli vojenské autá, ktoré priviezli zbrane i výstroj pre jednu poľnú rotu. „*Ludí nebolo treba naháňať do uniformy*“, spomína rodák Ferdiš Takáč. Všetci chlapi prichádzali k Jandovmu šenku, ktorý sa stal provizórnym výzbrojným miestom. Bola to „*malá dedinská mobilizácia, ako výraz nadšenia a môžem povedať, určitej roduvernosti*“. Keďže v dedine nebol ani jeden dôstojník, velenie prevzal des. Alojz Zeman, jeho zástupcom sa stal des. Ján Takáč, ktorý organizáciu vykonali „*na jedničku*“. Vrote boli chlapi od 22 do 40 rokov, ba aj starší. „*Cítili, že vojna s Maďarmi je na obzore a chlapi boli ochotní proti Maďarom bojovať.*“ Dostali pridelený úsek v miestnych vinohradoch, kde si narýchlo vybudovali bunkre pre štyroch – piatich chlapov. Služby sa pridelovali premyslene, podľa vojenských predpisov, každá dedina mala svoj úsek. „*Lojzo Bendžela pri jednej príležitosti povedal: ‚Nepriateľ na tejto línii stratí zuby.‘*“ Muži na hraniciach boli každú chvíľu pripravení bojovať. „*Dôležité bolo, že naši ľudia v prvom rade nechceli dovoliť Maďarom rozkúskovať Slovensko. Štátotvorné úlohy ich ešte tak veľmi netrápili*“ upresňuje. Na hraniciach pri obci bolo asi 60 či 100 gardistov-vojakov.⁵¹

V blízkom Čeklísi bol narukovaný vojenský lekár MUDr. Karol Virsík, ktorý píše: „*Okolo poľnoci ma prebudil razantný krok. Ktosi zažal svetlo. Nado mnou stál vojenský lekár npor. MUDr. Štefan Horváth. (...) Maďarské vojská bez vypovedania vojny prekročili hranice na východnom Slovensku. Vojna, ktorej sme sa báli, sa stala realitou.*“ Z veliteľstva dostal rozkaz, aby zabezpečil lekársku starostlivosť pre vojakov, ktorí strážili slovensko-maďarskú hranicu, konkrétne v Čeklísi. Ošetrovňu zriadili v miestnej škole.⁵²

Do obranných pozícií voči očakávanému vpádu maďarských vojsk od Nového Tekova a Malých Kozmáloviec boli nasadené oddiely Hlinkovej gardy. V priestoroch školy v Tekovskej Novej Vsi od 22. marca 1939 bolo sústredených 72 miestnych gardistov, z ktorých časť pod velením J. Schwarca (učiteľa a záložného dôstojníka a miestneho veliteľa HG v Tekovskej Novej Vsi – M. L.) bola dislokovaná v Čajkove, aby bola pripravená na odrazenie prípadného útoku. Veliteľom úseku bol poručík Jozef

51 Keď Maďari neprichádzali, disciplína začala kolísať, zvlášť roľníci sa tu začali cítiť zbytoční. Onedlho všetkých vystriedala nová finančná stráž. TAKÁČ, F.: *Tam ďaleko od mora*. Spomienky, strojopis, s. 161 – 163. Za poskytnutie rukopisu ďakujem K. Kubíkovi.

52 VIRSÍK, K.: *Odchádzam s Hippokratom*. Bratislava 2005, s. 30 – 31.

Bevilaqua.⁵³ Podobne aktívnym bol Miestny oddiel HG v Kozárovciach, ktorý mal v marci 1939 až 265 mužov. „HG je organizovaná vojensky, bojovo vyzbrojená a od 16. do 29. marca bráni pohraničnú čiaru od Hrádz, hradskú, až po Ostrovicu. Zbrani bolo napočítané: tri fg, 150 pušiek, 6 ľahkých strojných pušiek, 20 debien granátov a streliva, ktoré bolo uskladnené na četníckej stanici,“ píše kronika.⁵⁴

Z týchto i mnohých iných dobových prameňov možno jednoznačne usúdiť, že v celonárodnej mobilizácii na obranu národa a štátu v marci 1939 zohrala Hlinkova garda veľmi pozitívnu a oceneniahodnú rolu. Jednak na poli mobilizácie, no v zásade úspešne si počínali dobrovoľnícke jednotky HG aj na vojensky ohrozených územiach,⁵⁵ i keď v posledných rokoch badáme snahy o obchádzanie týchto skutočností.⁵⁶ Neobstojí preto stereotypný pohľad, akoby sa činnosť Hlinkovej gardy realizovala iba v protižidovských akciách či rôznych výtržnostiach. Súčasne však v žiadnom prípade nemožno tvrdiť, že ochota brániť Slovensko bola len u príslušníkov HG. Odvaha a ochota brániť Slovensko vznikla rovnako v armáde, hoci tá bola po rozpade ČSR a odchode českých dôstojníkov vo veľmi zlom stave. Za všetky reakcie uvediem aspoň slová kronikára VI. zboru pplk. Malára, poručíka v z. Mateja Vojtáša, ktorý zachytil prvé dojmy z obsadenia východného Slovenska takto: „*Neopísateľnou trpkosťou bol zachvátený každý roduverný Slovák nad brutálnym necharakterným jednaním Maďarov. Vonkoncom nemôžu ničím ospravedlniť tento svoj zákerný postup. Týmto svojím útokom sa vpísali do dejín medzi lupičské národy, žijúce v zastrčených kútoch Ázie.*“ Maďari vraj dobre vedeli o slovenskej nepripravenosti. Prekročenie východných hraníc im šlo neobyčajne ľahko, „*ani len žandára, alebo pohraničnú stráž nikde nepostrelili. Prenikli takto*

53 K ozbrojenému stretnutiu, ako je známe, však nedošlo, 7. apríla bola pohotovosť gardistov zrušená a pomery sa konsolidovali. SULÁČEK, J.: *Nová Dedina v 20. storočí*. Nová Dedina 2006, s. 131, s. 236.

54 *Pamätná kniha obce Kozárovce*, s. 161 – 162.

55 KORČEK, J.: *Účasť nevojenských jednotiek*, s. 39.

56 Kým práca J. Korčeka (s. 39 – 41) z roku 1993 spomína pri marcovej obrane tak úspechy HG, ako aj jej nedostatky, v hodnotení I. Baku o desaťročie neskôr (s. 110 – 112) je HG už iba „paramilitantnou organizáciou“, „agresívnym netolerantným hnutím“ a tiež jej činnosť pri obrane Slovenska v marci 1939 sa prezentuje len v negatívnom svetle. (Rovnako stereotypné hodnotenie HG výhradne v negatívnom smere sa prezentuje aj v syntetickej práci *Vojenské dejiny Slovenska V.*, s. 16 – 17). Ostáva len dúfať, že o ďalších desať – dvadsať rokov sa nedočítame, že maďarská armáda vlastne prinášala na netolerantné Slovensko európske hodnoty slobody a demokracie.

*behom tejto noci miestami až 20 km do nášho územia. Plesali radostou, ved takto za niekoľko dní prejdú celé Slovensko.*⁵⁷

Naostatok uvediem spomienku dvoch radových vojakov. Obaja narukovali ešte do česko-slovenskej armády 1. marca 1939, k pešiemu pluku 5 do Nitry. Od 24. marca až do Veľkej noci 1939 boli nasadení v bojovom postavení na novej štátnej hranici pri Urmíne (dnes Mojmirovce). Táto obec bol už druhýkrát v dejinách akousi hranicou civilizácií. Ako poznamenáva miestny historik, po roku 1938 sa „*Urmín zase stal pohraničnou obcou, ako v čase tureckej okupácie*“.⁵⁸ Obaja vojaci sa však nestretli, ani o sebe nevedeli. O to zaujímavejšie je porovnať ich spomienky na tie isté udalosti. Gustáv Polčík (1918, Veľké Kostolany) uvádza: „...asi 23. (pravdepodobnejšie však 24. 3. – pozn. aut.) marca 1939 pred večerom, už sa zotmievalo, nás dali velitelia nastúpiť – nás konkrétne jeden čatár aspirant. A tento čatár nám tak horlivo rečnil, že nás prepadol nepriateľ a treba ho odraziť. ‚Kto chce ísť dobrovoľne, nech sa prihlási, ale nik nemusí nasilu, lebo ešte nemáte prísahu, tak nám hovoril. Tak len asi päť či šesť chlapov nešlo, ostatní sme sa prihlásili všetci, celá rota. Vlastne tri roty, každá asi tak po 90 mužov. My sme boli 2. pešia rota. Jeden poručík, Čambál, velil celej posádke, pamätám si, ten to dirigoval. Aj keď sme nastupovali na front. Na dvore tých kasární sme boli nastúpení, a počúvali sme, cez mestský rozhlas nám rečnil, aby sme „zničili odvekého nepriateľa“, že nás síce napadol, ale že ho odoženieme. Tak nás povzbudzoval do boja. No a hneď plnú poľnú nabaliť. Nevedeli sme, kam pôjdeme, ale pochodovali sme smerom na juh. Urmín bol štátna hranica a tú sme obsadili, tam sme zaujali palebné postavenie.“⁵⁹

Vojtech Anderle (1919, Piešťany) vo svojich spomienkach píše: „Výcvik prebiehal normálne až do 24. marca, kedy nás dal veliteľ nastúpiť na zora-disko a povedal, že má prečítať plukovný rozkaz. V rozkaze bolo uvedené, že maďarská armáda prekročila hranice nášho mladého štátu a chce ho obsadiť. Vyzval nás, že kto chce chrániť našu vlasť, nech zostane v šíku, a kto sa bojí, nech vystúpi. Iba jeden nováčik, Karol Zmeko z Prašníka vystúpil s tým, že on nejde. Počas celej vojančiny ho vojaci podceňovali, že nás zradil.“ Po presune z drevených barákov (pri cukrovare) do mestských kasární pluk smeroval do Urmína. Pre vojakov to bol zážitok na celý život: „Do smrti nezabudnem, ako nás Nitrančania vypevádzali na hranice. Zvonili

57 Výpisky z kroniky veliteľstva 3. divízie, s. 29.

58 Dostupné na: www.urmin.szm.com/dnesok.htm

59 LACKO, M., SABO, J.: *Žandár troch režimov. Gustáv Polčík a jeho služba v Prievidzi v rokoch 1942 – 1972*. Rukopis.

všetky zvony na kostoloch a hučali všetky sirény. Na chodníkoch bolo plno dievčat a žien, ktoré plakali, a chlapi nám tleskali. My sme spievali vojenské pesničky. Takto sme boli vypravení až na koniec Nitry,“ uzavrel opis nálad vtedajšieho obyvateľstva v Nitre bývalý vojak.⁶⁰

Iní mládenci, ktorí sa prihlásili dobrovoľne, ale ešte nespĺňali vekové kritérium pre nástup do armády, boli pridelení na stráženie hraníc. Jedným z nich bol napríklad Ľudovít Kompas (1920) z Močenku, ktorý autorovi týchto riadkov povedal: „Ja som bol už v 1939 vo vojne s Maďarmi, ale to som nebol ešte aktívny vojak, len dobrovoľník, aj s nejakým Mondočkom ešte. Len 19 rokov som mal vtedy. Keď totiž museli Česi odísť, ako dobrovoľníci sme vypomáhali financom, hliadkovali sme na slovensko-maďarskej hranici, kde teraz Duslo stojí. Odtiaľ až po Šoporňu sme mali úsek.“⁶¹

Žiaľ, treba uviesť, že popri množstve pozitívnych prípadov sa – i medzi politickými činiteľmi – našli takí, čo sa v kritických dňoch na konci marca nezachovali práve statočne. Konkrétne vojenské spravodajstvo v roku 1941 vyšetřovalo prípad poslanca snemu Andreja Germušku. V spise z 20. apríla 1941 sa o. i. hovorí: „Zvláštne je jeho chovanie v marci počas maďarského vpádu. Hoci bola núdza o dôstojníkov, hlavne delostrelcov, a rozhlasonom bola niekoľkokrát opakovaná výzva, aby sa dôstojníci hlásili, (...) pán poslanec ako dôstojník delostrelectva nenastúpil. V septembri tiež nebol narukovaný. Okresný predseda HSLS Ján Onofrej počas maďarského vpádu autom organizoval a oduševňoval dobrovoľníkov gardistov do Prešova z okolitých obcí. Za túto prácu ženy narukovaných gardistov vytýkali Onofrejovi, že sú bez životných podmienok, že odvliekol ich mužov a kto sa bude starať o ich rodiny. Onofrej išiel za p. poslancom Germuškom a žiadal ho, aby dal príkaz notárovi a starostovi, aby sa nejakým spôsobom o rodiny postarali. Pán poslanec odmietol a sa naňho osopil a hovoril: „Dajte im, keď ste ich pozbierali!“⁶²

I keď nemožno povedať, že by dobrovoľná mobilizácia našla odozvu úplne všade, vo všeobecnosti vyvolala veľký ohlas. Ukázalo sa celonárodné povedomie, súdržnosť a spolupatričnosť už sebavedomého slovenského národa, ktorý si nenechá od nenásytného suseda jednoducho „brnkať po nose“. Ľudia na strednom či západnom Slovensku možno ani nevedeli,

60 Spomienka V. Anderleho na vojenskú službu. List adresovaný Slovenskej televízii v marci 1998. Kópia v archíve Balneologického múzea v Piešťanoch.

61 Spomienky L. Kompasa z 28. 2. 2003. Osobný archív autora.

62 VHA Bratislava, f. 53 (spravodajské spisy), šk. 90, 53/41-68, Germuška-poslanec, príloha k spisu.

kde presne sa nachádzajú Sobrance alebo Ubla, a už vôbec nie Remetské Hámre. Pre nich to bol jednoducho „východ“ a jeho obyvatelia východniari. No obdobne, ako východniarov pokladali za súčasť Slovenského štátu, resp. slovenského národa, maďarský vpád v žiadnom prípade nehodnotili ako nejakú „korektúru hraníc“, ale ako demonštráciu skutočných záujmov maďarskej politiky. Malá vojna ostáva výrazným symbolom a medzníkom súčasne. Pre maďarskú politiku bola reakcia Slovenska ťažkou ranou. Definitívne tu padol ňou forsírovaný mýtus, že Slovákom sú bližší Maďari ako Česi a že túžia po návrate do Uhorska, že Slováci a Maďari „patria k sebe“ a podobné primitívne propagandistické heslá. Odpor na Slovensku preto maďarská propaganda banalizovala a skresľovala, tvrdiac, že slovenskí vojaci na východnom Slovensku proti maďarským vojskám nemajú súhlas z Bratislavy, že sú to nejaké vzbúrenecké útvary zvyškov divízie čsl. armády ustupujúcej z Podkarpatskej Rusi.⁶³

Maďarský vojenský úder v marci 1939 na Podkarpatskú Rus, kde boli Maďari vo výraznej menšine, a následne aj časť východného Slovenska, kde prakticky žiadni nežili, takmer pol roka po strate južných okresov súčasne jasne hovoril o tom, že Maďarsko sa s revíziou (na etnickom princípe) neuspokojilo a v územných nárokoch ide ďalej. Teda, že Maďarsko stále láka tzv. historická revízia, ergo znovupodmanenie celého Slovenska, hoci toto v marci 1939 nebolo možné realizovať.

Čo dodať naostatok? História nie je mŕtva disciplína. Ako historikovi a občania 2. SR sa mi pri písaní týchto riadkov nevdojak vnucovali viaceré otázky. Ako by sa v situácii, podobnej tej z marca 1939, zachovala slovenská spoločnosť dnes? Ako chránila národno-štátne záujmy vláda v roku 1939, a ako ich chráni tá dnešná? Čo sa zmenilo v maďarskej politike oproti roku 1939 vo vzťahu k Slovensku? Rešpektuje jeho štátnu zvrchovanosť, dodržiava bilaterálne i medzinárodné záväzky? Alebo ho chápe skôr len ako „dočasne odtrhnuté územia“ a podľa toho aj koná? Odpoveď už presahuje rámec tohto príspevku a ostáva na zvážení každého čitateľa...

Summary

Hungarian Armed Forces entered the territory of Slovakia for several times; in 1919, later in 1938, 1939, 1944, 1945 and finally also in 1968. The “Small War” – the invasion of Hungarian Armed Forces on 23rd March

---

63 POTE MRA, M.: Sobranecký kraj za maďarskej okupácie v rokoch 1939 – 1944. In: *Malá vojna*, s. 80.

1939 to the Eastern Slovakia caused a reaction both with the army and the civil population as never before. 27,682 men, who served their compulsory military service in the past and 21,703 civilians enlisted as volunteers through the Hlinka Guard, the national militia, only in the Western and Central Slovakia. Thousands of enthusiastic volunteers were leaving villages and towns for the Eastern Slovakia in the night. Although this mass of people did not make it to take part in the fights, the mobilisation and the combat enthusiasm of that size remains to be extraordinary in the 20th century history of Slovakia. The defence against the Hungarian aggression became at the same time a unique platform for the unification of the nation during the first weeks of its independent state.

Dopad Viedenskej arbitráže na poľnohospodárstvo, priemysel a infraštruktúru na južnom Slovensku

Miroslav SABOL

Pozitívny vývoj v slovenskom hospodárstve v období hospodárskej konjunktúry druhej polovice 30. rokov začali brzdiť súdobé štátoprávne a politické zmeny v stredoeurópskom priestore. Proológom k úplnému zániku medzivojnového Československa bolo krátke intermezzo tzv. druhej republiky 1938/1939. Hrubý nátlak nacistického Nemecka a politika ústupkov európskych veľmocí viedli k Mníchovskému diktátu a k Viedenskej arbitráži zo septembra a novembra 1938. Podľa týchto dohovorov o nás bez nás musela ČSR odstúpiť pohraničné územia susedným štátom, čím vznikol politicky, hospodársky a vojensky bezmocný štátny útvar, ponechaný na milosť a nemilosť hitlerovského Nemecka. Slovensko stratilo približne pätinu územia aj štvrtinu obyvateľstva. Zároveň však dostalo väčší priestor pre samostatný vývoj vyhlásením autonómie Slovenskej krajiny s vlastnou vládou a snomom 7. októbra 1938. Odvrátenou stranou získanej autonómie bolo postupné budovanie totalitného systému, potom čo všetky dovtedajšie prúdy slovenskej politiky boli zrušené alebo „dobrovoľne vošli pod krídla“ Hlinkovej slovenskej ľudovej strany. Autonómne Slovensko v oklieštenej ČSR sa postupne prebúdzalo z ošiaľu nad splnením dlhoročného sna autonomistov do tvrdej hospodárskej reality. Jej trpká príchuť ešte zhorkla dôsledkami Viedenskej arbitráže v novembri 1938. Odrhnutie južných území s celkovou rozlohou viac ako 10 565 km² spôsobilo veľký úder ďalšiemu rozvoju hospodárstva. Maďarsko vystúpilo s ďalekosiahlymi teritoriálnymi nárokmi. Po neúspešných bilaterálnych rokovaní, pri ktorých dokonca požadovalo odstúpenie Bratislavy

a Nitry, a po nezáujme Francúzska a Veľkej Británie prislúhať pri ďalšom dejstve likvidácie Československa, zastrešilo maďarské požiadavky Nemecko spolu s Talianskom. Maďarský zbor predstavoval 8,4 % územia ČSR s 852 332 obyvateľmi.¹ Okrem toho bolo pripojených 182 obcí výlučne slovenských alebo s maďarskou menšinou. V Košiciach to predstavovalo 62,4 %, v Rožňavskom okrese 54,9 %, Lučeneckom 67,6 %, v Levickom 68,3 % a v okrese Vrábľa dokonca až 71,7 %. Už tri dni po maďarskej okupácii nariadil vojenský veliteľ anektovaného územia bezodkladné vysídlenie všetkých Slovákov a Čechov, ktorí sa tam prisťahovali po roku 1918. Tým stratilo svoje domovy ďalších 100 000 ľudí. Demontážou politického systému medzivojnovej ČSR, územnými stratami a vyhlásením autonómie nadobudlo hospodárske postavenie Slovenska nový rozmer. S postupným rozkladom spoločensko-politického systému sa v hospodárskej politike štátu posilňovali autoritatívne prvky. Štátovými zmenami Slovensko získalo vlastné hospodárske ministerstvá a významné kompetencie v rôznych oblastiach ekonomiky. Tieto podstatne rozšírili priestor samostatného rozhodovania o hospodárskom vývoji krajiny. Žiaľbohu v mnohých prípadoch nie veľmi šťastné. Najväčší dopad mali politické turbulencie v predmetnom období na poľnohospodárstvo.²

Polnohospodárstvo

Mníchovským diktátom boli poškodené Čechy a Morava. Územie, ktoré bolo pričlenené k Nemecku, na rozdiel od južných oblastí anektovaných Maďarskom, však nepredstavovalo takú dôležitú potravinovú zásobáreň. Odtrhnutím južných okresov stratilo Slovensko viac ako 1/3 ornej pôdy – 38,8 %.³ Úbytok úžitkovej plochy na južnom Slovensku, s vysokou bonitou pôdy, sa týkal najkvalitnejšej slovenskej zeme a už v medzivojnovom období pred arbitrážou sa pokladal za potravinovú zásobáreň celého

-
- 1 Devín a Petržalka pripadli Nemecku. Na severe Slovenska v prospech Poľska pripadlo územie s rozlohou 226 km² s 4280 obyvateľmi. BAKA, I.: *Politický systém a režim Slovenskej republiky v rokoch 1939 – 1940*. Bratislava 2010, s. 23.
  - 2 ČIERNA-LANTAYOVÁ, D.: *Podoby česko-slovensko-maďarského vzťahu 1938 – 1949 (Východiska, problémy a medzinárodné súvislosti)*. Bratislava 1992, s. 11 – 12; HALLON, L.: Zmeny orientácie hospodárskej politiky na Slovensku 1938 – 1939 a vznik Slovenského štátu. In: BYSTRICKÝ, V., MICHELA, M., SCHVARC, M. (eds.): *Rozbitie alebo rozpad?* Bratislava 2010, s.175; PRŮCHA V. a kol.: *Hospodárske a sociální dějiny Československa 1918 – 1992*. 1. Díl období 1918 – 1945. Brno 2004, s. 427; SABOL, M.: *Elektrifikácia v hospodárskom a spoločenskom živote Slovenska 1938 – 1948*. Bratislava 2010, s. 13.
  - 3 *Štatistická príručka slovenského priemyslu*. Bratislava 1938, s. 14.

Československa. Na ornej pôde sa pestovali v prevažnej miere obilniny, potom nasledovali okopaniny a krmoviny, ale veľké percentuálne zastúpenie mala aj zelenina a priemyselné rastliny. Straty pšenice predstavovali 52 %, až 70 % prirodzené plochy na pestovanie kukurice. 42 % plochy stratilo repárstvo, 34 % jačmeň s kvalitnými pivovarskými odrodami, 32 % žito.⁴ Ak zoberieme do úvahy, že priemerný hektárový výnos na úrodnej Podunajskej nížine bol oveľa vyšší než v ostatných oblastiach Slovenska, percentuálny pomer čo do množstva bol oveľa horší. Platila tu jednoduchá rovnica – menšie územie muselo užiť viac ľudí.⁵

Odstúpením Žitného ostrova v oblasti Nových Zámok stratilo slovenské ovocinárstvo svoju hlavnú základňu. Zatiaľ čo v tradičných slovenských druhoch ovocia (jablká, hrušky, čerešne, slivky) sa straty odhadovali na 22 – 28 %, pri orechoch na 37 %, marhuliach až na 61,7 %. Na odtrhnutom území zostali všetky podniky, ktoré sa venovali pestovaniu teplomilných druhov ovocia – melónov, broskýň, višní a gaštanov. Spolu s marhuľami to všetko boli kultúry, ktoré sa pre nevhodnosť prírodných podmienok nedali pestovať v severnejších častiach krajiny. To isté sa vzťahovalo aj na teplomilné druhy zeleniny, najmä paradajky a koreninovú papriku. Straty na jednotlivých kultúrach podrobnejšie vyčíslil Exportný ústav československý. Podľa neho sa plocha osiata obilninami zmenšila zhruba na 40 % oproti pôvodnej výmere, plocha strukovín o 53 % a o vyše 50 % sa zmenšila plocha osiata obchodnými a priemyselnými rastlinami.⁶

V oblasti živočíšnej výroby stratilo Slovensko vyše 30 % koní, asi 32 % hovädzieho dobytku, okolo 25 % oviec, vyše 24 % ošípaných a 18 % kôz. Čo do počtu kusov aj finančných strát najväčší úbytok bol pri bravčovom mäse. Chov ošípaných bol menej náročný a najviac rozšírený v južných a rovinatých oblastiach. Z 1 185 095 kusov ošípaných pripadlo Maďarsku 287 040. Predstavovalo to viac ako dvojnásobok straty pri hovädzom dobytku.⁷

Odstúpená lesná pôda predstavovala 10,6 % celkovej lesnej plochy Slovenska, prevažne rovinatých dubových lesov v okresoch Košice, Moldava, Rožňava a Rimavská Sobota. V starých hraniciach predstavovala lesná pôda 36 % z celkovej výmery, po arbitráži stúpila na 38 %. V nových

4 Tamže; CAMBEL, S.: *Slovenská dedina (1938 – 1944)*. Bratislava 1996, s. 8 – 9.

5 Slovenský národný archív (SNA), fond (f.) Obchodná a priemyselná komora Bratislava (OPK B), škatuľa (šk.) 54. Návrh obrody v poľnohospodárstve na Slovensku.

6 *Štatistická príručka slovenského priemyslu*. Bratislava 1938, s. 14 – 15.

7 Tamže, s. 13 – 14.

hraniciach ostalo 1 469 570 ha lesnej pôdy, čo predstavovalo o 276 248 ha viac ako ornej pôdy.⁸

Tabakový priemysel

Tabakový priemysel v medzivojnovnej ČSR bol prekvitajúcim priemyselným odvetvím. Po roku 1938 na maďarskom území ostalo až 87 % osevných plôch. Pestovanie tabaku kleslo zo 6 976 ha na necelých 900 ha. Na Slovensku boli tabakové továrne na výrobu a spracovanie tabaku v Spišskej Belej, Banskej Štiavnici, Bratislave, Smolníku, Zvolene a Košiciach, ktoré ako jediné pripadli Maďarsku. Sklady, nákupy a sušiarne tabaku boli v Nových Zámkoch, Komárne, Leviciach, Lučenci, Rimavskej Sobote, Čope, Veľkom Tarkáni a Nitre. Nitriansky sklad ostal ako jediný na území Slovenska. Z viac ako 700 obcí, v ktorých sa pestoval tabak, ostalo na území Slovenska 95 s produkciou 1 500 ton oproti 14 000 ton pred zabratím územia. V skladoch ostal tabak za 60 miliónov Ks. Najväčším pestovateľom tabaku bola Ústredná správa katolíckych cirkevných veľkostatkov, ktorá mala polia s tabakom v Nových Zámkoch, Košiciach a v Leviciach a ktorá prišla fakticky o všetky pozemky.⁹

Na maďarskom území ostalo aj 10 odborných poľnohospodárskych škôl z 30 škôl, ktoré vyučovali na území Slovenska pred rokom 1938. Išlo o špecializované školy, ktoré sa zaoberali napr. výučbou pestovania viniča. Do roku 1945 obnovili svoju činnosť len dve.¹⁰

Straty v slovenskom poľnohospodárstve sa odhadovali na vyše 10 miliárd Ks. Ale poľnohospodársky kapitál Slovenska v dôsledku Viedenskej arbitráže klesol z 38 miliárd Kč na konci prvej ČSR až na 26 miliárd Ks v roku 1941.¹¹ Prispela k tomu aj zvýšená neúroda v roku 1938. Straty v slovenskom poľnohospodárstve boli v skutočnosti oveľa väčšie a citeľnejšie, než sa odzrkadľuje v percentuálnom či korunovom vyčíslení, lebo práve časti pripojené k Maďarsku zabezpečovali plynulé zásobovanie Československa a boli jeho obilnou komorou. Vysoká úroveň rastlinnej výroby v tomto regióne sa spájala s kvalitným plemenárstvom a mlieka-

8 Tamže, s. 14; CAMBEL, S.: *Slovenská dedina (1938 – 1944)*, s. 9.

9 SNA, f. Ministerstvo hospodárstva 1938 – 1945 (MH), šk. 1. Tabakové podniky na Slovensku; Tamže, šk. 748. Spracovanie tabaku v roku 1938, Kampaň 1938/1939.

10 Tamže, f. Ministerstvo školstva a národnej osvety 1938 – 1945, šk. 19. Odborné školy.

11 PAVLÍK, V.: *Hospodárska štruktúra Slovenska*. Bratislava 1948, s. 23.

renstvom. Poľnohospodárske družstevníctvo rôzneho druhu a vyspelé gazdovské spolky s takmer storočnou tradíciou združovali tisíce roľníkov, odbremeňovali ich od starosti o odbyt a zabezpečovali ich hospodárstva priemyselnou technikou. Na odtrhnutom území zostalo 631 takýchto družstiev, z nich v čisto slovenských obciach pôsobilo 160 družstiev. Zväz hospodárskych družstiev stratil 13 veľkých skladov v cene 60 miliónov Kč a NUPOD (obchodné združenie výrobných družstiev) svoje expozitúry v Košiciach a Tornali.¹²

Priemysel

V rokoch 1937 – 1943 dosiahol priemysel celého Slovenska vrátane južných regiónov zvýšenie objemu výroby až o 63 % a v počte činných osôb zaznamenal nárast okolo 51 %. Vzhľadom na vývoj v predchádzajúcom období, menovite v 20. rokoch, bol uvedený kvantitatívny posun úspechom. Rast produkcie však bol vo väčšine priemyselných odvetví najmä výsledkom maximálneho využitia, prípadne rozšírenia už existujúcich podnikov. Nové živnostenské oprávnenia v továrenskom priemysle, v počte asi 170 za sledované roky, sa týkali prevažne menších alebo stredne veľkých prevádzok.¹³ Priemysel zaznamenal straty predovšetkým v potravinárstve. Na odtrhnutých územiach sa nachádzali významné cukrovary, mlyny a iné potravinárske závody. Najväčšia strata bola vyčíslená v *mlynárstve*. Aj napriek tomu, že rok 1938 bol pre slovenské mlynárstvo jedným z mála priaznivých rokov. Vyplývalo to jednak zo skutočnosti, že ceny surovín boli pevne zafixované a naproti tomu vývoj cien hotových tovaroch bol ponechaný voľnej súťaži, čo zvyšovalo mlynom príjem. Po hospodárskej kríze v 30. rokoch práve rok 1938 naznačoval oživenie mlynárstva. Viedenská arbitráž však tento rezort vrátila do ešte hlbšej recesie. Začiatkom roku 1938 pracovalo na Slovensku ešte 2 176 mlynov. Zabratých bolo 346. Išlo však o veľkokapacitné mlyny, ktorých denný podiel predstavoval skoro 50 % produkcie. Pred arbitrážou spracované množstvo pšenice predstavovalo 4 993 236 q, po arbitráži počet klesol na 2 446 424 q. Pokles výroby neustále klesal aj počas vojny, pretože mlyny stratili svoje

12 TILKOVŠZKY, L.: *Južné Slovensko v rokoch 1938 – 1945*. Bratislava 1972, s. 91.

13 Index priemyselnej výroby. *Slovenské hospodárstvo v prvom polroku 1944. Správy Ústavu pre výskum hospodárstva*. Bratislava 1944, s. 37; Zakladateľský ruch. *Slovenský priemysel*, 1940, s. 67 – 68; Zakladateľský ruch. *Slovenský priemysel*, 1941, s. 84 – 86; Zakladateľský ruch. *Slovenský priemysel*, 1942, s. 66 – 68; Zakladateľský ruch. *Slovenský priemysel*, 1943, s. 73 – 74; PRŮCHA, V. a kol.: *Hospodárske a sociálne dejiny...*, s. 530 – 531.

trhy v Čechách, kam najviac exportovali svoje výrobky.¹⁴ Obdobná situácia nastala aj v *cukrovarníckom priemysle*. Pred Viedenskou arbitrážou pracovalo na Slovensku 10 cukrovarov. Tieto spracovali v kampani 1937 – 1938 60 985 vagónov cukrovej repy a vyrobili 890 975 q cukru. Kapacitne najväčšie cukrovary v Šuranoch, Sládkovičove – Dioseku, Pohronskom Ruskove – Oroske pripadli Maďarsku. Ich podiel na celkovej produkcii predstavoval necelých 40 %.¹⁵ Situácia v *pivovarníctve* bola zložitá aj pred rokom 1938. Kapacita pivovarov sa využívala len na 50 %, čo spôsobil zvýšený konzum piva z konkurenčných pivovarov z Čiech a Moravy. Niektoré podniky využívali svoje kapacity na 75 – 80 %. Iné len na 20 %. Zo 14 pivovarov pripadol Maďarsku len jeden v Košiciach, ktorý však mal až 18,4 % podiel na celkovej celoslovenskej produkcii piva a svoje kapacity využíval až na 80 %. Patril k najvýkonnejším pivovarom na Slovensku. Pivovar vlastnila firma Bauernebel, ktorá v lete 1938 dokončila rozsiahlu modernizáciu závodu. Výkon pohonných motorov sa zvýšil na 350 kW, predstavovalo to dvojnásobok výkonu z medzivojnového obdobia. Najmodernejšiu techniku predstavovali zariadenia ako dvojité varňa, chladenie mladiny v moderných kadiach, protiprúdové chladiče, železobetónové kvasné kade, kovové a železobetónové tanky. Počet strojov na plnenie pivových fliaš sa zvýšil na 19 a ich priemerný výkon dosiahol 416 fliaš za hodinu. Takto špičkovu pripravený pivovar maďarská strana nebola schopná odborne riadiť, preto jeho výrobu postupne utlmovala.¹⁶ Zaujímavá situácia nastala v mliekárňach a bryndziarňach. Produkcia mlieka poklesla o jednu tretinu pred roka 1938. Súviselo to s odstúpením veľkých mliekarenských závodoch v Košiciach a Nových Zámkoch. V bryndziarňach bola situácia odlišná. Slovensko prišlo o väčšiu továreň na spracovanie ovčej bryndze Synovia M. Schneller v Lučenci. Bryndziarenský syndikát v Turčianskom Sv. Martine a dôležité továrne na Horehroní, Liptove a Orave ostali v slovenských rukách. Maďarská strana však postupne začala vytláčať slovenských výrobcov predovšetkým z rakúskych trhov. V lučeneckom závode zdvojnásobila produkciu bryndze. S rozšírením výroby však prudko poklesla aj jej kvalita. Bolo to pochopiteľné, keďže ovčiu hrudku nahradili kravskou. Cena maďarskej bryndze oscilovala medzi 7 – 8 Kč za kg na rozdiel od

14 *Štatistická príručka slovenského priemyslu...*, s. 38.

15 SNA, f. Ústredné združenie slovenského priemyslu 1921 – 1950 (ÚZSP), šk. 9. Cukrovarníctvo na Slovensku po roku 1938; Tamže, f. MH, šk. 231. Memorandum Piešťanského cukrovaru.

16 Tamže, f. ÚZSP, šk. 54. Správa o košickom pivovare Bauernebel; *Štatistická príručka slovenského priemyslu...*, s. 36.

pravej slovenskej, ktorej cena však bola skoro dvojnásobná 11 – 13 Kč za kg. Aj napriek poklesu exportu sa našiel nový odberateľ, ktorým bola armáda, a tá spotrebovala skoro 60 % slovenskej produkcie.¹⁷

Slovensko muselo Maďarsku prenechať aj značný podiel na rudnom baníctve, ťažbe magnezitu, kožiarstve, polygrafickom priemysle a asi tretinu plynární. Obrovské straty boli v energetickom priemysle. V nemeckom zábore ostal jediný veľký gumárenský podnik.¹⁸ V *baníctve a hutníctve* stratilo Slovensko niekoľko významných závodov. Išlo o celú slovenskú ťažbu kamenného čierného uhlia v Čakanovciach pri Košiciach. Obrovské straty boli v ťažbe a spracovaní magnezitu. Okupáciou prišlo Slovensko o výdatný lom a továreň v Jelšave a v Košiciach. Najväčšia strata bola aj v železnej rude, asi 30 %, a antimónovej rude, až 80 %.¹⁹

Na Slovensku mal v predmetnom období najväčšie zastúpenie v rámci zamestnanosti *kovopriemysel*, v ktorom pracovalo viac ako 22-tisíc ľudí. Radil sa medzi strategické odvetia slovenského priemyslu. Motorom v priemysle boli nové zbrojárske závody na muníciu, delá a pechotné zbrane v Dubnici nad Váhom a Považskej Bystrici. Strata v tomto strategickom priemysle bola relatívne nie veľká – 15,4 %. Väčšie podniky boli v prevažnej miere sústredené na Považí a Horehroní. Viedenským arbitrážnym rozhodnutím prišlo Slovensko o veľký podnik smaltovňu Sfinx Filakovo, lodenicu v Komárne a menšie závody v Lučenci a Košiciach.²⁰ Predovšetkým lodenica v Komárne patrila medzi „zlaté vajce“ slovenského priemyslu. V 30. rokoch celú výrobu prebrala Škodovka Plzeň. Dovtedy môžeme hovoriť, že závod fungoval len ako opravovňa. Roku 1938 to bol moderný závod, ktorý bol jediný v bývalej ČSR. Vyrábala remorkéry, vlečné lode, parníky a tankery. Napriek tomu, že rozhodujúca časť produkcie lodeníc ostala v Československu, nedokázal podnik uspokojiť všetky požiadavky domácich plavebných spoločností. Riečne plavidlá z komárňanských lodeníc sa neplavili len po európskych vodných cestách. Objednávky prichádzali zo zámoria, Južnej Ameriky a Ďalekého východu. Maďarska strana však postupne výrobu obmedzila.²¹ Po roku 1938 nastali

17 SNA, f. Obchodná a priemyselná komora Banská Bystrica (OPK BB), šk. 691. Bryndziarenský syndikát v Turčianskom Sv. Martine.

18 Matador Petržalka.

19 *Štatistická príručka slovenského priemyslu...*, s. 18 – 21.

20 Tamže, s. 21 – 23.

21 SYROVÁTKA, E.: *Dopravní otázky Československa*. Praha 1936, s. 365; VANĚČEK, J.: Naše motorové remorkéry na Dunaji. *Vestník pro vodní hospodářství a plavbu* č. 16. Praha 1939, s. 150.

v kovopriemysle veľké zmeny, predovšetkým v exportných pomeroch. Odbyt veľkej časti výrobkov smeroval na územia, ktoré boli odstúpené po Mníchovskej dohode a Viedenskej arbitráži. V niektorých prípadoch vývoz predstavoval až 75 %.²²

V chemickom priemysle išlo predovšetkým o továrne na výrobu mydla v Košiciach a v Leviciach. To sa odzrkadlilo počas celej vojny, kedy táto komodita bola najviac nedostatková. Koncom roku 1938 zastavili svoju výrobu všetky závody na suchú destiláciu dreva. Odrezaním železničných tratí na Podkarpatskú Rus bol fakticky znemožnený export k hlavnému obchodnému partnerovi do Ruska. S týmto problémom, akým spôsobom vyvážať, si „lámalo hlavu“ množstvo podnikov, ktoré mali svojich obchodných partnerov predovšetkým v Rusku a na Balkáne.²³ Prerušenie cestných a železničných trás spôsobovalo ťažkosti nielen v exporte, ale aj v zásobovaní. *Sklársky priemysel* zostal územnými zmenami nedotknutý. Slovensko neprišlo ani o jeden závod. Mnohé podniky však museli už v prvých dňoch po územných zmenách zápasiť s veľkými ťažkosťami. Predovšetkým v zásobovacej oblasti. Sklárne v Utekáči a Katarínskej Hute boli dopravne úplne odrezané od svojich dodávateľov. Išlo o závody, ktoré ako jediné v bývalej ČSR vyrábali sklenené banky na žiarovky a rádiové lampy, ktorých až 88 % produkcie išlo na export.²⁴ *Papierenský priemysel* bol sústredený na severnom Slovensku, preto neutrpel výrazne straty. Najväčším závozom na výrobu celulózy a papiera bola Továreň na papier úč. spol. Slavošovce. Závod vyrábala ako jediný na Slovensku rotačný papier a vlnitú lepenku, kartóny, grafické a baliace papiere a papierové výrobky rôzneho druhu. Pred rokom 1938 pracovalo v závode vyše 1 800 zamestnancov. V roku 1943 ich počet poklesol na 999 a do konca vojny sa znížil na 620. Do celkového chodu podniku veľmi negatívne zasiahla Viedenská arbitráž. Podnik síce nepripadol Maďarsku, ale jeho dcérsky závod v Gemerskej Hôrke áno. Továreň na celulózu Gemerská Hôrka dodávala lacnú nátronovú buničinu materskej spoločnosti do Slavošoviec, ktorá bola potrebná na výrobu rotačného papiera a vlnitej lepenky. Okrem komplikovaných dodávok surovín z maďarskej strany robil závod v Slavošovciach veľké problémy tarifný systém. Podnik musel všetky suroviny aj hotové výrobky prevážať po maďarských železniciach za vysoké tarify. Vedenie závodu sa rozhodlo, že továreň zo Slavošoviec

22 SNA, f. MH, šk. 877. Export Slovenska v rokoch 1938 – 1939.

23 *Štatistická príručka slovenského priemyslu...*, s. 29.

24 Tamže, s. 33 – 34.

prestahuje na Pohronie. Najvýhodnejšia oblasť pre výstavbu nového závodu mala byť v údolí Hrona medzi Zvolenom a Žarnovicou – s dostatkom surovín, hlavne dreva. Vedľa hlavného závodu na výrobu papiera mala byť postavená celulózka s kapacitou 40 t – 50 t nátronej celulózy denne. Veľká časť kvalifikovaných robotníkov súhlasila aj s presťahovaním svojich rodín do nového regiónu. Vedenie závodu malo dokonca vypracované plány na výstavbu robotníckych kolónií na spôsob Baťovho systému. Tento projekt podporovali aj predstavitelia mesta Zvolen, pretože firma Union na výrobu plechov musela pri znížení výroby prepustiť 1 000 zamestnancov. Časť z nich dostala prísľub, že budú zamestnaní v novom závode. K projektu však veľmi negatívne pristúpilo ministerstvo hospodárstva. Ani banky nedokázali garantovať požadované kapitálové krytie v rámci úverov. Papierne v Slavošovciach do roku 1945 s veľkými ťažkosťami stabilizovali výrobu. Katastrofálne však dopadla ich dcérska spoločnosť Celulózky v Gemerskej Hôrke. Podnik znížil produkciu buničiny do roku 1945 až o 80 %. Z 320 zamestnancov ostalo v závode koncom roku 1945 pracovať len 88. Aj zlou koncepciou politikou vlády tak papiernický a celulózový priemysel prišiel o ďalšiu modernú a efektívnu továreň v danom období.²⁵ Najmenšie straty utrpeli drevársky a textilný priemysel.²⁶

Energetika

Viedenské arbitrážne rozhodnutie v rámci slovenského priemyslu spôsobilo najväčší úder rozvoju energetiky a elektrárnenstva. To v predmetnom období tvorilo „chrbtovú kosť“ slovenskej ekonomiky a bez jej efektívneho fungovania nemohol prežiť žiadny rezort hospodárstva. Budapešť vydala na jar 1939 výnos, podľa ktorého všetky podnikové čiastky slovenského elektrárnenstva prevzal maďarský štát do vlastnej držby a jej správou poveril súkromnú elektrárenskú firmu *Győri Ipartelepek, R.T. Győr*.²⁷ Tá presadzovala variant, aby sa predmetné majetkové čiastky predali cudzím záujemcom, pretože ich nevedela efektívne spravovať. Na Slovensku už v tomto období pôsobilo päť spoločností podporovaných štátom, ktorých úlohou bolo elektrifikovať pridelené územie. Arbitráž sa priamo dotkla štyroch spoločností. Najmenší vplyv mala na vývoj Spojených elektrární severozápadného Slovenska (SESzS) so sídlom v Žiline. Následkom ďalších

25 Pozri bližšie: Tamže, s. 23 – 26, 33 – 34.

26 SNA, f. MH, šk. 231. Slavošovské papierne, koncepcia novej továrne pri Zvolene.

27 Rábske priemyselné závody, úč. s., skratka GIRT.

politických udalostí v strednej Európe elektrifikačná oblasť podniku prišla v marci 1939 o obce Suchá Hora a Hladovka, ktoré pripadli Poľsku. Tieto však ešte neboli elektrifikované, preto podnik nezaznamenal straty investícií a ani príjmov. V sledovanom roku sa pritom zásobovacia oblasť rozšírila o 19 obcí na Orave a Kysuciach, ktoré boli na jeseň 1939 vrátené Slovensku.²⁸ Oblasť Západoslovenských elektrární (ZSE) sa po Viedenskej arbitráži zmenšila o 1 909 km², teda asi o 25 % územia. Maďarsku pripadlo 167 obcí a osád so 164 482 obyvateľmi. Z týchto obcí bolo 61 elektrifikovaných. ZSE stratili dieselovú centrálu v Senci. Nie všetky obce pripadli Maďarsku. Obec Devín, Petržalka a väčšia časť obce Karlova Ves pripadli v roku 1938 Nemecku. Štátna hranica prechádzala cez Dunaj. Predmostie na pravej strane Dunaja s obcami Petržalka (Engerau) a Ovsíšte (Haber) obsadilo 10. októbra 1938 nemecké vojsko. Mestská elektrárň Bratislava uzavrela s obcami Engerau a Haber provizórnu dohodu, ktorá umožnila ďalšie zásobovanie obsadenej oblasti. V zmluve sa uvádzalo, že Mestská elektrárň bude naďalej dodávať elektrickú energiu. Inkaso mali vyberať inkasanti Mestskej elektrárne podľa platných prúdových sadziieb a účty sa mali platiť v ríšskych markách s kurzom 8,60 RM za 100 Ks. Vyinkasované peniaze ukladali vo filiálke hainburgskej „Sparkasse der Stadtgemeinde Hainburg, Zweigstelle Engerau“ na osobitné konto, z ktorého sa mohli peniaze na žiadosť elektrárne poukazovať do Bratislavy. Len malý výbežok na pravom brehu Dunaja, ktorý patril do oblasti ZSE s obcami Rusovce, Jarovce a Čuňovo, zásobovala do Viedenskej arbitráže elektrickým prúdom centrála Albrechta Habsburského v maďarskej obci Mosonszentjános, časť Záhoria zase Západomoravské elektrárne.²⁹ Najťažšie straty spôsobili dopady viedenského arbitrážneho rozhodnutia podniku Južnoslovenské elektrárne (JSE). Až dve tretiny územia, ktoré patrilo pod správu JSE, pripadli Maďarsku. Straty predstavovali 56 elektrifikovaných obcí z 93, čo bolo 61,6 %. Z 19 888 maloodberateľov JSE Maďarsko prevzalo 11 216 a zo 191 veľkoodberateľov prevzalo 135 subjektov. Rozsiahle oklieštenie územia a majetku spoločnosti viedlo k úvahám o celkovom zrušení JSE. Túto myšlienku však zamietli. Sídlo spoločnosti presunuli z Komárna do Nitry. Bývalé hlavné sídlo JSE spolu

28 Podnikový archív Východoslovenských elektrární Košice (PA VSE KE), f. Spisy 1929 – 1945 (nespracované), Výročné správy Spojených elektrární severozápadného Slovenska (SESzS), 1938 – 1941.

29 Štátny archív (ŠA) Bratislava, Energetické závody, f. ZSE, šk. 1, Zápisnice správnej rady 1929 – 1941, Výročné správy 1938 – 1940. Výpis platieb Sparkasse der Stadtgemeinde Hainburg.

s kľúčovým zdrojom dodávok energie – štátnou elektrárnou v Komárne ostali v Maďarsku. Na zabranom území ostali tiež plynárne v Komárne a Nových Zámkoch. Keďže reorganizované JSE nemali výrobu elektrickej energie, museli odoberať energiu od ZSE, ďalej z elektrárne handlovských uhoľných baní a čiastočne aj z bývalej vlastnej elektrárne v Komárne, čiže z Maďarska. V júni 1940 bola dodávka elektrickej energie z Komárna úplne prerušená, jednak z dôvodu nedostatočného výkonu tunajšej elektrárne, ale hlavne v dôsledku pohybu ceny, ktorú nový maďarský vlastník zvýšil. Novú cenu nemohli JSE akceptovať, preto stratu zdrojov elektrickej energie vykompenzovali zmluvným odberom od firmy Baťa v Bošanoch. Zmluvu podpísali roku 1942.³⁰ Stredoslovenské elektrárne so sídlom v Banskej Bystrici museli po 2. novembri 1938 odstúpiť asi tretinu zásobovacieho územia. K Maďarsku boli pričlenené mestá Levice, Lučenec, Rimavská Sobota, Rožňava, čo pre SSE znamenalo vysokú stratu koncentrovaného odberu. Počet elektrifikovaných obcí na území SSE koncom roka 1938 bol 164, z čoho 58 pripadlo Maďarsku.³¹ Východoslovenské elektrárne (VSE) stratili v dôsledku územných zmien na jeseň 1938 hlavné centrum výroby, ako aj spotreby elektrickej energie, mesto Košice. Tu sa nachádzalo administratívne stredisko VSE a mestská elektráreň, ktorá zásobovala celú východoslovenskú oblasť. Neekonomické a málo výkonné parné elektrárne v Prešove a Spišskej Novej Vsi a niekoľko malých hydrocentrál ani zďaleka nestačili pokryť spotrebu elektrickej energie v zásobovacom regióne východoslovenského elektrifikačného podniku. VSE boli po Viedenskej arbitráži odkázané na dodávku elektrickej energie z Maďarska. Takáto situácia však netrvala dlho. Dokončovala sa montáž vlastnej tepelnej elektrárne VSE v Krompachoch, ktorá spustila prevádzku štyri dni pred vznikom samostatnej vojnovnej Slovenskej republiky, čiže 10. marca 1939.³² Pôvodná koncepcia zásobovania východoslovenskej oblasti, ktorú v tridsiatych rokoch presadzovalo ministerstvo verejných prác a ďalšie pražské vládne miesta, nepočítali s výstavbou elektrárne v Krompachoch. Investície mali smerovať do rozšírenia prevádzky tepelnej elektrárne v Užhorode a vznikli plány na výstavbu modernej vodnej elektrárne na území Podkarpatskej Rusi. Východoslovenskú oblasť mali zásobovať 100 kW vedením z Užhorodu.

---

30 Tamže, f. Južnoslovenské elektrárne Nitra (JSE), šk. 7. Výročné správy 1938 – 1940; SNA, f. MH, šk. 227. Zmluva medzi firmou Baťa Bošany a JSE z 2. mája 1942.

31 PA VSE KE, f. Spisy 1929 – 1945 (nespracované), Výročné správy Stredoslovenských elektrární (SSE), 1938 – 1941.

32 Tamže, Výročné správy Východoslovenských elektrární (VSE), 1938 – 1941.

Ak by prešla uvedená koncepcia, po Viedenskej arbitráži by VSE ostali bez hlavného zdroja elektrickej energie. Užhorod aj Košice pripadli Maďarsku. Mohla nastať veľmi komplikovaná situácia v zásobovaní celej východoslovenskej oblasti.³³

Infraštruktúra

Železničná sieť, práčne dobudovaná v medzivojnových rokoch, bola na viacerých významných úsekoch opäť prerušená. Bratislava stratila na južnej trase priame spojenie so stredným a východným Slovenskom. S českými krajinami bolo Slovensko priamo spojené len v úseku Brno – Trenčianske Teplice. Ničivý zásah do organizmu slovenskej železničnej siete, spôsobený prerušením viacerých dôležitých železničných tratí, ochromil prevádzku dopravného spojenia celého juhu Slovenska. Niektoré rozsiahle územia, okrem iných po odovzdaní úseku Ťahanovce – Výlok celý východ Slovenska, ostali bez železničného spojenia s ostatnými časťami republiky. Správa ČSD sa preto snažila zabezpečiť narušenú nákladnú i osobnú prepravu všetkými dostupnými prostriedkami. Okrem urýchleného posilnenia autobusovej i nákladnej automobilovej dopravy, ktorá sa predovšetkým uplatnila v oblasti Tisovca, Slavošoviec, Muráňa a Dobšinej. Maďarsko prevzalo 282 parných lokomotív, 51 motorových strojov a 5 000 vagónov. Na zabratom území ostalo 35 % železničnej siete a viac ako 1/3 motorových vozidiel. ČSD sa snažilo hneď po 2. novembri 1938 uzatvárať peážne³⁴ dohody so susednými železničnými správami. Maďarská strana požadovala vysoké poplatky za prepravu cez „svoje“ územie. Dohoda sa rodila veľmi ťažko. Napriek tomu sa už 22. decembra 1938 začala peážna doprava na trati Betliar – Plešivec (MÁV) – Štítnik a 30. decembra aj na trati Lovinobaňa – Lučenec (MÁV) – Kalinovo. Dôležitá bola peážna doprava na trati Kostolány nad Hornádom – Košice (MÁV) – Slanec od 6. februára 1939 a následne od 8. februára 1939 Kuzmice – Michalany (MÁV) – Úpor. Najväčšou stratou bolo prerušenie dopravnej tepny na Podkarpatskú Rus. Fakticky sa zastavil export na východ. Problém dopravnej izolácie východného Slovenska a Podkarpatskej Rusi sa vzhľadom na prieťahy pri uzatváraní peážnej dohody s Maďarskom o používaní trate Kysak – Košice (MÁV)

33 Tamže, Výročné správy VSE, 1939; Tamže, f. Technická dokumentácia 1929 – 1945 (nespracované), Posudok Dr. Ing. K. Böhma ohľadne vybudovania parnej elektrárne v Krompachoch.

34 Vnútroštátna doprava medzi dvoma miestami na území toho istého štátu, pri ktorej časť dopravnej cesty vedie cez územie cudzieho štátu.

– Čop usilovala vláda ČSR vyriešiť peážnou dohodou s Poľskom. V polovici decembra 1938 sa na základe tejto dohody začalo jazdiť cez poľské územie z prechodových staníc Užok, Volovec, Jasina a Medzilaborce do prechodovej stanice Orlov – Plaveč nad Popradom. Dohoda o peážnej preprave cez Košice bola uzavretá začiatkom roku 1939, pričom prevádzka sa začala až vo februári 1939.³⁵ Cestná sieť bola na mnohých úsekoch prerušená. Do konca roku 1938 predložila slovenská vláda novú koncepciu výstavby cestnej siete, ktorá bola už predtým rozpracovaná ústrednou vládou v Prahe. Základom bolo prepojenie východnej časti republiky so západnou. V údolí riek Váh, Nitra a Hron sa počítalo s výstavbou komunikácií I. triedy, ktoré by boli napojené na budúcu autostrádu. Dôležité bolo aj prepojenie Slovenska so štátmi dunajskej oblasti. Pozornosť sa mala venovať aj úsekom pozdĺž celej hranice s Moravou. Súbežne s riešením týchto komunikačných otázok mala byť sústredená pozornosť vlády na výstavbu ciest nižšieho charakteru, podľa hesla: „*Do každej obce dobrá cesta.*“³⁶ Rozvoj cestnej siete pokračoval výstavbou kvalitných štátnych ciest, ktorá sa rozbehla v druhej polovici 30. rokov. Geografická orientácia hlavných cestných ťahov sa však musela prispôbiť strategickým zámerom Nemecka. V rokoch 1939 – 1943 pribudlo 280 km štátnych ciest, čo si vyžiadalo náklady 0,805 mld. Ks. Podiel vozoviek s pevným povrchom na celkovej rozlohe cestnej siete vzrástol za uvedené obdobie z 13 % na 28 %. Pozitívnym javom bolo urýchlenie vývoja autobusových liniek. Napríklad roku 1942 autobusy dopravili 8,3 milióna cestujúcich na linkách v dĺžke 1 829 km, čo predstavovalo zvýšenie počtu cestujúcich oproti roku 1938 o takmer 6 miliónov. Od roka 1939 sa objem prepravy zvýšil o 360 %.³⁷ Strata južných magistrál bola v konečnom dôsledku podnetom na ucelenú výstavbu cestnej komunikačnej siete a zvýšila záujem o osobnú prepravu.

Dopad na pracujúcich

Viedenská arbitráž zasiahla predovšetkým obyčajných ľudí, ktorým zobrala možnosť užívať vlastné rodiny. Najhoršie dopadli českí a slovenskí drobní roľníci, ktorí nemali vo vlastníctve viac ako 5 ha pôdy.

---

35 KUBÁČEK, J.: *Dejiny železníc na území Slovenska*. Bratislava 2007, s. 131.

36 SNA, f. MH, šk. 1. Cestná koncepcia slovenskej vlády.

37 *Cestné práce za Slovenskej republiky. Skúsenosti pri stavaní ciest na Slovensku*. Bratislava 1943, s. 31; *Autopreprava Slovenských železníc. Slovenský priemysel*, 1943, s. 85 – 86; *Cesty. Slovenský priemysel*, 1943, s. 91– 92.

Na odtrhnutom území ostalo 47-tisíc ha pôdy, ktorú vlastnilo približne 1 654 rodín. Táto skupina ľudí bojovala doslova o prežitie, keďže obrábanie pôdy bolo ich jedinou obživou.³⁸ Ďalšou skupinou boli obyvatelia dedín, v prevažnej miere slovenských, ktorým hranica rozdelila majetok. Domy im ostali na slovenskej strane a polia, ktoré obrábali, pripadli Maďarsku a bolo im znemožnené dostať sa na svoje pozemky. Im nehovorili nič zásadné argumenty slovenskej strany zdôrazňujúce striktné revizionistický a nacionalistický charakter maďarskej vlády. Netrápili ich ani postoje susedov maďarskej menšiny k republike či etnicky motivované represálie voči slovenskému obyvateľstvu na územiach pripojených k Maďarsku v rokoch 1938 – 1945.³⁹ Čo je aj pochopiteľné, ak nemali dať čo do úst. A tak pribúdalo množstvo výhražných listov na stoloch najvyšších vládnych predstaviteľov. Občania žiadali o pripojenie k Maďarsku.⁴⁰ Spôsobovala to veľmi zlá koordinácia úradov poverených zásobovaním obyvateľstva. Ešte nepochopiteľnejší postoj mali kompetentní k občanom, ktorí ostali na území Maďarska v strategických podnikoch. Ústredná kancelária pre pomoc a informáciu utečencom v Bratislave zabezpečovala ubytovanie a pracovné miesta evakuantom z odstúpeného územia. Na maďarskom území ostala veľká časť slovenských odborníkov hlavne v elektrárňach a na železničiach, ktorí tam pracovali až do apríla 1942 a z ktorých profitovala aj slovenská strana. Kancelária najprv skúmala ich slovenské zmýšľanie, až potom mohli byť umiestnení do určitých zamestnaní, ale bez započítania služobnej doby do penzie. Väčšina z nich bola prijatá na posty nezodpovedajúce ich kvalifikácii. Ako začiatočníci alebo len čakatelia.⁴¹

---

38 SNA, f. MH, šk. 254. Poľnohospodárstvo na južnom Slovensku.

39 MICHELA, M.: Okupácia či návrat? *História*, roč. 7, 2007, č. 6, s. 42 – 43.

40 Za všetky stačí citovať list slovenských občanov z obce Nandraž v Revúckom okrese: „Slovenskej vláde predsedovi Dr. Tisovi, Pán Dr. Tiso, Šaňo Mach a iní vodcovia, terajší vodcovia Slovenského národa. Oznamujeme Vám úctive že obec Nandraž okres Revúca, terajšia zem Slovensko chce byť pripojená k Maďarsku. Nemáme už ani čo jesť, ani si šatstvo začo kupovať. Môžeme si veru spievať Slovenské piesne a ešte túto: „Slováci sme od rodu, podochneme od hladu“ Radšej zomrieme ako žiť v takej biede. My Nandražania máme viac ako polovičku poľa na Jelšavskom to jesť na Maďarskom územiu. Ani si posiať, ani líku očistiť, onedlho Vám celá dedina pôjde tam na ministerstvo, aby ste nám dali jesť. Žiaľ bohu že sa takéto časy dožívame, kedy musíme miesto chleba skalú hrýzť. Doteraz celá dolina Revúcka chcela byť len ku Slovensku, ale Nandraž chce k Maďarsku, ponevadž zapálime celé Slovensko a Vy zhoríte v ňom..“ ...Nebude to prvé dokiaľ, Horty na Slovensku pánom nebude.“ SA Prešov, f. Četnícke a žandárske stanice 1914 – 1944, šk. 5. Odpis listu predstaviteľov obce Nandraž slovenskej vláde.

41 SNA, f. MH, šk. 11. Slovenskí zamestnanci v Maďarsku.

Záver

Slovensko výrazne pociťovalo stratu svojho južného územia, ktoré bolo obilnou zásobárňou a potravinovou základňou. Odstúpenie najúrodnejšej oblasti republiky, strata významných priemyselných podnikov, prerušenie dopravných a železničných tepien, ako aj násilné rozdelenie slovenských okresov spôsobilo vážne hospodárske a zásobovacie ťažkosti. Celkovo životné podmienky všetkého obyvateľstva, a to nielen Slovákov, sa v oblastiach pripojených viedenským verdiktom k Maďarsku výrazne zhoršili. Oficiálna maďarská propaganda o južnom území Slovenska dlhé roky vyhlasovala, že je „*hospodársky veľmi zruinované a vyčerpané*“, pričom vedome zamlčovala vyššiu úroveň a produktivitu tunajšej poľnohospodárskej výroby. Územný prírastok, politicky oslavovaný, neznamenal pre horthyovské Maďarsko ekonomický prínos. Skôr naopak. Agrárna oblasť južného Slovenska bola odtrhnutá od svojho prirodzeného trhu a začlenená do rozsiahleho maďarského poľnohospodárstva, ktoré aj tak už nedokázalo riešiť rastúce odbytové ťažkosti. Zo štyroch miliónov q pšenice, vyprodukovanej na južnom Slovensku, sa na mieste spotrebovali iba dva milióny q. Umiestnenie zvyšnej pšenice a ďalších poľnohospodárskych výrobkov spôsobovalo maďarskej hospodárskej politike vážne starosti. To, čo bolo prebytkom na maďarskom území, chýbalo v slovenských skladoch. Už krátko po novembri 1938 vyslovili maďarskí národohospodári názor, že poľnohospodársku výrobu na „*prinavrátennom území*“ bude treba obmedzovať v záujme materskej krajiny. Spriemyselňovaním vytvárať konkurenciu aj tak slabému maďarskému priemyslu bolo žiaduce ešte menej. Prijalo sa rozhodnutie, aby „*oslobodené*“ oblasti boli z hospodárskeho hľadiska iba spotrebiteľským územím. Prakticky to znamenalo, že južné Slovensko, ktoré v zmysle Viedenskej arbitráže „*vymenilo majiteľa*“, nadobudlo koloniálne postavenie a jeho ekonomická situácia sa výrazne zhoršila.⁴²

Summary

Political turbulences in Central Europe at the end of the 1930s caused a significantly difficult situation for Slovakia from the point of view of its economics. As the southern part of Slovakia was ceded to Hungary, the

---

42 ČIERNA-LANTAYOVÁ, D.: *Podoby česko-slovensko-maďarského vzťahu 1938 – 1949 (Východiská, problémy a medzinárodné súvislosti)*. Bratislava 1992, s. 13 – 14; DEÁK, L.: *Slovensko v politike Maďarska v rokoch 1938 – 1939*. Bratislava 1990, s. 127 – 128.

country lost its food base (fertile land producing food products), big part of the industry that was anyway weakly developed, as well as roads and rails. Hungary gradually decreased the production in this newly gained territory as it exceeded the consumption. Slovakia by contrast had to search for alternative sources to be able to meet the demand, mainly for food. There was no positive development on occupied territory, just the opposite, great majority of companies got into deep recession comparable to the one at the beginning of the 30-ties during the economic crises. Vienna Award fully stopped the positive development in the Slovak agriculture, industry and infrastructure increase before 1938.

Peňažníctvo na južnom Slovensku po zmene hraníc v roku 1938¹

Ludovít HALLON

V podmienkach medzivojnového Československa sa vytvorila peňažná sústava, v ktorej dominovali banky slovenského kapitálu a pobočky peňažných ústavov českých krajín. V dôsledku intenzívneho procesu koncentrácie peňažníctva klesol celkový počet obchodných bánk na území Slovenska v rokoch 1918 – 1938 z 228 na 32 subjektov. Na koncentrácii peňažníctva profitovali predovšetkým najväčšie slovenské peňažné ústavy Tatra banka a Slovenská banka. Vplyv slovenského finančného kapitálu postupoval na úkor bánk maďarského, nemeckého a židovského kapitálu. Významné postavenie získali aj multinacionálne ústavy ako Slovenská všeobecná úverná banka, Dunajská banka a popredné banky českých krajín, menovite Banka československých légii, Živnostenská banka a Moravská banka. Z peňažných ústavov domáceho maďarského kapitálu si zachovali väčší vplyv len Prvá sporivá banka v Bratislave, Tekovská ľudová banka v Leviciach a čiastočne aj ďalšie regionálne banky. Úverovú sústavu dotvárali štyri typy ľudovo-peňažných ústavov: úverové družstvá, živnostenské úverové ústavy, roľnícke vzájomné pokladnice a mestské sporiteľne. Ich celkový počet v polovici roka 1938 predstavoval okolo 1 110 subjektov. Slovenské banky a peňažné ústavy českých krajín prenikli po roku 1918 do južných regiónov Slovenska so zmiešaným aj s čisto maďarským obyvateľstvom. Etablovali sa takmer vo všetkých významnejších sídlach tejto

---

1 Štúdia vznikla v spolupráci s agentúrou VEGA v rámci riešenia projektu č. 2/0097/10 Spoločenské predpoklady a dôsledky vývoja vedy, medicíny a techniky v rokoch 1918 – 1989; Štúdia vznikla v spolupráci s agentúrou APVV v rámci riešenia projektu č. APVV-51-030905 Chronológia dejín Slovenska a Slovákov.

časti krajiny a ľudovo-peňažné ústavy prenikli na tunajší vidiek. Viedenská arbitráž preto znamenala pre slovenské peňažníctvo veľké straty. Banky sa museli vzdať 51 pobočiek a ľudové peňažníctvo stratilo celkom 281 jednotiek, čo predstavovalo približne 25 % ich počtu.²

Rozdelenie peňažnej sústavy generovalo celý súbor problémov, ktoré museli riešiť predstavitelia autonómneho Slovenska, potom samostatnej Slovenskej republiky, ako aj predstavitelia územne rozšíreného Maďarska. Išlo najmä o majetkové a personálne otázky pobočiek na odčlenenom území, ktorých centrály sa nachádzali v oklieštenom Československu, ale zároveň bolo treba riešiť napríklad aj majetkové problémy firiem Tekovskej ľudovej banky v Leviciach, ktoré ostali na Slovensku. Z jedného dňa na druhý museli popredné banky nechať významnú časť úverových investícií, akciových podielov, početných majiteľov vkladov a aj časť zamestnancov v zahraničí. Napríklad Tatra banka mala na odčlenenom území sedem pobočiek, ktoré spravovali vklady v hodnote takmer 68 mil. Kč. Z celkovej hodnoty vkladov Tatry na konci 30. rokov to predstavovalo asi 16 %. Slovenská banka mala v Maďarsku 9 firiem. Na druhej strane Tekovská ľudová banka mala štyri firiemy na Slovensku s celkovou bilančnou hodnotou 35 mil. Kč. V najťažšej situácii boli firiemy, ktoré mali časť majetku na jednej a časť na druhej strane novej hranice.³

V krátkom čase po realizácii výsledkov Viedenskej arbitráže začal cyklus zložitých slovensko-maďarských rokovaní o majetku a osadenstve bankových firiem, oddelených novou hranicou od ich materských ústavov. Rokovania napredovali pomaly a po vzniku samostatného slovenského štátu nadobudli nový rozmer. Obe krajiny totiž plánovali koncentráciu peňažníctva, ktorej cieľom bola likvidácia inonárodného bankovníctva. Slovenská vláda mala v pláne začleniť banky domáceho maďarského kapitálu do väčších kapitálových centier, čím by de facto zanikli. Maďarská delegácia sa na rokovaníach proti tomu ohradila a pohrozila likvidáciou pobočiek slovenských bánk v Maďarsku.

-
- HLAVATÝ, E.: Vývoj slovenského bankovníctva 1918 – 1968. In: *Ludia, peniaze, banky*. Bratislava 2003, s. 304 – 306; HALLON, E.: Sanačný proces v bankovníctve Slovenska v medzivojnovom období. In: *Ludia, peniaze, banky*. Bratislava 2003, s. 279 – 290.
  - Slovenský národný archív (SNA), fond (f.) Tatra banka (TB), škatuľa (šk.) 18, inventárne číslo (inv. č.) 88. Správa o konečnom vysporiadaní majetku maďarských firiem Tatry na zasadnutí správneho a dozorného výboru Tatry banky 19. 12. 1941; HORVÁTH, Š., VALACH, J.: *Peňažníctvo na Slovensku 1918 – 1945*. Bratislava 1978, s. 170 – 179.

Vládne hospodárske kruhy Slovenska vypracovali plán zlučovania bánk, schválený 24. októbra 1939, ktorý počítal s koncentráciou peňažníctva do niekoľkých kapitálových zoskupení, tzv. kryštalizačných bodov. Úlohu týchto bodov mali plniť vybrané banky, zatiaľ čo ostatné by postupne zanikali. Tretí najväčší peňažný ústav – Slovenská všeobecná úverová banka dostala za úlohu koncentrovať domáce nemecké a maďarské banky. Proti tomu sa čoskoro ozvala maďarská delegácia na medzištátnych rokovaníach a ešte ostrejšie vystúpil proti uvedenému zámeru ríšsko-nemecký kapitál, presadzujúci vlastné koncepcie. Slovenská všeobecná úverová banka (SVÚB), ktorá mala časť filiálok na zabranom území južného Slovenska, patrila do koncernu českej Legiobanky ako jej afilovaný ústav. O celý koncern Legiobanky mala záujem jedna z dvoch najväčších ríšskonemeckých bánk Deutsche Bank, čím sa dostala do sporu so slovenskou vládou. SVÚB vyjednávala so zástupcami slovenskej vlády aj s ríšskonemeckým kapitálom, teda hrala na obidve strany, a jej kľúčovým zámerom bolo zachovať si vlastnú existenciu. Súčasne viedla za chrbtom slovenskej vlády rozhovory o likvidácii svojich pobočiek v Maďarsku. Týmto vznikla zložitá medzinárodná kauza, ovplyňujúca vývoj slovensko-maďarských rokovaní a tým aj riešenie problému filiálok slovenských bánk na odtrhnutom území.⁴

Legiobanka ako majoritný vlastník účastín SVÚB plánovala odkúpiť celý balík akcií a 50 % postúpiť kapitálovej skupine Deutsche Bank. Počas jarných mesiacov 1940 však slovenské vládne kruhy zmenili plán koncentrácie bánk a rozhodli o zlúčení koncernu Legiobanky na Slovensku vrátane SVÚB s Tatra bankou. Ministerstvo financií rozhodnutie potvrdilo výnosom z 30. marca 1940. Správanie pražskej centrály Legiobanky a nemeckej kapitálovej skupiny Deutsche bank, prepojenej s vienským Creditanstaltom, vôbec nenaznačovalo, že by sa menované kapitálové skupiny hodlali podriaďovať dekrétom slovenskej vlády. Predstavenstvo Legiobanky sa bez ohľadu na zámery slovenských vládnych miest dohodlo s maďarskou stranou o zlúčení jej pobočiek a filiálok SVÚB na území Maďarska do samostatného ústavu so sídlom v Košiciach. Legiobanka okrem toho po rokovaníach s predsedom Creditanstaltu H. Fischenböckom predĺžila zástupcom nemeckého kapitálu opciu na zakúpenie účastín

4 SNA, f. Ministerstvo financií (MF), šk. 83. Aide memoire maďarského vyslanectva ohľadne likvidácie maďarských bánk na Slovensku z 10. 1. 1940; Tamže, šk. 60, inv. č. 183. List vedenia banky Creditanstalt-Bankverein na ministerstvo financií v Bratislave z 29. 1. 1940; Tamže, f. 116-47-3/278-281. Verbálna nóta Nemeckého vyslanectva v Bratislave Ministerstvu zahraničných vecí Slovenskej republiky z 5. 4. 1940.

SVÚB až do konca roka 1940. Vedenie Creditanstaltu využilo príležitosť a pravdepodobne v priebehu marca 1940 účastiny zakúpilo.⁵

Vládni činitelia v Bratislave chápali uvedené kroky Legiobanky ako nôž do chrbta vláde aj celému procesu rekonštrukcie peňažníctva. Vláde sa podarilo uzavrieť s maďarskou stranou predbežnú recipročnú dohodu o vybudovaní národnostných bánk, ako aj predĺženie doby pôsobenia slovenských bánk v Maďarsku. Na začiatku roku 1940 však rozhovory s maďarskou vládou uviazli na mŕtvom bode a povolenie činnosti slovenských bánk sa malo skončiť 31. marca 1940. Ešte akútnejší bol prípad Creditanstaltu, ktorého zástupcovia sa arogantným spôsobom pokúšali prevziať celý slovenský koncern Legiobanky, pričom argumentovali zakúpenými účastinami.⁶

Minister financií M. Pružinský adresoval príkaz na zlúčenie slovenského koncernu Legiobanky s Tatra bankou vo veľmi ostrom liste z 30. marca 1940 priamo bývalému ministrovi autonómnej vlády, súdobému predsedovi SVÚB a zároveň splnomocnencovi Legiobanky na Slovensku Jánovi Lichnerovi. Minister financií využil zákulisné rokovania Legiobanky s maďarskou stranou, aby obvinil predstaviteľov pražskej centrály sledovaného ústavu z neserióznosti a nekalých úmyslov. Uvedené skutočnosti predstavovali aj vhodný argument, ktorým sa dalo zdôvodniť plánované zlúčenie Legiokoncernu s Tatra bankou. Minister sa vyjadril nasledovne: „...Legiobanka, úč. spol. v Prahe dlhší čas viedla rokovanie s maďarskými úradnými činiteľmi o úpravu svojich maďarských záujmov. Pritom postupovala s najväčšou tajnosťou pred slovenskými úradmi. Ministerstvo financií žiadalo Vás...pri osobných rokovaníach dôrazne o nápravu...Legiobanka vôbec nerešpektovala podmienky ministerstva financií a namietanú dohodu, uzavretú s maďarskými činiteľmi, uviedla do života...Ministerstvo financií... muselo preto pristúpiť k jednostranným opatreniam toho obsahu, že prikázalo...Slovenskej všeobecnej úvernej banke v Bratislave, všetkým jej afiláciám a všetkým filiálkam Legiobanky na Slovensku, aby dňom 1. apríla 1940 splynuli za podmienok v príkaze uvedených s Tatra bankou v Bratislave...“⁷

5 Výnos Ministerstva financií Slovenskej republiky z 30. 3. 1940, č. 4812/40 – II/16-13; Tamže, f. MF, šk. 60, inv. č. 183. List centrály Legiobanky riaditeľstvu Slovenskej všeobecnej úvernej banky z 2. 4. 1940.

6 Tamže, List riaditeľstva Slovenskej všeobecnej úvernej banky na ministerstvo financií v Bratislave zo 4. 4. 1940; Tamže, List bratislavskej filiálky Legiobanky na ministerstvo financií zo 4. 4. 1940.

7 Tamže, List ministra financií M. Pružinského splnomocnencovi Legiobanky na Slovensku J. Lichnerovi z 30. 3. 1940.

Vzhľadom na súdobú medzinárodnú a vnútroštátnu hospodársko-politickú situáciu bol odpor kapitánov Legiokoncernu márný. Slovenská vláda prešla za pomoci represívnych orgánov do útoku. Na príkaz Ústrednej štátnej bezpečnosti bol 23. mája zatknutý riaditeľ SVÚB K. Mach. V nasledujúcich dňoch sa uskutočnili domové prehliadky v bytoch K. Macha a J. Lichnera. Zabavilo sa viacero písomností, napríklad korešpondencia s maďarskou stranou. Pod zostreným tlakom správa SVÚB aj ústredie Legiokoncernu ustúpilo. Koncom mája sa vytvorila komisia správnej rady SVÚB bez účasti K. Macha a J. Lichnera ochotná rokovať o zlúčení s Tatra bankou. Definitívne rozhodnutie Legiobanky vzdať sa svojich pozícií na Slovensku a jej celkovú situáciu dokumentovala skutočnosť, že práve v sledovanom období sa premenovala na Česko-moravskú banku. V nasledujúcom období sa stala korisťou nemeckého kapitálu.⁸

Vyriešenie kauzy Slovenskej všeobecnej úvernej banky čiastočne uvoľnilo atmosféru na slovensko-maďarských rokovaniach. Recipročná dohoda umožnila predĺžiť pôsobenie filiálok maďarských a slovenských bánk na cudzom území do konca roka 1940 a nová dohoda z mája 1941 predĺžila pôsobnosť až do konca uvedeného roka. Ďalšia recipročná zmluva o ponechaní reprezentatívnych menšinových bánk znamenala zachovanie existencie Bratislavskej prvej sporivej banky a Spišskej úvernej banky v Levoči ako ústavov zastupujúcich finančné záujmy maďarskej menšiny. Na jar 1941 delegácie rozhodli aj o vytvorení slovenskej menšinovej banky v Maďarsku. Táto mala reprezentovať slovenský finančný kapitál na zabranom území, ako aj v celom priestore vtedajšieho Maďarska. Genéza slovenskej národnostnej banky bola spojená s riešením postavenia bánk českého kapitálu v Maďarsku. Vytvorili ju transformáciou staršej Maďarsko-českej priemyselnej banky v Budapešti za kapitálového vstupu Slovenskej banky, ktorá prevzala kontrolný balík akcií. Staršia maďarsko-česká banka potom zmenila názov na Slovenská hospodárska banka a.s. Budapešť. Jej hlavným pôsobiskom boli odčlenené regióny južného Slovenska, kde prevzala deväť bývalých pobočiek Slovenskej banky a vytvorila nové filiálky v Košiciach, Lučenci a v Nových Zámkoch. Postupne nadobudla širší význam. Stala sa kapitálovým zázemím a pôdou hospodárskych aktivít slovenskej menšiny v Maďarsku.⁹

---

8 Tamže, Hlásenia Správneho a dozorného výboru Tatra banky o opatreniach štátnej moci voči zástupcom Legiobanky na Slovensku a proti predstaviteľom SVÚB v máji 1940.

9 Tamže, f. TB, šk. 16, inv. č. 86. Referát o vývoji Slovenskej hospodárskej banky v Budapešti na zasadnutí správneho a dozorného výboru Tatra banky 4. 9. 1941.

Formovanie menšinovej banky narušili vnútorné „žabomyšie“ spory národne slovenského kapitálu. O jej vytvorenie totiž okrem Slovenskej banky prejavila eminentný záujem aj Tatra banka. Využila pritom svoje postavenie režimistického peňažného ústavu s konexiami v najvyšších vládných kruhoch. Ministerstvo financií uznesením z 25. apríla 1941 nariadilo Slovenskej banke odkúpiť od Českej priemyselnej banky 75 % akcií jej afilovaného ústavu v Budapešti. Menované banky uzavreli 21. mája 1941 vzájomne výhodnú zmluvu. Slovenská banka sa zaviazala odkúpiť 75 % účastín za 16 mil. Ks v peňažnej forme a za ďalších 9 mil. Ks vo forme akcií koncernových podnikov. Krátko po uzavretí zmluvy však ministerstvo financií pod nátlakom bližšie nemenovanej lobistickej skupiny zmenilo rozhodnutie a prípisom z 26. júna 1941 prikázalo Slovenskej banke prepustiť 50 % práve nadobudnutých akcií budapeštianskeho ústavu Tatra banke. Vedenie Tatry sa už v predchádzajúcom období pokúšalo rôznymi cestami uzurpovať projekt menšinovej banky. Prišlo napríklad s návrhom vytvoriť ju transformáciou košickej filiálky svojho afilovaného ústavu Eskontnej a hospodárskej banky v Bratislave. Neváhalo pritom uzavrieť komplot s predstaviteľmi maďarskej menšiny. Projekt osobne podporil aj sám János Eszterházy, hlavný predstaviteľ a kultová postava maďarskej iredendy. Keďže projekt neprešiel, vedenie Tatry sa pokúsilo presadiť vlastné zábery politickou cestou.¹⁰

Predstavenstvo Slovenskej banky však odolalo politickému nátlaku. Vyslaných zástupcov Tatra banky, poverených rokovať o delimitácii účastín, rázne odmietlo a ministerstvu financií predložilo ultimatívne podmienky, za ktorých by prípadne bolo ochotné od transakcie odstúpiť. Ministerstvo financií zaskočené rozhodným postojom správy Slovenskej banky sa nechalo vmanévrovať do defenzívy. Oznamilo Tatra banke, aby pristúpila na alternatívny návrh Slovenskej banky ponechať si 51 % účastín a ostatné rozdeliť medzi viacero slovenských ústavov. Tatra ponuku neprijala a vystúpila s niekoľkým protinávrhmi. Ministerstvo financií však už kapitulovalo a prípisom z 2. júla 1941 správe TB oznámilo, že ďalší politický nátlak na Slovenskú banku neprichádza do úvahy. Na ministerstve financií zjavne prevládli triezve postoje. Politické hľadiská sa v tomto prípade zamietli a hospodársky výhodná zmluva medzi Slovenskou bankou a Českou priemyselnou bankou z júna 1941 sa potvrdila. Správna rada Slovenskej banky na zasadnutí 30. augusta 1941 v súvislosti s predmetnou

---

10 Tamže, Referát o vývoji Slovenskej hospodárskej banky v Budapešti na zasadnutí správneho a dozorného výboru Tatra banky 4. 9. 1941.

transakciou konštatovala: „... komplikovala sa tým, že na žiadosť Tatra banky zasiahli do záležitosti vysokí štátni činitelia a vzniesli žiadosť, aby sme 50 % našej účasti prepustili tomuto ústavu, čím by náš vplyv na banku bol obmedzený a jej zdárne vedenie bolo ohrozené. Po dlhých jednaniach sme svoje stanovisko uhájili...“¹¹

Počas celého obdobia zložitých slovensko-maďarských rokovaní od jesene 1938 až od polovice roka 1941 pôsobili filiálky slovenských a českých bánk v odčlenenom území ako zahraničné pobočky materských ústavov a vo väčšine prípadov ostávali súčasťou pôvodných bankových koncernov. Po uzavretí dohôd o národnostných či menšinových bankách sa začala situácia meniť. Na územie bývalého južného Slovenska a tiež bývalej Podkarpatskej Rusi prenikali banky z Budapešti a z ďalších pôvodných regiónov Maďarska. V pričlenenom území zároveň pôsobili staršie a vznikali nové samostatné banky, ktoré na podklade dvojstranných zmlúv preberali maďarské filiálky slovenských bánk a peňažných ústavov českých krajín.

Mechanizmy kapitálových transferov, ako aj procesy zániku filiálok slovenských a českých bánk a vzniku nových peňažných ústavov v maďarských národných farbách na odtrhnutom území boli mimoriadne spletité. Ich komplexné zmapovanie by si vyžiadalo rozsiahlu monografiu. Vývoj bankových filiálok na juhu Slovenska si demonštrujeme aspoň na príklade jedného peňažného ústavu, konkrétne Tatra banky, ako najväčšej komerčnej banky Slovenska. Vedenie Tatry začalo riešiť ďalší osud siedmich filiálok na maďarskom území hneď po Viedenskej arbitráži. Konkrétne išlo o kancelárie v Rimavskej Sobote, Rožňave, Jelšave, Tornali, Lučenci, Košiciach a v Moldave nad Bodvou. Do Maďarska vyslali riaditeľa banky zodpovedného za chod koncernu pobočiek Rudolfa Gabriša, aby zmapoval situáciu. Po jeho návrate vedenie zvažovalo alternatívy a koncepcie ďalšieho postupu. Za najschodnejšiu cestu považovali rýchle prevedenie majetku odlúčených filiálok na maďarské banky za odstupné v hotových peniazoch. Zložitá hospodársko-politické podmienky mali totiž za následok pokles bonity obchodov filiálok v Maďarsku a tým aj straty materských bánk vrátane Tatra banky. Na jeseň 1938 bolo navyše zavedené na obchody bánk v ČSR aj na odtrhnutom území moratórium, čím straty bánk ešte narastali. Predstavitelia Tatry, ako aj ďalších peňažných ústavov, však nemohli tušiť, že rokovania o postavení maďarských bánk na Slovensku

---

11 Archív Národnej banky Slovenska, f. Slovenská banka, šk. 15. Zasadnutie správnej rady Slovenskej banky 30. 8. 1941.

a pobočiek slovenských bánk v Maďarsku sa budú naťahovať až do roka 1941 a zároveň sa tým bude odsúvať konečné riešenie kapitálových transferov a majetkového vysporiadania filiálok. O vývoji slovensko-maďarských rokovaní a výsledkoch práce delimitačnej komisie informoval vedenie Tatra banky známy národohospodár Dr. Peter Zaľko v pozícii účastníka rokovaní a zároveň vo funkcii podpredsedu správnej rady Tatry.¹²

Obchodná správa Tatra banky najskôr zvolila koncepciu postupného odpredávania majetku filiálok maďarským bankovým subjektom, pričom sa malo o každej pobočke rokovať osobitne. V majetku Tatry mala ostať len košická pobočka ako zahraničná filiálka. Vedenie banky presunulo do Maďarska, konkrétne do pobočky v Rimavskej Soboti, jedného zo svojich vysokých úradníkov Pavla Hasičku, aby tu v novej funkcii celoústavného riaditeľa dočasne pôsobil, usmerňoval ďalší vývoj maďarských filiálok, kontroloval ich hospodárenie a pripravoval transfer majetku na nových majiteľov. P. Hasička plnil veľmi náročnú a nepopulárnu funkciu, o čom svedčila skutočnosť, že k presunu do Maďarska ho museli motivovať zvýšením mesačnej mzdy o 50 %. K plánu postupného odpredávania pobočiek v Maďarsku mal ako vzorový príklad poslúžiť predaj filiálky v Rimavskej Soboti miestnemu ústavu ľudového peňažníctva Rimavskosobotskému a vidieckemu úverovému družstvu (Rimaszombad és vidéki hitelszövetkezet). Tatra maďarskému družstvu prenajala priestory svojej pobočky a ponúkla aj opcii na zakúpenie celej budovy, čím preukázala vôľu postúpiť družstvu kapitálový majetok filiálky, teda jej aktíva a pasíva. Priestory filiálky teda Tatra banke prinášali zisk už pred kapitálovým presunom majetku pobočky na nového majiteľa. V budove rimavskosobotskej filiálky si Tatra ponechala len jednu miestnosť. Riaditeľ R. Gabriš navrhoval, aby sa okrem majetku pobočiek urýchlene predisponovalo na maďarské banky aj úradníctvo filiálok. Tatra by sa týmto zbavila finančných a sociálnych záväzkov voči svojim bývalým zamestnancom. Bankovní úradníci na odtrhnutom území, z ktorých veľkú časť tvorili Slováci, sa takto stávali rukojemníkmi slovensko-maďarských rokovaní jednak na úrovni bankových subjektov, ako aj na úrovni celoštátnych rokovaní, a neostávalo im nič iné, len čakať na verdikt o ich ďalšom osude.¹³

12 SNA, f. TB, šk. 38, inv. č. 116. Správy o vývoji koncernu filiálok Tatra banky na zabranom území na zasadnutí obchodnej správy Tatry 18. 11. 1938.

13 Tamže, Správy o vývoji koncernu filiálok Tatra banky na zabranom území na zasadnutí obchodnej správy Tatry 18. 11. 1938; Tamže, šk. 5, inv. č. 42. Správa riaditeľa P. Hasičku o príprave transakcie s Rimavskosobotským a vidieckym úverovým družstvom na zasadnutí správy Tatra banky 13. 7. 1939.

Na začiatku roka 1939 Tatra banka predstavila novú strategickú koncepciu transferu svojho kapitálového majetku v Maďarsku do rúk nových vlastníkov. Rozhodla sa previesť majetok väčšiny filiálok spoločne, takpovediac v jednom balíku, prostredníctvom menšieho rimavskosobotského peňažného ústavu Gemerskej ľudovej a priemyselnej banky. Tento ústav kapitálovo ovládala Tatra banka a už dlhší čas bol v likvidácii. Po odstúpení južných území však bol oficiálne zaregistrovaný maďarskou bankovou centrálou Péntintézet Kőzpont (Centrála peňažných ústavov), čo znamenalo, že de iure existoval a vykonával obchodnú činnosť. Danú situáciu využila Tatra banka a rozhodla sa Gemerskú ľudovú a priemyselnú banku revitalizovať a previesť na ňu majetok svojich filiálok v Maďarsku s výnimkou košickej pobočky. Banková centrála v Budapešti s plánom Tatry predbežne súhlasila, ale podmienila ho zvýšením akciového kapitálu Gemerskej ľudovej na hodnotu, ktorá by predstavovala minimálne 10 % hodnoty jej vkladov. Transferom vkladov maďarských pobočiek Tatra banky na Gemerskú ľudovú by táto získala zverené prostriedky asi v hodnote 21 mil. Kč. Tolko dosahovala suma vkladov filiálok Tatry od vkladateľov na území Maďarska. Ďalšie zverené prostriedky mali tieto pobočky od vkladateľov z územia Slovenska. Po prevzatí vkladov Tatry v Maďarsku by Gemerská ľudová musela zvýšiť svoj akciový kapitál aspoň na 2 mil. Kč oproti jeho pôvodnej hodnote 0,640 mil. Kč. Zvýšenie kapitálu plánovala uskutočniť Tatra banka prevedením časti hodnoty svojich pohľadávok v Maďarsku na Gemerskú ľudovú. Keďže už predtým vlastnila väčšinu akcií Gemerskej ľudovej, podiel Tatry v revitalizovanej banke by dosiahol 96 %. Z Gemerskej ľudovej by sa týmto stal afilovaný peňažný ústav Tatry v zahraničí. Následne by Tatra ponúkla svoj akciový podiel a ďalšie hodnoty v Gemerskej ľudovej na predaj niektorej väčšej maďarskej banke. Rýchlym presunom väčšiny majetku v Maďarsku na Gemerskú ľudovú sa Tatra pokúsila znížiť riziko poklesu bonity svojho majetku, najmä pohľadávok, na maďarskom území. Ešte pred plánovaným odpredajom majetku Tatry, prevzatého Gemerskou ľudovou, niektorej veľkej maďarskej banke zamýšľali predstavitelia Tatry presvedčiť Gemerskú ľudovú, aby si odkúpila majetkové hodnoty Tatry, na čo mala použiť reeskontný úver, teda pôžičku na podklade zmeniek, od Maďarskej národnej banky alebo od iného maďarského verejnoprávneho finančného ústavu. Tatra mohla potom vyťažiť zisk z majetku v Maďarsku okamžite a navyše by získala hodnotný zmenkový materiál.¹⁴

14 Tamže, šk. 39, inv. č. 118. Koncepcia prevodu maďarských filiálok Tatra banky na Gemerskú ľudovú a priemyselnú banku na zasadnutí obchodnej správy Tatra banky 13. 1. 1939.

Pre filiálku Tatra banky v Košiciach vypracovali osobitný plán transformácie, lebo počítali s jej zachovaním. Keďže košická filiálka mala podobne ako celá jej materská banka vysoké straty z krízových období medzivojnových rokov, museli najskôr počítať s jej sanáciou v rámci pripravovaného sanačného plánu Tatra banky. Po ukončení sanácie by košická úradovňa plnila úlohu zahraničnej filiálky. Okrem pohľadávok maďarských pobočiek, ktoré plánovali predisponovať na Gemerskú ľudovú a priemyselnú banku, mali u klientov na odtrhnutom území vysoké pohľadávky aj viaceré filiálky Tatry ostávajúce na Slovensku. Hodnota sledovaných pohľadávok dosahovala okolo 7,8 mil. Kč. Vedenie Tatry odporúčalo svojim pobočkám, aby predmetné pohľadávky nepreviedli do Maďarska na tamojšie filiálky, kde by sa mohli znehodnotiť, ale aby si ich ponechali v bilanciách a postupne vymáhali formou splátok a úrokov. Maďarské ministerstvo financií nariadením z 20. novembra 1938 dalo prísľub, že pri konečnom medzištátnom zúčtovaní preplatí českým a slovenským bankám ich pohľadávky v Maďarsku v československej mene. V novembri 1938 prepočítali hodnotu pohľadávok česko-slovenských peňažných ústavov na odtrhnutom území na maďarskú menu a pri konečnom zúčtovaní mala byť prepočítaná späť na československú menu. Hodnota maďarskej meny však medzitým rýchlo klesala, takže pri spätnom prepočítaní by slovenským bankám vznikla veľká kurzová strata. V prípade Tatra banky išlo asi o 1,5 mil. Kč. Slovenská delegácia na rokovaníach s Maďarskom preto dostala strategickú úlohu, aby presadila spätné prepočítanie hodnoty pohľadávok v kurze československej a maďarskej meny z novembra 1938, teda v pomere 7 Kč : 1 Pgő.¹⁵

Veľmi dobrý plán likvidácie a zhodnotenia majetku Tatra banky v Maďarsku prostredníctvom Gemerskej ľudovej a priemyselnej banky bol v prvých mesiacoch roka 1939 stále aktuálnejší, lebo rastúce politické napätie v ČSR, ako aj v slovensko-maďarských vzťahoch, rýchlo znehodnocovalo majetok slovenských bánk na odtrhnutom území. Plán s Gemerskou ľudovou však vyžadoval schválenie maďarskou vládou. Po zániku ČSR a osamostatnení Slovenska bol vzťah maďarských vládnych kruhov k slovenskému bankovému koncernu na pričlenenom území stále menej ústretový, čo súviselo aj so zámerom nového slovenského štátu likvidovať maďarské banky na Slovensku. Keď maďarskí vládni predstavitelia po 14. marci 1939 vstúpili do priamych rokovaní so slovenskou

---

15 Tamže, Konceptia prevodu maďarských filiálok Tatra banky na Gemerskú ľudovú a priemyselnú banku na zasadnutí obchodnej správy Tatra banky 13. 1. 1939.

vládou, koncepcia vysporiadania majetku filiálok Tatra banky v Maďarsku cez Gemerskú Ľudovú bola zamietnutá. Tatra musela vypracovať nové koncepcie a hľadať nových partnerov. Medzitým sa začali potvrdzovať predpovede o znižovaní bonity hodnôt slovenských bánk na odstúpenom území. Vedenie Tatry zistilo, že v jej maďarských filiálkach už ku koncu februára 1939 vznikli stratové riziká v hodnote okolo 5 mil. Kč, ktoré musela pokryť z vlastných zdrojov. Po zániku ČSR Maďarská národná banka vymáhala od filiálok Tatry v zabranom území eskontný úver 4,5 mil. Ks, krytý zmenkami, ktorý prevzala od Národnej banky československej. Keďže pobočky Tatry nemali prostriedky na splatenie úveru, materská Tatra banka si v mene svojich filiálok zobrala eskontnú pôžičku u národnej banky na Slovensku. Musela však čakať, až bude likvidovaná Národná banka československá a vznikne Slovenská národná banka. Išlo o typický príklad spleťtých situácií po Viedenskej arbitráži a po zásadných štátoprávných zmenách na území bývalej ČSR.¹⁶

Tatra banka musela vyrovnáť majetok filiálok na zabranom území do konca roka 1939. Dovtedy totiž platilo jej živnostenské oprávnenie na obchodnú činnosť v Maďarsku. Vzhľadom na pomalý vývoj slovensko-maďarských medzištátnych rokovanií boli živnostenské oprávnenia slovenských bánk v Maďarsku postupne predlžované, ale to nemohlo vedenie Tatry v období zániku ČSR tušiť. Preto už v marci 1939 začalo rokovať o ďalšom osude maďarských filiálok s novým partnerom Nemzeti Hitelintézet (Národný úverový ústav) v Budapešti. Konkrétne jednali o pobočkách v Rimavskej Sobote, Lučenci, Jelšave, Tornali a v Rožňave. Budapeštiansky ústav zamýšľal zachovať len prvé tri, kým ďalšie dve by zlúčil s inými svojimi filiálkami. Aktíva a pasíva filiálok plánoval prevziať v rovnakej hodnote, zatiaľ čo rozdiel po odpočítaní aktív od pasív v hodnote 11,4 mil. Ks mala postupne likvidovať Tatra banka. Likvidáciu navrhovali uskutočniť z jedného centra v Rimavskej Sobote, kam by sústredili agendu zanikajúcich obchodov. Vedenie Tatry však o uvedenom riešení pochybovalo, lebo dlhodobá likvidácia predstavovala riziko veľkých strát materského ústavu. Obchody maďarských filiálok na slovenskom území mali predisponovať na slovenské filiálky Tatry. Časť obchodov však musela ostať v maďarských pobočkách, lebo sa týkala majetku slovenských občanov v Maďarsku. Riešenie týchto káuz by spravidla vyžadovalo zdĺhavú súdnu cestu, pričom každú s nimi súvisiacu obchodnú operáciu by musela

---

16 Tamže, Zmena koncepcie prevodu maďarských filiálok Tatra banky na nových vlastníkov na zasadnutí obchodnej správy Tatra banky 30. – 31. 3. 1939.

schváliť Slovenská národná banka aj Maďarská národná banka. Tieto prípady znamenali pre materskú banku veľkú finančnú aj administratívnu záťaž.¹⁷

Vedenie Tatry jednanía s budapeštianskym Národným úverovým ústavom prerušilo a pristúpilo k ďalším alternatívam. V prípade filiálky v Rimavskej Sobote pokračovalo v rokovaníach s miestnym Rimavsko-sobotským a vidieckym úverovým družstvom. Transakcia sa vyvíjala priaznivo, ale vyžadovala schválenie maďarskou družstevnou centrálou. Táto zase čakala na vládu, až schváli zákon zamedzujúci právne nástupníctvo maďarských peňažných ústavov, preberajúcich filiálky českých a slovenských bánk po týchto pôvodných majiteľoch. K dohode dospeli v januári 1940. Po schválení kapitálových transferov Slovenskou národnou bankou a ministerstvom financií previedli v júni 1940 majetok rimavsko-sobotskej filiálky na tunajšie maďarské družstvo. Aktíva a pasíva pobočky boli odovzdané vo vyrovnanej hodnote asi 3,5 mil. Ks, takže družstvo nemuselo Tatra banke finančne vyrovnávať rozdiel v bilanciách. Rokovania o ďalších filiálkach sa vyvíjali na pozadí zdĺhavých slovensko-maďarských medzištátnych rozhovorov a boli umožnené prolongovaním živnostenského oprávnenia slovenským bankám. Po likvidácii filiálky v Rimavskej Sobote predstavovali aktíva zostávajúcich pobočiek Tatry na zabranom území 21,9 mil. Ks a pasíva 19,5 mil. Ks. Koncern maďarských filiálok bol teda v hospodárení aktívny.¹⁸

Čo sa týka ďalších filiálok, Tatra banka jednala aj s novou centrálou slovenského peňažníctva v Maďarsku so Slovenskou hospodárskou bankou v Budapešti. Rozhovory nakoniec vyústili iba do odpredaja bankovej budovy košickej pobočky slovenskému ústavu za 1,4 mil. Ks na jeseň 1941. Okrem vlastných pobočiek musela Tatra banka vyriešiť aj vysporiadanie majetku košickej pobočky svojho afilovaného ústavu Eskontnej a hospodárskej banky v Bratislave. Zaradila ju spolu s niektorými svojimi pobočkami do rámca rokovaní s novým nádejným partnerom Felsőmagyarországi Hitelbank (Hornomaďarská úverová banka) v Košiciach. Tento ústav mal záujem o filiálky v Lučenci, Tornali a Rožňave. Vedenie Tatry však po skúsenostiach s neúspešnými projektmi odovzdávania pobočiek viedlo rozhovory aj s inými uchádzačmi, konkrétne s menšími peňažnými

17 Tamže, Zmena koncepcie prevodu maďarských fíliálok Tatra banky na nových vlastníkov na zasadnutí obchodnej správy Tatra banky 30. – 31. 3. 1939.

18 Tamže, šk. 16, inv. č. 86. Správa riaditeľa R. Gabriša o transakcii s fíliálkou v Rimavskej Sobote a o hospodárení ostatných maďarských fíliálok Tatra banky na zasadnutí správneho a dozorného výboru Tatra banky 29. 8. 1940.

družstvami, keďže ľudové peňažníctvo sa osvedčilo v prípade likvidácie filiálky v Rimavskej Sobote. Vzhľadom na pobočku v Košiciach a tiež v Jelšave Tatra ešte stále uvažovala o alternatívnych riešeniach vrátane ponechania ich existencie, lebo vlastnili lukratívne nehnuteľnosti. Celý proces napokon urýchlilo ukončenie slovensko-maďarských medzištátnych rokovaní na jar 1941. Do konca sledovaného roka Tatra banka definitívne rozhodla o vyrovnaní majetkových hodnôt svojich úradovní na zabranom území. Majetok úradovní v Košiciach, Lučenci, Rožňave, Moldave nad Bodvou, ako aj aktíva a pasíva košickej pobočky Eskontnej a hospodárskej banky boli prevedené na Hornomaďarskú úverovú banku v Košiciach. Filiálky v Jelšave a Tornali prevzali podobne ako v prípade rimavskosobotskej pobočky úverové družstvá, spadajúce pod maďarskú družstevnú centrálu Országos Központi Hitelszövetkezet (Krajinské centrálné úverové družstvo). Tatra musela pred odovzdaním úradovní vyplatiť veľkú časť veriteľov v Maďarsku. Peňažné prostriedky jej poskytli miestne maďarské banky, lebo filiálky na odtrhnutom území už nemali k dispozícii voľné peniaze. Z pôvodnej hodnoty aktív 65,4 mil. Kč a pasív 68 mil. Kč v siedmich pobočkách Tatra banky na juhu Slovenska v novembri 1938 ostalo do konca roka 1941 už len torzo.¹⁹

Spolu s filiálkami Tatra vyrovnala aj záležitosti zamestnancov v Maďarsku. Po Viedenskej arbitráži tu pracovalo asi 30 osôb. Až do konečného odovzdania úradovní ostávali riadnymi zamestnancami materského ústavu, ktorý im poskytoval mzdu a plnil sociálne nároky podľa zmluvy. Príjmy týchto úradníkov sa vládnyimi opatreniami zvýšili počas rokov 1939 – 1941 asi o 30 %, ale rýchlo postupovala aj inflácia. Vzhľadom na infláciu Tatra banka úradníkom v Maďarsku vyplácala drahotné príplatky, odsúhlasené pre všetkých zamestnancov banky. Mzdy v pobočkách slovenských peňažných ústavov na zabranom území boli vyššie než v maďarských bankách, čo však ohrozovalo ich konkurencieschopnosť. Časť zamestnancov Tatry, konkrétne šiestich úradníkov a jedného zriadenca, prevzalo už v polovici roka 1940 úverové družstvo v Rimavskej Sobote

---

19 Tamže, Správa o rokovaníach s Hornomaďarskou úverovou bankou a s ďalšími uchádzačmi o maďarské filiálky Tatra banky na zasadnutí správneho a dozorného výboru Tatra banky 29. 8. 1940; Tamže, Správa o vysporiadaní majetku košickej filiálky Eskontnej a hospodárskej banky na zasadnutí správneho a dozorného výboru Tatra banky 29. 4. 1941; Tamže, šk. 18, inv. č. 88. Správa o odpredaji budovy košickej filiálky Tatra banky Slovenskej hospodárskej banke na zasadnutí správneho a dozorného výboru Tatra banky 7. 10. 1941; Tamže, Správa o konečnom vysporiadaní majetku maďarských filiállok Tatra banky na zasadnutí správneho a dozorného výboru Tatra banky 19. 12. 1941.

zároveň s tunajšou pobočkou. Pri konečnom odovzdávaní filiállok roku 1941 Tatra banka prepustila posledných 16 úradníkov na území Maďarska. Väčšinu z nich prevzali maďarské banky, ale niektorí si museli hľadať nové zamestnanie.²⁰

Podobný scenár ako v prípade maďarských pobočiek Tatra banky sa po Viedenskej arbitráži udial aj vo filiálkach ďalších slovenských a českých bánk na zabranom území. Už roku 1939 založili v Košiciach novú Hornovidiacku obchodnú banku. Táto po vzájomných dohodách prevzala košické filiálky českých ústavov Živnobanky a Pražskej úvernej banky, ako aj Bratislavskej všeobecnej banky. Najvýznamnejšiu úlohu v koncentrácii pobočiek slovenských bánk a tiež v likvidácii obchodov starších samostatných bánk na bývalom južnom Slovensku zohral ďalší košický peňažný ústav Spojená hornomaďarská banka a Košická sporiteľňa. Ústav vytvorili v júli 1942 spojením staršej Košickej sporiteľne a Hornomaďarskej úverovej banky, pôsobiacej v Košiciach od roka 1940. Nová banka postupne začlenila do svojho koncernu 14 filiállok slovenských peňažných ústavov. Okrem spomínaných pobočiek Tatra banky prevzala filiálky Slovenskej všeobecnej úvernej banky, Dunajskej banky, Spišskej úvernej banky a Všeobecného úverného ústavu v Trebišove. Súčasne prevzala obchody štyroch samostatných bánk na pričlenenom území s centrálnymi v Dunajskej Strede, Tornali, Lučenci a v Nových Zámkoch. Časť prevzatých úradovní likvidovala alebo vzájomne zlúčila. Na koncentrácii maďarských filiállok slovenských bánk mala podiel aj významná peňažná centrála Ústredňa peňažných ústavov v Budapešti. Dostala poverenie na prevzatie siedmich pobočiek Dunajskej banky. Tieto však nezačlenila do svojho koncernu, ale ich postúpila Novozámockej sporiteľni v Nových Zámkoch, ktorá z majetkovej podstaty pričlenených filiállok vytvorila tri pobočky v Dunajskej Strede, Leviciach a Lučenci. Zo starších samostatných bánk na pričlenenom území si udržala existenciu Tekovská ľudová banka v Leviciach. Po strate filiállok na území Slovenska, ktoré štát pridielil novej Sedliackej banke, rozšírila koncern v zabratých oblastiach. Roku 1945 mala pobočky v Komárne, Nových Zámkoch, Šahách, Štúrove,

---

20 Tamže, šk. 16, inv. č. 86. Správa riaditeľa R. Gabriša o transakcii s filiálkou v Rimavskej Sobote na zasadnutí správneho a dozorného výboru Tatra banky 29. 8. 1940; Tamže, Správa o úprave plátov zamestnancov Tatra banky na zasadnutí správneho a dozorného výboru Tatra banky 5. 12. 1940; Tamže, Správa o úprave plátov zamestnancov maďarských pobočiek Tatra banky na zasadnutí správneho a dozorného výboru Tatra banky 5. 6. 1941; Tamže, šk. 18, inv. č. 88. Správa o konečnom vysporiadaní majetku maďarských filiállok Tatra banky na zasadnutí správneho a dozorného výboru Tatra banky 19. 12. 1941.

Vrábloch a v Želiezoviach. Do pričlenených oblastí sa po rokoch vrátili niektoré budapeštianske veľkobanky, ktoré tu pôsobili pred vznikom ČSR. Konkrétne išlo o Maďarskú všeobecnú úvernú banku a Eskontnú a zmenárenskú banku. Tieto si otvorili pobočky v Nových Zámkoch a Košiciach. Situácia ľudovo-peňažných ústavov na juhu Slovenska bola po roku 1938 menej dramatická než v prípade obchodných bánk. Veľká časť úverových družstiev ďalej pracovala bez väčších zmien, najmä pokiaľ mali maďarskú správu. Len družstvá so slovenským vedením boli vystavené národno-politickému tlaku. Celkový počet družstiev klesol na 132. Z ďalších typov ľudovo-peňažných ústavov zaznamenali určité zmeny roľnícke vzájomné pokladnice, ktoré museli zmeniť názov na okresné úverové družstvá.²¹

Za celé sledované obdobie rokov 1938 – 1945 sa na odtrhnutom území južného Slovenska transformáciou starších alebo vznikom nových ústavov etablovalo celkom 14 samostatných bánk so 14 filiálkami. Zároveň tu pôsobilo sedem pobočiek budapeštianskych bánk vrátane Slovenskej hospodárskej banky. Spolu teda vyvíjalo na juhu Slovenska činnosť 35 bankových úradovní, ktoré dosiahli do roka 1945 bilančnú hodnotu 182 mil. Pgő. Okrem už spomínaných samostatných bánk možno k významnejším zaradiť napríklad Komárňanskú sporiteľňu, ako aj sporiteľne v Leviciach, Šahách a Šali, ďalej Rimavskosobotskú banku, Galantskú úvernú banku a iné. Hospodársky najsilnejšou ostala Tekovská ľudová banka v Leviciach s bilančnou hodnotou 42 mil. Pgő. Spolu s ústavmi ľudového peňažníctva, ktorých počet klesol asi na 155 jednotiek, predstavovala bilančná hodnota peňažníctva na zabranom území v prepočte na novú československú menu 405 mil. Kč na konci roka 1945. Vzhľadom na bilančnú hodnotu peňažníctva na celom území povojnového Slovenska to znamenalo podiel iba 1,1 %. Možno teda konštatovať, že vývoj bankovníctva a ľudového peňažníctva na pričlenenom území stagnoval, respektíve zaostával za rozvojom v ostatných regiónoch Slovenska. Celý blok peňažníctva na južnom Slovensku bol ako maďarský konfiškát zabratý štátom. Časť pobočiek opäť prevzali slovenské banky a väčšinu ďalších úradovní postupne likvidovali. Podobný osud neskôr stihol aj ústavy ľudového peňažníctva.²²

---

21 HORVÁTH, Š., VALACH, J.: *Peňažníctvo na Slovensku 1918 – 1945*, s. 170 – 179; HORVÁTH, Š., VALACH, J.: *Peňažníctvo na Slovensku 1945 – 1950*. Bratislava 1984, s. 113 – 116, 123 – 126.

22 Tamže; *Štatistická príručka Slovenska*, 1947, s. 274.

Summary

Economic consequences of the Vienna Award in autumn 1938 hit also the banking industry. Banks had to give up 51 branches and people's banking industry lost in total 281 units, i.e. approximately 25 %. Banking system division generated a whole set of problems that had to be dealt by the representatives of the autonomous Slovakia, later independent Slovak Republic. It concerned property and personnel issues related to branches located in the ceded territory in particular, the headquarters of which had their seats in abridged Slovakia. A chain of complex Slovak-Hungarian negotiations on the property and personnel of bank branches separated by a new borderline was launched. The negotiations were completed only in 1941 by a reciprocal agreement on leaving representative minority banks in Slovakia and Hungary. The majority of Slovak banks' branches on the annexed territory were affiliated to older Hungarian banks or to new banks. 35 banking institutions carried their operations out there. The balance value of the local banking system, together with people's banking institutions, the number of which decreased to approximately 155 units, was in the amount of 405 million Czechoslovak Crowns after southern regions were returned to Slovakia again in 1945.

Následky Viedenskej arbitráže na činnosť Továrne na papier, účastinná spoločnosť Slavošovce¹

Peter MIČKO

Mníchovská dohoda uzatvorená 29. septembra 1938 zmenila územné a politické usporiadanie Československa. Jej súčasťou bol aj dodatok, ktorý stanovil, že do troch mesiacov sa vyriešia územné požiadavky Poľska a Maďarska voči ČSR. Poľsko obsadilo Tešínsko, neskôr ohlásilo nároky na severný Spiš a Oravu, Maďarsko malo záujem zvolať medzištátne rokovania.

Medzištátne rokovania uskutočnené v Komárne nepriniesli konkrétne výsledky. Snaha československej delegácie nebola akceptovaná a maďarskí predstavitelia, ktorí cítili silnú podporu Talianska, neboli naklonení vzájomnej dohode a spoliehali sa na rozhodnutie veľmocí.²

Československá vláda sa nakoniec rozhodla pre arbitráž, pričom hlavným dôvodom bola ultimatívna maďarská požiadavka plebiscitu na tzv. spornom území, čo prakticky znamenalo vyvolanie chaosu s nedozrými

-
- 1 Štúdia je výstupom z grantového projektu UGA „*Hospodárska situácia a výstavba verejných stavieb v stredoslovenskom regióne v rokoch 1938 – 1945 s dôrazom na oblasť Pohronskej župy*“.
  - 2 22. 10. 1938 – nový návrh čs. vlády – krajný ústupok pod tlakom Nemecka: odstúpenie 9 609 km² teritória Slovenska so 728 435 obyvateľmi: 494 626 maďarskej národnosti a 168 632 slovenskej a českej národnosti – návrh odmietnutý.
Viac k Viedenskej arbitráži pozri: DEÁK, L. (ed.): *Viedenská arbitráž – 2. november 1938. Dokumenty I. (20. september – 2. november 1938)*. Martin 2002; DEÁK, L. (ed.): *Viedenská arbitráž – 2. november 1938. Dokumenty II. (2. november 1938 – 14. marec 1939)*. Martin 2003; DEÁK, L. (ed.): *Viedenská arbitráž – 2. november 1938. Dokumenty III. (3. november – 4. apríl 1939)*. Martin 2005.

dôsledkami pre Slovensko a Podkarpatskú Rus. Podľa maďarského návrhu mala byť časť obyvateľstva vyradená z plebiscitu, pretože ten sa mal vzťahovať iba na osoby, ktoré tam bývali do vzniku ČSR, narodili sa tam, alebo boli ich potomkami.

Viedenská arbitráž sa uskutočnila 2. novembra 1938 pod záštitou Talianska a Nemecka. Taliansko presadzovalo maximálne požiadavky Maďarska, malo záujem na vytvorení poľsko-maďarskej hranice. Nemecko cítilo nebezpečenstvo, že na jeho východnej hranici by sa mohol vytvoriť protinemecký blok, a z tohto dôvodu plne neakceptovalo všetky maďarské požiadavky. Výsledkom tak bol nemecký kompromisný návrh, ktorý (aj na naliehanie slovenských Nemcov) ponechával Slovensku Bratislavu, ale inak vyšiel v ústrety maďarským požiadavkám.

Viedenská arbitráž a samozrejme aj Mníchovská dohoda so sebou priniesli okrem zreteľných územných zmien aj dôležité hospodárske zmeny, ktoré výrazne zasiahli do ekonomiky Československa.

Stratená hospodárska výkonnosť odtrhnutého územia silne zasiahla ekonomické možnosti druhej Česko-Slovenskej republiky. Strata predstavovala 39,7 % väčších priemyselných závodov a presiahla 42,8 % všetkých osôb zamestnaných v priemyselnej výrobe. Z hospodárskej štruktúry vypadli celé priemyselné oblasti, ako Mostecko, Falknovsko či Ostravsko a taktiež veľké strojárne podniky v Třinci, Bohumíne, Kopřivnici, Svinove, Chomutove. Strata sa dotkla takisto chemických závodov a energetických zdrojov. Na minimum klesla ťažba vzácnych kovov. Mimo hraníc republiky zostali ťažiská tuhy, kaolínu a sklárskeho kremičitého piesku.

V pohraničí zostalo veľa dcérskych závodov, čo ťažko vplývalo na ich samostatnú výrobnú a obchodnú existenciu. Podobne dopadol aj bankový a finančný systém. Všetky významné banky a sporiteľne prišli o svoje pobočky, ktoré prešli do ríšskeho bankového systému alebo sa zlikvidovali.³

Do zložitej situácie sa dostal dopravný systém štátu. Po „Mníchove“ zostalo Česko-Slovensku zo 14 000 km železničných tratí iba 8 800 km. Všetky hlavné trate však boli narušené novými hranicami. Aj československá magistrála z Prahy do Jasiny bola prerušená šesťkrát hranicou s Nemeckom, Poľskom a Maďarskom. V roku 1938 vlastnili Čs. štátne dráhy viac ako 12-tisíc vagónov pre osobnú dopravu, viac ako 90-tisíc nákladných vagónov a skoro 6,5-tisíc pracovných vozov, 4-tisíc parných

3 GEBHART, J., KUKLÍK, J.: *Druhá republika 1938 – 1939 (Svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě)*. Praha 2004, s. 164.

lokomotív a 536 motorových vozov. Po „Mníchove“ musela druhá Česko-Slovenská republika odovzdať Nemecku takmer 30-tisíc nákladných vagónov, 887 parných a 154 motorových lokomotív. Po Viedenskej arbitráži sa Maďarsku odovzdalo ešte 7 000 nákladných vagónov. Republika prišla aj o desať letísk. Pri spojení na východ sa najviac pociťovala strata košického a užhorodského letiska.⁴

K zmenám došlo takisto v zahraničnom obchode, kde odpadli mnohé významné exportné podniky a aktívne saldo zahraničného obchodu zabezpečoval hlavne vývoz hutníckych produktov, strojárenských výrobkov či konfekčného tovaru, cukru a obilia. Nevyhnutne došlo k zmene obchodnej orientácie druhej Česko-Slovenskej republiky, keď sa export presunul hlavne na nemecké trhy. V prvých mesiacoch roku 1939 to už prestavovalo 40 % celkového obratu zahraničného obchodu Česko-Slovenska. Hospodárstvo republiky tak výrazne poznamenávala expanzia nemeckého kapitálu, sprevádzaná aj zásahmi do bankového a menového systému. Hospodársku situáciu ovplyvnil tiež umelo nadnesený kurz marky a poľského zlotého. Hodnoty stanovené na 8,33 Kč a neskôr 10 Kč za 1 marku a 8 Kč a neskôr 6,25 Kč za 1 zlotý podhodnocovali reálnu hodnotu koruny. Na konci februára 1939 predložila nemecká strana ultimatívnu požiadavku na vydanie zlata za 466 mil. Kč a devíz za 15 mil. Kč. K podpisu dohody došlo 4. marca 1939 a na Ríšsku banku bolo prevedených takmer 14 ton zlata.⁵

Počas krátkej existencie druhej Česko-Slovenskej republiky pokračoval aj odliv francúzskeho a britského kapitálu a uvoľňoval sa priestor pre expanziu Dresdner Bank (okrem iného ovládla aj Eskontnú banku, dovtedy riadenú Živnobankou), Deutsche Bank a veľkých nemeckých koncernov. Vynútené transakcie sa uskutočňovali prostredníctvom nemeckých a českých akciových bánk, aby sa tak udržalo zdanie legálneho postupu. Tieto transakcie však v skutočnosti riadila nacistická ríšska štátna moc. Okrem nemeckých bánk tak najvýznamnejšie podniky získal koncern Herman Göring Werke a IG Farben.⁶

---

4 Tamže, s. 166.

5 Tamže, s. 169.

6 Silné zastúpenie dcérskych spoločností nemeckých veľkopriemyselných podnikov v Bratislave predstavovali podniky: Dynamit Nobel a. s. – 51 % akcií vlastnil v októbri 1938 IG Farben; Siemens a. s. patriaci pod Viedeň, napojený na českú Union Banku v Prahe a Nemeckú poľnohospodársku a priemyselnú banku v Prahe; Stollweck a. s. vo vlastníctve koncernu Schicht. SCHVARC, M., SCHRIFFL, D. (eds.): „*Tretia ríša*“ a vznik slovenského štátu. *Dokumenty II*. Bratislava 2010, dok. č. 3. Správa nemeckého konzulátu v Bratislave Zahraničnému úradu o možnostiach zriadenia filiálky nemeckej banky na Slovensku. 26. 10. 1938.

Zmena politických a hospodárskych pomerov v Československu sa zakrátko prejavila aj v jej konkrétnych regiónoch. Jedným z nich bola aj oblasť štítnicko-slavošovskej doliny, ktorá bola výrazne postihnutá Viedenskou arbitrážou. Rozhodnutím Nemecka a Talianska obce Štítnik, Gočaltovo, Rozložná, Rožňavské Bystré, Genč, Rekeňa, Slavošovce, Ochtiná, Rochovce, Čierna Lehota, Roštár, Petrmanovce, Slavoška, Gecelovce, Markuška, Hanková a Brdárka, spolu 17 obcí s 8 168 obyvateľmi, zostali súčasťou Česko-Slovenska. Obce južnej časti štítnicko-slavošovskej doliny naopak pripadli Maďarsku.⁷ Uvedený stav spôsobil veľké množstvo problémov v hospodárskej oblasti doliny, ktoré sa dotkli aj významného zamestnávateľa v regióne - Továrne na papier, účastinná spoločnosť Slavošovce.

Po okupácii Čiech a Moravy nacistickým vojskom, prešla väčšina českých bánk do záujmovej sféry Deutsche Bank a Dresdner Bank alebo ich rakúskych finančných inštitúcií patriacich do skupiny nemeckých bánk. Takýmto spôsobom sa prostredníctvom rôznych medzičlánkov dostali aj slovenské podniky prislúchajúce dovtedy českým bankám pod priamy vplyv nemeckých bánk. Z tohto dôvodu sa aj Moravská banka, vlastniaca Harmanecké papierne a Slavošovské papierne, dostala do záujmovej sféry Deutsche Bank. Deutsche Bank však Moravskú banku nezískala hneď, ale postupne, pričom jej konkurenciu robil Creditanstalt Viedeň. Táto konkurencia bola evidentná aj napriek tomu, že obidve finančné inštitúcie mali úzke kapitálové prepojenie.

Uvedené finančné vzťahy teda existovali takisto pri Továrni na papier úč. spol., Slavošovce.

Slavošovská papierenň vznikla v roku 1817 a od roku 1842 v nej pracoval prvý papierenský stroj v bývalom Uhorsku. Väčšie rozmery nadobudla spojením s celulózku v Gemerskej Hôrke a masníkovskou papieraňou v roku 1880. Po rozpade Rakúsko-Uhorska a zmene hospodárskych pomerov sa v roku 1923 dostala, tak ako Harmanecká papierenň, do kapitálovej sféry Moravskej banky v Brne.⁸

Slavošovská papierenň však mala na prelome rokov 1938/1939 so svojou výrobou oveľa väčšie problémy ako harmanecký závod. Táto nepriaznivá skutočnosť bola priamym dôsledkom rozhodnutia európskych mocností zahrnutom vo Viedenskej arbitráži z 2. novembra 1938. Pripojením južného Slovenska k Maďarsku totiž Slavošovská papierenň prišla o svoju celulózku v Gemerskej Hôrke, nachádzajúcu sa na odstúpenom území.

7 DEÁK, L. (ed.): *Viedenská arbitráž III*, s. 142.

8 *Národné noviny*, 8. 8. 1942, s. 10.

Z tohto dôvodu Továreň na papier, účastinná spoločnosť v Slavošovciach 5. novembra 1938 zastavila prevádzku. Podnik spotreboval denne asi 10 vagónov uhlia, skoro tri vagóny celulózy, ktorú odoberal z vlastného závodu v Gemerskej Hôrke, a vyrábal denne päť až šesť vagónov papiera. Na jeseň 1938 zamestnávala továreň 610 robotníkov zo Slavošoviec, Čiernej Lehoty, Rochoviec, Ochtinej, Markušky a zo Štítnika. Po Viedenskej arbitráži pracovalo v podniku núdzovo 20 – 30 robotníkov na zabezpečovacích prácach. Problémy však nastali aj celulózke slavošovskej továrne v Gemerskej Hôrke, ktorá mesačne spotrebovala 450 ton kýzu (pyritu). Surovinu odoberala od účastinnej spoločnosti „Pyrit“ širokýzové železo a medenorudné bane v Smolníku. Maďarsko bolo odkázané na pyrit zo Smolníka hlavne z toho dôvodu, že pyritové zásoby v Gemerskej Hôrke sa už míňali.⁹

Z uvedených príčin tak bola činnosť papierne veľmi komplikovaná. Dovozy celulózy prebiehali cez medzištátny obchod, čomu musela byť prispôbená aj doprava. Na základe dohody s maďarskými železnicami druhá Česko-Slovenská republika v decembri 1938 zaviedla peážnu dopravu medzi Slavošovcami a Dobšinou a ostatnými železničnými stanicami cez územie Maďarska.¹⁰

Ešte zložitejšia situácia však nastala pri odoberaní celulózy ako hlavnej suroviny závodu na výrobu papiera z Gemerskej Hôrky. Pri dovoze celulózy z cudzieho štátu totiž tovar podliehal clu a obratovej dani. Okrem komplikovaných dodávok surovín z maďarskej strany robil zárodu v Slavošovciach takisto veľké problémy tarifný systém. Podnik musel všetky suroviny aj hotové výrobky prevážať po maďarských železnicach za vysoké tarify.¹¹

Tieto položky zaťažovali cenu suroviny natoľko, že vlastné výrobné náklady prevyšovali predajné ceny papiera. Vzhľadom na túto skutočnosť papierne nebola konkurencieschopná a hrozilo zastavenie výroby. V dôsledku toho požiadali 24. decembra 1938 Ministerstvo hospodárstva

---

9 DEÁK, L. (ed.): *Viedenská arbitráž III*, s. 142.

Zložitú situáciu, do ktorej sa dostali robotníci Slavošovskej papierne, riešil podnik 1. decembra 1938 vyplatením týždennej mzdy ako preddavku vo výške polovice vianočnej pomoci.

10 Slovenský národný archív (SNA), fond (f.) Úrad predsedníctva vlády 1939 – 1945, škatuľa (šk.) 89, inventárne číslo (inv. č.) 66.

11 SABOL, M.: *Vývoj priemyslu na strednom Slovensku v rokoch 1938 – 1945 a dopad Viedenskej arbitráže na jeho základňu*. Dostupné na <http://druhasvetova.sk/view.php?cislocianku=2010080003>

krajiny Slovenskej o udelenie výnimky na bezcolný dovoz celulózy z Gemerskej Hôrky do Slavošoviec v rozsahu 800 vagónov ročne. Dôležitosť uvedenej žiadosti potvrdzuje jej urgencia, ktorá bola 17. februára 1939 adresovaná priamo Predsedníctvu vlády krajiny Slovenskej.¹²

Promptné vyriešenie ťažkostí bolo nevyhnutné aj pre zamestnanosť v regióne. Vzhľadom na zásobovacie problémy musela papieriň totiž často zastavovať výrobu a o zamestnanie tak prichádzali ľudia, ktorí boli v oblasti s malým počtom veľkých závodov odkázaní na chod továrne.

Problémy papierenských a celulóзовých závodov pokračovali čiastočne aj po vzniku prvej Slovenskej republiky. Hlavným problémom pri výrobnom procese sa totiž stal nedostatok drevnej suroviny. Nedostatok dreva súvisel so zahraničným exportom Slovenska, kde až 1/3 tvorilo drevo, ktoré sa vyvážalo väčšinou v nespracovanom stave do Nemecka.

Drevo sa stalo dôležitým vývozným artiklom a už 5. mája 1939 bol vytvorený Výbor pre vývoz dreva a následne 2. júna 1939 vznikla Drevárska rada.¹³ Celkové zastúpenie dreva a drevárskych výrobkov na exporte Slovenska sa však z roka na rok zvyšovalo. V roku 1940 to bolo 35 %¹⁴ v roku 1941 40 % a v roku 1942 až 44 %.¹⁵ V roku 1943 bolo aj naďalej na prvom mieste v dovoze slovenského dreva Nemecko a Protektorát. Taliansko v dôsledku zmenenej vojnovnej situácie z kruhu odberateľov odpadlo. Zároveň poklesol vývoz dreva do Maďarska, ktoré v rokoch 1928 – 1929 odoberalo 75 000 vagónov, kým v roku 1939 už iba 3 000 vagónov.¹⁶ V najväčšej miere sa zo Slovenska exportovalo ihličnaté rezivo, ktoré predstavovalo 50 % z celkovej hodnoty vyvezeného dreva. Z ostatných druhov

12 SNA, f. Úrad predsedníctva vlády 1939 – 1945, šk. 89, inv. č. 66.

13 *Les a drevo*, č. 9/1940.

14 Celkový vývoz predstavoval sumu 2 874 233 000 Ks, z čoho pripadlo na sektor drevo 1 007 770 000 Ks. Do Nemeckej ríše sa vyviezlo drevo a drevárske výrobky v hodnote 491 400 000 Ks, ďalej nasledoval vývoz do Maďarska, Holandska, Švajčiarska a Talianska. *Les a drevo*, č. 14 – 15/1941; V roku 1940 sa do Nemeckej ríše a Protektorátu vyviezlo celkovo 72 % slovenského dreva. *Hospodársky obraz Slovenska*. Bratislava 1942, s. 71.

15 *Budovateľ*, č. 17/1943.

16 Pokles vývozu do Maďarska nastal nielen v dôsledku územných zmien, ale hlavne preto, že obchod bol založený na výmene poľnohospodárskych produktov za drevo a papier. Ceny poľnohospodárskych produktov v Maďarsku sa v dôsledku vojnového hospodárstva niekoľkonásobne zvýšili, na druhej strane sa ceny dreva zvýšili len málo. LÁNGOŠ, Š.: Ťažba dreva, drevársky priemysel a obchod s drevom za slovenského štátu. In: *Zborník prác lesníckeho a drevárskeho múzea 4*. Antol 1966, s. 20.

dreva sa na zahraničnom obchode ešte väčšou mierou podieľalo banské drevo, ihličnatá guľatina, listnatá guľatina, železničné podvaly, palivové drevo a drevné uhlie.¹⁷

Drevársky priemysel dosiahol po počiatkových ťažkostiach, aj vďaka exportu drevnej suroviny, výraznú konjunktúru. Na celkovej priemyselnej výrobe sa podieľal 11,5 % a v tomto smere ho podporoval ešte aj priemysel celulózy a papiera s podielom 6,3 %. Nemalé problémy spôsobila skutočnosť, že sa značná časť vyťaženého dreva vyvážala, a to navyše v nespracovanom stave alebo ako polotovar do cudziny i napriek tomu, že doma nedostatok tejto suroviny brzdil výrobné možnosti celulózk a papierní, chemického priemyslu i drevospracujúcich závodov. Takýto vývoz veľkého množstva nespracovaného dreva a guľatiny bol samozrejme pre ekonomiku Slovenska nevýhodný. Danú skutočnosť potvrdzuje memorandum slovenských celulózk z 5. septembra 1939, v ktorom vyslovili obavu, že pre predimenzovaný export dreva, nebudú mať dostatok suroviny na pokračovanie výroby. S nastolenou otázkou sa zaoberalo ministerstvo hospodárstva a Slovenská lesnícka a drevárska rada. Na následnom spoločnom rokovaní s celulózkami sa dospelo k dvom riešeniam vzniknutej situácie. Slovenské celulózky súhlasili s tým, že budú pre svoju výrobu odoberať aj tenšie drevo od 4 cm. Dovtedy spracovávali drevo od 10 cm. Takýmto riešením sa umožnilo vyrobiť na Slovensku asi 500 000 m³ celulóзовého dreva tenších rozmerov z prebierok lesných porastov, ktorých hmota dovtedy nebola ťažená z dôvodu nedostatočného odbytu. Druhým riešením bol návrh Slovenskej lesníckej a drevárskej rady na prechodné obdobie zastaviť vývoz celulóзовého dreva do cudziny.¹⁸ Toto riešenie však bolo zo štátneho hľadiska nežiaduce a z tohto dôvodu aj krátkodobé. Problémy s vývozom dreva, hlavne do Nemecka, však pretrvávali aj naďalej a nemecké nároky neustávali. Situácia s vývozom dreva do Nemecka sa prerokovávala na zasadnutí Komitétu hospodárskych ministrov aj 16. mája 1944. Ročný kontingent vývozu dreva do Nemecka predstavoval 80 mil. RM. Nemecká strana si nárokovala na zvýšenie vývozu palivového dreva z pôvodných 100 000 m³ na 150 000 m³, pričom argumentovala, že uvedené množstvo je v možnostiach slovenského lesného hospodárstva. Komitét hospodárskych ministrov okamžite nevyhovel nemeckým požiadavkám, ale poveril Lesnícku a drevársku ústredňu, aby požiadala nemecký vládny výbor o konkretizovanie pomocných prostriedkov, ktorými sa má

17 *Hospodársky obraz Slovenska...*, s. 71.

18 SNA, f. Úrad predsedníctva vlády 1939 – 1945, šk. 89, inv. č. 66.

dosiahnuť zvýšenie produkcie palivového dreva.¹⁹ I takýmito nepriamymi opatreniami sa slovenskí národohospodári snažili o čiastočné obmedzenie nemeckých požiadaviek.

Okrem nadmerného vývozu dreva do Nemecka sa nemecká strana snažila získať rozhodujúce postavenie v slovenskom celulózovom a papierenšom priemysle. Dominantný vplyv v tomto odvetví priemyslu dosiahol prostredníctvom Spolku pre chemickú a hutnú výrobu v Prahe,²⁰ ktorý bol majoritným účastinárom najdôležitejších slovenských celulózok, nemecký gigant IG Farben.

Odvetvie celulózy a papiera bolo na Slovensku už tradične značne rozvínuté. Slovenské celulózky zásobovali pred rokom 1939 aj papierne v českých krajinách. V roku 1943 bolo v prevádzke 16 väčších celulózok a papierených podnikov. Najvýznamnejšie boli dve továrne v Ružomberku, ktoré mali spolu 2 776 pracovníkov, potom nasledovala papieraň v Harmanci (1 100 zamestnancov) a závody v Slavošovciach, Žiline a v Turč. Sv. Martine (každý okolo 900 – 1 000 zamestnancov). Po vzniku slovenského štátu si celulózky udržali české trhy a ich kapacita bola až do roku 1940 využitá na 70 – 80 %. Vyťaženie závodov sa však postupne skôr znižovalo a v niekoľkých z nich sa prevádzka dočasne prerušila. Okolo roku 1940 sa celulóza stala cennou strategickou surovinou a dopyt začal prevažovať nad ponukou. Pre ťažkosti v zabezpečovaní surovín sa ale táto zmena neprejavila radikálnym zvýšením produkcie celulózy a závody na výrobu papiera využívali kapacitu iba na 50 – 75 %. Celé odvetvie dosiahlo vrchol produkcie asi v roku 1942, neskôr síce ďalej rástla zamestnanosť, ale výroba už klesala. Index výroby papierenského priemyslu bol v roku 1943 druhý najnižší zo všetkých odvetví slovenského priemyslu.²¹

Po problémoch súvisiacich s ťažkosťami činnosti Slavošovskej papierne spojených s následkami Viedenskej arbitráže a problémami slovenského papierenského a celulózového priemyslu sa vedenie závodu rozhodlo, že továrňu zo Slavošoviec presťahuje na Pohronie. Najvýhodnejšia oblasť pre výstavbu nového závodu mala byť v údolí Hrona medzi Zvolenom

---

19 Tamže, šk. 87. Zápisnica zo zasadania Komitétu hospodárskych ministrov zo dňa 16. 5. 1944.

20 Slovenské závody spolku Nováky, Žilina, Handlová, Ružomberok, Poprad, Banská Bystrica, Slovenská Lupča a Liptovská Osada boli v roku 1940 zlúčené do osobitnej slovenskej spoločnosti, ktorá disponovala kapitálom 110 mil. Ks. KRÁL, V.: *Otázky hospodárskeho a sociálneho vývoje v českých zemích 1938 – 1945 II*. Praha 1958, s. 261.

21 FALTUS, J., PRŮCHA, V.: *Prehľad hospodárskeho vývoja na Slovensku v rokoch 1918 – 1945*. Bratislava 1969, s. 376.

a Žarnovicou s dostatkom drevnej suroviny. Vedľa hlavného závodu na výrobu papiera mala byť postavená celulóžka s kapacitou 40 – 50 t národnej celulóžy denne. Veľká časť kvalifikovaných robotníkov súhlasila aj s presťahovaním svojich rodín do nového regiónu. Vedenie závodu malo dokonca vypracované plány na výstavbu robotníckych kolónií na spôsob Baťovho systému. Tento projekt podporovali aj predstavitelia mesta Zvolen, pretože firma Union na výrobu plechov musela pri znížení výroby prepustiť 1 000 zamestnancov. Časť z nich dostala prísľub, že budú zamestnaní v novom závode. K projektu však veľmi negatívne pristúpilo ministerstvo hospodárstva a ani banky nedokázali garantovať požadované kapitálové krytie v rámci úverov.²²

Problémy slovenského celulóžového a papierenského priemyslu, ktorého súčasťou bola slavošovská továreň, sa podarilo postupom času čiastočne, aj keď nie úplne vyriešiť. Samotný chod továrne a stav zamestnanosti sa začiatkom roka 1943 udržali na relatívne uspokojivej výške. V tomto čase závod zápasil s nedostatkom vody, ale aj napriek tomu sa podarilo vyexpedovať 115 vagónov výrobkov.²³

Účastinný kapitál spoločnosti vo výške 6 000 000 Ks bol rozdelený do 15 000 účastín po 400 Ks. V závode vytvorili rezervný fond v sume 590 000 Ks a podporný fond zamestnancov v hodnote 130 000 Ks. Továreň vyrábala rotačný papier novinový, strojový a prekladový papier, konceptný a cyklostylový papier, kartóny bezdrevné, fasciklové a dopisnicové, papiere na balenie, buničitú hlavu, školské zošity a jej ročný obrat predstavoval 35 000 000 Ks.²⁴

V podniku pracovalo v osemhodinovom pracovnom čase 865 robotníkov, ktorých denná mzda sa pohybovala od 27 do 40 Ks. Mzdový sadzobník bol rozdelený do viacerých stupňov. Ženy do 18 rokov 1,90 Ks na hodinu, nad 18 rokov 2 Ks. Po dvoch rokoch praxe 2,30 Ks, po šiestich rokoch 2,65 Ks a nad desať rokov praxe 2,75 Ks. Muži do 18 rokov 2,50 Ks a nad 18 rokov 3,60 Ks. Po šiestich rokoch praxe 3,90 Ks a nad 6 rokov 4,60 Ks.²⁵ Robotníci, ktorí zarábali za osem odpracovaných hodín do 30 Ks, prejavili svoju nespokojnosť a požadovali zvýšenie miezd.

---

22 SABOL, M.: *Vývoj priemyslu...*

23 SNA, f. Obchodná a priemyselná komora v Banskej Bystrici 1890 – 1949, šk. 89, inv. č. 361.

24 *Informátor Slovenskej republiky 1942/1943*, zväzok I, miestopis Slovenska, prehľad podnikov v peňažníctve, priemysle a obchode, Bratislava 1942, s. 871.

25 Štátny archív (ŠA) Košice, pobočka (p.) Rožňava, f. Okresný úrad Dobšiná 1938 – 1944, šk. 31, č. j. 37/1943.

Zatiaľ čo v Harmaneckých papierňach v Harmanci vrcholilo obdobie hospodárskej konjunktúry, v jej sesterskej Továrni na papier, úč. spol. Slavošovce sa vyskytol problém s prílišnou účasťou Čechov v riadiacich miestach továrne. Svedectvom toho je vyhlásenie Jozefa Šoltésa, predsedu okresnej organizácie HSLS okresu Dobšiná a Daniela Baníka, okresného veliteľa HG okresu Dobšiná:

„Ako kompetentní reprezentanti verejnej politickej mienky a vôle obyvateľstva slovenskej národnosti v okrese Dobšiná máme eminentný národný a štátny záujem na tom, aby v továrni, ktorá patrí do českej kapitálovej záujmovej sféry Moravskej banky úč. spol. fil. v Bratislave, bola prevedená konečná náprava. Máme priamu vedomosť o tom, že v tejto továrni 90 % riaditeľov, prokuristov a úradníkov s horibilnými platmi a dôchodkami sú Česi, príslušníci Protektorátu Čechy a Morava, zmyšľania čechoslováckeho, a preto Slovenskej republike nepriateľského. Preto žiadame, aby sa na ich miesta dostali spoľahliví a súci Slováci. Ďalej žiadame, aby zloženie správnej rady a dozorného povereníctva zodpovedalo národným a štátnym záujmom obyvateľstva slovenskej národnosti, ktorá reprezentuje 90 % celého počtu obyvateľstva v okrese Dobšiná. Vieme o tom, že Okresný úrad v Dobšinej podnikol v tejto veci u kompetentných nadriadených úradov patričné kroky, ale dosiaľ bezvýsledne. Všetky vrstvy slovenskej národnej pospolitosti v okrese Dobšiná sú hlboko roztrpčené nad tým, že v piatom roku slovenskej národnej a štátnej samostatnosti možno trpieť také pomery, aké panujú ešte dnes v spomenutej továrni.“²⁶

Krátko po citovanom vyhlásení určil okresný náčelník za hlavného vinníka poslanca Pavla Čarnogurského, ktorý bol zároveň členom správnej rady v slavošovskej továrni. Konštatoval, že má osobný a priamy materiálny záujem na tom, aby terajší neudržateľný stav nebol pozmenený. Zároveň oznámil, že menovaného poslanca bude nútený oznámiť predsedníctvu snemu a generálnemu sekretariátu HSLS v Bratislave, nielen pre jeho postup v danej záležitosti, ale aj pre iné prechmaty, ktorých sa dopúšťa pri zásobovaní robotníctva papierne v Slavošovciach.²⁷

26 ŠA Banská Bystrica, f. Pohronská župa II 1940 – 1945 (PŽ II), šk. 30, č. j. 809/1943. Prehlásenie predsedu okresnej organizácie HSLS v Dobšinej a okresného veliteľa HG v Dobšinej.

27 Tamže, č. j. 2947/1943.

Pavol Čarnogurský – Učiteľ, od októbra 1938 prednosta I. odboru národného školstva na Ministerstve školstva a národnej osvety. Poslanec Slovenského snemu za okresy Púchov a Považská Bystrica od roku 1938. Bol členom iniciatívneho, kultúrneho a rozpočtového výboru snemu. Krátky čas aj náčelník štábu HG, vedúci rozhlasu a Slovenskej tlačovej

Dobšinský okresný náčelník skutočne 22. septembra 1943 zaslal predsedníctvu Slovenského snemu výhrady k činnosti Pavla Čarnogurského. Obvinenie sa týkalo spomenutých záležitostí.

Pán poslanec Pavol Čarnogurský ako člen správnej rady za vysokú odmenu v tejto funkcii podporuje nežiaduci český režim v papierni v Slavošovciach, nakoľko 90 % vedúcich úradníkov je čechoslováckeho a nepriateľského zmysľania.

Pán poslanec Čarnogurský zneužíval svoje postavenie poslanca a svoj mandát na to, aby nabádal a podnecoval robotníctvo k protizákonným činnostom a tým zároveň znepokojil celé robotníctvo Dobšinského okresu.²⁸

Druhý bod obvinenia sa týkal predraženého predaja múky, na ktoré robotníkov podľa domnienky okresného náčelníka naviedol Pavol Čarnogurský.

Aj päť rokov po vzniku 1. Slovenskej republiky teda ešte u niektorých vedúcich funkcionárov prevládala nepriateľský postoj voči českým zamestnancom. Vzhľadom na to, že spomínanú tovareň vlastnila finančná ustanovizeň spoza rieky Moravy, ktorá patrila do záujmovej sféry nemeckého kapitálu, bolo nepredstaviteľné, aby o jej fungovaní rozhodovali Slováci.

Zloženie správnej rady a dozorného výboru ovplyvňovala hlavne skutočnosť, že majiteľkou Slavošovskej papierne bola Moravská banka, v ktorej záujme bolo obsadenie vedúcich postov. Zloženie správnych orgánov v Slavošovskej papierni malo nasledujúce personálne zastúpenie. Správna rada: poslanec Pavol Čarnogurský, Bratislava; advokát Vojtěch Kyjovský, predseda Moravskej banky, Brno; Jozef Höck, generálny riaditeľ káblovne, Bratislava. Dozorné poverenie: Emil Boleslav Lukáč, poslanec, Bratislava; Jozef Podhoránsky, člen predstavenstva Moravskej banky, Bratislava; Jozef Silvaj, riaditeľ tlačiarne Unia, Bratislava; Bernard Kremler, vedúci závodu Harmanecká tovareň na papier úč. spol., Harmanec. Riaditelia: Bohumír Janata, Bohumil Kynčl, Ján Izák, Eugen Gindl, tajomník Obchodnej a priemyselnej komory v Banskej Bystrici; Erich Kussman, advokát a notár, Berlín; Adolf Sacher, generálny riaditeľ firmy O. Stein, Praha. Prokuristi: Alois Klimeš, František Bubeník, Moravská banka, Brno.²⁹

---

kancelárie. Generálny tajomník Združenia katolíckej mládeže. Člen správnych rád: Ludotypie, úč. spol. v Bratislave, Moravskej banky, odbočky v Bratislave, Slovenskej grafie, úč. spol. v Bratislave, Slovenskej všeobecnej úverovej banky v Bratislave a Továrne na papier v Slavošovciach.

28 ŠA Banská Bystrica, f. PŽ II, šk. 30, č. j. 3324/1943.

29 ŠA Košice, p. Rožňava, f. Okresný úrad Dobšiná 1938 – 1944, šk. 31.

Činnosť slavošovskej továrne sa v roku 1944 značne znížila. Podľa správy z 30. júna 1944 továreň obmedzila 19. júna 1944 prevádzku a výrobu papiera nasledovne: 19. – 20. júna nepracovali stroje na výrobu papiera, 21. – 24. júna pracovali všetky oddelenia okrem strojov č. 1 a č. 4. Dňa 29. júna zastavila výrobu celá továreň a začala pracovať až 3. júla 1944. Obmedzená prevádzka v Slavošovciach bola spôsobená preplnenými skladmi papiera. Vzhľadom na nedostatok vývozných povolení nebolo možné sklady vyprázdniť a umiestniť tam nové výrobky.³⁰

Krátko na to činnosť Továrne na papier, úč. spol. Slavošovce výrazne ovplyvnil v lete 1944 začiatok SNP. Z dôvodu prerušenia železničnej dopravy sa ukončili dodávky uhlia a závod musel 29. augusta 1944 zastaviť výrobu. V podniku sa vykonávali iba najnutnejšie opravárenské a udržiavacie práce, na vykonávanie ktorých sa zamestnávalo asi 50 mužov. Vzhľadom na úplné zastavenie železničnej dopravy do Slavošoviec a nulovému odbytu výrobkov sa produkciu závodu nepodarilo obnoviť ešte ani do konca roka 1944.³¹

Katastrofálne dopadla dcérska spoločnosť podniku v Gemerskej Hôrke. Závod znížil produkciu buničiny do roku 1945 až o 80 %. Z 320 zamestnancov ostalo v závode koncom roku 1945 pracovať len 88.

Po skončení druhej svetovej vojny bola Továreň na papier, úč. spol. Slavošovce znárodnená a od 1. januára 1946 sa spolu s celulózkou v Gemerskej Hôrke stala súčasťou národného podniku Spojené papierne Harmanec.

Summary

The Vienna Award and definitely the Munich Agreement as well resulted not only in distinct territorial changes, but also in significant economic changes that considerably affected the economy of Czechoslovakia. Changes in both political and economic situation in Czechoslovakia manifested shortly afterwards in concrete regions of the country. One of them was the area in the valley Štítňik-Slavošovce, which was considerably affected by the Vienna Award. The mentioned situation brought huge number of problems to the economic life of the valley having an impact even on a significant employer in that region – Slavošovce Paper Factory,

30 ŠA Banská Bystrica, f. PŽ II, šk. 42, č. j. 2203/1944/prez.

31 SNA, f. Obchodná a priemyselná komora v Banskej Bystrici. 1890 – 1949, šk. 879, inv. č. 36.

joint stock company. The Paper Factory in Slavošovce got into big difficulties related to its production at the turn of 1938 – 1939. This unfavourable reality was a direct consequence of the decision made by the European Great Powers included in the First Vienna Award of 2nd November 1938. By annexing southern parts of Slovakia to Hungary, the Paper Factory in Slavošovce lost its Pulp Mill in Gemerská Hôrka located on the cede territory. The problems of Slovak paper and pulp industry, the part of which was also the factory in Slavošovce, could be gradually, although only partially solved. The operation of the factory and number of employees could be maintained on relatively satisfying level at the beginning of 1943. The activities of the factory in Slavošovce decreased considerably in 1944. Shortly afterwards the operation of the Paper Factory, joint stock company Slavošovce was affected by the break-out of the Slovak National Uprising in summer 1944. Completely interrupted railway transportation caused that coal deliveries were terminated and the plant had to stop its production on 29th August 1944. Due to complete stop of the railway operation on the route to Slavošovce and zero sales of the products, the production failed to be re-established even till the end of 1944. After the end of the WW2 the Paper Factory, joint stock company Slavošovce was nationalized and since 1st January 1946, together with the Pulp Mill in Gemerská Hôrka, they became parts of Jointed Paper Factory Harmanec, national enterprise.

Ukrajinská historiografia o maďarskej okupácii Zakarpatskej Ukrajiny a štátoprávnom postavení podkarpatského územia v rokoch 1939 – 1944

Igor ŠNICER

História Zakarpatska pred a počas druhej svetovej vojny bola jedinečnou a bohatou na poučenie. Ťažké je nájsť kdekoľvek na Ukrajine a aj v celej Európe región, ktorý by mal podobný osud. Na konci 30. rokov a v prvej polovici 40. rokov Zakarpatská oblasť niekoľkokrát menila nielen svoje štátoprávne postavenie, ale aj členstvo v určitom štáte. Niet divu, že história Zakarpatska tohto obdobia priťahovala a stále priťahuje pozornosť ukrajinských historikov. Už počas sovietskeho obdobia boli položené základy výskumu histórie Zakarpatska pred a počas druhej svetovej vojny. Spisy sovietskych historikov obsahujú ostré odsúdenie aktu okupácie Zakarpatska Maďarskom a boli tu prítomné tvrdenia o absolútnej fašisticko-diktátorskej podstate horthyovského režimu v kraji. No sovietski vedci tradične najviac venovali pozornosť otázkam triedneho boja a podzemia komunistického hnutia, zabúdajúc na ďalšie dôležité aspekty spoločenského a politického života v regióne. Niet divu, že keď sa na začiatku 90. rokov historická veda oslobodila od marxisticko-leninských princípov, ukrajinskí historici sa stretli nielen s nedostatočným vysvetlením niektorých aspektov tohto problému vo vede, ale aj potrebou revidovať rad záverov a stereotypov, ktoré sa vyvinuli v historiografii v sovietskom období.

Pri skúmaní dejín Zakarpatska pred druhou svetovou vojnou ukrajinskí vedci hlavnú pozornosť tradične sústreďujú na Karpatskú Ukrajinu. Tejto problematike sú venované desiatky prác, v ktorých sú vysvetlené takmer všetky aspekty stručnej histórie Karpatskej Ukrajiny. V súčasnosti

v ukrajinskej historiografii dominuje názor, že vyhlásenie nezávislosti Karpatskej Ukrajiny v marci 1939 bolo predovšetkým motivované túžbou ukrajinského obyvateľstva po slobode. M. Veheš a M. Tokar v práci *Karpatská Ukrajina na ceste štátovzniknutia* píše, že táto historická udalosť v živote nielen Zakarpatských Ukrajincov, ale aj celého ukrajinského národa mala veľký historický význam.¹ Bol to druhý pokus vyhlásiť pred celým svetom samostatnosť ukrajinského národa. Hoci tento akt vyhlásenia nezávislosti, ratifikovaný 15. marca 1939 v Sneme Karpatskej Ukrajiny, bol viac symbolickým než reálnym, zohral veľkú úlohu pri formovaní vedomia celého ukrajinského národa. Práve v období jestvovania Karpatskej Ukrajiny, podľa vedcov, bol ukončený akýsi posun vo vedomí – od Podkarpatských Rusínov ku Zakarpatským Ukrajincom.

Ukrajinskí historici podrobne preskúmali medzinárodné postavenie Karpatskej Ukrajiny na konci 30. rokov. Už spomenutý M. Veheš sa domnieva, že na rozhodnutie o nezávislosti Karpatskej Ukrajiny mali vplyv faktory medzinárodného charakteru, a to vyhlásenie nezávislosti Slovenska a invázia maďarských vojsk do Zakarpatska. I. Hrančak a I. Haponenko v publikácii *Náčrt histórie Zakarpatska* konštatovali, že pred druhou svetovou vojnou Maďarsko vykonávalo aktívnu zahraničnú politiku, ktorej hlavným cieľom bolo získať späť územia stratené po prvej svetovej vojne.² Osobitná pozornosť budapeštianskej vlády bola sústredená na Zakarpatsko. Historici poznamenali, že pri vykonávaní svojich plánov, čo sa týkalo návratu Zakarpatska, Maďarsko rátať predovšetkým s podporou Nemecka. Dôkazom toho boli októbrové rokovania v Komárne a Viedenská arbitráž 2. novembra 1938, čo znamenalo okupáciu časti Zakarpatska Maďarskom s najväčšími mestami. Podľa I. Hrančaka a I. Haponenka Viedenská arbitráž ohlasovala začiatok prvej fázy okupácie Zakarpatska horthyovským Maďarskom.³

O vpáde maďarských jednotiek na Karpatskú Ukrajinu na začiatku roku 1939 písal A. Savenko.⁴ Zameral sa najmä na udalosti, ktoré sa odohrali

-
- 1 VEHEŠ, M., TOKAR, M.: *Karpatská Ukrajina na šliachu deržavotvorennja*. Užhorod 2009, s. 408.
  - 2 HRANČAK, I. M., HAPONENKO, I. S.: *Zakarpattá v mižnárodných vidnosynach naperedodni ta v period Mjunchena: Narysy istoriji Zakarpattá*. T. 2. Užhorod 1995, s. 264 – 273.
  - 3 HRANČAK, I. M., HAPONENKO, I. S.: *Okupacia Karpatskoji Ukrajiny vijskamy Uhorsčyny: Narysy istoriji Zakarpattá*. T. 2. Užhorod 1995, s. 328 – 336.
  - 4 SAVENKO, A. V.: Pozícia Vengrii otnositelno ukrainskich zemel' v gody vtoroj mirovoj vojny (1939 – 1945 gg.): In: *Istoričeskie i politologičeskie issledovanija. Materialy*

už 6. januára 1939, kedy maďarské vojenské jednotky prekročili hranicu pri Mukačeve a bojovali s obrancami hraníc Karpatskej Ukrajiny. Boje na predmestí pokračovali 7. a 8. januára. Na oboch stranách, zdôraznil historik, sa zúčastnili pravidelné vojenské jednotky s delostrelectvom a tankami.

Jednotlivé aspekty medzinárodného postavenia Karpatskej Ukrajiny pred druhou svetovou vojnou zdôraznili O. Dovhanič, Z. Paškuj a M. Trojan.⁵ Snažili sa vysvetliť problematiku, čím Zakarpatsko priťahovalo takú pozornosť zo strany veľkých európskych štátov. Na stránkach ich spoločnej monografie sú opísané dôsledky konferencie v Mníchove, rokovania v Komárne, Viedenská arbitráž. Veľká pozornosť je venovaná zasahovaniu Maďarska do vnútorných záležitostí ČSR, čo sa prejavilo vo vyslaní jednotiek maďarských a poľských teroristov. Výskumníci kritizovali tvrdenia jednotlivých maďarských historikov, že práve na jar 1939 maďarská zahraničná politika ukázala svoju nezávislosť a Maďarsko nezávislé od Nemecka zabralo Zakarpatskú Ukrajinu. Nevyvrátiteľné historické fakty dôrazne naznačujú, že okupácia Zakarpatska Maďarskom bola vykonaná so súhlasom nacistického Nemecka. Zakarpatsko bolo dané Maďarsku ako platba za vstup do Antikominterny.⁶ O. Dovhanič, Z. Paškuj a M. Trojan medzi prvými opísali preniknutie maďarských jednotiek na územie Zakarpatska a odpor voči nim zo strany obrancov Karpatskej Ukrajiny.

Pozíciu Maďarska ku Zakarpatsku analyzovali vo svojich prácach I. Hrančak a V. Prichodko.⁷ Uvádzajúc mnoho faktov z diplomatickej a vojenskej prípravy útoku Maďarska na Zakarpatsko došli k záveru, že Maďari boli nielen iniciátormi okupácie Podkarpatskej Rusi, ale aj likvidácie Československa ako štátu.⁸ I. Hrančak v článku *Okupácia Karpatskej Ukrajiny armádou Maďarska v marci roku 1939*⁹ poznamenal,

---

meždunarodnoj naučno-praktičeskoj konferencii „Ukrajina v Velikoj Otečestvennoj vojne: osmyslenie prošlogo – vzglad v budušče“ posviasčennoj 65-letiju osvoboždenija Ukrajiny ot nemecko-fašistských zachvatčikov. Doneck 2009, s. 204 – 209.

- 5 DOVHANYČ, O. D., PAŠKUJ, Z. A., TROJAN, M. V.: *Zakarpattia v roky vijny*. Užhorod 1990, 172 s.
- 6 Tamže, s. 23 – 24.
- 7 HRANČAK, I. M., PRICHOĐKO, V. O.: *Avtonomná Pidkarpatská Rus v mižnarodných vidnosynach: Narisy istoriji Zakarpattá*. T. 2. Užhorod 1995, s. 318 – 327.
- 8 Tamže, s. 327.
- 9 HRANČAK, I.: *Okupacija Karpatskoji Ukrajiny vijskamy Uhorsčyny v berezni 1939 roku. Carpatica – Karpatyka*, Vyp. 3. Užhorod 1995, s. 70 – 81.

že maďarská populácia Zakarpatska nedočkavo čakala na príchod maďarskej armády, no väčšina obyvateľov mala strach z ich príchodu, lebo si pamätala skúsenosť z panovania Austromaďarov do roku 1918. Priamym signálom k útoku maďarskej armády na Karpatskú Ukrajinu, podľa historika, bolo vyhlásenie nezávislosti Slovenska 14. marca 1939. Zároveň I. Hrančák písal, že vojenské akcie zo 14. marca 1939 nemali celkom charakter všeobecného nástupu, a boli viac pohraničnými zrážkami. Na tomto základe sa dospelo k záveru, že útočnou operáciou 14. marca 1939 maďarské vedenie vykonávalo rozvedku bojom s cieľom zistiť, ako je pripravená k obrane česká armáda a Sič,¹⁰ a ako sa v boji osvedčia maďarskí vojaci.¹¹ Celkový útok maďarskej armády sa začal 15. marca 1939 a apogejom zápasu bol boj na Červenom poli. Podľa I. Hrančaka tu zahynulo najmenej 160 maďarských vojakov a dôstojníkov a asi 400 bolo zranených.¹² Ale ani toto nezastavilo maďarskú armádu, ktorá už vo večerných hodinách 18. marca 1939 dokončila okupáciu územia Karpatskej Ukrajiny.

Tragické marcové udalosti roku 1939 si našli svoje vysvetlenie aj na stránkach spoločnej práce I. Popa, P. Petrišča a I. Lichteja.¹³ Sú založené na archívnych dokumentoch, predovšetkým materiáloch vojensko-historického archívu v Prahe. Stopovali evakuáciu československej armády v noci zo 14. na 15. marca 1939. Autori dokázali, že predchádzajúce obvinenia československej armády z toho, že zbabelo utiekla, odzbrojovala maďarskú národnú armádu a neplnila si svoje povinnosti na obranu republiky, sa nepotvrdili.¹⁴ Po vyhlásení nezávislosti Slovenska 14. marca 1939 a okupácii Čiech a Moravy nemeckou armádou v noci zo 14. na 15. marca, vedci sa správne domnievajú, že ochraňovať z právneho hľadiska už nebolo čo. Zostávalo vykonať organizovanú evakuáciu, ktorej bránili maďarskí vojaci.¹⁵

V. Chudanyč v článku *Rozdelenie Československa a okupácia Zakarpatska Maďarskom, r. 1938 – 1939* analyzoval, prečo sa horthyovské Maďarsko stalo spolupáchatelom Nemecka v rozdelení Československa a likvidácie

10 Ozbrojené jednotky autonómnej vlády na Podkarpatskej Rusi.

11 HRANČÁK, I.: *Okupacija Karpatskoji Ukrajiny...*, s. 74.

12 Tamže, s. 77.

13 POP, I., PETRYŠČE, P., LICHTJEJ, I.: „Rota STOS raportuje...“. Trahični bereznevi dni očyma čechoslovakých prykordonnnykiv. *Karpatskyj kraj*, 1995, č. 5 – 8, s. 42 – 46.

14 Tamže, s. 42.

15 Tamže, s. 42 – 43.

jeho nezávislosti.¹⁶ Podľa tohto historika Hitler dúfal, že po prechode Zakarpatska do Maďarska sa izoluje Poľsko, oslabí Rumunsko a Maďarsko vtiahne do svojich vojenských dobrodružstiev. Maďarsko získalo právo rozhodovať o osude Zakarpatska tak, aby to bolo pre neho výhodné. Ako písal V. Chudanyč, nástup maďarskej armády proti Karpatskej Ukrajine sa konal v troch oblastiach: Užhorod – Perečín, Mukačevo – Svalava, Berehovo – Chust.¹⁷

Premýšľajúc nad tragédiou Karpatskej Siči, V. Chudanyč prišiel k záveru, že už pred nástupom maďarskej armády bol v jej organizácii chaos. Velitelia Karpatskej Siči – D. Klympuš, I. Rokordon, I. Rohač – zanechali sičovcov a utiekli do zahraničia alebo sa skrývali. Karpatská Sič bola úboho vyzbrojená a nevytvorená, neustále boli konflikty medzi sičovcami a českou armádou. Podľa historika bolo toto všetko výhodou pre Maďarsko a uľahčilo jeho okupáciu Zakarpatska.

Je pozoruhodné, že V. Chudanyč nevypustil otázku formovania novej východnej hranice medzi Zakarpatskom a Slovenskom. Písal, že po okupácii Karpatskej Ukrajiny maďarská armáda s cieľom upravenia hranice začala vojenské akcie proti Slovensku. Pre urovnanie konfliktu od 27. marca do 4. apríla 1939 v Budapešti pracovala zmiešaná maďarsko-slovenská komisia a podľa výsledkov jej práce bol podpísaný protokol o novej východnej hranici medzi Slovenskom a Zakarpatskom. Podľa neho ku Zakarpatsku bol pripojený Sobranecký okres a časť okresu Snina – 74 dedín, obývaných prevažne Ukrajincami. Autori základnej *Histórie Zakarpatska 1919 – 2009. História, politika, kultúra* zdôrazňujú, že formovanie Podkarpatského územia v rámci Maďarska sa konalo v štyroch fázach: 1) na základe rozhodnutí Prvej viedenskej arbitráže 2. novembra 1938, 2) agresiou proti Karpatskej Ukrajine 14 – 20. marca 1939, 3) agresiou proti Slovensku 23. marca 1939 (115 dedín a okresy Sobrance a Snina, 69-tisíc ľudí), 4) na základe rozhodnutia Druhej viedenskej arbitráže 30. augusta 1940.¹⁸ Výsledkom týchto fáz bolo zväčšenie územia Maďarska v roku 1941 o územie Podkarpatska s rozlohou 12 061 km² a populáciou 670-tisíc ľudí.¹⁹

---

16 CHUDANYČ, V.: *Rozčlenovanie Českoslovačiny j okupacija Zakarpattá Uhorsčynoju, 1938 – 1939 rr.: Zakarpattá pid Uhorsčynoju. 1938 – 1944 rr.* Ňu-Jork, Čikago, Užhorod 1999, s. 13 – 48.

17 Tamže, s. 33.

18 HRANČAK, I. a kol.: *Zakarpattá 1919 – 2009 rokiv: istorija, politika, kultura.* Užhorod 2010, s. 207.

19 Tamže, s. 207.

Údaje o stratách na Karpatskej Ukrajine v priebehu obdobia od 14. do 18. marca 1939 možno nájsť v práci R. Oficinského *Okupácia a anexia Karpatskej Ukrajiny (marec – júl 1939)*.²⁰ Vedec uvádza údaje, podľa ktorých odhadované ľudské straty na ukrajinskej strane boli 3 – 4-tisíc ľudí, vrátane 1000 – 1 500 ľudí priamo v boji. Zároveň sa R. Oficinsky zameriava na skutočnosť, že po okupácii Zakarpatska maďarskými vojskami spolu s československou armádou, emigrovalo z Karpatskej Ukrajiny najmenej 40-tisíc ľudí, vrátane českej a ukrajinskej inteligencie.²¹ Je zaujímavé, že okupácia Karpatskej Ukrajiny stála Maďarsko 43,3 milióna pengő, kým pripojenie južného Slovenska a časti Podkarpatskej Rusi po Viedenskej arbitráži stálo oveľa viac – 102,7 miliónov pengő.

Väčšina odborníkov na Zakarpatsko predvojnového obdobia kládla veľký dôraz na formovanie a činnosť Karpatskej Siči. To nie je prekvapujúce, pretože práve ona bola počas maďarskej okupácie jedinou silou, ktorá vystúpila na obranu mladého štátu. Podľa historikov významnú úlohu pri formovaní Karpatskej Siči zohrala Organizácia ukrajinských nacionalistov (OUN). Ako písali M. Veheš a I. Bukovský, v druhej polovici 30. rokov Zakarpatsko bolo v centre záujmu Provodu ukrajinských nacionalistov a roky 1938 – 1939 sa stali obdobím najužších vzťahov medzi OUN a zakarpatskými nacionalistami.²² Poslední boli presvedčení, že oslobodenie Zakarpatska je možné, iba ak bude nezávislá celá Ukrajina. Je pozoruhodné, že niektorí vedci poukazujú na niekoľko záporných bodov, ktoré vniesli nacionalisti do procesu formovania Karpatskej Siči. Ich radikalizmus pomohol rozšíriť medzi Čechmi nedôveru ku skupinám sebaobrany a vlády Karpatskej Ukrajiny celkovo. Okrem toho V. Chudanyč zdôraznil, že vedenie Siči nechcelo spolupracovať s Čechmi, v dôsledku čoho boli prakticky zrušené dohody o vojenskom výcviku Siči silami profesionálnej českej armády a prevodu zbraní a vybavenia po odstránení tzv. Domobrany – civilnej gardy, ktorá pomáhala vláde pri ochrane poriadku.²³ Negatívne

---

20 OFICYNSKYJ, R.: Okupacija ta aneksija Karpatskojji Ukrajiny (berezeň – lypeň 1939 r.): Karpatská Ukrajina (1938 – 1939). In: *Zbirnyk materialiv mižnarodnoji naukovoji konferencii do 70-riččja prohološennja Karpatskojji Ukrajiny*. Prešov, Užhorod 2010, s. 154 – 163.

21 Tamže, s.159.

22 VEHEŠ, M. M., BUKOVSKYJ, I. V.: *Slavna storinka v istoriji ukrajinského národa (Karpatská Sič – zachusnyk nezaleznosti Karpato-Ukrajinskojji deržavy: 1938-1939 rr.)*. Užhorod, Lviv 2002, s. 41.

23 CHUDANYČ, V.: Vynyknennja, struktura i dijajlnist' Karpatskojji Siči. In: CHUDANYČ, V. (ed.): *Karpatská Sič. Materialy naukovo-praktyčnoji konferencii, prysviačenoji 56-ij ričnyci Karpatskojji Siči*. Užhorod 1996, s. 19 – 20.

hodnotia činnosť Karpatskej Siči P. Holdmaš a S. Holdmaš.²⁴ S nadmernou radikalizáciou provodu Siči a neochotou ku kompromisom jednotliví vedci dávali do súvislosti aj udalosti 14. marca v Chuste, kedy sa medzi českými silami a sičovcami odohral boj, v dôsledku ktorého Karpatská Sič v deň invázie maďarskej armády na územie Zakarpatska utrpela značné straty. Ozbrojený incident opísali M. Veheš a V. Chudanyč, podľa nich bol vyvrcholením československo-ukrajinského rozporu a znemožnil vojenskú spoluprácu vojenských síl ČSR a Karpatskej Ukrajiny.²⁵ Toto negatívne vplývalo na organizáciu Karpatskej Siči a okamžite sa stalo významným faktorom rýchlej porážky sičovcov maďarskou armádou.

Veľký prínos pre štúdium prenasledovania sičovcov maďarským okupačným režimom vykonal O. Dovhanyč.²⁶ No tento problém ešte vyžaduje podrobné preskúmanie, vrátane roviny medzinárodného práva, pretože Karpatská Sič bola vymenovaná národnou armádou iba v Karpatskej Ukrajine, zatiaľ čo Maďari a Poliáci ju považovali za teroristickú organizáciu s príslušnými právnymi následkami.

Je pozoruhodné spomenúť aj vedecké práce o štátoprávnom postavení Zakarpatska v rokoch 1939 – 1944. Už spomínaný V. Chudanyč písal, že po okupácii Karpatskej Ukrajiny maďarskými vojskami sa konal prechod k maďarskej fašistickej vláde.²⁷ Začalo to vojenskou správou, ktorá po troch mesiacoch v júli 1939 bola nahradená civilnou kontrolou. V. Chudanyč konštatoval, že v rokoch 1939 – 1944 na Zakarpatsku bol fakticky paralyzovaný politický, vzdelávací a duchovný život, ktorý mali Zakarpatci za ČSR.²⁸ Tohto stanoviska sa pridrižiava aj M. Veheš, ktorý si myslí, že s okupáciou Zakarpatska maďarskou armádou bol nastolený brutálny represívny režim. Zároveň V. Petrecký vo svojom článku *Povaha účinnosti politickej elity Zakarpatska počas maďarskej okupácie 1939 – 1944* zaznamenáva, že režim M. Horthyho plnou mierou využil politickú situáciu

24 GOLDMAŠ, P., GOLDMAŠ, S.: *Podkarpatskaja Rus i Ukrajina*. Užhorod 2003, s. 126.

25 VEHEŠ, M. M. a kol.: *Vony boronyly Karpatskú Ukrajinu: Narysy istorij nacionalno-vyvolnoji borotby zakarpatských ukrajinciv*. Užhorod 2002, s. 283.

26 DOVHANYČ, O.: *Problemy istorij Zakarpattá naperedodni ta v roky Druhoji svitovoji vijny (1938 – 1945 rr.): Dysertacija u vyhladi naukovoji dopovidi na zdobutá naukovoju stupeňa doktora istoryčnych nauk*. Užhorod 1997, 72 s.

27 CHUDANYČ, V.: *Rozčlenuvanná Česloslovaččyny j okupacija Zakarpattá Uhorsčynoju, 1938 – 1939 rr.: Zakarpattá pid Uhorsčynoju. 1938 – 1944 rr.* Ňu-Jork, Čikago, Užhorod 1999, s. 41.

28 Tamže, s. 47.

v Karpatskom regióne a neponechal žiadny prejav regionálnej autonómie v organizácii územno-administratívnej správy.²⁹

V roku 1997 vyšla práca R. Oficinského *Politický vývoj Zakarpatska v Maďarsku v rokoch 1939 – 1944*.³⁰ R. Oficinsky, zdôrazňujúc autoritatívny charakter maďarského štátu a jeho politiky v Zakarpatsku v období druhej svetovej vojny, pomenoval osobitné miesto Zakarpatska v štátoprávnom systéme kráľovstva Maďarska. Pod osobitným miestom chápal kvázi autonómne postavenie kraja v politicko-právnom systéme Maďarska. Z hľadiska vtedajšej doby, podľa názoru historika, to bol pozitívny trend, ktorý však v podmienkach maďarského autoritárstva na jednej strane a vývoja druhej svetovej vojny na druhej strane nemal progresívne perspektívy.³¹

Podľa R. Oficinského, regentský komisariát Podkarpatského územia umožnil, aby zástupcovia maďarskej politickej elity P. Teleki a regentský komisár M. Kozma vykonali kroky k praktickému uplatňovaniu zásad svätoštefanizmu na Zakarpatskom území. Za najväčšiu slabinu R. Oficinský považuje rozporný charakter a nekonzistentnosť politických rozhodnutí výkonnej i zákonodarnej moci Maďarska vo veci Podkarpatskej autonómie.³²

Historik konštatoval aj mimoriadnu ostrosť národnostnej otázky v Zakarpatsku počas maďarskej okupácie (antisemitizmus, nemecká, rumunská a slovenská menšina) a transformáciu tradičnej vládnej politiky v konfesionalnej oblasti smerom k dvojpoľarnosti – zvyšovanie úlohy pravoslávneho faktora spolu s gréckokatolíckym. Taktiež píše o úpadku spoločenského významu verejných činiteľov podkarpatského uhrofilstva, pretože len málo priaznivcov (A. Brodij a S. Fencik) v rokoch 1939 – 1940 podporovalo autonómiu historického Zakarpatska. Súčasne nastalo aj oslabenie čechofilských sympatií následkom odmietnutia poskytnúť ubezpečenie o povojnovom postavení Zakarpatska emigrantskou vládou Československej republiky a kapitulatórny kurz československej diplomacie v Sovietskom zväze. Prehĺbenie krízy R. Oficinský zaznamenáva aj v rusofilskom smere Zakarpatska, ktorý bol obrátený na československú a neskôr sovietskú stranu (P. Cibere),

---

29 PETRECKYJ, V. V.: Charakter efektyvnosti polityčnoji elity Zakarpattá pid čas uhorskoji okupaciji 1939 – 1944 rokiv. *Naukovyj visnyk Užhorodskoho nacionalnoho universytetu. Serija „Istorija“*. Vyp. 21. Užhorod 2008, s. 36 – 38.

30 OFICYNSKYJ, R.: *Polityčnyj rozvytok Zakarpattá u skladi Uhorsčyny (1939 – 1944)*. Kyjiv 1997, 244 s.

31 Tamže, s. 47.

32 Tamže, s. 184.

na ruské bieloemigrantské kruhy (S. Fencik) alebo vnútorné sily (A. Brodij).³³

Pri opise názorov ukrajinských vedcov na štátoprávne postavenie Zakarpatska v rokoch 1939 – 1944 sa nedá vynechať pozoruhodná práca I. Mazurka *Právne postavenie Zakarpatska 1939 – 1944*.³⁴ Tu autor dospel k záveru o autoritárskom charaktere štátneho (politického) režimu, ktorý horthyovské Maďarsko realizovalo na Zakarpatsku v období činnosti regentského komisariátu Podkarpatskej oblasti. Toto tvrdenie vedca je založené na fakte, že štátny (politický) režim v Maďarsku v dobe vlády regenta M. Horthyho sa vyznačuje znakmi a vlastnosťami, ktoré ho neidentifikujú ako totalitný, fašistický či režim vojenskej diktatúry. Autor konštatuje, že v právnom aspekte horthyovský režim je autoritársky systém, ktorý sa so vstupom krajiny do druhej svetovej vojny začal vyvíjať vo vojensko-policiajný štát, a len počas krátkej doby vlády nyilasov sa premenil na diktatúru, ktorej boli vlastné črty nacistického režimu. Pokiaľ ide o zriadenie a fungovanie tohto systému v Zakarpatsku, podľa autora sa vykonával v podobnej línii, aj keď mal špecifickosť a niektoré zásadné rozdiely. Po prvé, I. Mazurok konštatuje, že napriek aktu okupácie kraja maďarskou armádou okupačný režim ako skutočný mechanizmus totálnej inhibície miestnych obyvateľov bol iba za vlády vojenskej správy (marec – jún 1939) a vojenského velenia regiónu (marec – november 1944). Použitie podobných metód odrážalo nie oficiálnu mieru vlády, ale vojenskú svojvôľu. Po druhé, od júla 1939 do marca 1944 v Zakarpatsku bola civilná správa – regentský komisariát Podkarpatského územia, obyvatelia ktorého dostali plnoprávne občianstvo maďarského štátu so všetkými právnymi a faktickými dôsledkami, ktoré poskytuje toto postavenie, a neboli považovaní za obsadené obyvateľstvo.³⁵

I. Mazurok sa v práci zameriava na skutočnosť, že právne postavenie Zakarpatska v Maďarsku možno najviac jasne a plne sledovať prostredníctvom činnosti kváziautonómnej formácie, ktorá takmer nemala žiadne skutočné samosprávne kompetencie – Regentský komisariát Podkarpatskej oblasti. Autor dochádza k záveru, že v právnej polohe Regentský komisariát Zakarpatska bol neokupačnou správou a osobitným prostriedkom inkorporácie znovu spojených oblastí do politického a právneho systému Maďarska.³⁶

33 OFICYNSKYJ, R.: *Polityčnyj rozvytok Zakarpatt'a...*, s. 186.

34 MAZUROK, I.: *Pravové stanovysče Zakarpatt'a u 1939 – 1944 rr.* Užhorod 2010, 308 s.

35 Tamže, s. 127.

36 Tamže.

Analýza stavu dodržiavania základných osobných a občianskych práv miestnych obyvateľov maďarskou vládou dala I. Mazurkovi možnosť dospieť k záveru, že v Zakarpatsku, ako aj v celom Maďarsku, jestvoval legitimizovaný systém, ktorý pomerne rozsiahlo, ale nie úplne obmedzoval ich slobody. Politická a spoločenská činnosť v regióne predstavovala určitú mieru autonómie, miestni vodcovia mohli ukázať nespokojnosť s oficiálnou politikou vlády, ale skutočná opozícia a pluralizmus neboli povolené.³⁷

V oblasti národnej politiky a štátno-cirkevných vzťahov maďarská vláda, podľa vedca, konala v súlade s autoritárskou šovinistickou ideológiou svätoštefanizmu. Špeciálnou v procesoch denacifikácie a maďarizácie kraja bola skutočnosť, že okrem tradičných foriem a metód sa Budapešť pokúsila miestnym obyvateľom vnútiť koncepciu jeho oddelenosti od Ukrajincov a patričnosti do takzvaného uhroruského národa, ktorý bol pôvodne pod patronátom maďarského štátu. Ukrajinských obyvateľov regiónu, konštatuje I. Mazurok, považovali za mladšieho brata maďarského národa a formálne neboli diskriminovaní na základe štátnej príslušnosti. Pokiaľ ide o židovskú populáciu Zakarpatska, vedec konštatuje, že bola vystavovaná tvrdej diskriminácii vo všetkých oblastiach verejného života a jej stav sa nijako nelíšil od iných Židov, ktorí žili v Maďarsku.³⁸ Ich zničenie ako osobitného národa sa začalo s príchodom maďarských fašistov. Z kraja bolo deportovaných asi 85-tisíc Židov.

Je pozoruhodné, že I. Mazurok trvá na absencii zásadného rozdielu medzi Podkarpatskou oblasťou a inými časťami Maďarska, vzhľadom ku korelačnosti štruktúry a právomoci štátnych a miestnych orgánov. Formy a metódy praktického stelesnenia moci voči obyvateľstvu len zriedka vychádzali z rámca legislatívnej oblasti. Vo svojej práci zachytáva dvojznačný postoj k Zakarpatskej oblasti zo strany budapeštianskej vlády: na jednej strane – čiastočný liberalizmus v politickej sfére, čo sa prejavilo v lojalite voči liberálnej opozícii, zapojenie miestnych zástupcov v maďarskom parlamente, projekty autonómie Zakarpatska a ďalších, na druhej strane – zvýšená aktivita represívnych orgánov, ktorá bola príznačná zavedením nového politického a právneho systému a neutralizácia priaznivcov starého systému. Pričom I. Mazurok zdôrazňuje, že represie nemali preventívny charakter a vláda nevystavila svojich bývalých a potenciálnych protivníkov totálnemu a nekompromisnému zničeniu.³⁹

---

37 Tamže, s. 128.

38 Tamže.

39 Tamže, s. 129.

Histórii Zakarpatska pred a počas druhej svetovej vojny sa venovalo veľa prác a článkov ukrajinských vedcov. Prvenstvo tu rozhodne patrí užhorodským historikom, ktorých úsilím bolo nielen dôkladne preskúmať udalosti maďarskej okupácie Karpatskej Ukrajiny, ale tiež sformovať stanoviská a hodnotenia. Ukrajinskí historici ich jednoznačne interpretujú ako prejav agresie a ostro odsudzujú. Čo sa týka otázky či štátoprávneho postavenia Zakarpatska v rokoch 1939 – 1944, niektoré aspekty ešte stále spôsobujú diskusiu medzi vedcami.

Summary

This article summarises the results of modern Ukrainian historiography in study of Hungarian occupation of the Subcarpathian Ukraine and its legal position as a state from 1939 till 1944. The primacy definitely goes to the historians from Uzhgorod who strived not only to study the events of the Hungarian occupation in details, but also to formulate their evaluations and assessments. Ukrainian historians unambiguously interpret them as an act of aggression and they strictly condemn them. As what the issue of legal position of Transcarpathia as a state in the period of 1939 – 1944 is concerned, some aspects still cause discussion among researchers.

Zakarpatsko v medziach Maďarska: etnopolitický faktor (1939 – 1944)

Tatjana SERGIENKO

S posilnením národnooslobodzovacieho hnutia na Ukrajine v 20. storočí sa Zakarpatskí Ukrajinci vyhlásili za súčasť ukrajinského národa a snažili sa deklarovať tento fakt vo svojom názve: Maďarská Rus, Podkarpatská Rus, Karpatská Ukrajina, Zakarpatská Ukrajina – to sú niektoré názvy Zakarpatska.

V rámci Československa Zakarpatsko malo veľký geopolitický význam a hralo úlohu spojovacieho mosta medzi Československom a Rumunskom, a tak bolo aj územnou osou Malej dohody a zároveň oddeľovalo Maďarsko od Poľska.

Ako súčasť Československa a Maďarska Zakarpatsko zažilo všetky možné medzinárodné vplyvy, ktoré postihli štát pred a počas druhej svetovej vojny.

Situácia Československa v súvislosti s anexiou sudetskej oblasti viedla k rozdeleniu republiky a prehľbujúcej sa kríze v medzinárodných vzťahoch v septembri 1938.

Medzi Nemeckom a Československom sa konalo rokovanie poznačené hrozbami, vydieraniami a ultimátami. Vláda Veľkej Británie na čele s premiérom Chamberlainom a francúzsky premiér Daladier tieto problémy aktívne konzultovali s Nemeckom. Ale úkony týchto štátov nemali vplyv na pozitívne riešenia pre Československo, ba viac než to – stali sa jedným z krokov k rozdeleniu krajiny. 19. septembra československá vláda dostala takzvaný anglo-francúzsky návrh: pre zachovanie mieru Československo muselo súhlasiť so zmenou svojich hraníc, t. j. celé územie, na ktorom nemeckojazyčná populácia dosahovala viac ako 50 %, sa muselo stať súčasťou

Nemecka. A 21. septembra Veľká Británia a Francúzsko poslali ultimátum Čechom: ak sa československá vláda chce brániť, nebude podporovaná na medzinárodnej aréne. Nové hranice určila medzinárodná komisia.

Podľa Pierre Renuvena je možné, že prezident Beneš tajne žiadal obe spomenuté vlády poslať mu ultimátum, aby mohol byť ospravedlnený v očiach verejnosti.¹ ZSSR nepodporoval demarše Chamberlaina a vyhlásil, že je pripravený plniť svoje povinnosti vyplývajúce zo sovietsko-československej zmluvy z roku 1935 v prípade, ak Francúzsko urobí to isté.

Vznikli vážne komplikácie po neočakávane ohlásených nasledujúcich požiadavkách Nemecka napraviť dvadsaťročnú nespravodlivosť versaillského systému mierových zmlúv, Saintgermainskej a Trianonskej zmluvy, ktorá sa týkala nielen Nemcov v Československu, ale aj Poliakov z regiónu Tešínsko a Maďarov južného Slovenska a Podkarpatskej Rusi.

Na Mníchovskej konferencii, ktorá sa konala 30. septembra 1938 za účasti Veľkej Británie, Talianska, Nemecka, Francúzska, integrita Československa bola obetovaná pre vec, ktorú obhajcovia „politiky zmierenia“ nazvali „vecou mieru“. Na konferenciu, na ktorej sa spečatil osud Československa a jeho občanov, predstaviteľov samotného štátu nepozvali. Okrem toho, Veľká Británia a Francúzsko deklarovali v prílohe k zmluve zabezpečenie novej československej hranice proti nevyprovokovanej agresii, ale Taliansko a Nemecko sľúbili, že urobia to isté v prípade vyriešenia problémov poľskej a maďarskej menšiny.² Tento fakt sa stal príčinou ďalšieho konfliktogénu ohľadom rozdelenia Československa, eskalácie medzinárodných vzťahov a začiatku druhej svetovej vojny.

Medzinárodná situácia, v ktorej sa ocitlo Československo, viedla k prehĺbeniu politickej krízy v krajine. 7. októbra 1938 Tiso vytvoril samostatnú slovenskú vládu, 11. októbra dostala autonómiu Podkarpatská Rus. Okrem toho, Viedenský rozhodcovský súd, ktorý sa konal 2. novembra 1938, rozhodol o prevedení časti južného Slovenska a Podkarpatskej Rusi Maďarsku 10. novembra. Autonómna Podkarpatská Rus strácala svoje hlavné centrá – Užhorod, Mukačevo, Berehovo, Sevľuš (Vinohradov), a 3. novembra premiér Augustín Vološin v Manifeste vlády Karpatskej Ukrajiny všetkým občanom Karpatskej Ukrajiny vyhlásil, že „*odtrhnutie od Karpatskej Ukrajiny našich prvotných miest Užhorod a Mukačevo je*

1 ĎUROZEL, Ž.: *Istorija dyplomattiji vid 1919 roku do našych dniv* / Per. z fr. E. Maričeva, L. Pogorelova, E. Čajkovský. Kyjiv 1995, s. 193.

2 Tamže, s. 196.

*zranením našej Vlasti. Ale v tejto ťažkej chvíli majme na pamäti to, že vďaka tej našej rade Ukrajinský štát získal nezávislosť“.*³

S vykonaním rozhodnutia Viedenského rozhodcovského súdu sa uskutočnil protiprávny diktát Nemecka a Talianska, ktorý bol podpísaný Talianskom, Nemeckom, Československom a Maďarskom vo Viedni, o osude národov, zmene rovnováhy a hraniciach v Európe.

Invázia horthyovských vojsk na Zakarpatskú Ukrajinu a tragické udalosti 15. – 16. marca 1939 sa stali jednou z najtragickejších stránok v histórii regiónu.

V rokoch 1938 – 1939 hranice Zakarpatskej Ukrajiny boli niekoľkokrát zmenené. Po Viedenskom rozhodcovskom súde Zakarpatská Ukrajina dostala územie len v etnografických oblastiach bez mesta Užhorod, Mukačevo, Berehovo a Vinohradov, čiže 11 100 km² s počtom obyvateľov 552 000; administratívna jednotka Zakarpatska v Maďarsku (1939 – 1944) sa vzťahuje ešte na územie Ťacheva, Solotvyna, to je ďalších 1050 km² s počtom obyvateľov 41 000. Tak Zakarpatsko v rámci Maďarska (1939 – 1944) podľa štatistiky od roku 1941 malo 12 060 km² a 593 000 obyvateľov.

Úroveň živobytia obyvateľov kraja sa v tomto období veľmi zhoršila. Od prvých dní okupácie sa prudko znížila životná úroveň, ceny potravín sa zvýšili, najmä pekárenských výrobkov a cukru. Ťažkosti so zásobovaním potravinami sa začali už v roku 1939. Miera spotreby chleba na osobu v roku 1942 bola 200 gramov. V júni 1942 prídely chleba klesli na 100 gramov a 16-tisíc Židov bolo úplne odstránených z prídellov. Ohľadom mäsa bolo rozhodnuté nasledovne: 29. septembra 1940 vláda vydala dekrét, podľa ktorého bolo zakázané predávať mäso v obchodoch v pondelok, utorok a piatok a teľacie mäso tiež v stredu. Rušitelia poriadku boli trestaní väznením na šesť mesiacov. So vstupom Maďarska do vojny na väčšinu potravín bol pridelený lístkový systém.⁴ Za nevykonanie povinného odovzdania poľnohospodárskych produktov samotných poľnohospodárov odsudzovali na tri roky väzenia. Implementovaná bola nútená práca na zbere.

Zložitá situácia nastala aj v dodávaní obuvi. V Užhorode každý druhý občan potreboval obuv, ale zabezpečenie všetkých týchto výrobkov nebolo

3 VEHEŠ, M., TOKAR, M., BASARAB, M.: *Karpatská Ukrajina v kontexti ukrajinského deržavotvorenňa*. Užhorod 2008, s. 62.

4 HRANČAK, I. a kol.: *Narysy istoriji Zakarpattia (1918 – 1945)*. 2. diel. Užhorod 1994, s. 487.

možné: na 789 párov pripadalo viac ako 16-tisíc žiadostí. V Čope bolo na 3 800 obyvateľov vydaných iba 24 lístkov dovoľujúcich kúpu topánok. Pre žiakov zostávali iba topánky s drevenou podrážkou.

Vedúci berehovského okresného úradu odosielal doklad podžupanovi Berehovskej župy: „*Deti sú takmer úplne vyzlečené, bez topánok a väčšinou z dôvodu nedostatku oblečenia celú zimu nechodia na svieži vzduch, sú nútené žiť v špinavých chatrčiach so zastaraným vzduchom.*“ Od konca roku 1939 a v priebehu prvej polovice roka 1944 ceny potravín vzrástli 21,7-krát, oblečenia 11,4-krát, topánok 8,3-krát, zatiaľ čo mzdy zostali na rovnakej úrovni.

O kritickej situácii s dodávkami čítame v inom dokumente z 8. júla 1942 v správe riaditeľa volivského okresného úradu: „*Zásoby ovsu a zemiakov sa úplne vyčerpali. Nové zemiaky ešte nie sú. Zemiaky dovážené z iných štvrtí sú veľmi drahé a ľudia si ich nemôžu kúpiť. Starú fazuľu alebo hrach nie je možné kúpiť. Nové potraviny rastlinného pôvodu tu tiež ešte nie sú.*“⁵⁵

Nedostatok potravín viedol k rozkvetu „čierneho obchodu“, k neopodstatnenému zvýšeniu cien súkromnými obchodníkmi, k špekuláciám. Noviny *Karpatský vestník* za obdobie rokov 1942 – 1944 takmer v každom čísle informovali o zatknutí a odovzdaní spravodlivosti tých, ktorí špekulovali s potravinami alebo nelegálne dvíhali ceny. Nie náhodou minister vnútra Maďarska v obežníku kapitánom polície a podžupanom oznámil, že „*k rušiteľom, ktorí sa snažia vyvolať nespokojnosť kvôli zlému dodávaniu produktov, a pre osoby šíriace zvesti, ktoré by mohli spôsobiť nepokoje, sa robia najprísnejšie opatrenia – zatknutie alebo aspoň policajný dohľad.*“⁵⁶

Táto hrozná situácia ohľadom poskytovania tukov, mäsa, odevov a obuvi bola prerokovaná v maďarskom parlamente. Ale zlepšenie to nevyvolalo. Maďarská vláda aj ďalej zvyšovala objem exportu poľnohospodárskych produktov nacistickému Nemecku. Preto po celom území Maďarska, vrátane Zakarpatska, bol 24. novembra 1941 vykonaný vojenský súpis poľnohospodárskych produktov.

Mnoho rodín počas okupácie žilo v biede. Len v Berehove v roku 1941 počet takýchto rodín dosahoval 1 521, a v Berehovo-uhočanskej župe ich bolo 10 024, t.j. 46 137 osôb. V priebehu apríla a augusta roku 1942 v Užanskej župe bolo okolo 20 – 25-tisíc a v obciach Sevluského okruhu okolo 23-tisíc osôb, ktoré boli oficiálne vyhlásené ako „nezabezpečené“.

5 BELOUSOV, V. I. (ed.): *Šlachom žovtňa. Zbirnyk dokumentiv*. 5. diel. Užhorod 1967, s. 306.

6 Tamže, s. 241

Životné podmienky obyvateľov horských dedín boli ešte horšie. Niektorí ľudia často žili spolu s ich dobytkom. Tieto skutočnosti boli potvrdené a uznané aj riaditeľmi okresných úradov.⁷

Tak berehovský riaditeľ 3. marca 1942 osobne navštívil dediny Bene, Zastavne, Kosino, Ardovo (navštívil 20 – 25 rodín) a uviedol: „*Videl som biedu a utrpenie, ktoré presahujú všetku fantáziu. Videl som komory, kuchyne, skrine pre skladovanie potravín, v podkroví a v jamách, ale v 90 percentách chát nenašiel som vôbec nič, žiadne produkty – ani múku, ani tuk alebo masť, dokonca nebola ani suchá zelenina či zemiaky.*“⁸ Podobná situácia bola pozorovaná aj v dedinách Buča, Badalovo, Vary, Heči, Čomi, atď.

V Užhorodskom okrese na území Javorivského notariátu bývalo 120 chudobných nádenníkov, ktorí nemali ani kúsok chleba či zemiaky. V dedinách Ťačivského okresu počet nezabezpečených v novembri 1941 dosiahol 76 000.

Jednou z foriem pasívneho protestu občanov proti režimu bolo odmietnutie platenia daní, ktoré získalo masový charakter. Toto potvrdzujú správy okresných náčelníkov, notárov, podžupanov a nadžupanov. Tak v roku 1940 okresný náčelník v Chuste hlásil, že „*dobrovoľne dane nikto neplatí. V deň zberu dane dedinčania zatvárajú domy, idú preč z domu.*“

Protesty proti rekvízícii, zdraženiu potravín, priemyselných tovarov boli potrestané internáciou. Vládne orgány v prípade potreby používali násilie: četníkov a vojakov. Okrem toho, vedúci chustského okresného súdu konštatoval, že „*maďarská vláda rozšírila trest smrti v celej krajine. (...) Dokonca aj za takéto trestné činy ako úmyselné a neúmyselné zabitie zbraňou, výbušnínami. (...) Za ozbrojené násilie proti úradom, za zločiny, ktoré sú zradou pre vlasť, povstania a za výzvu na povstanie.*“⁹

Obrovskými boli každoročné dane, ktoré platili obyvatelia Zakarpatska. Dosahovali sumu 124 miliónov pengő. Ale vláda každý rok zvyšovala dane, vydávala nové dodatočné daňové povinnosti. V roku 1942 sa dane v Mukačeve zvýšili o 2,4 milióna pengő oproti 1,6 milióna z roku 1941. V roku 1941 daň z Užhorodu sa zvýšila o 1 435 tisíc pengő viac ako v roku 1940.

Výška dodatočných daní Berehovsko-uhočanskej župy za rok 1939 dosiahla 282 966 pengő. Podžupan vtedy písal, že ľudia nie sú schopní platiť, lebo sú veľmi zaťažení vojenskými povinnosťami. Pre nesúhlas

7 HRANČAK, I. a kol.: *Narysy istoriji Zakarpattá ..., s. 488.*

8 BELOUSOV, V. I. (ed.): *Šlachom žovtňa, s. 286.*

9 HRANČAK, I. a kol.: *Narysy istoriji Zakarpattá ..., s. 489.*

obyvateľov platiť dane bolo na konci roka 1941 zhromaždených iba 62,2 percenta.

Hroznou bola aj otázka bývania v kraji. Napríklad v obci Saldoboš (Steblivka) v Chustskom okrese 52 rodín vôbec nemalo byť, žili so svojimi rodičmi. Steblivský notariát hlásil, že „nemôžu si postaviť dom, pretože u súkromných osôb sa nedá kúpiť pozemok. Obec je obklopená z troch strán pastvinami, a preto v tomto smere ju nemožno rozšíriť. Štvrtá strana pre jej nízke postavenie a kvôli hrozbe záplav nie je vhodná pre budovanie.“¹⁰ V informácii Rade ministrov Maďarska o politickej a hospodárskej situácii v kraji 11. októbra 1940 zbormajster komisár M. Kozma uznal, že bytová otázka učiteľov je obzvlášť neznesiteľná. Ale v prvom rade sa snažil zaobstarať umiestnenie žandárov, polície a pohraničnej stráže, t. j. orgánov, ktoré zabezpečovali poriadok.¹¹

Vo vážnom stave boli zdravotnícke služby. V kraji dominovala vysoká úmrtnosť, najmä detí. V období od júla 1941 do januára 1942 v Berezkej župe zomrelo 270 osôb, z toho 14,7 percenta detí vo veku do jedného roka. V dôsledku infekčných chorôb zomrelo 160 ľudí, z nich v dôsledku otvorenej formy tuberkulózy 115 osôb.¹² Pre nedostatok odborníkov jeden lekár v okrese Užhorod mal na starosti 8 778 ľudí. Ešte horšia bola situácia v Berehovskej župe, kde z 20 vládnych pozícií šesť nebolo nahradených. Preto v Baťove a v okolí na jedného lekára pripadalo 10-tisíc ľudí a v Rachove 16-tisíc.

V správe, ktorú volivský doktor E. Marton napísal 15. októbra 1939 bolo uvedené: „Nie som schopný liečiť v okolí 70 kilometrov. Obsluhujem 16 000 obyvateľov. (...) Takúto záťaž dokonca ani traja lekári nemôžu zvládnuť.“¹³ V decembri 1939 v obci Zadnij v Iršavskom okrese bez lekárskej starostlivosti zostalo 400 ľudí, ktorí trpeli dyzentériou. V roku 1943 v provincii nestačilo 20 okresných lekárov. Nebolo ich dosť ani v piatich nemocniciach, ktoré vtedy fungovali v Užhorode, Mukačeve, Berehove, Sevľuše a Solotvine. Najväčším problémom v priebehu celej doby okupácie bol výskyt týfusu (škvrnitý aj brušný).

Počas okupácie občania kraja znášali neznesiteľný politický a národnostný útlak. Boli jedni z najviac utláčaných národnostných menšín v Maďarsku. Ukrajinskí občania v kraji predstavovali 74,6 percenta

10 BELOUSOV, V. I. (ed.): *Šlachom žovtňa*, s. 201.

11 Tamže, s. 390.

12 *Moskovskie novosti*, 1991, č. 18, s. 9.

13 HRANČAK, I. a kol.: *Narysy istoriji Zakarpattá ...*, s. 489.

z celkového počtu obyvateľov Zakarpatska. Maďarské orgány vyvinuli program utláčania ukrajinskej národnosti pre obyvateľstvo. Bolo zakázané používať termín „Ukrajinec“ a namiesto toho formálne sa používali názvy „Uhrorusi“, „Ruténi.“

Čoskoro po okupácii Zakarpatska M. Kozma prečítal v Poľsku o situácii niekoľko prednášok, v ktorých odôvodňoval zavedenie „nového režimu“ na tomto území. Tvrdil, že maďarská vláda nikdy neuznávala existenciu ukrajinského národa na Zakarpatsku, a také názvy ako „Zakarpatská Rus“ alebo „Zakarpatská Ukrajina“ by mali zmiznúť z geografických slovníkov.¹⁴

Plne podporovala a idealizovala okupáciu Zakarpatska a iných území Maďarská revízna liga, ktorá publikovala a rozšírila 218 publikácií v nemčine, taliančine, francúzštině a angličtine. Boli použité na psychologické podmanenie utláčaných národností a verejnej mienky v zahraničí, na ich presvedčenie o „spravodlivosti a poctivosti“ okupácie cudzích území.¹⁵

Tieto myšlienky maďarských šovinistov a vládnucich kruhov podporovali tiež ich miestni priaznivci. Tak poradca regentského komisára O. Ilnytskij v článku „Novoročný program Rusínov“, ktorý bol publikovaný v roku 1940, napísal: „*Karpatské územie nemá nič spoločné s Ukrajinou, tu Rusíni vždy žili a žijú, a ako aj s Čechmi a inými Slovanmi, tak aj s veľkorusínskymi a ukrajinskými kmeňmi majú iba spoločný pôvod, ale sú tvrdo oddelené od nich pevnou stenou, stenou neporušenej tisícročnej maďarsko-ruskej histórie.*“¹⁶

Nielen učiteľov Zakarpatska maďarské orgány presťahovali do Maďarska na vyučovanie vo svätoštefanskom duchu. K tomuto procesu zaradili aj ďalšie kategórie zamestnancov, vrátane železničného, poštového sektoru atď. Vojenský minister navrhoval ministerstvu vnútra Maďarska nasledujúce: „*Najmä škodlivú činnosť uskutočňujú bývalí československí úradníci – ukrajinskí, rusínski zamestnanci železničných staníc a pošty, ktorí sú neustále v kontakte s obyvateľstvom a majú možnosť voľne šíriť podvratné myšlienky antimadžarské, uskutočňovať škodlivú prácu. Pre boj s týmto nebezpečným javom je len jeden účinný prostriedok: československých zamestnancov je potrebné okamžite previesť do čisto maďarskej*

14 Zakarpatská Ukrajina: perspektivy ta realiji rozvytku. In: *Materialy Vseukrajinskoji naukovoji konferencii, prysviačenoji 65-ričnyci vozzjednanňa Zakarpatskoji Ukrainy z Radanskoju Ukrainoju*. Užhorod, 24 červňa 2010 roku. Užhorod 2010, s. 5.

15 VEHEŠ, M., FEDYNEC, Č.: *Zakarpattá 1919 – 2009 rokiv: istorija, polityka, kultura*. Užhorod 2010, s. 189.

16 BELOUSOV, V. I. (ed.): *Šlachom žovtňa*, s. 89.

*oblasti, kde by nemali žiadny dôvod na svoje škodlivé činnosti.*¹⁷ Počet týchto zamestnancov stanovil na viac ako 400 osôb.

Ministerstvo vnútra čoskoro prijalo rozhodnutie s cieľom zastaviť antimadžarskú propagandu: *„V priebehu 6 týždňov previesť všetkých československých zamestnancov železnice, ktorí mali rusínsky pôvod, do čisto maďarských krajov.*¹⁸

Na zvýšenie počtu maďarského obyvateľstva v Zakarpatsku používali okupačné úrady rôzne metódy potláčania ukrajinskej národnosti. Konkrétne sa vykonávala maďarizácia ukrajinských priezvisk. V matričných záznamoch hlavne ukrajinské mená a priezviská sa menili na maďarské. Boli obnovené staré a vytvorené nové maďarské mená pre 176 zakarpatských miest a dedín.

Okrem toho, na územie, ktoré pôvodne patrilo Židom, Maďarsko premiestňovalo Maďarov, potláčajúc ukrajinských obyvateľov. Zvlášť žiarivé návrhy v tejto súvislosti podával sevľuský okresný riaditeľ nadžupanovi Uhočanskej župy. Obával sa, že v obci Ar dovets (Pidvynohradiv) skupina Maďarov z rôznych manželstiev za vlády českej mohla byť národnostne potlačená a môže stratiť maďarský pôvod. Preto navrhol, že *„s cieľom posilnenia toho malého počtu Maďarov je potrebné usadiť tam maďarské rodiny.*¹⁹ Tiež poukázal na to, že v období vládnutia Československa v obciach Matijevo, Fančykovo, Verbovec, Nove Selo sa usadili Ukrajinci z hôr, kúpili si tam pozemky a postavili domy. Preto podľa jeho názoru *„... tieto populácie Rusínov musia byť odstránené a vrátené do ich predošlého miesta bývania, tým viac, že sú ortodoxní a majú jasnú protimaďarskú pozíciu, a pod vplyvom českej vlády obdržali nepriateľský postoj voči maďarskému národu.“*

Toto potvrdzuje aj správa delegácie maďarského mesta Kunhedeš, ktorá odcestovala do rusínskej dediny Saldoboš (Steblivka) v okrese Chust. Cestujúc po Zakarpatsku nikde nevidela zavesené na domoch maďarské vlajky, ale stretla sa s tvármi *„plnými nenávisti a opovrhnutia.“*²⁰

Delegácia „rozhorčene“ poznamenala, že v blízkosti hlavných ciest práve obce s maďarskými názvami sú rusínske. Delegácia navrhla odmietnuť charakteristický názov pre Rusínov vytvorený niekedy F. Rákoczim „najvernejší národ“. V závere správy navrhuje delegácia všetkých Ukrajincov

17 Tamže, s. 91.

18 Tamže, s. 145 – 146.

19 Tamže, s. 147.

20 RUSČAK, M.: Resursnyj potencial Zakarpattá i joho dostatništ' dľa samorozvytku. *Novyny Zakarpattá*, 17. 2. 1994.

Zakarpatska prenajať ako sluhov a presadiť do maďarských dedín a týmto spôsobom likvidovať ich zaostalosť.

Takýto postoj zaujali niektorí predstavitelia maďarskej populácie z centrálného Maďarska k Zakarpatcom v čase okupácie. Regentský komisár kraja požiadal ministra spravodlivosti Maďarska o posilnenie cenzúry rusínskych publikácií. A nielen o cenzúru. Snažil sa o likvidovanie celého vydavateľského priemyslu v Zakarpatsku. O tom svedčí aj jeho list z 21. februára 1941, v ktorom vyjadruje svoje tajné myšlienky: „*Ja by som nepochybne chcel zastaviť prácu malých tlačiarňí, ktoré publikujú v azbuke, ktorá sa začala v Podkarpatskej Rusi, aby stali sa nemožnými.*“²¹

Politike odnárodňovania mali slúžiť aj ostatné spoločnosti. 14. septembra 1941 v dedine Sereдне v Užhorodskom okrese bola vytvorená takzvaná kultúrna a vzdelávacia organizácia Kurťaka, ktorú M. Kozma opísal ako neustáleho bojovníka za pristúpenie Zakarpatska k Maďarsku. Mala vytvoriť sieť pobočiek v každej zakarpatskej obci. No nespĺnilo to očakávania.

V marci 1941 bol tiež založený polovojenský spolok Zväz Berčeni. Podľa štatútu sa jeho členmi mohli stať iba tvrdí zástancovia svätoštefanskej koruny. Celomaďarský sekretariát katolíckeho mládežníckeho združenia vidieckej mládeže sa tiež snažil rozširovať svoje aktivity v Zakarpatsku. Ale úspech nemal.

Napriek tomu, že tieto spolky a organizácie vynaložili veľa úsilia pre asimilačnú politiku, naplniť svoje úlohy sa im nepodarilo. Obyvatelia kraja protestovali proti politickému a národnostnému útlaku, sabotovali opatrenia okupačných úradov, chránili svoje tradície, zvyky, spôsob života, jazyk a hlboko verili v oslobodenie spod cudzieho útlaku.

Od samého začiatku okupácie Zakarpatska boli v Maďarsku schválené antisemitské zákony. 26. októbra 1939 minister vnútra hlásil podžupanom o implementovaní jedného z týchto zákonov. Podľa tohto zákona od roku 1939 všetci Židia mali byť prepustení z práce s konečným termínom do 1. januára 1943. V prvom rade boli prepustení z práce vidiecki a okresní notári, ktorí sa považovali za Židov. Najneskôr do 1. februára 1940 zo všetkých krajov minister vnútra mal dostať správu o tom, koľko majú vidieckych a okresných notárov a aké opatrenia boli prijaté na ich prepustenie. Zákon určoval, že Židia nemôžu pracovať v občianskom, komunálnom, poľnohospodárskom a ďalších sektoroch.²²

21 CDAHOR. – f. 57. – op. 4. – od. zb. 196. – ark. 318.

22 CDAHOR. – f. 57. – op. 4. – od. zb. 196. – ark. 319.

Ako povedal tajný špión armádneho zboru č. 8, 20. augusta 1940: „...v obchodoch spoločnosti Latorica židovský problém už je vyriešený. Pred časom tu pracovalo 8 až 10-tisíc pracovníkov, teraz je iba 7 židovských zamestnancov.“²³ Samozrejme, židovská populácia sa aktívne podieľala na antimadžarskej propagande. Seriózna antifašistická práca bola vykonávaná medzi študentmi židovského pôvodu v školách mesta Mukačevo a Užhorod, a všeobecne medzi všetkým židovským obyvateľstvom. „Ako som sa dopočul – píše v jednej svojej správe – v Zakarpatsku, rusínske a židovské obyvateľstvo je nespokojné s maďarským režimom a ochotne prijíma všetku propagandu, ktorá bojuje proti existujúcemu poriadku a snaží sa o zmenu.“²⁴

Je to pochopiteľné, preto sa židovský zákon premenil na realitu. V rozhovore regentský komisár Zakarpatska 6. januára 1943 vyhlásil, že „...židovský zákon je platný. Výsledkom tohto sa pozoruje aj ekonomická prosperita kraja, pretože za židovský majetok a peniaze, ktoré prešli do vlastníctva štátu, budú postavené kostoly, školy, vidiecke domy, byty pre učiteľov a iné.“²⁵

Genocída Židov sa začala na jar roku 1944. Hlavnými vykonávateľmi ich deportácie boli László Endre a László Baki, štátni tajomníci pre vnútorné záležitosti Maďarska, ktorí vydali pokyny o odoslaní židovského obyvateľstva do táborov (getá).²⁶ Najprv bol prijatý zákon o tom, že Židia museli nosiť na oblečení prišitú žltú hviezdu, potom bol obmedzený ich pohyb v okolí, neskôr ich majetok prešiel do štátnej kontroly a potom sa začalo ich umiestnenie do 12 get, vytvorených pre tieto účely na Zakarpatsku. V novinách *Karpatihiradó* 20. apríla 1944 sa písalo: „Každý Žid – alebo osoba, ktorá by mohla byť považovaná za takého – spolu s členmi svojej rodiny by mala zostať doma.“

Akým spôsobom sa táto práca vykonávala v kraji, môžeme pozorovať aspoň na jednom príklade. Dňa 29. júla 1942 bývalý asistent notára obce Koločava Mižhirského okresu B. Bendefi rozprával: „Približne 10 – 15 dní pred vystahovaním židovského obyvateľstva na notársky úrad prišlo nariadenie o zostavovaní zoznamov Židov v Dolnej a Hornej Koločave. V deň pred vystahovaním notár Z. Pop sa stretol s pracovníkmi notariátu

23 EVSEEV I. V.: *Narodnyje komitety Zakarpatskoj Ukrainy – organy gosudarstvennoj vlasti (1944 – 1945)*. Moskva 1954, s. 87.

24 BELOUSOV, V. I. (ed.): *Šlachom žovtňa*, s. 221.

25 Tamže, s. 367.

26 Tamže, s. 322

a informoval ich, že 11. apríla 1944 v nedeľu je naplánované uskutočniť vysťahovanie Židov z týchto dvoch dedín. Notár informoval prítomných o postupe tejto akcie a rozdelil úlohy medzi zamestnancami. Pre konfiškáciu židovského majetku bol založený osobitný výbor obce, členmi ktorého boli predseda dediny, jeden člen dedinského predstavenstva a zamestnanec notárskeho úradu. Konkrétne vysťahovanie uskutočňovali žandári. Dobytok a hydinu potlačovaného obyvateľstva prepravili do jedného miesta. Tu bolo 30 kráv, 15 koní, 10 oviec a všetko to potom bolo prepravené do maďarských vojenských jednotiek. Ostatný majetok bol tiež vypredaný.²⁷ Keď boli domy prázdne, členovia výboru pre konfiškáciu majetku prichádzali do každého domu a robili evidenciu, potom dom zapečatili. Takáto práca bola vykonávaná v priebehu 3 – 4 dní v závislosti od počtu židovského obyvateľstva. A takto to bolo v apríli 1944 po celom Zakarpatsku. Potom nacistické úrady Maďarska vyviezli židovské obyvateľstvo z územia Zakarpatska.

Regionálna špeciálna komisia po evidovaní škôd, vyšetrovaní a stanovení trestných činov spôsobených nemecko-maďarskými útočníkmi počas rokov okupácie vyhlásila počet 112 500 osôb židovského pôvodu, ktoré sa objavili najskôr v koncentračných táboroch Niregyhaza, Sarospatak v Maďarsku a potom v Nemecku – Osvienčime, Dachau, Birkenau, Buchenwalde a mnohých ďalších. V správe bolo vyhlásené, že z tohto počtu bolo 104 177 Židov zabitých.²⁸

Ako uvádzajú maďarské noviny *Népszabadság* z 8. novembra 1959, 18 000 Židov bolo deportovaných na východ do miest Kamenec – Podilsk do tyla južnej nemeckej armády. A komando na čele s T. Oberlanderom podľa rozkazu esesákov na brehu rieky Dnester guľometom zastrelilo 11 000 ľudí. Z celkového počtu Židov sa po vojne vrátilo okolo 7 000, ďalší zahynuli v plameňoch vojny alebo zomreli v koncentračných táboroch od vyčerpania a bolesti.

Taká bola realita spoločenského postavenia, politického a národnostného útlaku v čase nacistickej okupácie a pričlenenia Zakarpatska k územiu Maďarska. Osud obyvateľov a kraja celkovo bol aktívne prerokovaný členskými štátmi antihitlerovej koalície.

Za týchto podmienok sa Benešov úrad so sídlom v Londýne nevyrovnal s okolnosťami, ktoré viedli k rozdeleniu Československa. Beneš bol hlboko šokovaný francúzsko-britským ultimátom, krízou v Mníchove

---

27 Tamže, s. 355.

28 Tamže, s. 214 – 215.

a udalostami, ktoré nastali v marci 1939. Bol vďačný Rusku za jeho platonický sľub pomôcť Československu za predpokladu, že najprv Francúzsko splní svoj záväzok. Beneš veril v dobré úmysly Stalina a bol nespokojný s tým, že Briti počas vojny mlčali a neohlásili, že Mníchovská dohoda už neplatí, ale bolo treba počkať do augusta roku 1942 – radikálneho obratu vo vojne. V júli veľvyslanec Majskij odovzdal Benešovi správu z Moskvy, v ktorej sa navrhovalo obnoviť Československo v tej podobe, v ktorej existovalo predtým, a vytvoriť v Rusku československú armádu. V decembri 1943, krátko po konferencii „veľkej trojky“ v Teheráne, Beneš išiel do Moskvy, kde mal dôležité rokovania so Stalinom a Molotovom. Partneri ho presvedčili, že ZSSR v žiadnom prípade nemá v úmysle zasahovať do vnútorných záležitostí Československa. Získal ich súhlas na obnovenie hraníc existujúcich v roku 1937 a na vrátenie územia československej vláde od momentu oslobodenia. Preto bola Zmluva o priateľstve, vzájomnej pomoci a povojnovej spolupráci medzi ZSSR a Československom podpísaná bez akýchkoľvek pochybností z Benešovej strany.²⁹

8. mája 1944 bola v Londýne podpísaná zmluva medzi sovietskym hlavným veliteľom a československou administratívou o vzťahoch po vstupe sovietskej armády na jej územie.³⁰ V zmluve bolo uvedené, že počas vojenských operácií vláda a zodpovednosť vo všetkých vojnových záležitostiach bude v rukách hlavného veliteľa sovietskych (spojeneckých) vojsk v dobe potrebnej pre tieto operácie. Na oslobodenom území bude vládnuť československou vládou poverená osoba. Keď jej časť prestane byť súčasťou zóny vojenských operácií, československá vláda prevezme plnú kontrolu a riadenie verejných záležitostí a bude poskytovať celkovú pomoc sovietskemu vedeniu.

V kronike rusko-československých vzťahov v rokoch 1944 – 1945 sú udalosti, ktoré charakterizovali zblíženie zahraničnopolitických úloh a zámerov. Sovietsky zväz poskytol záruky pomoci pri oslobodzovaní krajiny, zachovanie štátnej suverenity a spolupráce po vojne.³¹

Možno teda chápať rozhorčenie, keď sa na jeseň roku 1944 československá vláda dozvedela o tom, že sovietski vyslanci, ktorí prišli spolu so sovietskou armádou, aj napriek československým protestom podporovali

29 ŠMALKO, I. M. (ed.): *Letopis važnejšich sobytij sovsťko-čechoslovackoj družby i sotrudničestva (1944–1945)*. Kyjiv 1986, s. 9.

30 DOVHANYČ, O. D., ŠEKETY, A. M. (eds.): *Vozzjednanňa: zbirnyk archivnych dokumentiv ta materialiv (traveň 1944 – sičeň 1946 rr.)*. Užhorod 1999, s. 26.

31 ŠMALKO, I. M. (ed.): *Letopis važnejšich sobytij sovsťko-čechoslovackoj družby...*, s. 9 – 13.

obyvateľov Podkarpatskej Rusi (Zakarpatska) pri podaní petície o zlúčení tohto kraja so Sovietskou Ukrajinou. Beneš si myslel, že to bol manéver zo strany ukrajinskej komunistickej strany, zacielený na to, aby donútil Stalina k tejto akcii, ale rýchlo si uvedomil, že Stalin túto politiku plne podporuje.³²

Prvý kongres Národných komitétov Zakarpatskej Ukrajiny, ktorý sa konal 26. novembra v Mukačeve, prijal Manifest o zlúčení Zakarpatskej Ukrajiny so Sovietskou Ukrajinou a zvolil vyšší orgán verejnej správy – Národnú radu Zakarpatskej Ukrajiny. Predsedom rady bol zvolený Turianica. Bol splnomocnený riešiť otázky oficiálneho zastúpenia Zakarpatskej Ukrajiny v zahraničí, funkcie výkonných a riadiacich orgánov.

Vojna bola v poslednej fáze. Pri rozhodovaní o ďalšom osude Zakarpatska veľkú úlohu zohrávalo konanie sovietskeho vedenia. Zmena oficiálneho stanoviska ZSSR na začiatku roka 1945 v diplomatických vzťahoch s československou vládou bola prvýkrát oznámená v odpovedi na Benešov list, v ktorom sa vyslovovala mienka, že sovietska vláda chce jednostranne vyriešiť otázku ohľadom Zakarpatska, a že s procesmi, ktoré prebiehajú v Zakarpatskej Ukrajine, a so slobodným vyjadrením ľudu bude potrebné počítať.

Podľa medzinárodných štandardov preskúmanie otázok hraníc a presídlenie oblastí v čase mieru sa zvyčajne prerokujúajú na medzinárodných konferenciách. Dôvodov a možností pre toto bolo viac než dosť. Ale napriek zohľadneniu zmien, ktoré sa uskutočnili v rámci jaltsko-postupimského systému medzinárodných vzťahov, rozhodnutie o stiahnutí Československa zo Zakarpatskej Ukrajiny bolo prijaté v dôsledku dvojstrannej dohody medzi Sovietskym zväzom a Československou republikou o Zakarpatskej Ukrajine 29. júna 1945, podľa ktorej Zakarpatská Ukrajina pristúpila k Sovietskej Ukrajine. A hoci zástupcovia Zakarpatska neboli pozvaní na slávnostné podpísanie tejto dohody, napriek tomu s nadšením uvítali túto správu.³³

Zriadenie hraníc medzi štátmi bolo čiastočne stanovené v dohode, ale iba na časti hranice so Slovenskom. Už 7. augusta 1945 Národná rada Zakarpatskej Ukrajiny prijala uznesenie o utvorení hraničných úsekov na hraniciach Zakarpatskej Ukrajiny a Maďarska, a taktiež

---

32 ĐUROZEL, Ž.: *Istorija diplomatiji vid 1919 roku do našykh dniv* / Per. z fr. E. Maričeva, L. Pogorelova, E. Čajkovský. Kijiv 1995, s. 349.

33 Deržavnyj archiv Zakarpatskoj oblasti. – f. R-2. – op. 7. – spr. 1782. – ark. 147 – 148.

Rumunská,³⁴ a 15. augusta uznesenie o stanovení hranice medzi Maďarskom a Zakarpatskou Ukrajinou na rieke Tisa.³⁵ Neľahká bola otázka optácie a presídlenia.

K 1. máju 1945 územie Zakarpatskej Ukrajiny malo viac než 12 000 km² s počtom 646 000 obyvateľov.³⁶ Zakarpatsko v rámci ZSSR malo rovnaké územie, ktoré sa v rámci prvej Československej republiky dňa 29. septembra 1939 rozšírilo o juhozápadné územia okolo okresu Čop a tvorilo osobitnú administratívno-územnú jednotku – Zakarpatskú oblasť (12 800 štvorcových kilometrov a 929 000 obyvateľov v roku 1956).³⁷

Summary

The territory of Transcarpathia became a vassal of Horthy's Hungary in 1939. This change resulted in decreased standard of living and economic stagnation. Poverty and hunger became parts of everyday life. Hungarian state power, instead of helping the local population, dealt with a hungarisation campaign against Ruthenians considering them to be a part of the Hungarian nation. At the end of the war the situation became even worse. The Jewish population paid the highest possible price, as the majority of local Jews were killed.

The study strives, based on study of literature and archive documents, to bring more light in relation to this tragic part of life in Transcarpathia in the given period of time and presents a picture on then serious and joyless situation.

---

34 Tamže. – f. R-14. – op. 1. – spr. 99. – ark. 1-2.

35 Tamže. – f. R-14. – op. 1. – spr. 100. – ark. 1.

36 CDAVOV ta upravlinňa Ukrajiny. – f. R-2. – op. 7. – spr. 1782. – ark. 6.

37 MARKUS, V. (ed.): *Zakarpatt'a v Encyklopediji ukrajinoznavstva*. Užhorod 2003, s. 48.

O autoroch

András Becker, M.A (1979). Vyštudoval históriu na Univerzite v Segedíne (Szeged). V súčasnosti pokračuje v doktorandskom štúdiu na Univerzite v Southamptone vo Veľkej Británii, témou jeho dizertačnej práce je *Problematika maďarských hraníc a menšín v britskom politickom zmýšľaní v rokoch 1936 – 41*. Medzi hlavné oblasti jeho výskumu patria otázka menšín v strednej Európe medzi dvoma svetovými vojnami, zmeny hraníc regiónov v 20. storočí.

Ing. František Buda (1965). Po absolvovaní vysokej školy v roku 1988 nastúpil ako dôstojník finančnej služby do ČSLA. V roku 1998 ukončil štvorsemesestrálne štúdium na Právnickej fakulte UK. V armáde pôsobil viac ako 20 rokov v rôznych funkciách jej ekonomického riadenia. Do zálohy odišiel roku 2004 v hodnosti podplukovníka. Je predsedom občianskeho združenia Lucerna Tvrdošovce a vo svojom voľnom čase sa zameriava na štúdium dejín svojej rodnej obce a jej širšieho okolia. Výber publikácií: *História železníc obce* (2005), *História pošty* (2005), *História slovenského školstva obce* (2006), *História ŽNO* (2007), *monografia Tvrdošovce – Tardoskedd* (2009).

PhDr. Martina Fiamová (1977). Absolvovala štúdium na Filozofickej fakulte Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre. V súčasnosti je pracovníčkou Sekcie vedeckého výskumu Ústavu pamäti národa. Zaoberá sa problematikou prenasledovania židovskej komunity na Slovensku v rokoch 1938 – 1945 a násilnej socializácii československého poľnohospodárstva.

PhDr. Ludovít Hallon, CSc. (1958). Vedúci oddelenia dejín vied a techniky Historického ústavu SAV. Študoval na Filozofickej fakulte UK. Je autorom troch monografií a približne 70 vedeckých štúdií.

Doc. PhDr. Martin Hetényi, PhD. (1979). Do sféry jeho odborného zamerania patrí menšinová problematika na Slovensku v 20. storočí a slovensko-maďarské vzťahy. Druhá línia jeho výskumu sa týka politických dejín cyrilo-metodskej misie a rozvoja cyrilo-metodskej tradície v 19. a 20. storočí. V súčasnosti pôsobí ako výskumný pracovník Ústavu pre výskum kultúrneho dedičstva Konštantína a Metoda Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, zároveň prednáša slovenské a svetové dejiny na Katedre politológie a európskych štúdií a na Katedre histórie FF UKF v Nitre. Je autorom monografií *Slovensko-maďarské pomedzie v rokoch 1938 – 1945* (2008) a *(Zjednotená) Maďarská strana na Slovensku 1939 – 1945* (2011), ako i zostavovateľom viacerých vedeckých zborníkov. Svoje výskumy prezentoval na viacerých domácich i zahraničných konferenciách.

Viliam Jablonický (1948). Publicista, kritik, historik kultúry a umenia. Obhajoval práce *Film a televízia na Západe, DPV 1979 a Estetická a spoločenská funkcia filmovej kritiky* na Filozofickej fakulte UK v Bratislave (1985). Redigoval literárne a kultúrne rubriky *Hlas ľudu, Revue svetovej literatúry, Film a divadlo, Slovenský denník, Most – štvrtročník pre slovenskú kultúru*. Publikoval vo všetkých publicistických žánroch, vrátane reportáží a esejí doma a v zahraničí. Je členom viacerých kultúrnych, vedeckých, historických a spisovateľských spoločností, člen výborov SC PEN a SFZ, člen redakčnej rady Libri Historiae Slovaciae. Samostatne vydal: *Filmár Viktor Kubal* (1993), spoluautorsky sa podieľal na vyše troch desiatkach titulov zameraných na históriu filmu a umenia, ako *Slovenský hraný film 1970 – 1990, Dejiny slovenskej kinematografie, Encyklopédia filmu, Dokument po prelomíe: Film dokumentálny lat 90. w Europie środkowo-wschodniej – Zooming in on History's Turning Points: Documentaries in the 1990s in Central and Eastern Europe* (Krakov 1999) a ďalších kultúrno-historických knihách o významných témach (slovensko-rakúske a slovensko-maďarské vzťahy) a osobnostiach ako Ludovít Štúr, kardinál Ján Chryzostom Korec, Peter Mihálik, Martin Rázus, Andrej Žarnov, Ladislav Hanus, T. G. Masaryk, Vincent Šabík, Jozef Čongva, Ferdiš Juriga, Ivan Dérer. Podnecoval a dotváral písanie rodinných a iných memoárov, ako Bela Pollu, Jozefa Baču, Williama Schmidta – toho vydal po slovensky a francúzsky. Spoluautorsky sa podieľal na dokumentárnych filmoch *Papierové hlavy* (režisér Dušan Hanák, 1995), *Ludia z Hauerlandu, Prežili sme gulag, Drotár za kamerou* (2010).

Dr. István Janek (1970). Absolvoval štúdium na univerzitách v Miškovi (Miskolc) a Pátkostolí (Pécs). V súčasnosti je vedeckým pracovníkom Historického ústavu Maďarskej akadémie vied v Budapešti. Zaoberá sa výskumom československo-maďarských diplomatických vzťahov (1938 – 1949) a problematikou maďarskej menšinovej otázky v Československu. Je autorom viacerých štúdií a odborných článkov, ktoré publikoval v domácich aj v zahraničných odborných časopisoch a zborníkoch.

PhDr. Martin Lacko, PhD. (1976). Je absolventom Filozofickej fakulty UK v Bratislave (odbor história – filozofia). Doktorandské štúdium absolvoval v Historickom ústave SAV v Bratislave (2002 – 2007). Pôsobí ako pracovník Sekcie vedeckého výskumu Ústavu pamäti národa v Bratislave. Zaoberá sa najmä výskumom obdobia 1. Slovenskej republiky, pričom doteraz publikoval asi 30 vedeckých štúdií, doma i v zahraničí. V rokoch 2002 – 2004 zorganizoval tri ročníky konferencií Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov, z ktorých vydal rovnomenne zborníky príspevkov. Je zostavovateľom edícií dokumentov *Situačné hlásenia okresných náčelníkov (január – august 1944)*, *Denníky vojakov z východného frontu 1941 – 1944*, *Proti Poľsku, Dotyky s boľševizmom a Zrod Slovenského štátu v kronikách slovenskej armády*, spoluzostavovateľom ročeniek *Historické rozhľady* (I. – V.), spoluautorom dvoch monografií – *1. východmoslimský pluk SS na Slovensku, Modrová 1157 – 2007* a autorom ďalších troch monografií – *Dezercie a zajatia príslušníkov Zaisťovacej divízie v ZSSR v rokoch 1942 – 1943*, *Slovenské národné povstanie 1944* a *Slovenská republika 1939 – 1945*.

Doc. PhDr. Peter Mičko, PhD. (1977). Absolvoval štúdium na Fakulte humanitných vied UMB v Banskej Bystrici, odbor história – slovenský jazyk a literatúra. Je pracovníkom Katedry histórie FHV UMB v Banskej Bystrici. Vo svojom vedeckom výskume sa venuje predovšetkým problematike hospodárskych dejín 1. Slovenskej republiky. Výsledky svojho výskumu prezentoval na domácich a zahraničných vedeckých konferenciách. Je autorom približne štyroch desiatok vedeckých a odborných prác, ako aj monografií *Hospodárska politika Slovenského štátu, Nemecký finančný kapitál a stredné Slovensko v rokoch 1939 – 1945* a spoluautorom monografie *Evakuácia v znamení úteku*. Ako zodpovedný riešiteľ a riešiteľ participoval na riešení niekoľkých výskumných projektov podporených VEGA MŠ SR.

Mgr. Ján Mitáč (1983). Absolvent Filozofickej fakulty Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave, odbor história – náuka o spoločnosti. Je pracovníkom Sekcie vedeckého výskumu Ústavu pamäti národa. Zaoberá sa najmä regionálnymi dejinami s dôrazom na územie zabraté Maďarskom po Viedenskej arbitráži. K uvedenej problematike publikoval viacero odborných článkov a vedeckých štúdií.

Mgr. Miroslav Sabol, PhD. (1974). Vedecký pracovník Historického ústavu SAV, pracuje na oddelení dejín vied a techniky. Zaoberá sa hospodárskymi a sociálnymi dejinami počas druhej svetovej vojny s dôrazom na dejiny priemyslu, dejinami vedy, techniky a technickým vzdelávaním na Slovensku v prvej polovici 20. storočia. Je autorom monografie *Elektrifikácia v hospodárskom a spoločenskom živote Slovenska 1938 – 1948* (2010), spoluautorom monografií *Od osmičky k osmičke* (2009), *Věda a technika v českých zemích v období 2. světové války* (2009), *1944 Slovenské národné povstanie* (2009). Publikoval aj niekoľko desiatok vedeckých štúdií a článkov k danej problematike.

Tatjana Sergienko, PhD. (1962). Pracuje vo Výskumnom ústave politickej regionalistiky Užhorodskej národnej univerzity. Vo svojej vedeckej činnosti sa zameriava najmä na dejiny krajín strednej a východnej Európy v 20. a 21. storočí, bilaterálne ukrajinsko-slovenské vzťahy, humanitárnu spoluprácu krajín Vyšehradskej skupiny na Ukrajine.

PhDr. Peter Sokolovič, PhD. (1981). Absolvent Filozofickej fakulty Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave, študijný odbor história – slovenčina. Je pracovníkom Sekcie vedeckého výskumu Ústavu pamäti národa. Vo svojej práci sa venuje problematike spoločensko-politických dejín rokov 1938 – 1945 s dôrazom na organizáciu Hlinkovej gardy a región Trnavy a povojnovým procesom s ľudáckymi exponentmi. Je autorom monografie *Hlinkova garda 1938 – 1945* (2009), spoluautorom prvého zväzku *Dejiny Trnavy* (2010), zostavovateľom zborníkov *Perzekúcie na Slovensku v rokoch 1938 – 1945* (2008), *Od Salzburgu do vypuknutia Povstania* (2009), *Život v Slovenskej republike* (2010) a šéfredaktorom časopisu *Pamäť národa*.

Doc. Igor Šnicer, CSc. (1979). V rokoch 1996 – 2001 študoval na Historickej fakulte Užhorodskej národnej univerzity. V roku 2005 obhájil dizertačnú prácu na tému *Slovenské autonomistické hnutie v prvej Československej republike (1918 – 1938)*. Od roku 2003 pracuje na Katedre

najnovších a novovekých dejín a historiografie Užhorodskej národnej univerzity. Od roku 2006 je docentom Katedry najnovších a novovekých dejín a historiografie Užhorodskej národnej univerzity.

PhDr. Michal Pehr, PhD. (1977). V rokoch 1995 – 2002 vyštudoval na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity v Prahe odbor história – politológia. Počas svojho štúdia absolvoval niekoľko stáží a študijných pobytov. Študoval aj na Paris-Lodron Universität v Salzburgu (2001). Od roku 2003 pôsobí ako pracovník Masarykovho ústavu AV ČR (dnes Masarykov ústav a Archív AV ČR) a externe pôsobí na Ústave politológie FF UK v Prahe. Špecializuje sa predovšetkým na problematiku novodobého českého politického myslenia a politického straníctva v Čechách, respektíve v Československu, na politický katolicizmus a na históriu tretej Československej republiky 1945 – 1948. Je členom niekoľkých odborných spoločností (napr. Českej spoločnosti pro politické vědy). Publikoval celý rad štúdií v odborných časopisoch a zborníkoch a je autorom niekoľkých monografií z tejto oblasti, napr. *Zápas o nové Československo* (2011).

PhDr. Ferdinand Vrábel (1948). Je absolventom Filozofickej fakulty Karlovej univerzity v Prahe, odbor archívniectvo, doktorát získal v roku 1983 na Filozofickej fakulte UK v Bratislave. Pracoval v Slovenskej pedagogickej knižnici a na Západoslovenskom KNV, po roku 1989 na Ministerstve vnútra SR a v medzinárodnej redakcii TASR. V súčasnosti je na dôchodku. Venuje sa štúdiu dejín 19. a 20. storočia, národnostných vzťahov a pomocných vied historických. Je autorom viacerých vedeckých štúdií a odborných článkov.

ISBN 978-80-89335-45-9

9 788089 335459